

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2019: ΤΟΜΟΣ 94ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2019

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ 94ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

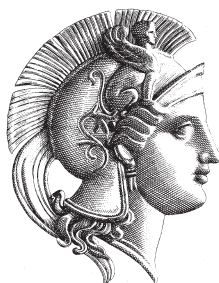
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 28, 10679 Αθήναι
www.academyofathens.gr
dim@academyofathens.gr

ISSN 0369-8106

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2019: ΤΟΜΟΣ 94ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
2019

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ 94ου Τόμου τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 2019

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2019.....	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2019.....	11
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2019	13
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2019	49
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2019.....	75
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2019	85
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2019	119
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2019.....	125
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2019	133
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2019.....	137
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2019.....	147
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ	179
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ	179
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	183
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.....	187
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	188
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ	189
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ	191
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	194
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.....	203

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ*

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Ο αναλαμβάνων Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας, κατὰ τὴν τελετὴ διαδοχῆς τῆς Προεδρίας, ἐξεφώνησε λόγο με θέμα «Παράδοση καὶ δημοτικὸ τραγούδι».

* Δημοσία Συνεδρία τῆς 15ης Ἰανουαρίου 2019.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2019

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Στέφανος Δ. Ἡμελλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Θεοδώρου Ἀντωνίου λέγοντας τὰ ἑξῆς:

«Με συντριβὴν καρδίας ἀναγγέλλω τὸν θάνατον ἑνὸς διασήμεου μουσουργοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν μετὰ ἀπὸ 83 ἔτη ἐπιγείου βίου.

Ὁ Θεόδωρος Ἀντωνίου γεννήθηκε τὸ ἔτος 1935 στὴν Ἀθήνα. Ἀκαδημαϊκὸς ἐξελέγη τὸ 2014 στὴν ἔδρα Μουσικῆ Σύνθεσης. Σπούδασε βιολί, φωνητικὴ καὶ σύνθεση στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν. Δίδαξε μουσικὴν σὲ πανεπιστήμια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ὅπου ἐξελέγη καὶ καθηγητῆς. Διηύθυνε πολλὰ καὶ μεγάλα ὄρχηστρες καὶ μουσικὰ σύνολα παγκοσμίως. Ἀπὸ τὸ 1989 διετέλεσε πρόεδρος τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Μουσουργῶν. Ἐξελέγη ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐδημιούργησε Σχολὴν μουσικῶν ποῦ ἔχουν διακριθῆ κ.ἄ. Ἡ ἐργογραφία του ὑπερβαίνει τὰ 450 ἔργα, ἐνῶ βραβεύθηκε μὲ πολυάριθμα σημαντικὰ βραβεῖα ἐλληνικῆς καὶ διεθνοῦς προελεύσεως. Τελικὰ ἡ μουσικὴ του παιδεία, οἱ γνώσεις του καὶ οἱ σχετικὲς δραστηριότητές του ἦταν πολλὰ καὶ διεθνῶς ἀνεγνωρισμένες.

Ὡς ἄνθρωπος ὁ Ἀντωνίου ὑπῆρξε πάντοτε εὐγενής, εἰλικρινής, πιστὸς στὶς φιλίες του, δίκαιος κατὰ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων του κ.ἄ. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ ἐπιθυμῶ αὐτὴν τὴν στιγμήν νὰ ἐξάρω ἰδιαιτέρως καὶ στὸ ὅποιον συνυπῆρξαν ὅλες οἱ ἀρετές του εἶναι ὅτι γενικώτερα ὁ Θεόδωρος διέθετεν ἐξάαιρετον ἦθος, εἶδος ἐν ἀνεπαρκείᾳ κατὰ τοὺς δυσχειμέρους καιροὺς ποῦ ὅλοι βιώνομεν.

Ὁ Θεὸς νὰ ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴν του κατατάσσοντάς τον ἐν χώρᾳ ζώντων».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγὴν εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2019

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
κ. KLAUS FITTSCHEN

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΣΤΕΦΑΝΟ Δ. ΗΜΕΛΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μεῖ ἰδιαιτέρη τιμὴ τὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Göttingen κ. Klaus Fittschen, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε ξένο ἐταῖρο τῆς κατὰ τὸ ἔτος 2018 στὸν κλάδο τῆς «Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας» στὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ Klaus Fittschen γεννήθηκε στὸ Salzhausen τῆς Κάτω Σαξωνίας τὸ 1936. Σπούδασε Κλασικὴ Ἀρχαιολογία, Κλασικὴ Φιλολογία καὶ Ἀρχαία Ἱστορία, κατὰ κύριο λόγο, στὸ Tübingen. Τὸ 1989 ἐξελέγη διευθυντὴς στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀθηνῶν, θέση τὴν ὁποία κατεῖχε ἐπιτυχῶς ἐπὶ 12 ὀλόκληρα χρόνια.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Klaus Fittschen εἶναι πλούσιο καὶ ἐντυπωσιακό. Περιλαμβάνει 12 μονογραφίες (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν εἰδικῶν καταλόγων μουσείων), 120 περίπου ἄρθρα καὶ μελέτες, 35 περίπου κριτικὲς ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, καθὼς καὶ πολυάριθμες συμμετοχὲς σὲ ἐπιστημονικοὺς καταλόγους ἐκθέσεων.

Ὁ Klaus Fittschen συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαιολόγους ἐκείνους, ποὺ σφράγισαν καθοριστικὰ μετὰ τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο καὶ τὴ στιβαρὴ παρουσία των τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια τὴν ἔρευνα τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας.

Κυρίες και κύριοι, δυστυχώς, για λόγους καθαρά προσωπικούς ο καθηγητής κ. Klaus Fittschen δὲν κατέστη δυνατόν νὰ εἶναι σήμερα κοντά μας. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ὅμως, τὸν καλωσορίζει μὲ ιδιαίτερη τιμὴ καὶ εὐχαρίστηση καὶ τοῦ ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ τὴν ἐπιτυχή συνέχιση τοῦ ἔργου του. Τὴν ὁμιλία του θὰ ἀναγνώση ἡ διευθύντρια τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, καθηγήτρια κυρία Katja Sporn, ἡ ὁποία καὶ θὰ παραλάβῃ τὸ διάσημο τοῦ ξένου ἐταίρου τοῦ Ἰδρύματος καὶ τὸ δίπλωμα τοῦ κ. Fittschen.

Παρακαλῶ τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Μιχάλη Τιβέριο ὅπως παρέλθῃ στὸ βῆμα καὶ παρουσιάσῃ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ νέου συναδέλφου.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΜΙΧΑΛΗ ΤΙΒΕΡΙΟ

Ἡ ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπαιτεῖ ιδιαίτερη περίσκεψη καὶ ἀνεπτυγμένο αἶσθημα εὐθύνης ἀφοῦ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀποτελεῖ ἐν πολλοῖς δείκτη καὶ τῆς δικῆς τῆς ποιότητας. Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ κυρίαρχο κριτήριον γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς διάκρισης πρέπει νὰ εἶναι ἡ συγγραφικὴ-ἐρευνητικὴ προσφορὰ τοῦ τιμωμένου στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης πού ὑπηρετεῖ. Καὶ στὴν περίπτωση τῆς ἀπονομῆς τοῦ τίτλου τοῦ ξένου ἐταίρου στὸν καθηγητὴ Klaus Fittschen, τὸ κριτήριον αὐτὸ ἰσχύει ἀπόλυτα. Ὁ τιμώμενος, ὁμότιμος σήμερα καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Göttingen, συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στοὺς κορυφαίους ἐκείνους ἀρχαιολόγους πού σφράγισαν μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο καὶ τὴ στιβαρὴ παρουσία τους καθοριστικὰ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια τὴν ἔρευνα τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ εἰδικότερα τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἐρευνητὴ πού ξεχωρίζει γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ γραπτοῦ καὶ γενικότερα τοῦ ἐρευνητικοῦ του ἔργου, γιὰ ἕναν πανεπιστημιακὸ δάσκαλο πού διακρίθηκε γιὰ τὴν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου διδασκαλία του καὶ γιὰ τὴ στοχευμένη καθοδήγηση τῶν φοιτητῶν του.

Ὁ Klaus Fittschen γεννήθηκε στὸ Salzhausen, ἕνα μικρὸ χωριὸ κοντὰ στὸ Ἀμβούργο τῆς Κάτω Σαξωνίας τὸ 1936. Ἀπὸ τὸ 1954 ἕως τὸ 1964 σπούδασε στὸ Tübingen Κλασικὴ Ἀρχαιολογία, κοντὰ σὲ ὀνομαστοὺς δασκάλους –ἀρχικὰ τὸν Bernhard Schweitzer καὶ ἀργότερα τὸν Ulrich Hausmann–, καὶ παράλληλα Κλασικὴ Φιλολογία καὶ Ἀρχαία Ἱστορία. Ἐμπλοῦ-

τισε μάλιστα τις βασικές του σπουδές και με φοίτηση στα Πανεπιστήμια τῆς Ρώμης και τῆς Ἀθήνας. Ἀνήκει ἐπομένως στους κλασικούς ἐκείνους ἀρχαιολόγους πού ἔλαβαν ὀλοκληρωμένη και στέρεη γνώση τοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίου. Τό 1964 ὀλοκλήρωσε τή διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Untersuchungen zum Beginn der Sagedarstellungen bei den Griechen* (Ἐρευνες γιά τήν ἀρχή τῶν μυθολογικῶν παραστάσεων στους Ἑλληνας), ἡ ὀποία και δημοσιεύτηκε σέ ἐπεξεργασμένη μορφή τό 1969. Τό 1965 πῆρε τό *Reisestipendium*, τήν ὑποτροφία δηλαδή τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου γιά τήν ἐπιμόρφωση τῶν καλύτερων φοιτητῶν Ἀρχαιολογίας τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων, πού τοῦ ἔδωσε τή δυνατότητα γιά ἕναν χρόνο νά γνωρίσει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τους ἀρχαιολογικούς χώρους τοῦ ἀρχαίου κλασικοῦ κόσμου. Στή συνέχεια ὑπηρέτησε ὡς βοηθός τοῦ καθηγητῆ Bernhard Andreae στό νεοσυσταθὲν Ἀρχαιολογικό Τμῆμα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Bochum. Κατά τήν περίοδο τῆς θητείας του αὐτῆς συνέγραψε ὑφηγησία με τίτλο *Untersuchungen zur Chronologie und Stilgeschichte der stadtrömischen Plastik des 3. Jhs. n. Chr.* (Ἐρευνες γιά τή χρονολόγηση και τήν ἐξέλιξη τοῦ στίλ στήν πλαστική τῆς Ρώμης τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.) και ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ ὑφηγητῆ τό 1970. Στό Πανεπιστήμιο τοῦ Bochum ὁ Klaus Fittschen παρέμεινε διδάσκοντας ὡς ἔκτακτος καθηγητῆς ἕως τό 1976, ὀπότε και ἐξελέγη τακτικός καθηγητῆς στό Göttingen. Ἐδῶ, ἐλείψει ἄλλου διδάσκοντος κλασικοῦ ἀρχαιολόγου, κάλυψε ὀμόνος του, ἀλλά με ξεχωριστή ἐπιτυχία, ὀλες τις ἀνάγκες τῆς ἔδρας, χωρίς νά παραμελήσει οὔτε κατά τό ἐλάχιστον τὰ διδακτικά και ἐρευνητικά του καθήκοντα, στα ὀποία και ἔμεινε σταθερά προσηλωμένος. Στή διάρκεια τῆς πανεπιστημιακῆς του καριέρας εἶχε σημαντικό ἀριθμὸ φοιτητῶν, ὀρισμένοι ἀπό τους ὀποίους κατέλαβαν ἀργότερα πανεπιστημιακές ἔδρες. Στό Göttingen παρέμεινε καθηγητῆς ἕως τό 1989, χρονιά πού ἐξελέγη διευθυντῆς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν. Ἀπό αὐτή τή θέση συνταξιοδοτήθηκε τό 2001, ἐνῶ στή συνέχεια δίδαξε και πάλι στό Πανεπιστήμιο τοῦ Göttingen γιά δύο χρόνια, τό 2002 και 2003, ὡς Honorarprofessor.

Τό συγγραφικό του ἔργο εἶναι ἐντυπωσιακὸ σέ ὄγκο και ἀποτελεῖται ἀπό ὀκτώ μονογραφίες και καταλόγους μουσείων και συλλογῶν, πέντε καταλόγους μουσείων και συλλογῶν με συνσυγγραφέα, τρεῖς ἐπιμέλειες τόμων, 120 περίπου μελέτες, γύρω στις 35 βιβλιοκρισίες, ἐνῶ σημαντικόδες εἶναι και ὁ ἀριθμὸς τῶν λημμάτων του σέ ἐπιστημονικούς καταλόγους ἐκθέσεων. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ μεγάλος αὐτὸς ὄγκος τοῦ συγγραφικοῦ του

ἔργου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν περιορισμένο χρόνον ποὺ ἔχω στὴ διάθεσή μου, δὲν μοῦ ἐπιτρέπει μιὰ ἐνδελεχὴ καὶ ἀναλυτικὴ παρουσιάσή του. Θὰ κάνω μνεΐα τῶν μονογραφιῶν καὶ τῶν καταλόγων ποὺ ἔχει συγγράψει, ὅπως καὶ τῶν τόμων τοὺς ὁποίους ἐπιμελήθηκε, ἐνῶ στὰ ὑπόλοιπα γραπτὰ του θὰ ἀναφερθῶ δειγματοληπτικά. Πρόκειται γιὰ ἐγχείρημα στὸ ὁποῖο ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος νὰ ὑποτιμηθεῖ ἡ ποιότητα καὶ ἡ πολυμορφία αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Γι' αὐτὸ καὶ ζητῶ ἐκ τῶν προτέρων τὴν κατανόησή σας καὶ βεβαίως τὴν ἐπιείκεια τοῦ τιμωμένου.

Ἡ διατριβὴ τοῦ Klaus Fittschen ἀποτέλεσε καὶ ἀποτελεῖ μὲ τὴν ὑποδειγματικὴ τῆς μεθοδολογία καὶ τὴν πληρότητά τῆς ἀκόμη καὶ σήμερα ἓνα σημαντικὸ καὶ θὰ ἔλεγα ἀπαραίτητο ἐργαλεῖο γιὰ ὅποιον προτίθεται νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ θέματα τῆς μυθολογικῆς εἰκονογραφίας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν 8ο καὶ τὸν 7ο αἰ. π.Χ. Σχετικὴ μὲ τὴν πρώιμη εἰκονογραφία τῆς ἑλληνικῆς τέχνης εἶναι καὶ ἡ μονογραφία του στὴ γνωστὴ σειρὰ τῆς *Archeologia Homerica*, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1973. Πραγματεύεται τὴν Ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα (*Der Schild des Achilleus*), μὲ βάση τὴν περιγραφὴ τῆς ἀπὸ τὸν Ὅμηρον – ἡ παλιότερη, ὡς γνωστόν, περιγραφὴ μνημείου ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα – καὶ συγχρόνως ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἓνα ποίημα τὸ ὁποῖο λανθασμένα ἀποδίδεται στὸν Ἡσίοδο. Οἱ πρῶτες του αὐτὲς μονογραφίες προμήνυαν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογία, καὶ εἰδικότερα ἡ ἀρχαία εἰκονογραφία, κέρδιζε στὸ πρόσωπο τοῦ Klaus Fittschen ἓναν προικισμένο ἐρευνητὴ ποὺ σίγουρα θὰ χάραζε νέους δρόμους στὴν ἔρευνά τῆς. Οἱ προσδοκίες τους ὅμως αὐτὲς διαψεύστηκαν. Ὁ Klaus Fittschen στράφηκε πρὸς τὴν Ἀρχαιολογία τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, χωρὶς βέβαια αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἐγκατέλειψε παντελῶς τὰ ἐνδιαφέροντά του γιὰ τὶς παλιότερες περιόδους τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Πρέπει βέβαια νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἡ κλίση τοῦ Klaus Fittschen πρὸς τὸν κόσμον τῶν Ρωμαίων εἶχε διαφανεῖ ἤδη ἀπὸ τὶς πρῶτες του ἐργασίες. Τὴν ἴδια χρονιά κατὰ τὴν ὁποία δημοσιεύεταν ἡ διατριβὴ του, ποὺ ἄπτεται τῶν πρώιμων περιόδων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας, τρία ἐνδιαφέροντα ἄρθρα του καὶ μιὰ βιβλιοκρισία, ὅλα σχετικὰ μὲ θέματα τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ὅπως δὴποτε τὴν οὐσιαστικὴ ἢ καλύτερα τὴν ἐπίσημη στροφὴ τοῦ Klaus Fittschen πρὸς τὴ Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία τὴ σηματοδοτεῖ ἡ ὑψηλότητά του. Οἱ μονογραφίες ποὺ χρονολογοῦνται μετὰ τὸ 1973 ἐπικεντρώνονται κυρίως σὲ θέματα τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Οἱ ἀναφορὲς τῶν μελετητῶν σὲ

αυτές είναι αναρίθμητες, αφού τὰ ζητήματα πού ἐξετάζονται σ' αυτές παρουσιάζονται ἐξαντλητικά μὲ πλούσια τεκμηρίωση. Ὅρισμένες μάλιστα, ὅπως αὐτὴ γιὰ τὰ πορτρέτα τῆς Φαυστίνας τῆς νεότερης (*Die Bildnistypen der Faustina minor und die Fecunditas Augustae*, 1982) ἢ τὰ πριγκηπικὰ πορτρέτα τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων (*Prinzenbildnisse antoninischer Zeit*, 1999), ἐκτὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἄπτονται ἀμέσως καὶ εἰδικῶν ἱστορικῶν ζητημάτων τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἱστορικὴ διάσταση τῶν μελετῶν του εἶναι ἄλλωστε ἕνα χαρακτηριστικὸ ὁλόκληρου τοῦ ἔργου του. Τὸ διαπιστώνει κανεὶς ἀκόμη καὶ σὲ ἕνα μικρὸ του πόνημα μὲ τίτλο «Ἡ σαρκοφάγος τοῦ Μελεάγρου» (*Der Meleager Sarkophag*, 1975) πού ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ρωμαϊκὴ σαρκοφάγο μὲ κυνήγι τοῦ Καλυδωνίου κάπρου, ἢ ὅποια βρίσκεται στὴ Φραγκφούρτη, στὸ Liebieghaus. Χρονολογεῖται ἀνάμεσα στὸ 250-270 μ.Χ., στὴν ἐποχὴ δηλαδή τοῦ Γαληνοῦ, κατὰ τὴν ὅποια ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία βίωνε μιὰ μεγάλη καὶ ποικιλόμορφη κρίση, καὶ ἐντάσσεται στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι τῶν χρόνων αὐτῶν.

Ὁ Klaus Fittschen εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους ἐκείνους ἀρχαιολόγους πού ὄχι μόνον κατανοεῖ τὴ θεμελιώδη σημασία πού ἔχει γιὰ τὴν ἐπιστήμη μας ἡ βασικὴ ἔρευνα ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποδεικνύει ἐμπράκτως. Ἔτσι ἀφιέρωσε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἔρευνάς του στὴ συγγραφή ἑνὸς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ τόμων, στοὺς ὁποίους δημοσίευσε μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο ρωμαϊκὰ γλυπτὰ καὶ κυρίως πορτρέτα, πού φυλάσσονται σὲ μουσεῖα καὶ ἰδιωτικὲς συλλογές. Οἱ κατάλογοι τῶν συλλογῶν πορτρέτων τῶν Μουσείων τοῦ Καπιτωλίου (*Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom*, I 1985, II 2010, III 1983, IV 2014) ἀποτελοῦν σήμερα ἀκρογωνιαῖο λίθο στὴν ἔρευνα τοῦ ρωμαϊκοῦ πορτρέτου. Τὰ ἔργα πού παρουσιάζονται καλύπτουν ὁλόκληρη τὴ ρεπουμπλικανικὴ καὶ αὐτοκρατορικὴ περίοδο καὶ τὰ σχετικὰ λήμματα ὄχι μόνον συνοψίζουν τὴ μέχρι σήμερα ἔρευνα ἀλλὰ προχωροῦν, μὲ τὴν εἰς βάθος καὶ πολύμορφη μελέτη τους, καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὴν. Τὸ πολύτομο αὐτὸ ἔργο, πού εἶναι κατεξοχὴν ἔργο ἀναφοράς γιὰ ὁποιονδήποτε ἀσχολεῖται σήμερα μὲ τὸ ρωμαϊκὸ πορτρέτο, εἶναι προῖον συνεργασίας του μὲ τὸν καθηγητὴ Paul Zanker καὶ κατὰ ἕνα μέρος μὲ τὴν P. Cain. Τρεῖς ἀπὸ τοὺς δῖτομους ὅσο καὶ ὀγκώδεις αὐτοὺς καταλόγους τοὺς ἔχει συγγράψει μὲ τὸν γνωστὸ αὐτὸν μελετητὴ, ἐνῶ ὁ τέταρτος καὶ τελευταῖος τῆς ὅλης σειρᾶς εἶναι ἀποκλειστικὰ δικό του ἔργο. Στὸ ἴδιο ὑψηλὸ ἐπίπεδο κινοῦνται καὶ οἱ ὑπόλοιποι

ἀνάλογοι κατάλογοι μουσείων και συλλογῶν πού μᾶς ἔχει δώσει, ὅπως ὁ Κατάλογος τῶν γλυπτῶν στό Schloss Erbach (*Katalog der antiken Skulpturen in Schloss Erbach*, 1977) και αὐτός τῶν γλυπτῶν τῆς Συλλογῆς Wallmoden (*Katalog der Sammlung Wallmoden*, 2015), τόν ὁποῖο συνέγραψε σέ συνεργασία μέ τόν καθηγητή Johannes Bergemann και τή συνδρομή ὀρισμένων ἄλλων ἐρευνητῶν. Πολλά ἀπό τά λήμματα αὐτῶν τῶν τόμων ἀποκλίνουν κατά πολὺ ἀπό τά συνήθη κείμενα τέτοιων καταλόγων και, χωρίς ἀμφιβολία, μποροῦν νά προσληφθοῦν ὡς μικρές ἀυτοτελεῖς, σύνθετες ἐργασίες. Οἱ ἐπιστημονικοὶ αὐτοὶ κατάλογοι καθιέρωσαν μιὰ συγκεκριμένη προσέγγιση τῶν ἔργων μέ πλήρη τεκμηρίωση και ἀνάλυση τῶν τεχνικῶν, στιλιστικῶν και εἰκονογραφικῶν τους στοιχείων.

Ἐξαιρετικά γόνιμη εἶναι ἡ ἔρευνα τοῦ Klaus Fittschen και σέ ἕναν ἄλλον τομέα τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας. Πρόκειται γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας και τὴν πορεία τῆς ἔρευνάς της, ἰδιαίτερα στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὕπαρξής της, ὅταν ἄρχισε νά διδάσκεται σέ πανεπιστημιακές αἰθουσες. Ὁ Klaus Fittschen εἶχε τὴν τύχη νά ἐκλεγεῖ τακτικῶς καθηγητῆς στό Πανεπιστήμιο τοῦ Göttingen, πού εἶναι τὸ πρῶτο πανεπιστήμιο στὴ Γερμανία στό ὁποῖο ἰδρύθηκε τὸ 1767 ἔδρα Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας. Ἔτσι εἶχε τὴ δυνατότητα ἀμεσης πρόσβασης στὰ σχετικὰ ἀρχεῖα τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ ἔρευνα και μελέτη τῶν ὁποίων ἔδωσε πλούσιους καρπούς. Στὴ μονογραφία του *Die Bildnisgalerie in Herrenhausen bei Hannover. Zur Rezeptions- und Sammlungsgeschichte antiker Porträts*, 2006 (Ἡ αἰθουσα ἐκθέσεως πορτρέτων στό Herrenhausen τοῦ Ἀννόβερου. Ἡ πρόσληψη και ἡ ἱστορία τῆς συλλογῆς τῶν ἀρχαίων πορτρέτων) δημοσιεύει τὰ εἴκοσι τέσσερα χάλκινα πορτρέτα και δύο ἀλαβάστρινα πού βρισκόνταν στό μέγαρο αὐτό, τὸ ἀνάκτορο τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Ἀννόβερου. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ δημιουργήθηκε τὸ 1715 ἀπὸ τὸν βασιλιᾶ τοῦ Ἀννόβερου ἕναν χρόνο μετὰ τὴν ἀνάρρησή του και στὸν θρόνο τῆς Μεγάλης Βρετανίας ὡς Γεώργιος I και εἶναι καρπὸς τοῦ συγκερασμοῦ τῶν πολιτικῶν και πολιτιστικῶν τάσεων πού ἐπικρατοῦσαν στὴν Εὐρώπη στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. Τὰ πορτρέτα αὐτὰ θεωροῦνταν ἀρχαῖα ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., ὅποτε ἔγινε γνωστὸ ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ νεότερες δημιουργίες τῆς ἐποχῆς τοῦ Μπαρόκ, βασισιμένες βέβαια, ἄλλα σέ μεγαλύτερο και ἄλλα σέ μικρότερο βαθμὸ, σέ ἀρχαῖα πρότυπα. Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς συλλογῆς δίνει ἀφορμὴ στὸν Klaus Fittschen, μέ διεισδυτικὴ ματιὰ και κυρίως μέ γνώση τῆς σύγχρονης ἱστορίας, νά ἀσχοληθεῖ και μέ τὸ πῶς προσλαμβάνονταν τὰ πορτρέτα τῶν Ρωμαίων αὐτο-

κρατόρων και άλλων ήγεικων μορφων του αρχαιου κοσμου απο την αρχουσα τάξη της εποχης, με το τι η τελευταία επεδίωκε, με την προβολή των έργων και γενικότερα με τη συνολική τους επίδραση. Το βιβλίο αυτό είναι χρήσιμο και για την ιστορία των εκμαγείων από έργα της αρχαίας τέχνης, καθώς από τα πορτρέτα αυτά, ήδη τον 18ο αι., βγήκαν εκμαγεΐα που κατέληξαν στο Πανεπιστήμιο του Göttingen για να εξυπηρετήσουν διδακτικές ανάγκες της έδρας της Αρχαιολογίας. Αυτά εξιστορούνται και σε έναν άλλο αυτοτελή τόμο, *Verzeichnis der Gipsabgüsse des Archäologischen Instituts der Georg-August-Universität Göttingen. Bestand 1767-1989*, 1990 (Κατάλογος των γύψινων εκμαγείων του Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου του Πανεπιστημίου του Göttingen από το 1767 έως το 1989), που έχει επιμεληθεί ο ίδιος ο Klaus Fittschen, έχοντας συμβάλει και στη συγγραφή του. Ο ίδιος διερευνά την ιστορία της συλλογής αυτής, που σήμερα αριθμεί πάνω από 2.000 εκμαγεΐα έργων τέχνης και εξυπηρετεί ποικιλοτρόπως διδακτικές και έρευνητικές ανάγκες. Τα εκμαγεΐα από τα πορτρέτα στο Herrenhausen, τα όποια παρήγγειλε ο Christian Gottlob Heyne το 1767, πρώτος καθηγητής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Göttingen, για την υποστήριξη των μαθημάτων του, γρήγορα αυξήθηκαν. Σ' αυτό συνέβαλε σημαντικά και ο διάδοχός του, ο πολυς Karl Otfried Müller.

Πόσο βαθύς γνώστης της ιστορίας της επιστήμης της Αρχαιολογίας είναι ο Klaus Fittschen μάς το βεβαιώνει και ένα έκτενές εισαγωγικό του κείμενο που συνοδεύει έναν τόμο τον όποιο επιμελήθηκε ο ίδιος και έχει τον τίτλο *Griechische Porträts*, 1988 (Τα ελληνικά πορτρέτα) και στον όποιο, εκτός των άλλων, αναφέρεται και στην ιστορία της έρευνας των πορτρέτων. Στο ίδιο κείμενο μάς δίνει μια συνοπτική αλλά ουσιώδη εξέλιξη του ελληνικού πορτρέτου, ενώ με πολλή γνώση και ευθυκρισία συγκεντρώνει και αναδημοσιεύει είκοσι όκτώ σημαντικά κείμενα, παλιότερων και νεότερων έρευνητών, σχετικά με το ελληνικό πορτρέτο. Το παλιότερο είναι ένα κείμενο του Adolf Michaelis του 1877 και το νεότερο του Tonio Hölscher του 1975. Σχετικός με την ιστορία της επιστήμης της Αρχαιολογίας είναι, κατά ένα σημαντικό μέρος του, και ένας άλλος τόμος που επιμελήθηκε ο Klaus Fittschen, έχοντας και στην περίπτωση αυτή συμβάλει στη συγγραφή του. Πρόκειται για τα πρακτικά ενός διεθνούς συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ίνστιτούτο Αθηνών το 1994, την εποχή που ήταν διευθυντής του, και τα όποια εκδόθηκαν το 2007 σε έναν όγκώδη τόμο 500 περίπου σελίδων. Έχει τον τίτλο *Historische Landeskunde und Epigra-*

phik in Griechenland. Akten des Symposiums veranstaltet aus Anlass des 100. Todestages von H. G. Lolling (1848-1894) in Athen vom 28. bis 31.9.1994, 2007 [Ιστορική Γεωγραφία και Έπιγραφική στην Ελλάδα. Πρακτικά Συμποσίου που διοργανώθηκε με άφορμή τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ H. G. Lolling (1848-1894) στὴν Ἀθήνα ἀπὸ 28 ὠς 31.9.1994]. Ὅπως γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτό ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ συνεδρίου, διοργανώθηκε γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἕνας ἀξιόλογος ἐρευνητής, κυρίως ἐπιγραφικὸς ἀλλὰ καὶ πολὺ καλὸς γνώστης τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας, ὁ Habbo Gerhard Lolling. Εἶχε σπουδάσει στὸ Göttingen, καὶ στὴ λιγόχρονη σχετικὰ ζωὴ του προσέφερε ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες ἀπὸ διάφορες θέσεις, χωρὶς ὡστόσο τὸ ὄνομά του νὰ πάρει τὴ θέση πού τοῦ ἄξιζε ἀνάμεσα στοὺς συναδέλφους του. Ὁ Klaus Fittschen, μὲ βάση ἀδημοσίευτο ἀρχαιολογικὸ ὕλικό, προβάλλει μὲ διεισδυτικὴ ματιὰ ἄγνωστες πτυχὲς ἀπὸ τὴ δράση τοῦ Lolling στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, ἐπισημαίνοντας τὶς ἀξιόλογες ὑπηρεσίες πού προσέφερε σ' αὐτό. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Klaus Fittschen νὰ τιμηθεῖ ὁ ξεχωριστὸς αὐτὸς ἐρευνητής, πού εἶχε ἀγαπήσει μὲ πάθος τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνες προσφέροντας πολὺτιμες ὑπηρεσίες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ στὸ Ἑθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, εἶναι ἄξια ἐπαίνου.

Περνώντας στὸ ὑπόλοιπο συγγραφικὸ ἔργο τοῦ τιμωμένου, ὅπως ἤδη προεῖπα, θὰ τὸ παρουσιάσω ἐν τάχει, ὁμαδοποιώντας το. Οἱ μικρότερες ἐργασίες του καλύπτουν ἕνα εὐρὺ φάσμα θεμάτων τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης καὶ ἀρχιτεκτονικῆς. Πολλὲς ἀναφέρονται σὲ ζητήματα πού τὸν ἀπασχόλησαν καὶ στὶς μονογραφίες του. Ὅπως δὴποτε τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν τῶν συμβολῶν κινεῖται στὸν χῶρο τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς εἰκονογραφίας ὄλων τῶν περιόδων τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ ἰδιαίτερα βέβαια τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ μελέτη καὶ ἔρευνα τῶν μαρμάρινων σαρκοφάγων, τῆς ζωγραφικῆς, τῶν λεγόμενων ἱστορικῶν ἀναγλύφων καὶ κυρίως τῶν πορτρέτων, ἀπορρόφησε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων του. Σημειῶνω ἀκόμη ὅτι κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἑλλάδα ὡς διευθυντῆς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν ἐνδιαφέρθηκε καὶ γιὰ ζητήματα προστασίας τῶν ἀρχαιοτήτων, ἐνῶ ἀνέλαβε καὶ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὸν Ὀρχομενὸ τῆς Βοιωτίας.

Δειγματοληπτικὰ καὶ συνοπτικὰ θὰ ἀναφερθῶ σὲ δύο ἐργασίες του πού θεωρῶ ὅτι δίνουν ἕνα στίγμα τῆς δουλειᾶς του καὶ εἶναι ἐνδεικτικὲς τῆς ποιότητάς της. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ Διονυσιακὸ θέατρο τῆς Ἀθήνας ἦταν στη-

μένο τὸ ἄγαλμα τοῦ Μενάνδρου, τοῦ πιὸ γνωστοῦ ποιητῆ τῆς Νέας Κωμωδίας, ἄγαλμα, μεγάλο τμήμα τοῦ βάρου τοῦ ὁποίου εἶχε βρεθεῖ στὶς ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1862. Ἀπὸ τὶς διαστάσεις καὶ τὴ μορφή τοῦ τελευταίου, τὸ ὁποῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ ἔφερε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν γιῶν του Πραξιτέλη, Κηφισοδότου καὶ Τιμάρχου, ποὺ τὸ εἶχαν φιλοτεχνήσει, ἦταν γνωστὸ ὅτι ὁ ποιητῆς ἀπεικονιζόταν καθήμενος. Ὁ Klaus Fittschen μὲ τὴ βοήθεια γύψινων ἐμαγείων ἀνασυγκρότησε τὸν εἰκονιστικὸ αὐτὸν ἀνδριάντα μαζὶ μὲ τὸ βάρου του. Ἀπέδειξε ὅτι πράγματι ἡ κεφαλὴ τοῦ Μενάνδρου, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ δεκάδες ρωμαϊκῶν ἀντιγράφων, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ, καὶ ἓνας καθιστὸς κορμὸς γνωστὸς στοὺς εἰδικούς ὡς τύπος Νεάπολης-Καπιτωλίου, ποὺ ἐπίσης μᾶς σώζεται ἀπὸ ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα, παραδίδουν τὴ μορφή τοῦ πρωτοτύπου.

Χάρη στὴν παρατηρητικότητα τοῦ τιμωμένου καὶ τὴν ἐξάαιρετη γνώση τοῦ πρωτογενοῦς ὑλικοῦ, στὴν ὁποία ἔχω ἤδη ἀναφερθεῖ, κερδίσαμε ἐπίσης τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ Ποσειδίππου ἀπὸ τὴν Κασσάνδρεια τῆς Χαλκιδικῆς, ἑνὸς ποιητῆ ποὺ ἔδρασε στὴν Ἀθήνα περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὸν Μενάνδρου. Ἀπὸ παλιὰ ὑποτίθεται ὅτι γνωρίζαμε ἓνα καθιστὸ ἄγαλμα τοῦ ποιητῆ αὐτοῦ στὰ Μουσεῖα τοῦ Βατικανοῦ, ὅπως μᾶς ἐπιβεβαίωσε σχετικὴ ἐπιγραφή. Ὡστόσο τὸ κεφάλι του εἶχε ὑποστῆ δευτέρη ἐπεξεργασία, πιθανῶς στὴν πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου, καὶ εἶχε μετατραπεῖ σὲ πορτρέτο ἑνὸς Ρωμαίου. Ὁ Klaus Fittschen, ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ἔχνη τῆς ἀρχικῆς κόμης ποὺ ἔχουν παραμείνει στὸ πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγάλματος, «ἀνακάλυψε» τὴ γνήσια κεφαλὴ τοῦ Ποσειδίππου σὲ ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα ποὺ φυλάσσονται σὲ διάφορα μουσεῖα. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ ἦταν ιδιαίτερα σημαντικὴ γιατί κερδίσαμε ἓνα πορτρέτο ποὺ βεβαιωμένα χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. καὶ τὸ ὁποῖο φέρει ἔντονα ρεαλιστικὰ χαρακτηριστικά. Ὡς γνωστὸν, σύμφωνα μὲ μερίδα ἐρευνητῶν, ὁ ιδιαίτερα ἔντονος ρεαλισμὸς εἶναι ἀδιανόητος γιὰ τοὺς πρώιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ κατανοητὸς μόνο σὲ ὑστερότερους χρόνους, καὶ μάλιστα στὴ λεγόμενη ρεπουμπλικανικὴ ἐποχὴ. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἀποδεικνύονται πλέον λανθασμένες. Οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνες εἶχαν ἀναπτύξει ἀπὸ νωρὶς τὶς ἱκανότητές τους στὴν ἀπόδοση τῆς ἀνθρώπινης φυσιογνωμίας μὲ ρεαλιστικὰ χαρακτηριστικά, περισσότερο ἢ λιγότερο ἔντονα.

Θὰ ἦταν παράλειψη ἂν δὲν μνημόνευα, ἔστω καὶ μὲ ἐπιγραμματικὸ τρόπο, τὰ ἐμπεριστατωμένα, ἐνημερωμένα καὶ κάποτε πολυσέλιδα κείμενα ποὺ ὁ τιμώμενος ἔχει συγγράψει γιὰ διάφορους καταλόγους ἐκθέσεων, καὶ

κυρίως τις δεκάδες βιβλιοκρισίες που έχει δημοσιεύσει σε έγκριτα περιοδικά: βιβλιοκρισίες που αποκαλύπτουν το βάθος των γνώσεών του, την ευστοχία των παρατηρήσεών του, την εξαιρετη γνώση του πρωτογενούς υλικού, την ποιότητα της σκέψης του και την άριστη ενημέρωσή του στη βιβλιογραφία. Συναφή είναι τα κείμενά του με τον αποκαλυπτικό τίτλο *Lesefrüchte* (Άναγνώσματα καρποφόρα), που άπαντούν από το 2009, σε τακτά διαστήματα, στο αρχαιολογικό περιοδικό *Boreas*. Σε αυτά ο Klaus Fittschen παραθέτει τις παρατηρήσεις που κάνει καθώς διαβάζει κείμενα άλλων έρευνητών, τα όποια, ως επί το πλείστον, αναφέρονται σε θέματα της Ρωμαϊκής Αρχαιολογίας. Πρόκειται για κείμενα που αποκαλύπτουν τον βαθμό της ενημέρωσής του και κυρίως την πολυμορφία των γνώσεών του, τη ζηλευτή έποπτεία του διάσπαρτου σε διάφορα μουσεία ανά τον κόσμο αρχαιολογικού υλικού, το εύρος της κριτικής του ματιάς, τον συνθετικό τρόπο σκέψης του. Αυτά τα γραπτά είναι σαφές ότι έχουν γίνει με τα μέτρα και τα σταθμά μιās υπέθυνης κριτικής θέσης, με ένα αυστηρό σύστημα μεθοδολογίας, με ένα πλούσιο εύρος γνωστικού πεδίου, με μιā νηφάλια διατύπωση.

Ο Klaus Fittschen, ως διευθυντής του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου στην Αθήνα, υπήρξε έπιμελητής, από το 1990 έως το 2001, του *Athenischen Mitteilungen*, του έτήσιου δηλαδή έπιστημονικού περιοδικού του Ίνστιτούτου, ενώ μαζί με τον Paul Zanker είναι έπιμελητής μιās μεγάλης σειράς του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου του Βερολίνου με τίτλο «Συμβολές στη Μελέτη της Έλληνιστικής και Αυτοκρατορικής Γλυπτικής και Αρχιτεκτονικής» («Beiträge zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur»), στην όποια ως σήμερα έχουν έκδοθει συνολικά 20 τόμοι μεγάλου σχήματος. Ο σημερινός μας τιμώμενος έχει κάνει επίσης πληθώρα όμιλιών και διαλέξεων σε πολλά πανεπιστήμια και έρευνητικά κέντρα εντός και εκτός της Γερμανίας, ενώ συνειδητά έχει έπιλεκτικές μόνο ένεργές συμμετοχές σε μεγάλα διεθνή συνέδρια, καθώς πιστεύει ότι ή μαζικότητα προσφέρει λίγες δυνατότητες για παραγωγή νέας γνώσης. Τέλος, υπενθυμίζω ότι είναι τακτικό μέλος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου του Βερολίνου, της Ακαδημίας Έπιστημών του Göttingen, του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου και της Αρχαιολογικής Έταιρείας Αθηνών.

Συμπερασματικά το συγγραφικό έργο του Klaus Fittschen διακρίνεται από το μέγεθος, την πολυμέρεια και το βάθος του, από τις πρωτότυπες και όξυδερκεϊές μεθοδολογικές προσεγγίσεις του και βεβαίως από τα σημαντικά

συμπεράσματά του. Μέσα από τις μονογραφίες και τις μελέτες του αναδεικνύεται ως ένας από τους σημαντικότερους μελετητές τής ρωμαϊκής γλυπτικής και τέχνης γενικότερα, και ειδικότερα του ρωμαϊκού πορτρέτου. Το τελευταίο το μελέτησε διεξοδικά και πολύπλευρα: στιλιστικά, εικονογραφικά, έρμηνευτικά. Καίριες είναι οι παρατηρήσεις του οι σχετικές με τον έντοπισμό και τη διάκριση έργαστηρίων παραγωγής τους, με τη σχέση αυτοκρατορικού και ιδιωτικού πορτρέτου, με την έξακριβωση πλαστών πορτρέτων, με διάφορα τεχνικά τους χαρακτηριστικά. Η συμβολή του στον καθορισμό των μεθοδολογικών κανόνων μελέτης των ρωμαϊκών πορτρέτων είναι άναμφισβήτητη. Πρόκειται για έναν μελετητή που διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό και κατεύθυνε την επιστημονική έρευνα στους τομείς αυτούς επί πέντε περίπου δεκαετίες. Σήμερα, στα 83 του χρόνια, συνεχίζει με τους ίδιους ρυθμούς την έρευνητική του δραστηριότητα, μιὰ μάλιστα ενδιαφέρουσα ως προς το θέμα της μονογραφία, σχετική με ρωμαϊκά πορτρέτα σημαντικών προσώπων που είχαν στηθεί στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία σε περισσότερα του ενός αντίτυπα («Privatporträts mit Repliken im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr.»), βρίσκεται προς το τέλος της. Παράλληλα δὲν παύει νὰ συμβουλεύει και νὰ βοηθᾷ με κάθε τρόπο όλους τους μελετητές, νέους και ώριμότερους, που απευθύνονται σὲ αὐτόν. Πρόκειται για ἕναν αὐθεντικό δάσκαλο που διατηρεῖ ἀσίγαστο τὸ ενδιαφέρον του για τους νέους ἀνθρώπους. Είναι πάντα ἔτοιμος νὰ συζητήσει, νὰ διαβάσει, νὰ διορθώσει τὰ κείμενά τους, παρέχοντάς τους τὴν ἀσφάλεια που ἐγγυᾶται ἡ εὐρύτητα τῶν γνώσεών του.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τιμᾷ σήμερα τὸν καθηγητὴ Klaus Fittschen, τὸν βαθὺ γνώστη τῆς Ἑλληνικῆς και Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιολογίας, τὸν ρηξικέλευθο μελετητὴ και ἔρμηνευτὴ τῶν προβλημάτων της, τὸν εὐφυή, εὐσυνείδητο, ἀποτελεσματικό ἔρευνητὴ· τὸν ἔρευνητὴ με τὸ ὑψηλὸ ἦθος, που σεβόμενος τὸν κοινωνικό του περίγυρο ἀπέβαλε ἔγκαιρα κάθε διάθεση αὐτοπροβολῆς, τὸν δάσκαλο που δὲν περιορίστηκε στὸ νὰ δίδει στους φοιτητές του μόνο τις γνώσεις του ἀλλὰ συγχρόνως τους καθοδηγοῦσε στὰ πρῶτα τους ἐρευνητικά βήματα, τὸν ἄνθρωπο που με τὴν καθημερινὴ συμπεριφορὰ του ἀποδεικνύει ἔμπρακτα τὴν πίστη του στὶς κλασικὲς ἀξίες.

Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΨΗΛΑ ΙΣΤΑΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ: ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
κ. KLAUS FITTSCHEN

Εὐχαριστίες

Κύριε πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κυρίες καὶ κύριοι Ἀκαδημαϊκοί,

Γιὰ τὴν ἐκλογή μου ὡς ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν θέλω νὰ σᾶς ἐκφράσω τὶς πιὸ θερμές μου εὐχαριστίες. Εἶναι μεγάλη τιμὴ γιὰ μένα νὰ γίνωμαι δεκτὸς σὲ αὐτὸν τὸν λαμπρὸ κύκλο τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων καὶ χαίρομαι ἰδιαίτερα διότι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ζωντανεύουν καὶ ἐνισχύονται οἱ δεσμοί μου μὲ τὴν Ἀθήνα.

Στὴν ἐπιστημονικὴ μου ἔρευνα ἔδωσα κυρίως ἔμφαση στὸν πολιτισμὸ τοῦ λατινόφωνου κόσμου τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τόσο στὴν περίοδο ποὺ ἐργάστηκα στὴν Ἀθήνα ὅσο καὶ ἀργότερα. Ὅμως στὰ χρόνια κατὰ τὰ ὁποῖα διετέλεσα διευθυντὴς στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀθηνῶν, ἔμαθα πόσο μεγάλη καὶ σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ τοῦ ἑλληνόφωνου κόσμου στὸν πολιτισμὸ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Παρὰ ταῦτα ἡ συμβολὴ αὐτὴ δὲν ἀξιολογήθηκε ἐπαρκῶς γιὰ μεγάλο διάστημα, στὸ μεταξὺ ὅμως ἔγινε ἀντιληπτὴ καὶ στὴν ἑλληνόφωνη ἔρευνα. Στὴν ὁμιλία μου θὰ προσπαθήσω νὰ ἐξάρω ἰδιαιτέρως τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὸ γίγνεσθαι αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Εὐχαριστῶ ἀκόμη τὸν Ἀκαδημαϊκὸ, καθηγητὴ κύριο Μιχάλη Τιβέριο γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παρουσίασε καὶ ἀξιολόγησε τὸ ἐπιστημονικὸ μου ἔργο.

Εὐχαριστίες θὰ ἤθελα νὰ ἀπευθύνω καὶ στὴ σύζυγό του, τὴν καθηγήτρια κυρία Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβερίου, μὲ τὴν ὁποία διατηροῦμε μιὰ ἰδιαίτερα ζωντανὴ ἐπιστημονικὴ σχέση καὶ ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴ μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ στὰ ἑλληνικὰ τοῦ κειμένου τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας.

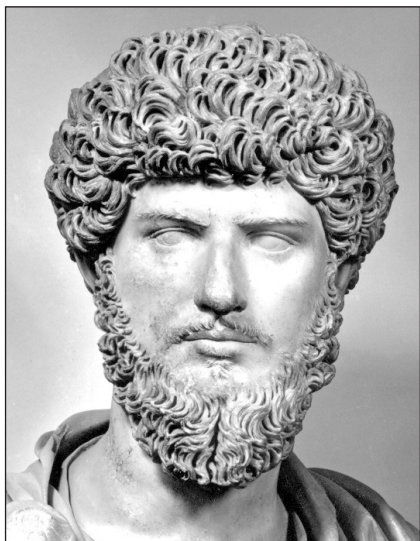
Λυπᾶμαι ἰδιαίτερα ποὺ δὲν μπορῶ νὰ σᾶς μιλήσω σήμερα ζωντανὰ ὁ ἴδιος. Μιὰ βλάβη στὴν κινητικότητα τῶν κάτω ἄκρων μου ποὺ ἐμφανίστηκε ἐδῶ καὶ καιρὸ μὲ ἐμπόδισε νὰ ἐπιχειρήσω τὸ ταξίδι στὴν Ἀθήνα.

Ἡ διάδοση τῆς εἰκόνας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ὑψηλὰ ἱστάμενων προσώπων στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία: μέθοδοι καὶ τεχνικὲς

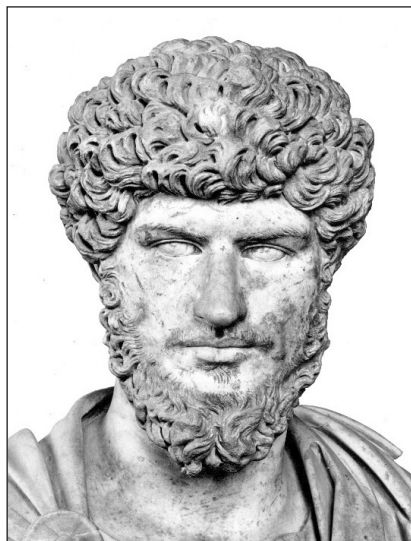
Σήμερα μᾶς ἔχουν διασωθεῖ περίπου τρεῖς ἕως τέσσερις χιλιάδες πορτρέτα Ρωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τους (συζύγων καὶ τέκνων). Πρόκειται ὡστόσο γιὰ ἓνα μικρὸ ποσοστὸ αὐτῶν ποὺ ὑπῆρχαν ἀρχικά. Στὴν ἀρχαιότητα ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν εἰκόνων πρέπει νὰ ἔφτανε σὲ ἑκατοντάδες χιλιάδες. Τὰ πορτρέτα τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπικράτεια πανταχοῦ παρόντα.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστῆμη ὀφείλει νὰ ἀποκαταστήσει τὸν τρόπο κατασκευῆς καὶ τὴ μέθοδο διάδοσης τῶν εἰκόνων αὐτῶν. Ἐδῶ καὶ πολὺ καιρὸ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ σωζόμενα πορτρέτα δὲν ἀποτελοῦν πρωτότυπες δημιουργίες, ἀλλὰ εἶναι ἀντίγραφα ποὺ κατασκευάστηκαν σύμφωνα μὲ μιὰ ἀρχέτυπη δημιουργία. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ δεχτοῦμε καὶ γιὰ τὰ πολυπληθῆ ἐκεῖνα πορτρέτα ποὺ ἔχουν χαθεῖ. Ἡ ἀπόδειξη ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ ἀντίγραφα ἐξασφαλίζεται πολὺ εὐκόλα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔρευνα γιὰ μὲγάλο διάστημα δυσκολεύτηκε πολὺ νὰ τὸ ἀποδεχτεῖ. Θὰ ἤθελα νὰ τὸ ἀποσαφηνίσω αὐτὸ μὲ δύο παραδείγματα. Τὰ πορτρέτα τοῦ Λουκίου Βήρου (αὐτοκράτορα στὸ διάστημα 161 ἕως 169) εἶναι γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ τὰ πιὸ κατάλληλα (Εἰκόνες 1-2).

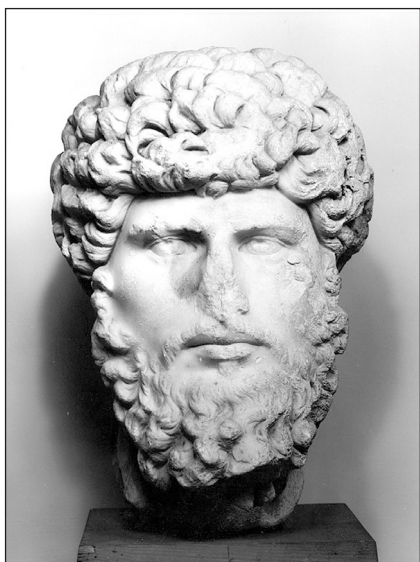
Ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα αὐτὸν μᾶς ἔχει διασωθεῖ ἐξαιρετικὰ μὲγάλος ἀριθμὸς πορτρέτων, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια, ἀφενὸς ἐπειδὴ ἦταν πολὺ δημοφιλὴς καὶ ἀφετέρου ἐπειδὴ οἱ νίκες τοῦ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν στὴν Ἀνατολὴ πανηγυρίστηκαν ὑπέρμετρα. Δύο πορτρέτα στὸ Λοῦβρο (Εἰκόνα 1) καὶ στὸ Καπιτώλιο (Εἰκόνα 2) μοιάζουν μεταξύ τους ἐκπληκτικά, καὶ μάλιστα ὄχι μόνο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ φυσιογνωμία, ἀλλὰ, κυρίως, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κόμμωση καὶ τὶς λεπτομέρειές της. Ἡ ὁμοιότητα αὐτὴ χρῆζει ἐρμηνείας: Εἴτε τὸ ἓνα πορτρέτο ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τοῦ ἄλλου εἴτε ἐξαρτῶνται καὶ τὰ δύο ἀπὸ ἓνα κοινὸ πρότυπο, ἓνα ἀρχέτυπο. Ἡ σύγκριση ὅλων τῶν σωζόμενων αὐτοκρατορικῶν πορτρέτων ὀδήγησε στὸ συμπέρασμα ὅτι μόνο ἡ δευτέρα ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἐναλλακτικὲς λύσεις μπορεῖ νὰ ἰσχύει. Τὸ ἀρχέτυπο ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα τῶν πορτρέτων ὀνομάζεται στὴν ἔρευνα «τύπος» (ἢ «εἰκονιστικὸς τύπος») (στὴ συνέχεια θὰ δοῦμε ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς χρησιμοποιοῦντο μὲ βεβαιότητα ἤδη στὴν ἀρχαιότητα). Κανένας ἀπὸ τοὺς τύπους αὐτοὺς δὲν μᾶς ἔχει σωθεῖ. Εἴμαστε ὅμως ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε ὅτι αὐτοὶ ὑφίσταντο ὡς μοντέλα σὲ πηλὸ ἢ σὲ γύψο καὶ

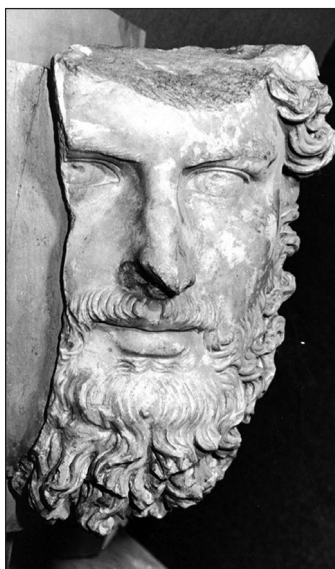
Εικόνα 1: Παρίσι, Λοϋβρο 1101.
Φωτ.: Musée du Louvre.

Εικόνα 2: Ρώμη, Musei Capitolini.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

Εικόνα 3: Νεάπολη, Museo Nazionale.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

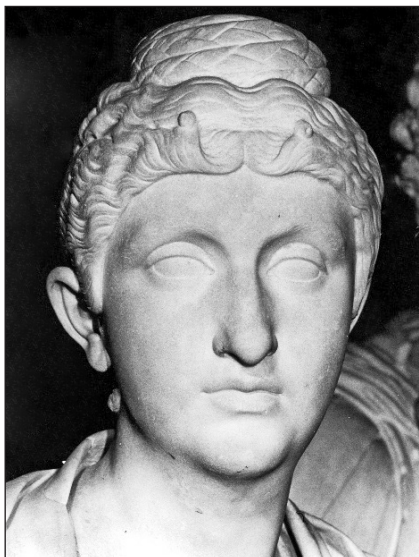
Εικόνα 4: Νέα Υόρκη, Μητροπολι-
τικό Μουσείο.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

βρίσκονταν στην κατοχή τῶν παραγγελιοδοτῶν. Τὰ ἀντίγραφα ποῦ κατασκευάζονταν μὲ βάση ἕναν εἰκονιστικὸ τύπο ἀποτελοῦν μεταξὺ τους ἐπαναλήψεις (ρέπλικες). Μέσω τῆς σύγκρισης τῶν ἀντιγράφων (ἡ μέθοδος ὀνομάζεται κριτικὴ τῶν ἀντιγράφων) μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνακτῆσει ὡς ἕναν βαθμὸ μιὰ εἰκόνα τοῦ χαμένου προτύπου. Προκειμένου ἡ κριτικὴ αὐτὴ μέθοδος νὰ πετύχει τὸν στόχο της εἶναι ἀπαραίτητο νὰ διαθέτουμε ἐπαρκῆ φωτογραφικὴ τεκμηρίωση τῶν ἀντιγράφων, πράγμα ποῦ δυστυχῶς ἀκόμη καὶ σήμερα σπάνια συμβαίνει.

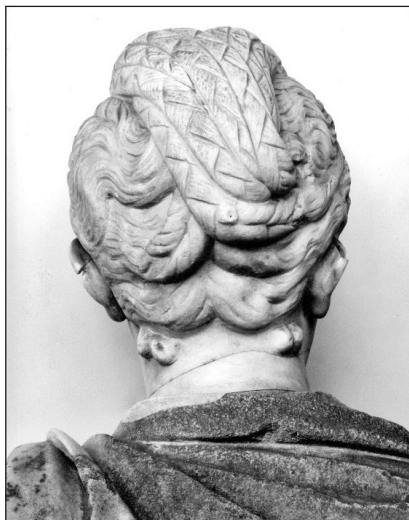
Οἱ εἰκονιστικοὶ τύποι τῶν πορτρέτων εἶχαν ἐπίσημο χαρακτήρα καὶ εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὀφείλονταν στὴν πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα (ἢ τῶν συμβούλων του) καὶ ἐγκρίνονταν ἀπὸ αὐτόν.

Εὐκολότερο εἶναι νὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὰ σωζόμενα αὐτοκρατορικὰ πορτρέτα εἶναι ἀντίγραφα στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἐπάνω σὲ αὐτὰ ὑπολείμματα ἀπὸ σημεῖα ἀντιγραφῆς (δηλαδὴ μετρήσεων). Σὰς δείχνω μερικὰ παραδείγματα: Σὲ δύο πορτρέτα τοῦ Λουκίου Βήρου στὴ Νεάπολη (Εἰκόνα 3) καὶ στὴ Νέα Ὑόρκη (Εἰκόνα 4) ὑπάρχει ἕνα τέτοιο σημεῖο στὸ πηγούνι. Σὲ δύο πορτρέτα τῆς αὐτοκράτειρας Φαυστίνας τῆς πρεσβύτερης διαπιστώνουμε σημεῖα μέτρησης στὴν κύρια ὄψη (πορτρέτο στὸ Τορόντο, Εἰκόνα 5) καὶ στὴν πίσω ὄψη (πορτρέτο στὸ ἀνάκτορο Erbach, Εἰκόνα 6). Μᾶς εἶναι ἄγνωστος ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ σημεῖα αὐτὰ τῆς ἀντιγραφῆς παρέμειναν μερικὲς φορές στὰ ἔργα χωρὶς νὰ ἀπολαξευτοῦν. Ἴσως νὰ ξεχάστηκαν ἢ ἴσως νὰ ἀφῆθηκαν ὡς μάρτυρες μιᾶς ἰδιαίτερα πιστῆς ἀντιγραφῆς. Κατὰ κανόνα τὰ σημεῖα ἀντιγραφῆς ἀπαντοῦν σὲ θέσεις ὄχι φανερὲς στὸν θεατὴ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ συχνὰ διαφεύγουν τῆς προσοχῆς τῶν μελετητῶν. Ὅρισμένες φορές ὅμως ἐνοχλοῦν ἰδιαίτερα, ὅπως δείχνει ἕνα πορτρέτο τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου στὴ Φραγκφούρτη (Εἰκόνα 7), τὸ ὁποῖο σημειωτέον δὲν εἶναι καλὸ καὶ πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ τύπου (στὴν Εἰκόνα 8 ἕνα καλύτερο ἀντίγραφο στὴ Βαλτιμόρη).

Ἡ μέθοδος σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δημιουργεῖται ἀρχικὰ ἕνας τύπος πορτρέτου γιὰ ἕναν αὐτοκράτορα καὶ κατόπιν κατασκευάζονται μὲ βάση αὐτὸν ἀντίγραφα διαπιστώνεται τὸ ἀργότερο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου. Κατὰ βάση υἰοθετήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ πορτρέτων μιὰ διαδικασία ἡ ὁποία, ὡς γνωστὸν, χρησιμοποιήθηκε ἤδη στὴν κλασικιστικὴ φάση τῆς ὕστερης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ παλιότερων ἔργων τῆς ἰδεαλιστικῆς πλαστικῆς. Ὡστόσο ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. π.Χ. κατασκευάζονταν εἰκονιστικοὶ

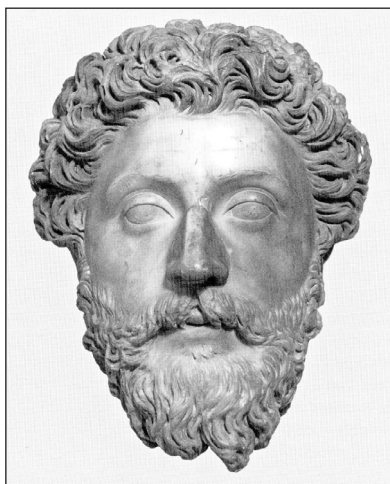
Εικόνα 5: Τορόντο, Royal Ontario Museum.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

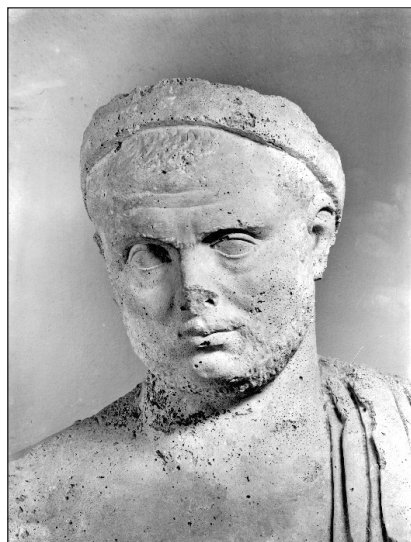
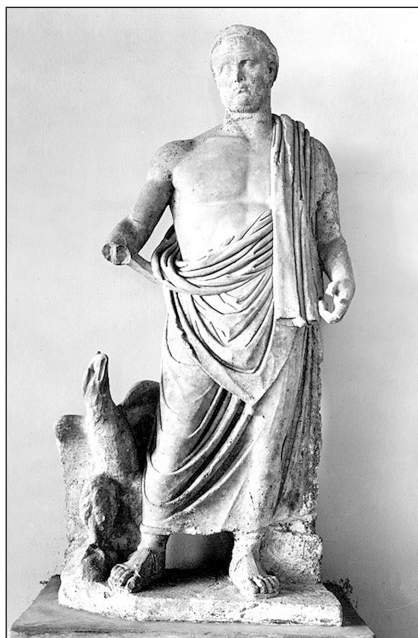
Εικόνα 6: Άνσπτορο Erbach (Γερμανία).
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

Εικόνα 7: Φραγκφούρτη, Liebieghaus.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

Εικόνα 8: Βαλτιμόρη, Walters Art Gallery.
Πηγή: F. Albertson, *Jdl*, 119, 2004, 265 εικ. 9.

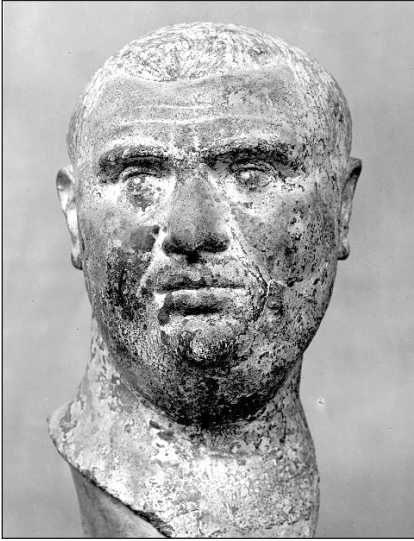

Εικόνες 9-10: Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο.

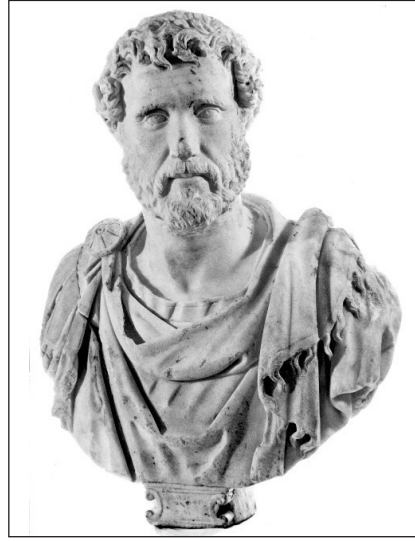
Φωτ.: D-DAI-ATHEN Pir. 123/125a.

τύποι πορτρέτων, αφού τὰ σωζόμενα πορτρέτα τοῦ βασιλιᾶ Πτολεμαίου ΣΤ' (βασίλευσε τὴν περίοδο 186 ἕως 145 π.Χ.) ἀποτελοῦν μεταξύ τους ἐπαναλήψεις.

Οἱ τύποι τῶν πορτρέτων πρόσφεραν τὴ δυνατότητα νὰ κατασκευάζονται βάσει αὐτῶν ἀντίγραφα σὲ ὅποιονδήποτε ἀριθμὸ, σὲ ὅποιοδήποτε μέγεθος καὶ μὲ μεγάλη ταχύτητα. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἦταν π.χ. δυνατόν, μέσα στὶς 99 (ἐνενηντὰ ἐννέα) ἡμέρες κατὰ τὶς ὁποῖες διήρκεσε ἡ βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορα Βαλβίνου (πέθανε τὸ 238), νὰ ἀποσταλεῖ ἕνας ἀνδριάντας τοῦ στὴν Ἑλλάδα ἢ νὰ κατασκευαστοῦν ἐκεῖ ἀντίγραφα τοῦ πορτρέτου του (στὶς Εἰκόνες 9-10 ἕνα στὸν Πειραιᾶ καὶ στὴν Εἰκόνα 11 ἕνα μπρούντζινο στὸ Βατικανό). Ὁ ἀνδριάντας ὥστόσο δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ ὀλοκληρωθεῖ (δὲν δηλώθηκε ἡ κόρη τοῦ ματιοῦ μὲ τρυπανιὰ καὶ τὸ στεφάνι δὲν δέχτηκε τελικὴ ἐπεξεργασία). Οἱ πολῖτες ἢ οἱ ἀξιωματοῦχοι τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ στήσουν μιὰ αὐτοκρατορικὴ εἰκόνα, δὲν εἶχαν παρὰ νὰ ἀπευθυνθοῦν στὴ Ρώμη. (Αὐτοκρατορικὰ

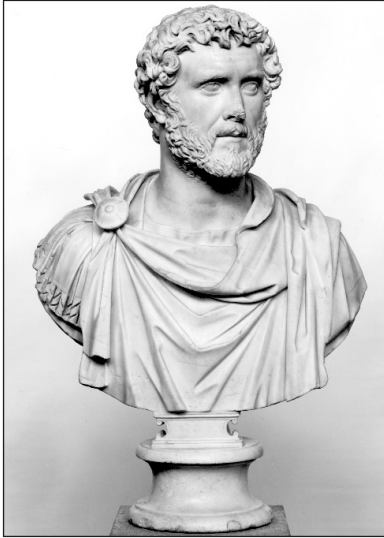
Εικόνα 11: Ρώμη, Μουσεία Βατικανού.
Φωτ.: Vat. Neg. IX. 10.15.

Εικόνα 12: Agora Excavations.
Φωτ.: Neg. 86-762.

πορτρέτα δὲν ἀνετίθεντο βεβαίως ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς αὐτοκράτορες, ὅπως συχνὰ προτείνουν νεότεροι μελετητές, ἀλλὰ ἀπὸ πολίτες καὶ ἐκπροσώπους τους· παρὰ ταῦτα οἱ αὐτοκράτορες μπορούσαν νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐπιρροή τους κατὰ τὴ διαδικασία ἀνάθεσης πορτρέτων ἐκ μέρους πολιτῶν.) Ἀντίγραφα τῶν πορτρέτων μπορούσαν νὰ κατασκευαστοῦν στὴ Ρώμη καὶ νὰ ἀποσταλοῦν ἀπὸ ἐκεῖ ἢ, διαφορετικά, κατασκευάζονταν γύψινα ἐκμαγεῖα τοῦ εἰκονιστικοῦ τύπου καὶ ἀποστέλλονταν κάθε φορὰ σὲ ἐκεῖνον ποὺ προτίθετο νὰ παραγγεῖλει ἓνα πορτρέτο. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐκμαγεῖα μπορούσαν νὰ κατασκευαστοῦν κατόπιν ἀντίγραφα στὰ τοπικὰ ἐργαστήρια, σὲ ἀνθεκτικὸ ὕλικό. Ὅπως εἶναι προφανές, χρησιμοποιήθηκαν καὶ οἱ δύο μέθοδοι.

Ἡ πρώτη λύση, τῆς παραγγελίας ἑτοιμῶν πορτρέτων, δὲν ἦταν φυσικὰ τόσο πρόσφορη καὶ εἶχε ὑψηλὸ κόστος, ἐξαιτίας τῶν δυσκολιῶν τῆς μεταφορᾶς τους. Παρὰ ταῦτα ἀνάμεσα στὰ πορτρέτα ποὺ βρέθηκαν στὶς ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες ἀναγνωρίζονται κάποια ποὺ πιθανὸν κατασκευάστηκαν πράγματι στὴν Ἰταλία. Κατὰ τὴ γνώμη μου αὐτὸ ἰσχύει π.χ. γιὰ τὴν προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς με στρατιωτικὴ χλαμύδα (*paludamentum*) στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀγορᾶς στὴν Ἀθήνα (Εἰκόνα 12). Ὁ εἰκονιστικὸς τύπος τῆς προτομῆς καὶ ἡ λεπτομερὴς ἐπεξεργασία τῶν μαλλιῶν

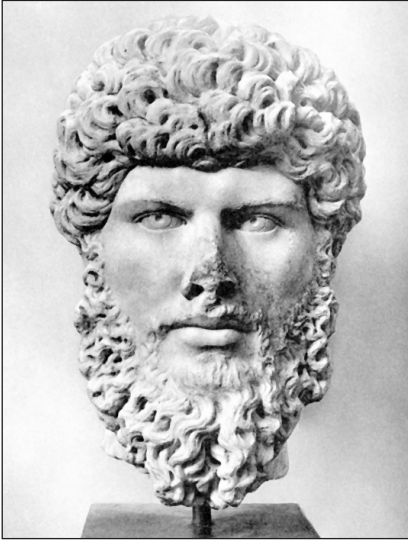

Εικόνα 13: Μόναχο, Glyptothek.
Φωτ.: H. Koppermann.

συνηγοροῦν γι' αὐτό (στήν Εἰκόνα 13 γιά σύγκριση μιᾶ προτομῆ στό Μόναχο). Βεβαίως, πιό σίγουρες ἀποδόσεις σέ ἐργαστήρια εἶναι δυνατές μόνο μέ τόν προσδιορισμό τῆς προέλευσης τοῦ μαρμάρου (αὐτό ὅμως δέν ἔχει γίνει ὡς τώρα παρᾶ σέ λίγες περιπτώσεις).

Ὅμως ἡ ἀποστολή τῶν ἐλαφρύτερων καί πιό εὐχρηστων γύψινων ἐκμαγεῖων τῶν τύπων ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα τόν ἀπλούστερο τρόπο. Τό ὅτι μέ βάση τέτοια ἐκμαγεῖα κατασκευάστηκαν πιστά ἀντίγραφα καί στίς ἐπαρχίες τό ἀποδεικνύει π.χ. ἕνα πορτρέτο τοῦ Λουκίου Βήρου στήν Ἀθήνα (Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο ἀριθ. 3740, Εἰκόνα 14), ἀπό τό ὁποῖο ἔχουμε δυστυχῶς ὡς τώρα ἀπεικόνιση μόνο τῆς κύριας ὄψης. Στήν

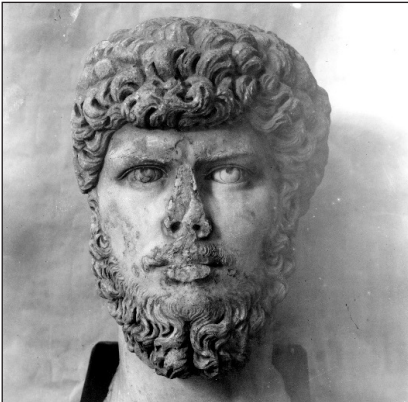
Εἰκόνα 2 βλέπουμε μιᾶ ἐπανάληψή του στό Καπιτώλιο τῆς Ρώμης, μέ τήν ὁποία συμφωνεῖ μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τόσο στή φυσιογνωμία ὅσο καί στά μοτίβα τῶν βοστρύχων τῆς κόμης. Ὅτι τό πορτρέτο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κατασκευάστηκε πράγματι στήν Ἀθήνα προκύπτει ἀπό τόν τρόπο ἀπόδοσης τῆς κόρης τῶν ματιῶν μέ μιᾶ βαθιά κουκκίδα, πού εἶναι χαρακτηριστικός γιά τὰ ἀττικά ἐργαστήρια. Γιά τὰ περισσότερα ὅμως ἀντίγραφα πού κατασκευάστηκαν στίς ἐπαρχίες μέ βάση μοντέλα πού ἦλθαν ἀπό τή Ρώμη, διαπιστώνεται ὅτι δέν ἀποδίδουν πιστά τό διαθέσιμο πρότυπο ἀλλά ὅτι τό παραλλάσσουν ἄλλοτε λίγο μόνο, μερικῆς φορές ὅμως σημαντικά. Ὁ πλοῦτος τῶν μοτίβων τοῦ ἀρχετύπου ἀπλοποιεῖται καί προσαρμόζεται στίς παραδόσεις τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων γλυπτικῆς. Αὐτό γίνεται ἰδιαίτερα σαφές σέ πορτρέτα τοῦ Λουκίου Βήρου πού βρέθηκαν στήν Ἑλλάδα καί κατασκευάστηκαν σίγουρα στό ἐργαστήριά της. Ἐνα πορτρέτο στήν Πάτρα (Εἰκόνα 15) εἶναι, ὡς πρὸς τόν τρόπο ἀπόδοσης τῶν μαλλιῶν μέ τή χρήση τοῦ τρυπανιοῦ, πολὺ ὅμοιο μέ τὰ καλύτερα ἀντίγραφα τῆς Ρώμης (στήν Εἰκόνα 2 ἕνα στό Καπιτώλιο), ὅμως σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μοτίβα τῶν βοστρύχων δέν μποροῦν νά μᾶς διαφύγουν οἱ μικρές ἀλλαγές καί οἱ ἀπλοποιήσεις. Αὐτό γίνεται ἀκόμη προφανέστερο σέ ἕνα κολοσσιαῖο πορτρέτο στήν Ἀθήνα (Εἰκόνα 16),

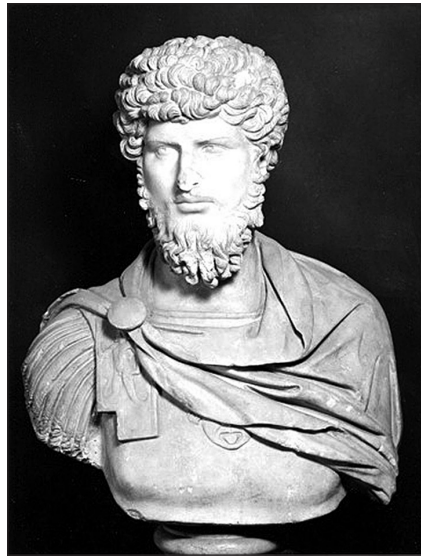
Εικόνα 14: Αθήνα, Έθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο 3740.
Πηγή: M. Wegner, *Die Herrscherbildnisse antoninischer Zeit*, Berlin 1939, πίν. 45a.

Εικόνα 15: Πάτρα, Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο.
Φωτ.: U. Zehm.

Εικόνα 16: Αθήνα, Έθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο.
Φωτ.: D-DAI-ATHEN N.M. 578.

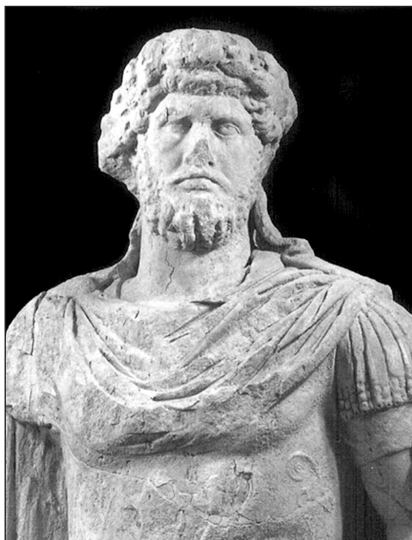

Εικόνα 17: Ὁξφόρδη, Ashmolean Museum.
Φωτ.: Μουσεῖο.

στό όποιο οί βόστρυχοι πάνω στό κρανίο και στό πίσω μέρος του κεφαλιού έχουν δουλευτεί πολύ συνοπτικά. Σε μιá προτομή στην Όξφόρδη, που προέρχεται από τό ιερό τής Ίσιδας στην Μπρεξίτζα του Μαραθώνα (Εικόνα 17), μάς κάνει έντύπωση ότι οί αυλακώσεις του τρυπανιού στα μαλλιά λείπουν παντελώς. Αυτό είναι χαρακτηριστικό για τή δουλειά των άττικων έργαστηρίων, τά όποια δέν άρέσκονταν ιδιαίτερα στη χρήση του τρυπάνου. Οί παλιές παραδόσεις τής μαρμαρογλυπτικής που έκανε χρήση τής σμίλης ήταν έδω πολύ ισχυρές.

Όλες αυτές οί αλλαγές παρατηρούνται ώστόσο και σε αντίγραφα που κατασκευάστηκαν στην Ίταλία. Έκτός από τις τοπικές παραδόσεις που προαναφέραμε, ουσιαστικό ρόλο πρέπει νά έπαιζε και τό θέμα του κόστους. Ένα άπολύτως πιστό σε όλες τις λεπτομέρειές του αντίγραφο του εικονιστικού τύπου, και μάλιστα όταν πρόκειται για πορτρέτα τής έποχής των Άντωνίνων με τις έξαιρετικά αναλυτικές κομμώσεις τους, ήταν φυσικά ακριβότερο από μιá άπλουστευμένη έκδοχή του. Είναι πάντως γεγονός ότι τά αντίγραφα αναγνωρίζονται πάντοτε, και ως έκ τούτου συμπεραίνουμε ότι δέν πρόκειται για άυτοτελείς δημιουργίες, δέν κατασκευάζονται δηλαδή χωρίς τή γνώση του έπίσημου εικονιστικού τύπου (τής Ρώμης). Αυτό ισχύει ακόμη και για κεφαλές που αποδίδουν τό πρότυπό τους μόνο σε πολύ γενικές γραμμές, όπως μπορούν νά μάς δείξουν δύο παραδείγματα από τήν Άντιόχεια και τήν Πέτρα τής Ίορδανίας (Εικόνες 18 και 19) συγκρινόμενα με τό πορτρέτο στο Καπιτώλιο (Εικόνα 2). Τό που κατασκευάστηκαν παραμένει άδιευκρίνιστο, σίγουρα ώστόσο σε περιοχές χωρίς παγιωμένη παράδοση σε εικονιστικά έργα.

Ός γνωστόν, για όλους σχεδόν τους άυτοκράτορες, κυρίως για εκείνους των όποίων ή βασιλεία ήταν μακρόχρονη, υπήρξαν περισσότεροι του ένός εικονιστικοί τύποι, οί όποιοι μερικές φορές είναι μάλιστα πολύ όμοιοι μεταξύ τους, ούτως ώστε συχνά σήμερα μόνο οί ειδικοί νά μπορούν νά τους διακρίνουν. Ός έκ τούτου και οί αρχαίοι γλύπτες δυσκολεύονταν πολλές φορές νά διαχωρίσουν μεταξύ τους τους τύπους κατά τήν αντιγραφή. Έξαιτίας αυτου άναμειγνύουν αρκετές φορές τά μοτίβα των διαφόρων τύπων, με αποτέλεσμα νά προκύπτουν συχνά έργα ιδιόμορφα. Αυτό τό φαινόμενο παρατηρείται ιδιαίτερα στην εικονογραφία του άυτοκράτορα Άδριανου. Ός παράδειγμα σάς δείχνω μιá κεφαλή του Άδριανου που βρέθηκε πριν από μερικά χρόνια στην Άθήνα (σήμερα στη Βιβλιοθήκη του Άδριανου, Εικόνα 20). Μόνο όρισμένοι βόστρυχοι μάς επιτρέπουν νά αναγνωρίσουμε ότι και

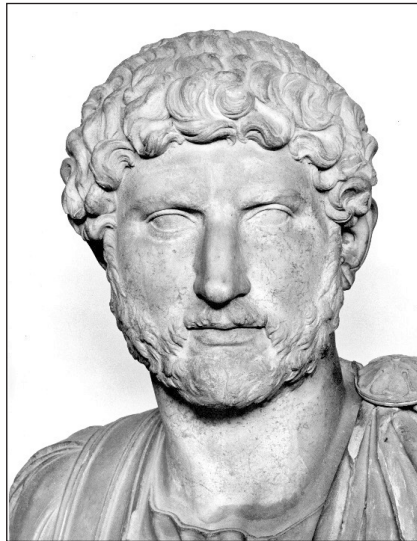
Εικόνα 18: Αντιόχεια (Antakya),
Μουσεῖο.
Πηγή: J. Meischner, *JdI*,
118, 2003, πίν. 35, 1.

Εικόνα 19: Πέτρα, Μουσεῖο.
Φωτ.: Th. Weber.

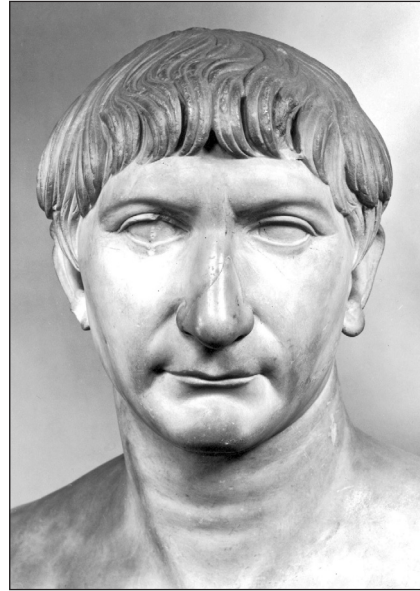
Εικόνα 20: Αθήνα, Βιβλιοθήκη Ἀδριανοῦ.
Φωτ.: P. Karanastasi, *JdI*, 127/8,
2012/13, 331 εικ. 2α.

Εικόνα 21: Ρώμη, Palazzo dei Con-
servatori.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

Εικόνα 22: Κόρινθος, Μουσείο.
Πηγή: C. de Grazia, Corinth XX, εικ. 22, 2.

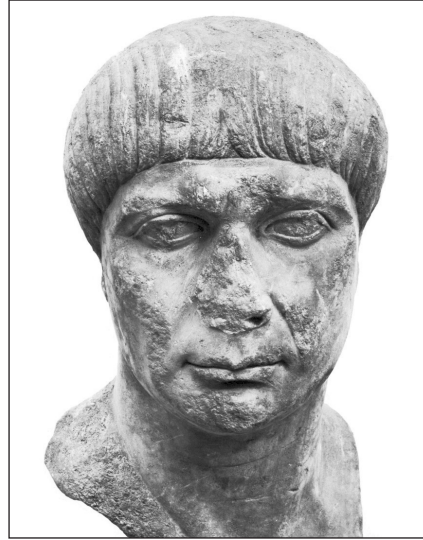
Εικόνα 23: Παρίσι, Λούβρο.
Φωτ.: Musée du Louvre.

αυτό το πορτρέτο ανάγεται σε έναν επίσημο εικονιστικό τύπο του αυτοκράτορα, τον τύπο Stazione Termini (στην Εικόνα 21 το αντίγραφο στο Καπιτώλιο). Το παράδειγμα αυτό δείχνει πολύ καθαρά με πόση φαντασία προσπάθησαν οι αντιγραφείς να παρέμβουν στα πρότυπά τους ή να τα προσαρμόσουν στο δικό τους καλλιτεχνικό αίσθητήριό. Αυτά τα πορτρέτα που αποκλίνουν αισθητά από τα μοντέλα της Ρώμης είναι φυσικό να δημιουργούν στους έρευνητές ιδιαίτερες δυσκολίες.

Στις περιπτώσεις όμως που επίσημοι τύποι της πρωτεύουσας αντιγράφονται πιστά, είναι δυνατόν να αναγνωριστούν ακόμη και σε αντίγραφα που έχουν σωθεί σε θραυσματική κατάσταση. Ένα θραύσμα στην Κόρινθο (Εικόνα 22) εικονίζει τον αυτοκράτορα Τραϊανό, και μάλιστα σε έναν εικονιστικό τύπο το πιστότερο αντίγραφο του οποίου βρίσκεται στο Παρίσι (Εικόνα 23). Ένα πορτρέτο του στη Λάρισα (Εικόνα 24), που λαξεύτηκε εκ των ύστερων κατάλληλα για να μετατραπεί σε οικοδομικό λίθο, εικονίζει τον ίδιο αυτοκράτορα σε έναν τύπο που προηγείται χρονολογικά από αυτόν που προαναφέραμε και χρονολογείται από τους μελετητές στην αρχή της βασιλείας του Τραϊανού (98 μ.Χ.) (στην Εικόνα 25 ένα άκέραιο αντίγραφο του στο Καπιτώλιο).

Εικόνα 24: Λάρισα, Αρχαιολογικό Μουσείο.
Φωτ.: Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου.

Εικόνα 25: Ρώμη, Musei Capitolini.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

Εικόνα 26: Κοπή τῆς Ρώμης.
Πηγή: L. v. Matt – H. Kühner, *Die Cäsaren: eine Geschichte der römischen Herrscher in Bild und Wort*, Würzburg 1964, πίν. 78.

Εικόνα 27: Ἐπαρχιακὴ κοπή (Ἀλεξάνδρεια).
Πηγή: A. Geissen, *Katalog Alexandrinischer Kaisermünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln*, Opladen 1974, I 145 ἀρ. 485.

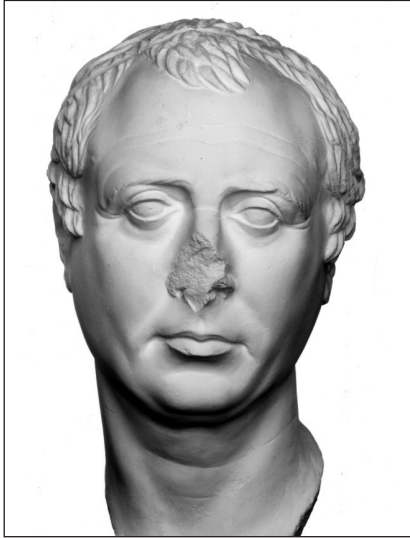
Οί χρονολογήσεις αυτές είναι δυνατές χάρι στα νομισματικά πορτρέτα. Τα νομισματικά πορτρέτα εξαρτώνται και αυτά από τους επίσημους εικονιστικούς τύπους. Αυτό ισχύει κατ' αρχάς για τα πορτρέτα των επίσημων νομισματικών κοπών του κράτους, από τα οποία εξαρτώνται με τη σειρά τους και τα πορτρέτα των τοπικών και έπαρχιακών κοπών (στην Εικόνα 26 ο Τραϊανός σε κοπή της Ρώμης, στην Εικόνα 27 σε ένα παραδειγμα από την Αλεξάνδρεια).

Η συνάφεια των νομισματικών πορτρέτων με τα σωζόμενα γλυπτά πορτρέτα αποτελεί μια πρόσθετη απόδειξη για την παραδοχή ότι υπήρχαν εικονιστικοί τύποι και ότι αυτοί ήταν δεσμευτικοί και για τους χαρακτες των νομισμάτων.

Εικονιστικοί τύποι δέν δημιουργούνταν όμως μόνο για τους αυτοκράτορες και τα μέλη του οίκου τους, αλλά και για πρόσωπα μη ανήκοντα στην αυτοκρατορική οικογένεια. Το γεγονός αυτό έχει παραμείνει ως τώρα άγνωστο στην έρευνα.

Στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, εκτός από τους αυτοκράτορες, και άλλα πρόσωπα τιμώνταν με αντίδρουση πολλαπλών εικόνων. Ασφαλώς ο αριθμός αυτών των πορτρέτων δέν έφτανε εκείνον των αυτοκρατόρων, πιστοποιείται όμως με ασφάλεια από τις έπιγραφές και τα γραπτά κείμενα. Και αυτά τα πορτρέτα πρέπει να σφράγιζαν κατά παρόμοιο τρόπο την εικόνα των αρχαίων πόλεων. Αναφέρω μόνο μερικά παραδείγματα: ο Διόδωρος Πάσπαρος, μια προσωπικότητα που δέσποζε κατά τον 1ο αϊ. π.Χ. στο Πέργαμον, τιμήθηκε στην πατρίδα του με ένέα τουλάχιστον εικόνες και μια δέκατη μάς έχει πιθανόν διασωθεϊ (Εικόνα 28). Ένας άνδρας, του οποίου το όνομα δέν σώθηκε, ύπερηφανεύεται σε μια έπιγραφή χαραγμένη πάνω στον Θησαυρό των Αθηναίων στους Δελφούς (Εικόνα 29) ότι τιμήθηκε με άνδριάντα σε είκοσι πέντε έλληνικές πόλεις. Για έναν ήθοποιό παντομίμας, τον Τιβέριο Ίούλιο Απόλαυστο, στήθηκαν κατά την έποχή των Αντωνίνων στη Μικρά Ασία τουλάχιστον είκοσι τρεις εικονιστικοί άνδριάντες σε διαφορετικές πόλεις.

Προπάντων όμως οί Ρωμαϊοί συγκλητικοί ήταν εκείνοι που ως κυβερνήτες των έπαρχιών τιμήθηκαν με άνδριάντες σε πολλές έλληνικές πόλεις. Αναφέρω λίγα μόνο παραδείγματα: στον Πόπλιο Μέμμιο Ρήγουλο, έναν διοικητή της Έπαρχίας της Αχαΐας, αφιερώθηκαν την Ιουλιο-κλαυδιανή

Εικόνα 28: Πέργαμον (Bergama),
Μουσεῖο (ἀπό ἐκμαγεῖο).
Φωτ.: St. Eckardt.

ἐποχή σὲ διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδας τουλάχιστον δεκατρεῖς τιμητικοὶ ἀνδριάντες· ἐπιπλέον –καὶ αὐτὸ εἶναι σημαντικό γιὰ τὰ ἀκόλουθα– δημιουργήθηκαν καὶ ἀνδριάντες στὴ σύζυγο καὶ τὸν γιό του. Ὁ Σέξτος Ἀπουλήιος, γαμπρὸς τοῦ Αὐγούστου, τιμήθηκε στὴν Ἐπαρχία τῆς Ἀσίας μὲ τουλάχιστον ἑπτὰ ἀνδριάντες· ὁμοίως ἡ σύζυγος, ὁ γιὸς καὶ ἡ κόρη του. Ἀπὸ τὴ μονογραφία τοῦ Dirk Erkelenz, *Optimo praesidi: Untersuchungen zu den Ehrenmonumenten für Amtsträger der römischen Provinzen in Republik und Kaiserzeit*, Bonn 2003, σχηματίζει κανεῖς γρήγορα μιὰ εἰκόνα γιὰ τὸ πλῆθος τῶν τιμητικῶν αὐτῶν ἀνδριάντων.

Εικόνα 29: Θεσαυρὸς Ἀθηναίων στοὺς Δελφούς, λεπτομέρεια ἐπιγραφῆς.
Φωτ.: R. Posamentir.

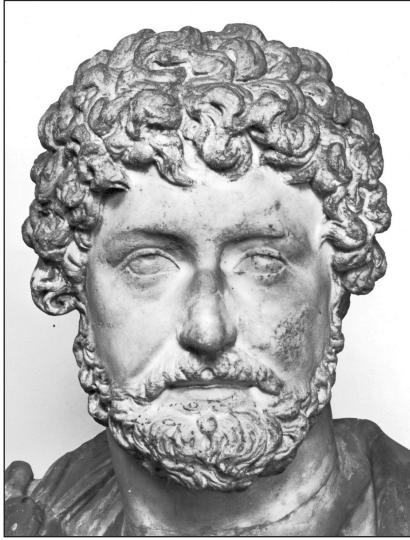
“Όλοι αυτοί οι ανδριάντες έχουν βεβαίως απολεσθεῖ, γνωρίζουμε συνήθως μόνο τις βάσεις τους με τις επιγραφές. Για τὸν λόγο αὐτὸ ἡ ἄποψη ὅτι καὶ οἱ κεφαλές αὐτῶν τῶν ανδριάντων ἦταν ἀντίγραφα ἀπὸ προϋπάρχοντες τύπους ἴσως νὰ φαίνεται τολμηρή. Πρὸς ἐπίρρωση τῆς ἄποψής μου αὐτῆς στηρίζομαι σὲ δύο διαπιστώσεις:

1. Καὶ τὰ μὴ αὐτοκρατορικὰ πορτρέτα, τὰ ὁποῖα ἀπλουστευτικὰ τὰ ἀποκαλῶ «ἰδιωτικὰ πορτρέτα», δὲν ἦταν πρωτότυπες δημιουργίες, ὅπως κατ’ ἐπανάληψη ἔχουν ὑποθέσει ὀρισμένοι μελετητὲς ἕως σήμερα, ἀλλὰ ἀντίγραφα μὲ βάση προκατασκευασμένα μοντέλα. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι καὶ σὲ πολλὰ ἰδιωτικὰ πορτρέτα ὑπάρχουν σημεῖα μετρήσεων (στὴν Εἰκόνα 30 ἓνα στὸ Καπιτώλιο, στὴν Εἰκόνα 31 ἓνα στὴ Θάσο). Μᾶς εἶναι ἄγνωστο ἐὰν αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ ἰδιωτικὰ πορτρέτα, ἀλλὰ σὲ κάθε περίπτωση ἰσχύει σίγουρα γιὰ τὰ πλεόν ποιητικά.

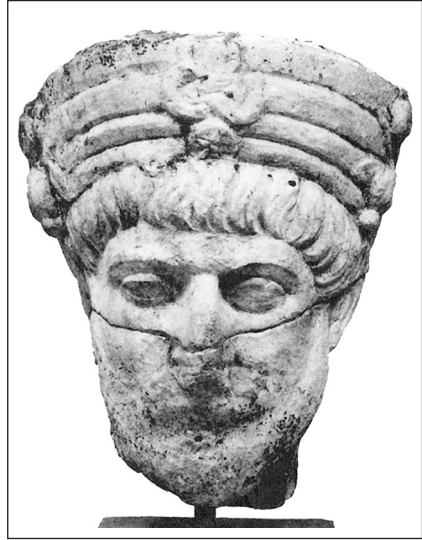
2. Εἰκονιστικοὶ τύποι δημιουργήθηκαν καὶ γιὰ πολὺ εὐκατάστατους Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ καλύψουν τὸ κόστος τῆς παραγγελίας ἑνὸς νέου πρωτότυπου πορτρέτου ὅταν αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο. Αὐτὸ τὸ μαρτυροῦν τὰ πορτρέτα τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ (στὴν Εἰκόνα 32 στὸ Λοῦβρο, στὴν Εἰκόνα 33 στὴν Ἀθήνα): τὰ ἑπτὰ ἕως τώρα γνωστὰ ἀντίγραφα ἀνάγονται ὅλα στὸ ἴδιο ἀρχέτυπο, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε γιὰ τριάντα τουλάχιστον χρόνια ἀμετάβλητο, λειτουργώντας ὡς πρότυπο γιὰ τοὺς ἀντιγραφεῖς.

Στὸ συγκρότημα τῶν Μεγάλων Θερμῶν τοῦ Δίου ἀνακαλύφθηκαν δύο ἐρμαϊκὲς στήλες πού ἔφεραν τὸ πορτρέτο ἑνὸς πολίτη, ἄγνωστου ὡς τώρα ἀπὸ ἀλλοῦ, ὀνόματι Ἑρρενιανοῦ (Εἰκόνες 34-36). Μόνον ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς διατηρεῖ σήμερα τὴν κεφαλὴ τοῦ ἀνδρός. Στὶς πανομοιότυπες ὅμως ἐπιγραφὲς ἐξηγεῖται ὅτι καὶ τὰ δύο ἔργα ἔχουν τὴν ἴδια μορφή (δηλαδὴ τῆς ἐρμαϊκῆς στήλης) καὶ ὅτι καὶ τὰ δύο ἀπεικονίζουν τὸν Ἑρρενιανὸ σὲ ἓναν τύπο. Ἀπὸ τὰ θραυσματικὰ αὐτὰ γλυπτὰ προκύπτει συνεπῶς ὅτι καὶ γιὰ τὶς εἰκόνες τῶν ἰδιωτῶν ὑπῆρχαν εἰκονιστικοὶ τύποι, γιὰ τοὺς ὁποίους ἤδη στὴν ἀρχαιότητα ἦταν σὲ χρῆση ὁ ἴδιος ὅρος· ἐπιπλέον ὅτι μπορούσαν νὰ ἰδρυθοῦν πανομοιότυπες εἰκόνες τοῦ ἴδιου προσώπου, καὶ μάλιστα στὴν ἴδια θέση (κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πού αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ανδριάντες, ὅπως π.χ. τοῦ Ἀδριανοῦ στὸ Ὀλυμπιεῖον τῆς Ἀθήνας).

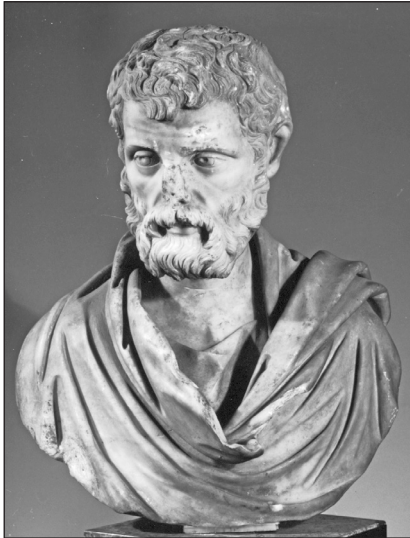
Τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ ἀποδεχθοῦμε τὴν ὑπαρξὴ εἰκονιστικῶν τύπων ἰδιαίτερα στὴν περίπτωση ὑψηλὰ ἰστάμενων προσώπων μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε ὀρισμένες ἀσυνήθιστες περιπτώσεις. (Τὸ ὅτι τὰ

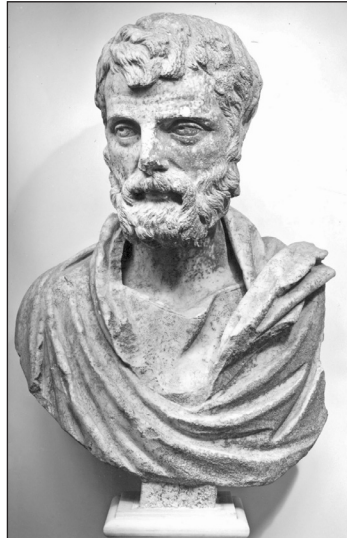
Εικόνα 30: Πλάτων, Musei Capitolini.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

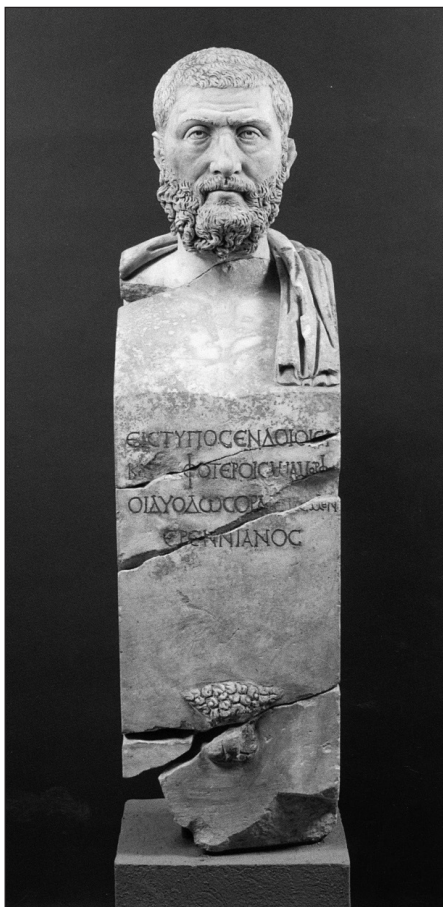
Εικόνα 31: Θαλάσσης, Μουσείο.
Πηγή: P. Lénéque,
Mon Piot, 51, 1960, 106
είχ. 1.

Εικόνα 32: Παρίσι, Λούβρο.
Φωτ.: Musée du Louvre.

Εικόνα 33: Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.
Φωτ.: D-DAI-ATHEN
72/418.

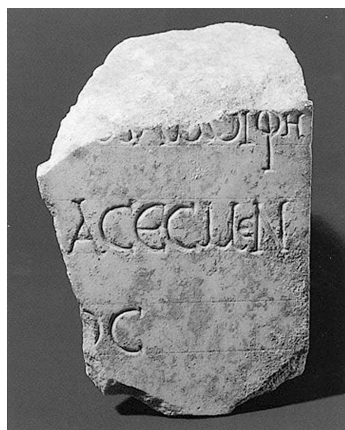

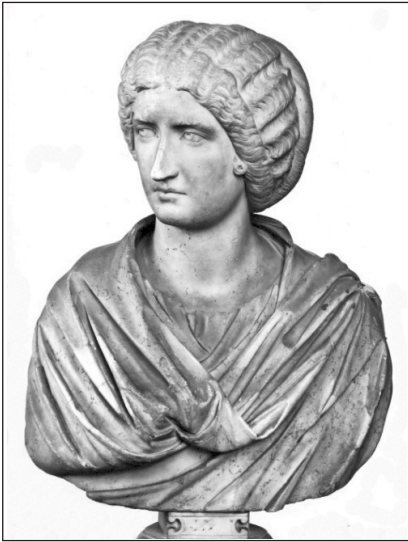
παρακάτω πορτρέτα είναι γυναικεία όφείλεται στη συμπτωματική τους διατήρηση. Υπάρχουν βεβαίως και μερικά ανδρικά πορτρέτα, τὰ δεδομένα τῶν ὁποίων ὁμως δὲν εἶναι τόσο σαφῆ.)

Στὸ Καπιτώλιο τῆς Ρώμης (Εἰκόνα 37) καὶ στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο τοῦ Λονδίνου (Εἰκόνα 38) φυλάσσονται δύο γυναικεία πορτρέτα τῆς πρώιμης ἐποχῆς τῶν Σεβήρων. Ἀπεικονίζουν καὶ τὰ δύο ἀναμφίβολα τὴν ἴδια γυναίκα καὶ ἀποτελοῦν ἀναμφίβολα ἐπαναλήψεις βάσει τοῦ ἴδιου εἰκονιστικοῦ τύπου. Ὁ τόπος εὑρεσης καὶ τῶν δύο δὲν εἶναι μὲ ἀκρίβεια γνωστός. Ἡ προτομή στὸ Καπιτώλιο βρέ-

Εἰκόνας 34-36: Δίον, Μουσεῖο.

Πηγή: Δ. Παντερμαλής. Δίον: Ἡ ἀνακάλυψη, 1999, 158-159 μὲ εἰκ.

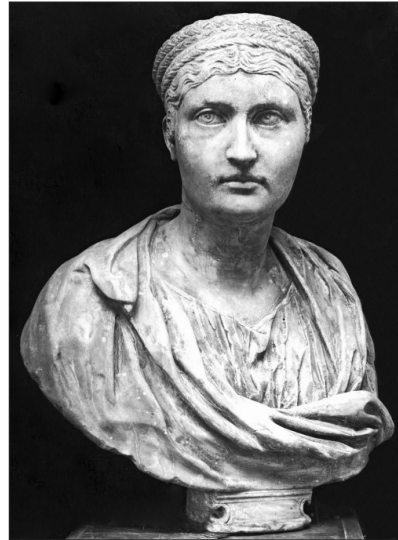
Εικόνα 37: Ρώμη, Musei Capitolini.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

Εικόνα 38: Λονδίνο, Βρετανικό
Μουσείο.
Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

Εικόνα 39: Χίος, Μουσείο.
Φωτ.: D-DAI-ROM
3064. U. Zehm.

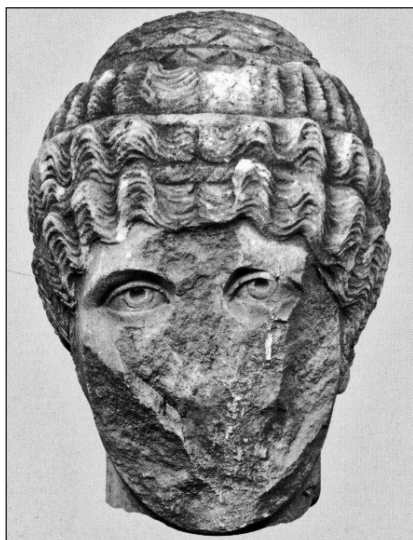

Εικόνα 40: Ρώμη, Έμποριο Τέχνης.
Φωτ.: D-DAI-ROM
3065. U. Zehm.

θηκε όμως σίγουρα στη Ρώμη ή στην ευρύτερη περιοχή της. Ή προτομή στο Λονδίνο αντιθέτως προέρχεται προφανώς από την Ελλάδα, όπως συμπεραίνουμε κυρίως από τη χαρακτηριστική για άττικά έργα μορφή του στηρίγματος της. Έως τώρα ήταν δεκτό ότι οι προτομές πρέπει να εικονίζαν κάποια Ρωμαία αυτοκράτειρα, δὲν είχε γίνει όμως καμιά συγκεκριμένη πειστική πρόταση ταύτισής της. Κατ' ἀρχὰς μπορούμε μόνο να θεωρήσουμε βέβαιο ότι πρέπει να ὑπῆρξε συγκεκριμένος λόγος, τόσο στην Ἰταλία όσο και στην Ελλάδα, για τὸν ὁποῖο κατασκευάστηκαν καὶ στήθηκαν αὐτὲς οἱ προτομές. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο να ἐπρόκειτο για αὐτοκράτειρα. Πρέπει να λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὑπῆρξαν καὶ γυναῖκες οἱ ὁποῖες δὲν ἀνῆκαν στὸν αὐτοκρατορικό οἶκο καί, εἴτε για προσωπικούς λόγους εἴτε ἐξαιτίας τῶν συζύγων τους, κατοικοῦσαν καὶ στὰ δύο τμήματα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, στὰ ὁποῖα μάλιστα κατεῖχαν πιθανὸν ἰδιοκτησίες. Τὸ παράδειγμα τῆς Ρωμαίας Ρήγιλλας, ποὺ εἶχε παντρευτεῖ τὸν Ἕλληνα Ἡρώδη Ἀττικό, εἶναι για τὴν κατηγορία τῶν προσώπων αὐτῶν ἰδιαιτέρως εὐγλωττο.

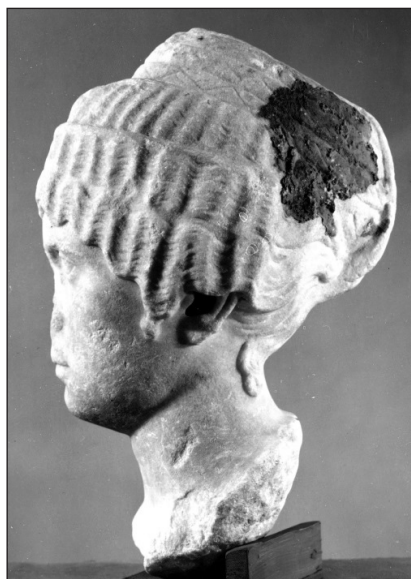
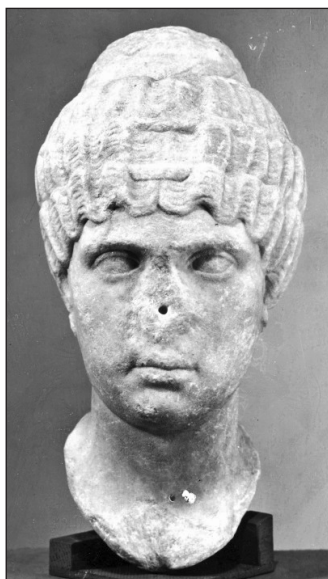
Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ πρέπει να ἐρμηνεύσουμε καὶ τὴν περίπτωση μιᾶς γυναικείας προτομῆς στὴ Χίο (Εἰκόνα 39), για τὴν ὁποῖα ὑπάρχει μία ἐπανάληψη σίγουρα προερχόμενη ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὸ Ἐμπόριο Τέχνης (Εἰκόνα 40). Ἐξαιτίας μιᾶς φυσιογνωμικῆς ὁμοιότητας με τὸν Λούκιο Βῆρο ἔγινε ἡ σκέψη ὅτι πρόκειται για τὴ μητέρα του, ὡστόσο δὲν προκύπτει καμιά σχέση τῆς τελευταίας με τὴ Χίο. Ἡ εἰκονιζόμενη θὰ παραμείνει βέβαια ἀνώνυμη, μπορεῖ ὅμως να ἐνταχθεῖ στὸν κοινωνικό κύκλο τῶν προσώπων ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ.

Μεγαλύτερη βεβαιότητα μᾶς προσφέρει τὸ τρίτο παράδειγμα. Στὸ σκηνικό οἰκοδόμημα τοῦ θεάτρου τῆς Μεσσήνης βρέθηκε ἡ εἰκονιστικὴ κεφαλή μιᾶς γυναίκας (Εἰκόνες 41-42) με κόμμωση τῆς πρώιμης ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων. Τὸ σκηνικό οἰκοδόμημα ἀνακατασκευάστηκε σὲ νέα μορφή ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Τιβέριο Κλαύδιο Σαιθίδη καὶ Τιβέριο Κλαύδιο Φροντῖνο Νικῆρατο. Καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ ἔδρασαν στὴ Μεσσήνη στὴ μέση ἀντωνίνεια περίοδο. Χρονολογοῦνται με ἀσφάλεια ἐπειδὴ ἴδρυσαν στὴ Μεσσήνη ἀγάλματα για τὸν αὐτοκράτορα Μάρκο Αὐρήλιο καὶ τὴ σύζυγό του Φαυστίνα. Ἀπὸ χρονολογικὴ ἀποψη θὰ μπορούσε συνεπῶς ἡ γυναίκα να εἶναι ἡ μητέρα τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἀπὸ τὴν εἰκονιστικὴ κεφαλή τῆς Μεσσήνης ὑπάρχει μία ἐπανάληψη στὸ ἀγαλμα μιᾶς γυναίκας ποὺ εἰκονίζεται ὡς Ὑγεία καὶ βρίσκεται στὴν Κοπεγχάγη (Εἰκόνες 43-44). Τὸ ἀγαλμα αὐτὸ –μαζὶ με τὸ

Εικόνες 41-42: Μεσσήνη, Μουσείο.

Πηγή: Π. Θέμελης, *ΠΑΕ* 2008, πίν. 32 γ. δ.

Εικόνες 43-44: Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek.

Φωτ.: G. Fittschen-Badura.

ἄγαλμα ἑνὸς παιδιοῦ στὴ μορφὴ τοῦ Ἀσκληπιοῦ— βρέθηκε στὴν Ἰταλία καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὰ θερμὰ λουτρὰ δίπλα στὸ ποτάμι ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ὄριο ἀνάμεσα στὴν ὑπαιθρο χώρα τῆς Καμπανίας καὶ αὐτὴν τοῦ Λατίου. Τὸ σανατόριο αὐτὸ τὸ ἐπισκέπτονταν καὶ Ἕλληνες, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μίαν ἑλληνικὴ ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε ἐκεῖ. Τί μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴ μεγάλη γεωγραφικὴ ἀπόσταση τῶν τόπων εὑρεσης τῶν δύο πορτρέτων; Πατέρας τῶν δύο ἀδελφῶν ποὺ προαναφέραμε ἦταν ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Φροντίνος Μάκερ. Ἦταν Ρωμαῖος πολίτης, μέλος τῆς συγκλήτου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ κατέχει ἰδιόκτητη γῆ στὴν Ἰταλία. Τὰ μεγάλα ἀγροκτήματά του (*latifundia*) βρίσκονταν στὴν Καμπανία κοντὰ στὸ Abellium (σημερινὸ Avellino), ἔγινε μάλιστα καὶ πάτρωνας αὐτῆς τῆς πόλης, ἔτσι ὥστε στὴ Μεσσήνη ἔφερε τὸ παρωνύμιο Καμπανικός (*Campanos*). Εἶναι ἐπομένως εὐνόητο γιὰ ποιὸν λόγο ἢ σύζυγος ἑνὸς ἀνδρα ποὺ δραστηριοποιεῖτο τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὴν Ἰταλία δέχτηκε τιμητικούς ἀνδριάντες καὶ στίς δύο περιοχές. Ἴσως ὁ Καμπανικός, ὅπως καὶ ὁ προαναφερθεὶς σύγχρονός του Ἡρώδης Ἀττικός, νὰ εἶχε παντρευτεῖ μιὰ ντόπια Ρωμαῖα γυναίκα ἀπὸ τὴν Καμπανία· ἴσως αὐτὴ νὰ εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὰ ἱαματικά λουτρὰ καὶ νὰ διακρίθηκε ἐκεῖ ὡς εὐεργέτιδα.

Τὸ ἄγαλμα τῆς Κοπεργάγης πρέπει νὰ κατασκευάστηκε στὴν Ἰταλία, ἢ ἐπανάληψή του στὴ Μεσσήνη ὅμως εἶναι σίγουρα ἑλληνικὸ ἔργο, ὅπως προκύπτει καὶ πάλι ἀπὸ τὸν τρόπο ἀπόδοσης τῆς κόρης τοῦ ματιοῦ. Ὁ εἰκονιστικὸς τύπος ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὰ δύο πορτρέτα πρέπει λοιπὸν νὰ βρισκόταν στὴ διάθεση καὶ τῶν δύο καλλιτεχνῶν. Ὁ τύπος αὐτὸς θὰ βρισκόταν στὴν κατοχὴ τῆς οἰκογένειας, ἢ ὁποῖα ὅταν ἄλλαζε τόπο κατοικίας εἶτε τὸν μετέφερε μαζί της εἶτε ἔστειλε ἕνα ἐκμαγεῖο του ἀπὸ τὸν ἕναν τόπο στὸν ἄλλο γιὰ νὰ κατασκευαστοῦν τὰ ἀντίγραφα του. Παραμένει ἄγνωστο ἐὰν ἢ ἀποστολὴ γινόταν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὴν Ἰταλία ἢ ἀντίστροφα.

Τὸ τέταρτο παράδειγμα ἀφορᾷ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Στὴ Δρέσδη βρίσκεται ἕνας μνημειακὸς ταφικὸς βωμὸς (ὁ μεγαλύτερος ὡς τώρα γνωστός) μὲ τὴ φυσικοῦ μεγέθους μορφὴ μιᾶς γυναίκας ποὺ θυσιάζει (Εἰκόνες 45-46). Σύμφωνα μὲ τὴν κόμμωσή της ἀνήκει καὶ αὐτὴ στὴν πρώιμη ἀντωνίνεια περίοδο. Ὁ τόπος εὑρεσης τοῦ βωμοῦ δὲν εἶναι μὲ βεβαιότητα γνωστός, πρέπει ὅμως νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ Ρώμη ἢ τὴ γύρω περιοχὴ της. Δυστυχῶς ὁ βωμὸς δὲν φέρει ἐπιγραφή, κατὰ συνέπεια δὲν γνωρίζουμε ποιά εἶναι ἢ εἰκονιζόμενη γυναίκα. Ὡστόσο εἶναι βέ-

Εικόνες 45-46: Δρέσδη, Skulpturensammlung.

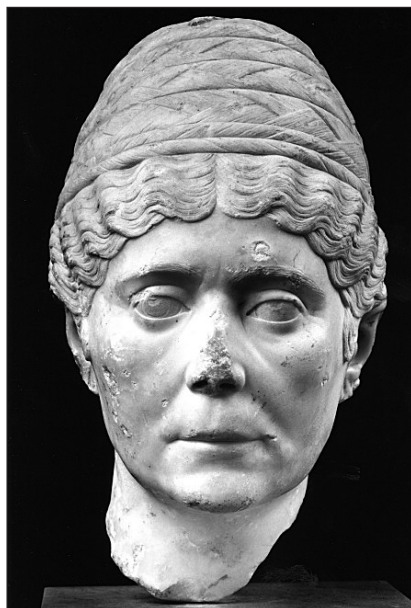
Φωτ.: Skulpturensammlung Dresden.

βαιο ότι δὲν πρόκειται γιὰ αὐτοκράτειρα. Μία ἐπιγραφή μετὸ ὄνομα τῆς γυναίκας θὰ ὑπῆρχε σὲ ἄλλη θέση τοῦ ταφικοῦ κτίσματος, μέσα ἢ μπροστὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε στηθεῖ ὁ βωμός.

Τὴν ἴδια γυναίκα τὴν ἀναγνωρίζουμε σὲ ἓνα πορτρέτο ποὺ βρέθηκε στὴν Ταρράκωνα τῆς Ἰσπανίας (Εἰκόνα 47). Ἡ γυναίκα, ἡ ὁποία ἐνταφιάστηκε σίγουρα στὴ Ρώμη καὶ ἴσως πέθανε ἐκεῖ, πρέπει νὰ εἶχε κάποια σχέση μετὴν πρωτεύουσα τῆς Ἐπαρχίας τῆς Ταρρακωνησίας. Θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ γυναίκα κάποιου ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τῆς συγκλητικῆς τάξης, οἱ ὅποιοι δραστηριοποιούνταν ὡς διοικητὲς σὲ διάφορες ἐπαρχίες τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου τιμῶντο ἐπανειλημμένα, μαζί μετὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τους, μετὰ ἀναθέσεις ἀνδριάντων, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τίς ἐπιγραφές. Τὸ πορτρέτο στὴν Ταρράκωνα εἶναι ἔργο ἑνὸς ἐργαστηρίου τῆς Ρώμης. Οἱ παραγγελιοδότες (ἀναθέτες) πρέπει συνεπῶς νὰ ἔδωσαν τὴν

παραγγελία από την Ίσπανία στη Ρώμη. Έκεί θα βρισκόταν και ο εικονιστικός τύπος από τον οποίο αντιγράφηκαν τόσο το κεφάλι στην Ταρράκωνα όσο και εκείνο στον βωμό της Δρέσδης.

Οί Ίσπανοί αναθέτες του πορτρέτου πρέπει επομένως να βρίσκονταν σε επικοινωνία με την οικογένεια της εικονιζόμενης γυναίκας. Από τις προαναφερθείσες σωζόμενες επιγραφές των τιμητικών ανδριάντων είναι γνωστό ότι ανάμεσα στους τιμώμενους και τους αναθέτες τέτοιων ανδριάντων πρέπει να υπήρχε στενή σχέση. Αυτό ήταν άλλωστε απαραίτητο και για τη σύνταξη των επιγραφών που συνοδεύουν τα έργα αυτά (με το ακριβές και επικαιροποιημένο βιογραφικό/*cursus honorum*). Για τον σκοπό αυτό έπρεπε να γεφυρωθούν εν μέρει μεγάλες αποστάσεις, όπως γνωρίζουμε π.χ. από επιγραφές για τον Λούκιο Μινίκιο Νατάλη, έναν διοικητή της Έπαρχίας της Ανθυπατικής Αφρικής του 120/121 μ.Χ., οι οποίες βρέθηκαν στη Βαρκελώνη της Ίσπανίας, στο νησί Τζέρμπα της Τυνησίας και στη Ρώμη. Οί οικογένειες των συγκλητικών, που μετείχαν απαραίτητως στη διοίκηση των επαρχιών, ήταν πιθανόν αυτόνομη να κατέχουν εικονιστικούς τύπους όλων των μελών της οικογένειας από μια όρισμένη ηλικία και έπειτα, οι όποιοι θα ήταν διαθέσιμοι σε κάθε ζήτηση προκειμένου να εξασφαλίζεται γρήγορη αντιγραφή τους. Η κατασκευή και η διάδοση πορτρέτων που δεν ανήκαν στον αυτοκρατορικό οίκο ακολουθούσε σε κάθε περίπτωση την ίδια διαδικασία ή οποία εφαρμοζόταν και για τα αυτοκρατορικά πορτρέτα. Η αναλογία αυτή δεν πρέπει να μας εκπλήσσει δεδομένου ότι η μέθοδος αυτή υπήρξε αποδεδειγμένα αποτελεσματική.

Εικόνα 47: Ταρράκωνα, Μουσείο.
Φωτ.: D-DAI-MADRID
R 17-78-5.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2019
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Ὡς ἐορτὴν ἐορτῶν καὶ πανηγυρίων πανηγύρεων ἐορτάζουν μὲ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν οἱ ὅπου γῆς Ἑλληνες τὴν 25ὴν Μαρτίου. Πολὺ εὐστοχῆ ἄλλωστε ἦταν ἡ ἰδέα νὰ καθιερωθῇ ἡ ἡμέρα αὐτὴ μὲ τὸ χριστιανικὸν τῆς περιεχόμενον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου ὡς ἡ ἀρχὴ ἑνὸς ἀσυλλήπτου γιὰ τὴν κοινὴν λογικὴν γεγονότος, τῆς κατόπιν ἡρωισμῶν, μαρτυρίων καὶ θυσιῶν παλιγγενεσίας ἑνὸς ἱστορικοῦ ἔθνους, συνισταμένης στὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀπὸ τὴν ἀπάνθρωπην τυραννίαν ἐπὶ τέσσερεις περιόπου αἰῶνες ἄλλου λαοῦ, ἀλλοφύλου μάλιστα καὶ ἀλλοδόξου.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὅσοι ἀναλαμβάνουν ἐπισήμως νὰ ὑμνολογήσουν τὴν σημασίαν, ἐθνικὴν ἐν προκειμένῳ, τῆς ἐορτῆς, ὅπως ἐπιβάλλεται στὸν πανηγυρικὸν χαρακτῆρα τῶν λόγων των, ἀναφέρονται συνήθως κάθε φορὰ στὰ ἴδια πρωταγωνιστικὰ πρόσωπα καὶ στὰ ἴδια γεγονότα. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἡ ἀναπόληση θὰ μπορούσε νὰ καταστῇ πρόξενος ἀνίας καὶ κοπώσεως. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἰσχύει γιὰ τὴν 25ὴν Μαρτίου, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὀφείλει νὰ ἀναβαπτίζεται ἀδιάκοπα στὰ ἀθάνατα νάματα τῆς ἐθνικῆς τοῦ αὐτοσυνειδησίας, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψην βέβαια καὶ τίς ἀλλαγὰς ποὺ συντελοῦνται ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ καὶ ἀπὸ ἔτος σὲ ἔτος, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι πάντοτε ἴδιας σημασίας.

Συνοπτικὰ, ὁ κάθε ὀμιλητῆς καλεῖται νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῶν στοιχείων αὐτῶν, νὰ τὰ συνδέσῃ μὲ τὸ παρελθόν, δηλαδὴ μὲ τὴν παράδοση τοῦ ἔθνους, ποὺ τελικὰ ὀφείλει νὰ εἶναι δυναμικὴ καὶ δημιουργικὴ καὶ ὄχι ἀδρανὴς, ἄψυχη καὶ ἀποστεωμένη, καὶ νὰ ἀποκομίσῃ διδάγματα, ποὺ ἀποτελοῦν ὁδοδείκτες μιᾶς ἀσφαλοῦς μελλοντικῆς ἐθνικῆς πορείας.

Εἶναι φυσικὸν στίς πράξεις καὶ ἐνέργειες τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ '21 νὰ φέρονται καὶ στίγματα πταισμάτων, ἀφοῦ οἱ ἀγωνισταὶ αὐτοὶ ἦταν μὲν σὲ μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμὸν καὶ ἀριθμὸν ἤρωες, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ συνήθεις μὲ τίς ἀδυναμίες των ἄνθρωποι, καὶ πάντως δὲν ἦταν Ἅγιοι.

Ἀλλ' ἀπὸ τὰ κακὰ αὐτὰ φαινόμενα, τὰ ἐσθλά, τὰ ὁποῖα συνέτειναν στὴν ἐκρηγξὴ τοῦ ἠφαιστείου τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μὲ ὅλα τὰ ἔξοχα παρakoλουθήματά της, εἶναι πολὺ περισσότερα καὶ ἀσυγκρίτως σημαντικώτερα. Τὰ ἐσθλά αὐτὰ καθιέρωσαν τὸν σύνολον ἐπταετῆ ἀγῶνα τοῦ '21, ποὺ οὐσιαστικὰ ἐορτάζομεν, ὡς μεγαλουργημα Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζόμενοι ἐπεδίωξαν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἐθνεγεσίαν των μὲ ἀπαραδειγμάτιστη τόλμην, εὐψυχίαν καὶ πατριωτικὴν φλόγα, ποὺ ἐθάμπωσε μὲ ἀνέσπερον φῶς τὴν ἱστορίαν.

Τὰ ἐσθλά ὀφείλομεν, αὐτονοήτως μάλιστα, κατὰ τὸν ἐκάστοτε ἐορτασμὸν τῶν ἱερῶν ἐλευθερίων μας καὶ πάντοτε νὰ ἐπαναπολοῦμεν καὶ νὰ προβάλλωμεν στοὺς νέους μας, σὲ ἐποχὲς μάλιστα, ὅπως ἡ σημερινή, κατὰ τὴν ὁποίαν, πλὴν τῶν ἄλλων, βλέπουν τὸ φῶς ποικίλα, ἀνιστόρητα, κακόβουλα καὶ μικρολόγα δημοσιεύματα, ποὺ διαφωτίζουν δῆθεν τὰ γεγονότα τῆς Ἐπαναστάσεως. Στὴν προσπάθειαν ἐπαναπολήσεως καὶ προβολῆς τῶν καλῶν καὶ ἐσθλῶν ἔχομεν σύμμαχον καὶ τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος στὴν συγγραφὴν του *Φίληβος* παρατηρεῖ: «εὖ δ' ἡ παροιμία δοκεῖ ἔχειν, τὸ καὶ δις καὶ τρίς τό γε καλῶς ἔχον ἐπαναπολεῖν τῷ λόγῳ δεῖν».

Τὸν ἐόρτιον λόγον θὰ ἐκφωνήσῃ κατ' ἐντολήν τῆς Συγκλήτου ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Ἐμμανουὴλ Κορρές. Τὸ θέμα ποὺ θὰ πραγματευθῆ ἔχει ὡς τίτλον «Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821». Παρακαλῶ τὸν κ. Κορρὲν νὰ λάβῃ τὸν λόγον.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

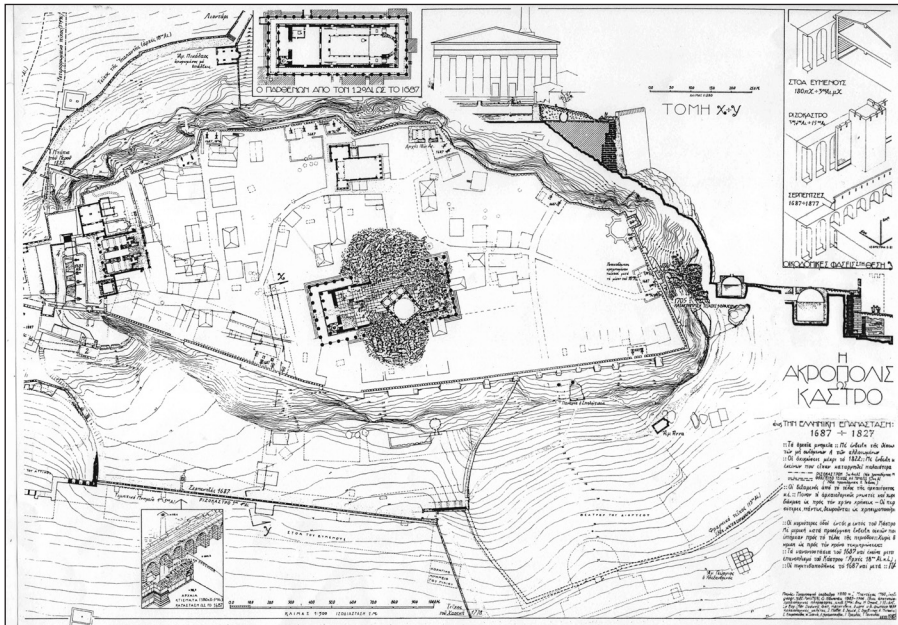
ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΜΑΝΟΛΗ ΚΟΡΡΕ

Κατά την Έπανάσταση του 1821 η Ακρόπολη ήταν ήδη ένα παλιό, καλά δοκιμασμένο φρούριο με ύψηλα τείχη, τριπλή διάταξη κανονιοστασίων στα δυτικά, ένα ισχυρό προτείχισμα στα νότια και άλλα ελαφρότερα στα δυτικά και βόρεια (Εικόνα 1).

Τά πολυάριθμα αρχαία κτήρια που κάποτε έστεκαν κοντά στον Παρθενώνα και τὰ Προπύλαια είχαν πρὸ πολλοῦ καταστραφεῖ, ὅπως καὶ τὰ πολυτελῆ ἔργα τῆς κλασικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς στὴ νότια κλιτύ. Ἐκεῖ ἔστεκαν ἀκόμα, ὅπως καὶ τώρα, μόνον δύο ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ Ἡρωδείου, ἐνῶ ἐντὸς τῆς Ακροπόλεως μόνον ὁ Παρθενώνας, ἂν καὶ βαριά ἐρειπωμένος καὶ περικυκλωμένος ἀπὸ σπίτια, ἐξακολουθοῦσε, ὅπως πάντοτε, νὰ δεσπόζει. Τὸ Ἐρέχθειο, ἀντιθέτως, εἶχε ἀπωλέσει τὴν ἀρχικὴ ἐπιβλητικότητά του· ὁμοίως καὶ τὰ Προπύλαια, ὅπου ἐξαιτίας τοῦ ὄγκου τῶν προσκτισμάτων μόνον μικρὰ τμήματα ἀπέμεναν ὄρατά.

Τὸ μέγεθος τῆς μεταμόρφωσης γίνεται καλύτερα ἀντιληπτὸ μόνον ὅταν παρατίθενται οἱ ἀναπαραστάσεις τῶν διαδοχικῶν ἱστορικῶν φάσεων, ἀξίζει δὲ ἐκ προοιμίου νὰ τονισθεῖ ὅτι, ἐνάντια στὴ νῦν αὐτονόγη χρήση τῆς Ακροπόλεως ὡς μνημειακοῦ τόπου πολιτισμοῦ, ἡ χρῆση της ὡς ἐτοιμοπόλεμου ὀχυρώματος καλύπτει συνολικὰ πολὺ μακρότερο ἱστορικὸ χρόνο. Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς προ-μνημειακὲς φάσεις της –κατὰ τὶς ὁποῖες στὴ ράχη της καὶ πέριξ ὑπῆρχαν μόνον καλύβια–, ἡ ἱστορικὴ διαδρομὴ της, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων καὶ ἐξῆς, καλύπτει περίπου τριάντα πέντε αἰῶνες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ εἴκοσι πέντε τὴ γνώρισαν ὡς ὄχυρὸ καὶ μόνον δέκα ὡς ἐλεύθερα ἐπισκέψιμο τόπο λατρείας καὶ καλλιτεχνικῆς δράσης.

Ἐπιτρέψτε μου λοιπόν, πρὶν προχωρήσω στὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, νὰ συνοψίσω ἐπιτροχάδην τὶς παλαιότερες μεταμορφώσεις τῆς πάλαι ποτὲ Κεκροπίας. Ἔως τὰ Μηδικὰ ἡ Ακρόπολη ἦταν ὀχυρωμένη μὲ βαριά κυκλώπεια τείχη, ὅπως ἐκεῖνα τῶν Μυκηνῶν. Ἡ κύρια προσπέλαση ἦταν ἐκ φύσεως στὰ δυτικά. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ἕως τὴν πύλη τοῦ Τείχους ἀνηφόριζε μιὰ

Εικόνα 1: Η Ακρόπολις ως κάστρο, από τὸν Βενετοτουρκικὸ Πόλεμο ἕως τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Στὸ σχέδιο περιέχονται: Τὸ ἐδαφικὸ ἀνάγλυφο (ισοῦψεῖς γραμμὲς ἀνὰ μέτρο). Τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, μὲ ἔνδειξη τῶν μὴ σωζομένων (στικτὴ γραμμὴ). Οἱ ὀχυρώσεις μέχρι τὸ 1822, μὲ ἔνδειξη (διακεκομμένη ἢ μικτὴ γραμμὴ) ἐκείνων πού εἶχαν καταργηθεῖ παλαιότερα (Ριζόκαστρο, Φράγκικο τεῖχος). Οἱ δεξαμενές. Οἱ κυριότερες ὁδοὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Κάστρου. Τὰ κανονιστάσια τοῦ 1687 καὶ ἐκεῖνα μετὰ τὸν ἐπανοπλισμὸ τοῦ Κάστρου (ἀρχές 18ου αἰ.). Οἱ πυριτιδαποθῆκες (στὰ Προπύλαια, στὴ βόρεια πρόσταση τοῦ Ἐρεχθείου καὶ παρὰ τὸ τεῖχος, ἀνατολικά τοῦ Ἐρεχθείου). Οἰκίες (18ου-19ου αἰ.).

ράμπα παρόμοια μὲ ἐκείνη τῆς Τίρυνθας. Τὸν 6ο αἰ. στις ἰσοπεδώσεις τῶν πάλαι ποτὲ βασιλικῶν κτισμάτων ὑψώνονται δύο μεγάλοι δωρικοὶ ναοί, ὁ Παρθενῶν, νότια τῆς ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως ὁδοῦ, καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, βόρεια αὐτῆς. Τότε ἐπίσης κτίζονται κάποιοι ἄλλοι μικρότεροι ναοί, μαζί μὲ διάφορα βοηθητικὰ κτήρια, ἐνῶ ἡ παλιὰ μυκηναϊκὴ ράμπα διαπλατύνεται. Μετὰ τὸ 508 π.Χ. ἡ νεοσύστατη Δημοκρατία προχωρεῖ στὴν ἀντικατάσταση τοῦ πεισιστράτειου Παρθενῶνος μὲ ἕναν πολὺ μεγαλύ-

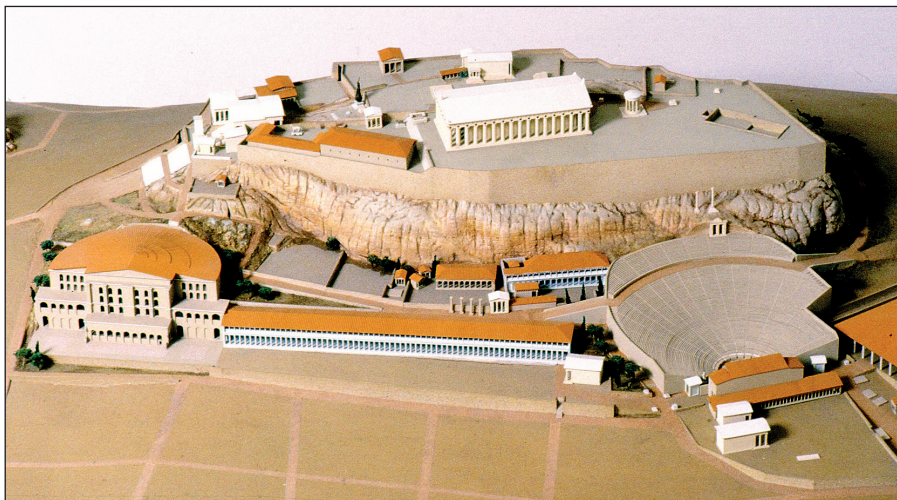
τερο από ασβεστόλιθο. Τότε ή βαριά όχυρή πύλη του κυκλώπειου τείχους καταργείται και στη θέση της διαμορφώνεται εύρος χώρος ύποδοχής. Μετά τη μάχη του Μαραθώνος τó έργο συνεχίζεται με πεντελικό μάρμαρο, ενώ στη θέση της πάλαι ποτέ όχυρης πύλης προχωρεί ή κατασκευή πολυτελοϋς μαρμάρινου προπύλου.

Τό 480 π.Χ. οί Πέρσες καταλαμβάνουν την πόλη. Παλαιότερα και νεότερα κτήρια καταστρέφονται διά πυρός. Ακολουθούν οί νίκες στη Σαλαμίνα και τις Πλαταιές, ή έκδίωξη των Περσών και τέλος μεγάλο πρόγραμμα ανασυγκρότησης, χάριν του όποιου ή ανοικοδόμηση των ναών αναβάλλεται επί τριακονταετία. Τό μόνο που άμέσως γίνεται τότε στην Άκρόπολη είναι τó Βόρειο ή Θεμιστόκλειο τείχος, ενώ μετά από τρεις πενταετίες κτίζεται τó Νότιο τείχος με χρήματα από τις νίκες του Κίμωνος. Στα ίερα γίνονται μόνον στοιχειώδεις έπισκευές, ενώ τó πρόπυλο ολοκληρώνεται κατά τόν πλέον οίκονομικό τρόπο.

Από τά μέσα του 5ου αι. και επί δύο δεκαετίες συντελούνται τά άνυπέβλητα έπιτεϋγματα του περίκλειου προγράμματος. Τά Προπύλαια, μεγαλύτερα και άσυγκρίτως πολυτελέστερα από τó κιμώνειο πρόπυλο, μαζί με τις έκαστέρωθεν πτέρυγες, καταλαμβάνουν όλο τó πλάτος του δυτικοϋ άκρου του Βράχου και ή ράμπα γίνεται επίσης πολύ πλατύτερη.

Μετά τά μέσα του 4ου αι. ολοκληρώνεται τó Διονυσιακό Θεάτρο στην τελική γιγάντια, λίαν πολυτελή μορφή του. Τό 180 π.Χ. προστίθεται στα δυτικά του Θεάτρου ή τεράστια διώροφη στοά του Εϋμένους. Τη ρωμαϊκή έποχή ή μνημειακή άνιούσα προς τά Προπύλαια μετατρέπεται σε μνημειώδη μαρμάρινη κλίμακα και από τó 161 έως τó 169 μ.Χ. κτίζεται τó Ήρώδειο, τó μέγιστο κτήριο του είδους του παγκοσμίως (Εικόνα 2).

Έναν αιώνα άργότερα οί Έρουλοι, βάρβαροι από τόν Βορρά, καταστρέφουν την πόλη και την Άκρόπολη διά πυρός (Εικόνα 3). Μετά την απομάκρυνσή τους ή πόλη είναι άντιμέτωπη με προβλήματα που την υπερβαίνουν. Η δεινή οικονομική κατάσταση δέν έπιτρέπει κανονική ανοικοδόμηση με νέα μάρμαρα. Την ίδια στιγμή όμως, καθώς ή πόλη μικραίνει, πλεϊστα κατεστραμμένα ή όχι πολύ άπαραίτητα κτήρια μετατρέπονται σε δότες υλικού κατάλληλου για τήν έπισκευή των άπαραιτήτων, με όλίγη μόνον πρόσθετη κατεργασία. Κατ' αυτόν τόν τρόπο κατασκευάζεται τείχος με τó όποιο ασφαλίζεται ένα μικρό μέρος του άστεως στα βόρεια και στα νότια της Άκροπόλεως. Χάριν άκόμα μεγαλύτερης οίκονομίας, τó τείχος

Εικόνα 2: Η Ακρόπολις και τὰ νοτιῶς αὐτῆς ὡς ἀποτέλεσμα διαδοχικῶν οἰκοδομικῶν προγραμμάτων: 5ος αἰ. π.Χ., τείχη, Παρθενῶν, Προπύλαια, Ἐρέχθειον, Τερὸν Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας, Χαλκοθήκη, Ὡδεῖον Περικλέους, δυτικὸ μέρος Ἀσκληπιείου. 4ος αἰ. π.Χ., Διονυσιακὸ Θέατρο, νέος ναὸς τοῦ Διονύσου. 3ος αἰ. π.Χ., ἀνατολικὸ μέρος Ἀσκληπιείου. 2ος αἰ. π.Χ., Στοὰ Εὐμένους. 2ος αἰ. μ.Χ., Ἡρώδειον.

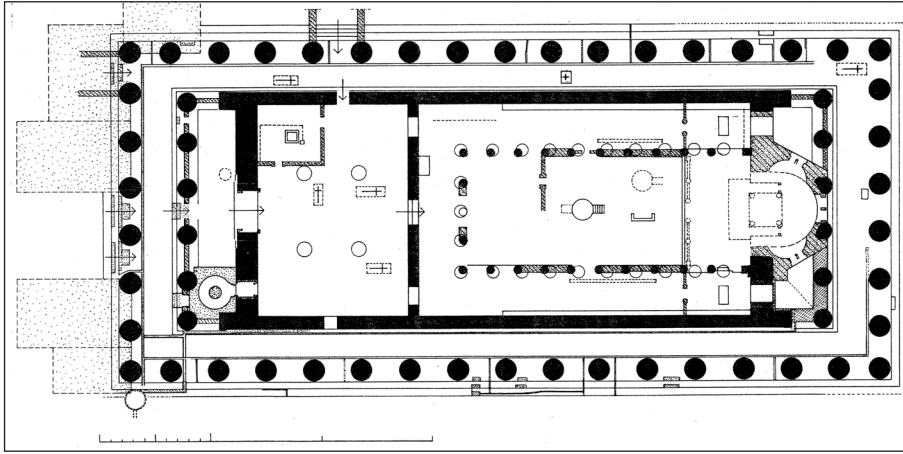

Εικόνα 3: Ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Παρθενῶν στὶς φλόγες (267 μ.Χ.)

ένσωματώνει τούς ιστάμενους τοίχους ἀχρηστευμένων δημόσιων κτηρίων, ὅπως κατὰ μῆκος τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, κατὰ μῆκος τριῶν πλευρῶν τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, κατὰ μῆκος τοῦ νῦν λεγομένου Πανθέου κ.λπ. Στὰ νότια, ὅπου πρέπει νὰ ασφαλισθοῦν δύο ὑπάρχουσες πηγές νεροῦ, ἐφαρμόζεται τὸ ἴδιο σύστημα μὲ ἐνσωμάτωση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἡρωδείου, τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ τοίχου τῆς στοᾶς τοῦ Εὐμένους. Τὸ Διονυσιακὸ Θέατρο μένει ἔξω ἀπὸ τὸ νέο τεῖχος καὶ ὡς ἐκ τούτου χρησιμεύει ὡς ὑποκατάστατο λατομείου, μὲ ἀποτέλεσμα ἐντὸς μερικῶν ἐτῶν νὰ ἔχει χάσει τούς πανύψηλους τοίχους του. Ἀντιθέτως τὸ Ἡρώδειο διατηρεῖ τούς πρόσθιους τοίχους ἕως τώρα ἐπειδὴ αὐτοὶ ἀπὸ τόσον ἐνωρὶς ἐνσωματώθηκαν αὐτούσιοι στὴ νέα ἰσχυρὴ ὀχύρωση. Στὰ δυτικὰ τῶν Προπυλαίων ἔπρεπε ἐπίσης νὰ κτισθεῖ μιὰ ὀχύρωση, μὲ πύργους καὶ πύλη, ἀλλὰ μὲ κάποια κατὰ τὸ δυνατόν ἀρχιτεκτονικὴ πολυτέλεια, ἐπειδὴ τὸ ἱερὸ θὰ συνέχιζε νὰ λειτουργεῖ μὲ τούς ναοὺς ἐπισκευασμένους κατὰ τὸν ἴδιο οἰκονομικὸ τρόπο.

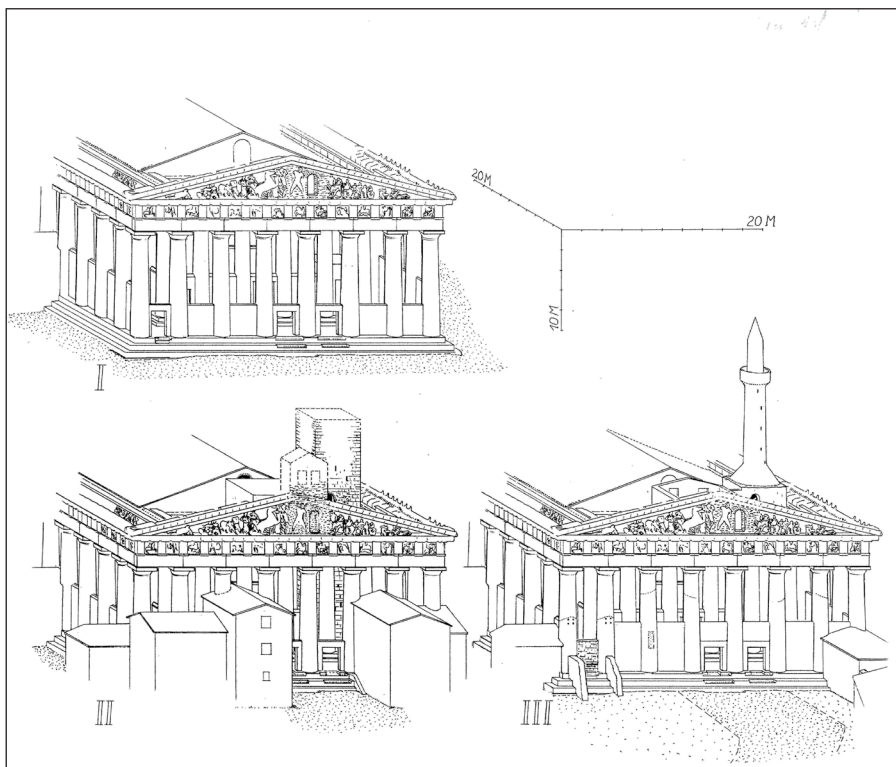
Μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ Παρθενῶν, δεχόμενος μικρὲς ἐπεμβάσεις, ἔγινε ἐκκλησία καὶ ἀπέκτησε κεντρικὸ λειτουργικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῆς πόλεως (Εἰκόνες 4 καὶ 5I). Βοηθητικὰ κτίσματα γιὰ τὸν κλῆρο καὶ ἄλλους ἀξιωματούχους ἔγιναν ἀπαραίτητα, καὶ προοδευτικὰ ὅλη ἡ ἔκταση κατελήφθη ἀπὸ οἰκίες, ἀποθῆκες, ἐργαστήρια, ἰδρύματα κ.ἄ. Προφανῶς οἱ δεξαμενὲς τῆς κλασικῆς ἐποχῆς παρὰ τῆ βόρεια πλευρᾶ τοῦ Παρθενῶνος δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τίς νέες ἀνάγκες. Νέες πολὺ μεγαλύτερες δεξαμενὲς κτίσθηκαν τότε στὴν Ἀκρόπολη, κυρίως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ μιὰ ἔσω ἀριστερὰ τῶν Προπυλαίων, ἡ ἄλλη –ἐπίσης τεράστια– πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος, ἡ τρίτη στοὺς νότιους πρόποδες τοῦ βράχου, στὴν περιοχὴ τοῦ πάλαι ποτὲ Ἀσκληπιείου, τὸ ὁποῖο ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε μεταμορφωθεῖ σὲ ἐκκλησία τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, τῶν Ἀναργύρων θεραπευτῶν. Στούς Μέσους Βυζαντινοὺς Χρόνους ἡ Ἀθήνα προβιβάσθηκε σὲ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ ἔδρα μητροπολίτη, ὁπότε οἱ ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως πληθύνθηκαν καὶ τὰ κτίσματα ἔγιναν ἀκόμα περισσότερα.

Τὰ πράγματα ἔλαβαν νέα τροπὴ μὲ τὴ φραγκικὴ κατάκτηση. Τότε στὴ θέση τῆς ἐλαφρὰ κατασκευασμένης ὑστερορρωμαϊκῆς πύλης ὑψώθηκαν βαρύτερες ἐξωτερικὲς λιθοδομές, ἐντὸς τῶν ὁποίων αὐτὴ κυριολεκτικῶς ἐξαφανίσθηκε. Τότε ἐπίσης τὰ Προπύλαια ἔγιναν ἀνάκτορο τῶν δουκῶν. Ἀνάμεσα στοὺς κίονες κτίσθηκαν τοῖχοι καὶ ἄλλοι ἐπάνω ἀπὸ τὴ λεγομένη

Εικόνα 4: Ὁ Παρθενών ὡς χριστιανικὴ ἐκκλησίαι. Στὰ ἀνατολικά, ἐντὸς τοῦ ἀρχαίου προνάου, ἡ ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ, τρίπλευρη μὲ κόγχες καὶ δίλοβα παράθυρα. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς μεγάλα παράθυρα (τὸ ἓνα ἀρχαῖο, τὸ ἄλλο νέο στὴ θέση τοῦ ἀρχαίου). Στὸν ἐγκάρσιο τοῖχο τρεῖς νέες θύρες συνδέουν τὸ δυτικὸ μέρος, δηλαδὴ τὸν νάρθηκα, μὲ τὸν κυρίως ναό. Στὸν κυρίως ναό διακρίνονται τὰ ἴχνη τῶν ἀρχικῶν κίονων, οἱ νέοι κίονες, τὰ διαχωριστικὰ διαφράγματα, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος, δύο θέσεις τοῦ ἄμβωνος. Στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ χώρου, ἀριστερά, διαμέρισμα τῆς προθέσεως μὲ τράπεζα, στὸ μέσον, πρεσβυτέριον μὲ τράπεζα (δὲν διακρίνεται) ἐντὸς κιβωρίου καὶ, δεξιὰ, διακονικὸν μὲ τράπεζα. Στὸν νάρθηκα νέες πλευρικές θύρες καὶ διαμόρφωση τοῦ ΒΔ μέρους σὲ βαπτιστήριον. Στὸν προνάρθηκα τὸ νότιο μέρος καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸ κωδωνοστάσιο τοῦ 13ου αἰ. Ὑπὸ τὸ δάπεδο τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ βορείου πτεροῦ ἐπισκοπικοὶ τάφοι καὶ ἓνα ὄστεοφυλάκιο. Ἐκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ δεξιαμενές. Στὸ δάπεδο τοῦ πτεροῦ λαξευτὲς αὐλάκες ὀμβρίων ὑδάτων. Τρεῖς κύριες εἴσοδοι στὴ δυτικὴ πλευρά, μία κυρία εἴσοδος στὴ βόρεια πλευρὰ καὶ σὲ ἄλλες θέσεις λαξευτὲς βαθμίδες ἀντίστοιχες πρὸς δευτερεύουσες θύρες τῶν τοίχων (δὲν δηλώνονται) ποὺ ἔφρασαν τὰ μετακίονια διαστήματα.

Πινακοθήκη καὶ τίς ὀροφές τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου, ἐνῶ μὲ θόλους ἡ ξύλινα πατώματα ὁ χώρος διαιρέθηκε σὲ ἐπάλληλους ὀρόφους. Τὸ ὅλο σύστημα συνδυάσθηκε μὲ τὴ ριζικὴ τροποποίηση τῆς κύριας δυτικῆς προσπέλασης. Ἀντὶ τῆς ἀρχικῆς εὐθείας ἀνόδου στὸν ἄξονα τῶν Προπυλαίων, διαμορφώ-

Εικόνα 5: Παρθενών, δυτικό μέρος: I, κατά τη Βυζαντινή εποχή. II, κατά τη Φραγκοκρατία. III, κατά την Τουρκοκρατία.

θηκε άλλη νοτιότερα αυτής, διερχόμενη από περισσότερες διαδοχικές πύλες, κατά μήκος μιᾶς διαδρομῆς με ἀπότομες ἀλλαγές κατεύθυνσης, συμφώνως πρὸς τὰ νέα πρότυπα τῆς ἀμυνας τῶν φρουρίων. Σὲ σημεῖο κατάλληλο γιὰ τὸν ταυτόχρονο ἔλεγχο τῶν περισσότερων πυλῶν καὶ με ὕψος κατάλληλο γιὰ τὴν ἐπόπτευση ὑψώθηκε ὁ γνωστός πύργος στὴ θέση τῆς μικρῆς νότιας δυτικῆς πτέρυγας τῶν Προπυλαίων. Ἐνας ἀκόμα πύργος τοῦ αὐτοῦ τύπου με ἐσωτερικὴ κλίμακα ὑψώθηκε στὰ δεξιὰ τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ Παρθενῶνα, ἡ ὁποία ἐν τῷ μεταξύ ἦταν ἡ κύρια εἴσοδος τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγιᾶς Ἀθηνιώτισσας, καὶ ἀκολούθως τῆς Santa Maria di Atene (Εἰκόνα 5II).

Πολὺ σύντομα ἄλλες μικρότερες ὀρθογώνιες δεξαμενές ἀκολούθησαν καί, καθὼς πληθύνονταν τὰ ἰδιωτικὰ κτίσματα, πολὺ περισσότερες μικρές

κυκλικές δεξαμενές χωρητικότητας μερικῶν κυβικῶν μέτρων βολεύθηκαν στὶς ἐν τῷ μεταξὺ περὶ τὰ μνημεῖα παχυνόμενες ἐπιχώσεις. Οἱ μεγάλες δεξαμενές, δεχόμενες τὰ ὕδατα τῶν στεγῶν τοῦ Παρθενῶνος, τῶν Προπυλαίων καὶ τῶν ὁδῶν, ἦταν δημόσιες. Οἱ λοιπές, δεχόμενες τὰ ὕδατα τῶν κεραμοσκεπῶν τῶν ὑπερκειμένων οἰκιῶν, ἦταν ἰδιωτικές¹.

Τὸν 12ο ἢ μᾶλλον τὸν 13ο αἰ. προστέθηκαν ἰσχυρές ἀντηρίδες στὸ νότιο τεῖχος καὶ μὲ ἓνα νέο τεῖχος γύρω ἀπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδες τοῦ Βράχου αὐξήθηκε ἡ ἔκταση ποὺ ἔως τότε προστατευόταν ἀπὸ τὴν ὑστερορωμαϊκὴ ὀχύρωση. Τὸ σύνολο ποὺ προέκυψε ὀνομάσθηκε Ριζόκαστρο, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ Κάστρο, τὴν Ἀκρόπολη καθ' ἑαυτή. Μὲ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν ἐπικράτηση τῶν Καταλανῶν τὸ ἔλο σύστημα ὀχυρώσεων καὶ ἀσφάλειας τῶν προσπελάσεων τελειοποιήθηκε ἔτι περαιτέρω. Περὶ τὸ 1400 οἱ Καταλανοὶ ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τοὺς Ἑνετούς, οἱ ὁποῖοι ἐπισκεύασαν τὰ τεῖχη, ἀλλὰ τελικὰ παραχώρησαν τὴν κτήση στοὺς Φλωρεντινοὺς Ἀτσαγιόλι, οἱ ὁποῖοι ἐπαύξησαν καὶ ὀχύρωσαν ἔτι περαιτέρω τὸ ἐπὶ τῶν Προπυλαίων Παλάτι.

Ὁ ὀμιλῶν πρὸ πολλῶν ἐτῶν χαρτογράφησε τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ὀμβροδεκτῶν καὶ ἀκολούθως συνδύασε τὴν κτηθεῖσα πληροφορία μὲ ὅ,τι μπορούσε νὰ ἀναπαρασταθεῖ βάσει παλαιῶν σχεδιαστικῶν ἀπεικονίσεων. Ὅμως οἱ ἐν λόγῳ ἀπεικονίσεις ἀνήκουν στοὺς μετὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. χρόνους καὶ κατὰ κανόνα δείχνουν μονώροφα ἢ διώροφα κτίσματα. Ὡστόσο ἡ παρατήρηση τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος ἀποκαλύπτει ἔγνη ἀποδεικνύοντα τὸ εἶδος καὶ τὸ ὕψος τῶν στεγῶν κτισμάτων ποὺ κάποτε ἦταν προσκολλημένα στὸ κτήριο. Ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ διαπίστωση ὑπαρξῆς ἰχνῶν δύο διαφορετικῶν ἢ ἐνίοτε τριῶν διαφορετικῶν στεγῶν διαφόρων προσκτισμάτων στὸν αὐτὸ κίονα. Προφανῶς ἡ

1. Κατὰ τὶς ἀνασκαφές τῶν πρώτων δεκαετιῶν ὑπὸ τὸν Κυριακὸ Πιπτάκη, κατὰ τὶς λιγιστὲς τῶν ἐπομένων ἐτῶν ὑπὸ τὸν Εὐστρατιάδη καὶ κατὰ τὴ μεγάλη ἀνασκαφὴ τῶν ἐτῶν 1885-1890 ὑπὸ τὸν Παναγὴ Καββαδία, ἡ καθαίρεση νεωτέρων κτισμάτων ἔως τὰ θεμέλια ἦταν πολὺ βιαστικὴ χωρὶς ὀριζοντιογραφικὴ καὶ στρωματογραφικὴ τεκμηρίωση. Παρὰ ταῦτα, οἱ μέσῳ ἀσβεστοκονιαμάτων κολημένοι στὸν βράχο πυθμένες τῶν ταπεινῶν δεξαμενῶν ἀντιστάθηκαν στοὺς ἀνασκαφεῖς – οἱ ὁποῖοι, ἴσως καὶ διαβλέποντες ἀρχαιολογικὴ χρησιμότητα, τελικῶς ἐφείσθησαν αὐτῶν.

κατάσταση αυτή διήρκεσε αιῶνες ἀρκετούς, ὥστε νεώτερα προσκτίσματα νὰ διαδέχονται ἄλλα παλαιότερα γύρω ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα. Σὲ αὐτὸ τὸ εἶδος τεκμηρίωσης ἀνήκουν ἐπίσης καλῶς ἀναγνωρίσιμα ἴχνη ἀσπρίσματος, δηλαδὴ ἀσβεστώματος, τὰ ὁποῖα ἐπικαλύπτουν ἐκεῖνα τῶν ὑψηλότερων κτηρίων στοὺς κίονες τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ Παρθενῶνος. Ἐξ αὐτῶν συμπεραίνεται ὅτι: α) ἕως τὴν τουρκικὴ κατάληψη τὰ προσκολλημένα στὸν Παρθενῶνα κτήρια ἦταν πολὺ ὑψηλά, ἕως καὶ τριώροφα (Εἰκόνα 5II), β) μὲ τὴ μετατροπὴ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας σὲ ἰσλαμικὸ τέμενος περὶ τὸ 1458-1460, ὅλα τὰ προσκολλημένα στὸν ναὸ φράγκικα κτίσματα καθαιρέθησαν καὶ τὸ κτήριο ἀσπρίσθηκε μὲ ἀσβέστη (Εἰκόνα 5III).

Ἀλλά, καθὼς τώρα τὸ Κάστρο τῆς Ἀθήνας ἦταν ἡ ἔδρα τοῦ Δισδάρη, δηλαδὴ τοῦ φρουράρχου τῆς πόλεως, καθὼς τὸ πρόταγμα τῆς ἀσφάλειας τῆς φρουρᾶς ὑπερίσχυε ἄλλων σκοπῶν, καί, τέλος, ἐπειδὴ ρωμαϊκὲς καὶ βυζαντινὲς δεξαμενὲς ἐπαρκοῦσαν καλῶς, νέα κτίσματα ἄρχισαν νὰ ὑψώνονται καὶ νὰ προσκολλῶνται στὸν Παρθενῶνα.

Ἐπειδὴ τὰ ἀναγνωριζόμενα ὡς καλῶς τεκμηριωμένα, δηλαδὴ ὡς ἐπαναλαμβανόμενα χωρὶς νὰ διαφέρουν σὲ ἔργα διαφορετικῶν σχεδιαστῶν ὑπὸ διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία, μερικὲς μόνον φορὲς ἀντιστοιχοῦν σὲ διατηρούμενα ἐπὶ τῶν κίωνων ἴχνη, συμπεραίνεται ὅτι κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατοχὴ ὑπῆρξαν γύρω ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα δύο ἢ τρεῖς διαδοχικὲς γενιὲς σπιτιῶν. Ὑπάρχουν πληροφορίες ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. ὅτι τὰ τότε σπίτια ὑπερέβαιναν τὴν ἑκατοντάδα. Τὰ σπίτια αὐτὰ ἦταν συγκροτημένα σὲ οἰκοδομικὲς τρόπον τινὰ νησίδες. Τοῦτο φαίνεται καλῶς σὲ κάποιους μεταγενέστερους χάρτες: ἓνας εἶναι τοῦ Le Roy, ἄλλος εἶναι τοῦ Louis Sebastian Fauvel, ἓνας τρίτος τοῦ J. F. Bessan συνταχθεὶς κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἀνδρούτσου. Οἱ ἴδιοι χάρτες, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι παλαιότεροι, περιέχουν πληροφορίες καὶ γιὰ τὴ θέση τῶν κανονιοστασιῶν.

Ἡ κατάσταση τῆς Ἀκρόπολης κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21 εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ προσθετικὸ ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν φάσεων ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐξῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκεῖνες τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ. ἦταν ἐπίσης σημαντικὲς.

Τὸ 1687, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐνετικῆς προέλασης, οἱ τουρκικὲς δυνάμεις προβαίνουν σὲ πυρετώδεις ἐτοιμασίαις. Στὸ Ριζόκαστρο, τὸ ὑστερορωμαϊκὸ τεῖχος, ὀνομαζόμενον ἤδη Σερπεντζῆς λόγῳ τοῦ ὄφιοειδοῦς τῆς πορείας του, σὲ κακὴν κατάστασιν ὄν, συμπληρώνεται καθ' ὕψος. Τὸ νέο παρα-

πέτο διαθέτει αναρίθμητες τυφειοθυρίδες. Στην Ακρόπολη ο ναός τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀκέραιος ἕως τότε, διαλύεται καὶ στὴ θέση του στήνονται κανόνια, ἐνῶ τὰ μάρμαρά του χρησιμοποιοῦνται στὴν οἰκοδόμηση ἐνὸς ἀκόμα κανονιοστάσιου ἀνάμεσα στὰ Προπύλαια καὶ τὸν ἰστάμενο δυτικότερα μεγάλο προμαχῶνα, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐνισχύεται.

Κατὰ γενικὴ πεποίθηση, ὁ τετραήμερος ἐνετικὸς κανονιοβολισμὸς τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1687 ὑπῆρξε ὅ,τι χειρότερο μποροῦσε νὰ συμβεῖ. Ἡ ἀνατίναξη τοῦ Παρθενῶνα στὶς 26 Σεπτεμβρίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄμεσες τρομακτικὲς συνέπειες, εἶχε καὶ ἄλλες ποὺ διαρκοῦν ἕως σήμερα. Μετὰ ἀπὸ αὐτὴν πάντως ἡ προσκόλληση σπιτιῶν στὸν Παρθενῶνα ἦταν σποραδικὴ καὶ κατὰ κανόνα ἡ ἐπαφὴ τῶν στεγῶν μὲ τοὺς κίονες δὲν περιελάμβανε λαξεύσεις, ἀλλὰ μόνον ἀσβεστοκονίες, οἱ ὁποῖες ὅμως ἐπίσης ἀφήνουν ἴχνη, ἰδίως μὲ τὸν ἀποχρωματισμὸ τῆς φυσικῆς πάτινας τοῦ μαρμάρου. Οἱ περιπτώσεις ἐμφάνισης αὐτοῦ τοῦ φαινομένου εἶναι τόσες ὥστε νὰ συνιστοῦν περίπου κανόνα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα τεράστιες βλάβες ἔπαθαν καὶ τὰ Προπύλαια κυρίως ἀπὸ ἐκρήξεις ἀποθηκευμένης στὸ ἀνατολικὸ μέρος πυρίτιδας. Περιέργως, ἐνῶ τὸ δυτικὸ ἀέτωμα ἔμενε στὴ θέση του, ἡ ὕψισθεν αὐτοῦ στέγη κατέρρευσε, ὅπως καὶ ἡ ἐπὶ 21 αἰῶνες ἀκέραιη ὀροφὴ, ἡ σπουδαιότερη μαρμαρίνη ὀροφὴ τοῦ κόσμου κατὰ τὸν Παυσανία.

Μερικοὺς μῆνες μετὰ τὴν ἀνατίναξη τοῦ Παρθενῶνος οἱ Ἐνετοὶ ἐγκατέλειψαν τὴν Αἰκία καὶ μετὰ ἀπὸ ἀκόμα περισσότερους μῆνες μιὰ νέα τουρκικὴ φρουρὰ ἀνέλαβε τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἐπισκευῆς τῶν κτισμάτων καὶ τῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς λειτουργίας τοῦ κάστρου. Γιὰ περισσότερη ἀσφάλεια κτίσθηκε τότε, πενήντα βήματα μπροστὰ ἀπὸ τὸν δυτικὸ προμαχῶνα, χαμηλὸ προτείχισμα μὲ τυφειοθυρίδες, γνωστὸ ἀργότερα ὡς τεῖχος τῆς Ὑπαπαντῆς, λόγῳ τῆς διέλευσής του ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη ἐκκλησία. Ἔως τότε ἡ πύλη τοῦ κάστρου ἦταν προσπελάσιμη μόνον ἀπὸ ἐξοχικὸ δρόμο μὴ διερχόμενο ἀπὸ τὴν τειχισμένη πόλη. Μὲ τὸ τεῖχος τῆς Ὑπαπαντῆς δημιουργήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὀχυρὴ σύνδεση τοῦ κάστρου μὲ τὴν πόλη, τῆς ὁποίας τὸ ἄνω ἄκρον στὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς περιεῖχε τὴν πύλη τοῦ κάστρου, ἐνῶ τὸ κάτω ἄκρον, στὸ μέσον τῆς βόρειας πλευρᾶς, συνέπιπτε μὲ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὁ ὁποῖος μὲ κατάλληλες οἰκοδομικὲς μετατροπὲς συνδυάσθηκε μὲ ὀχυρὴ πύλη καὶ πύργο γνωστὸ ὡς Λιοντάρι (Εἰκόνα 1, ἄνω ἀριστερά). Ἡ θέση τοῦ Λιονταριοῦ συνέπιπτε μὲ τὸ ἄνω πέρασ τοῦ

σημαντικότερου τότε δρόμου του ἄστεως, του ὁποίου τὸ εἰσέτι σωζόμενο τμήμα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν νῦν ὁδὸ Πανός.

Στὰ Προπούλαια, σὲ ὕψος 5,5 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο, διαμορφώθηκε πάνω σὲ ἀσφαλεῖς γιὰ τὴν πυρίτιδα βαρύτερες θολωτὲς ὑποδομὲς πλατεῖα πέντε πυροβόλων, ἀντίστοιχων πρὸς τὰ διαστήματα τῶν εἰσέτι πλήρως ἰστάμενων δωρικῶν κιόνων. Ἡ βαριὰ κατασκευὴ αὐτῶν τῶν θόλων καὶ ὑποδομῶν φαίνεται καλὰ σὲ ἓνα σχέδιο τοῦ Hallerstein, τὸ τελειότερο τεκμήριο γιὰ τὸ σύνολο τοῦ κτηρίου.

Στὸν Παρθενώνα, ὅσα μάρμαρα εἶχαν γκρεμισθεῖ ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τῆς πυρίτιδας προοδευτικὰ καὶ κατὰ καιροὺς τεμαχίζονται. Ἀρχικὰ χρησιμεύουν στὴν ἐντὸς τοῦ ἐρειπίου οἰκοδόμηση ἐνὸς στραμμένου πρὸς τὴ Μέκκα τζαμιοῦ, μὲ ἐνιαῖο θολοσκεπὴ χῶρο καὶ κιονοστήρικο προστώο μὲ τρεῖς θόλους. Ἀργότερα, περὶ τὸ 1753, ἄλλα τέτοια κομμάτια χρησιμεύουν σὲ κάποιες ἐπισκευὲς καὶ ἀντηρίδες τοῦ νοτίου τείχους.

Ὅμως οἱ περιπέτειες τοῦ κάστρου δὲν ἔχουν τελειωμό. Τὸ 1705 τρομακτικὸς σεισμὸς καταρρίπτει τμήματα τῶν μνημείων καὶ τῶν τειχῶν, ὅπως π.χ. στὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὅπου τὴν κατάρρευση ἀκολούθησε κατολίσθηση τῶν ὀπισθεν ἐπιχώσεων (Εἰκόνα 1), ἕως ἀποκαλύψεως τοῦ ἐντὸς αὐτῶν λανθάνοντος μυκηναϊκοῦ τείχους. Τὸ χάσμα φαίνεται καλῶς στὸν χάρτη τοῦ Stuart, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκεῖνον τοῦ Th. Hope, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀντιγράφει τὸν Stuart. Ἀκολούθησαν ἐργῶδεις ἐπισκευαστικὲς προσπάθειες, οἱ ὁποῖες καὶ πάλι περιέλαβαν νέο τεμαχισμό μαρμάρων τοῦ Παρθενώνα. Στὸ ἴδιο τὸ τεῖχος ἐγίναν ἐπίσης ἐπεμβάσεις. Κάθε τόσο δύο ἢ περισσότερες ἐπάλξεις παλαιοῦ τύπου ἔδιναν τὴ θέση τους σὲ κανονικὰ ἀνοίγματα λειτουργίας πυροβόλων. Τότε ἐπίσης, μετὰ τὸ πικρὸ δίδαγμα τῶν καταστροφῶν ἐξ αἰτίας ἀνεπαρκῶν συνθηκῶν ἀσφάλισης τῆς πυρίτιδας, κτίζεται ἀνατολικὰ τοῦ Ἐρεχθείου βαρύτερης κατασκευῆς πυριτιδαποθήκη, γνωστὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπανάστασης ὡς ὁ θόλος. Ἡ κατεδάφισή της τὸ 1887 ἦταν ἓνα τελείως δυσχερὲς ἐγχείρημα. Ἡ τελευταία φάση περιλαμβάνει τὴν περιτείχιση τῆς πόλης μὲ τὸ λεγόμενο Τεῖχος τοῦ Χασεκῆ (1778) καὶ κάποιες νέες ἐργασίες στὴν Ἀκρόπολη. Τὸ 1805 τὸ ἀνώτατο κανονιστάσιο τῶν Προπουλαίων δέχεται μιὰ ἀκόμα δραστικὴ ἐπέμβαση, τὰ ἐξέχοντα αὐτοῦ τμήματα τῶν κιόνων, δωρικῶν καὶ ἰωνικῶν καθαιροῦνται καὶ διατίθενται στὴν πόλη γιὰ διάφορες χρήσεις, κυρίως ὅμως γιὰ τὴ μετατροπὴ αὐτῶν σὲ στόμια φρεάτων. Δύο τέτοια μάρμαρα ἐντοπι-

σθέντα από τὸν ὀμιλοῦντα τὸ 1974 μεταφέρθηκαν τὸ 1990 στὸ μνημεῖο γιὰ νὰ χρησιμεύσουν στὴν ἀναστήλωση τῶν ἰωνικῶν κιόνων. Ἄλλα πάλιν χρησίμευσαν σὲ λουτρὰ ὡς μεγάλα δοχεῖα ὕδατος.

Στις περιπέτειες τῶν μνημείων ἀνήκει ἀσφαλῶς καὶ ἡ κακομεταχείριση τῶν γλυπτῶν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ φρουρὰ (χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἡ κακοποίηση τῶν προσώπων στὸν κεντρικὸ λίθο τῆς ἀνατολικῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος).

Τέλος, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν κατάσταση τῶν ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως οἰκιῶν πρὶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἐπανάστασης, τὰ διάφορα ἔχνη ἐπὶ τῶν μνημείων, οἱ θέσεις τῶν δεξαμενῶν καὶ οἱ πλέον ἀξιόπιστες ἀπεικονίσεις ἐπιτρέπουν σὲ ἰκανὸ βαθμὸ τὴν ἀνάκτηση μέρους τῆς χαμένης ὀριζοντιογραφίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄς τονισθεῖ ὅτι ἡ ἀκρίβεια τῶν παλαιῶν σχεδιασμάτων ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση. Εἶναι ἐπομένως λίαν εὐπρόσδεκτη ἡ διαπίστωση ὅτι τὰ σχέδια ὀρισμένων καλλιτεχνῶν ἔχουν μὲ ὄρους προοπτικῆς προβολῆς ἀξιοθαύμαστη ἀκρίβεια καὶ ἀξιοθαύμαστη ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι ὁ Dodwell καὶ ὁ Pomardi χρησιμοποιοῦσαν camera obscura, ἓνα μέσον προσδιορισμοῦ τῆς θέσης τομῆς τῶν ὀπτικῶν ἀκτίνων μὲ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ πίνακος κεντρικῆς προβολῆς – ἓνα χειροτεχνικὸ ἰσοδύναμο τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῶν φωτοευαίσθητων ἐπιστρώσεων.

Παρόμοιες μεθόδους, ἃς ἀναφερθεῖ ἐδῶ καὶ ἡ camera lucida, ἐφόρμωζαν καὶ οἱ ἄλλοι καλλιτέχνες ἢ ἀρχιτέκτονες μὲ ζωγραφικὸ τάλαντον. Ἐξ αὐτῶν κάποιοι, καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Lusieri, διέθεταν ἀπίστευτη φυσικὴ ἰκανότητα καὶ δὲν φαίνεται νὰ εἶχαν μεγάλη ἀνάγκη βοθημάτων. Ἄλλοι πάλιν, μὲ πρῶτον μᾶλλον τὸν Dupre, προτιμοῦσαν τὰ πολὺ σαφεῖ σχήματα, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο μείωνε τὴν καλλιτεχνικὴ ἐκμεταλλευσιμότητα τῶν προκαλούμενων ἀπὸ ἀτμοσφαιρικὰ φαινόμενα διαβαθμίσεων καὶ ποιοτικῶν μεταβολῶν τοῦ φωτισμοῦ. Μὲ αὐτοὺς τοὺς ὄρους καὶ μὲ συνεχῆ σύγκριση τοῦ περιεχομένου σχεδίων τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ ἀπὸ διάφορες θέσεις παρατήρησης καὶ συχνὰ ἀπὸ διαφορετικοὺς σχεδιαστές, συνάγονται συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀξιοπιστία ἐνὸς ἐκάστου καὶ ἐν τέλει συντάσσονται σχέδια κατόψεων, ἢ ἄλλα συναφεῖ, τὰ ὅποια ὅλα μαζὶ ἐπιτρέπουν τὴ σύνθεση γενικῶν σχεδίων στὰ ὅποια προσδιορίζονται ἡ θέση καὶ τὸ μέγεθος διαφόρων κτισμάτων.

Ὁ ἀπολογισμὸς τῶν ἱστορικῶν οἰκοδομικῶν περιπετειῶν τῆς Ἀκρόπολης, ὅπως ἄλλωστε καὶ τῆς λοιπῆς πόλης, εἶναι δυστυχῶς τελείως ἀρνητικός. Ἀρχικά, σὲ διάστημα ὀλίγων αἰῶνων, ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ γενεές ὑποβαλλόμενες σὲ μεγάλες δαπάνες ὕλικου καὶ πνευματικοῦ πλούτου δημιούργησαν κορυφαῖα ἐπιτεύγματα ἐκτελεσμένα σὲ ὕλη παραχθεῖσα ἐπὶ τούτῳ σὲ εἰδικῶς γιὰ τὸν σκοπὸ ἀνοιγμένα λατομεῖα καὶ ὄρυχεῖα. Στους ἐπόμενους, πολὺ περισσότερους αἰῶνες, ἄλλες, ἐπίσης πολὺ περισσότερες γενεές, περιοριζόμενες ἀπὸ τὴν ἀνέχεια καὶ τὴν ἀπουσία ἐπαναστατικοῦ πνεύματος, τὸ μόνον ποὺ μπόρεσαν γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν μικρῶν στόχων τους ἦταν ἡ κατεδάφιση καὶ ὁ τεμαχισμὸς τῶν ἀρχαίων μαρμάρων, συμπεριλαμβανομένων τῶν γλυπτῶν· δραστηριότητα ὅχι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ μιὰ ὑποθετικὴ μετατροπὴ τοῦ καμβᾶ ἐνὸς ζωγραφικοῦ ἔργου, π.χ. τῆς Τζοκόντα, σὲ πάτους ἀξίας δεκαλέπτων γιὰ ὑποδήματα.

Ἡ πρώτη ἀξιόλογη ἀντίρροπη πρὸς ὅλα αὐτὰ δύναμη ἄρχισε νὰ σχηματίζεται μὲ τὴ γοργὴ πρόοδο τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τις τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ., σὲ κοινὸ βηματισμὸ μὲ μιὰ σειρὰ ἱστορικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα συνοψίζονται ὑπὸ μορφὴν τίτλων ὡς ἑξῆς:

- Εὐρωπαϊκὸς πνευματικὸς καὶ πολιτικὸς Διαφωτισμὸς.
- Γενικότερη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη στὴν Εὐρώπη καὶ τις ἀποικίες.
- Εὐνοϊκὲς συνέπειες τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσουκ Καϊναρτζῆ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ναυτιλία.
- Ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν παιδεία, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τις μορφωτικὲς ἀπαιτήσεις τῆς σοβαρῆς ἐνασχόλησης μὲ τὸ ἐμπόριο.
- Λόγω τῶν Ναπολεόντειων Πολέμων, συνθήκες εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν κερδοφορία τοῦ ἑλληνικοῦ θαλάσσιου ἐμπορίου.
- Ἀφομοίωση τῶν διδασμάτων ἐκ τῆς ἀποτυχίας παλαιότερων ἐπαναστάσεων καὶ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς Ἀμερικανικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς κυρίως Ἐπανάστασης.
- Διατήρηση τῆς θρησκευτικῆς πίστης καὶ τῆς γλωσσικῆς κληρονομίας χάρις στὴν Ἐκκλησία καὶ τοὺς λογίους, ντόπιους ἢ τῆς διασπορᾶς.
- Διαμόρφωση ἔθνικοῦ φρονήματος χάρις στὴν ἐπίδραση τῶν προηγούμενων, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πάντοτε παρούσα λάμψη καὶ ἰδεολογικὴ χρῆση τῆς ἀρχαιότητος.
- Ὁ φιλελληνισμὸς, κίνημα πλείστων Εὐρωπαίων καὶ πολιτῶν πολλῶν χωρῶν τοῦ Νέου Κόσμου.

– Τέλος, ἡ ἐμπειρία τῆς ἀνὰ τὴν Εὐρώπη δράσης διαφόρων μυστικῶν Ἐταιρειῶν.

Τὸ 1814, τὴν Ἐταιρεία Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον καὶ τὴν Ἐταιρεία τοῦ Φοίνικος διαδέχεται ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, μὲ σκοπὸ, κατὰ τὸν Ἐμμανουὴλ Ξάνθο, «τὴν ἀνέγερσιν καὶ ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Πατρίδος μας... καί... διὰ νὰ ἐνεργήσωσι οἱ Ἕλληνες μόνοι των ὅ,τι ματαίως ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἤλπιζον ἀπὸ τὴν φιλανθρωπίαν τῶν χριστιανῶν βασιλέων». Τὰ μέλη, μόνον 20 τὴν πρώτη διετία, ὑπερβαίνουν τὰ 1.000 πρὶν ἀπὸ τὸ 1820 καὶ περιλαμβάνουν ἤδη ἐκείνους ποὺ θὰ πρωταγωνιστήσουν, ἐνίοτε καὶ ἀρνητικά, στὴν ἐπερχόμενη Ἐπανάσταση. Γιὰ λόγους ὀργανωτικοὺς ἡ Ἐταιρεία θὰ ἀποκτήσει 12 διοικητικὰς διαιρέσεις ἀντίστοιχες πρὸς τὶς γεωγραφικὰς διαιρέσεις τῆς σχεδιαζόμενης ἐπιχειρήσεως, μὲ ἀντίστοιχους ἐπὶ κεφαλῆς Φιλικούς, ἐπονομαζόμενους Ἀποστόλους, καὶ πάντοτε μὲ ἀπόλυτη μυστικότητα καὶ στεγανά, ὥστε μέλη τυχὸν συλλαμβανόμενα νὰ μὴ διαθέτουν γενικὰς πληροφορίας γιὰ τοὺς κλάδους τῆς Ἐταιρείας.

Τὸ 1820 γενικὸς ἐπίτροπος ἀνέλαβε ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Τὸ ἀρχικὸ σχέδιον τοῦ 1820 ἦταν νὰ ἐξεγερθοῦν ταυτοχρόνως Σέρβοι, Μαυροβούνιοι καὶ Ἕλληνες, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε διχογνωμία καί, ἐκτὸς αὐτοῦ, ἓνα μέρος τοῦ σχεδίου διέρρευσε. Ἔτσι, μὲ κάποια καθυστέρηση, ἡ Ἐπανάσταση κηρύχθηκε ἀπὸ Ἕλληνες τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1821, στὸ Ἰάσιον, πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας. Γιὰ λόγους δικῆς τῆς εὐρύτερης πολιτικῆς ἡ Ρωσία δὲν ὑποστηρίζει σὲ αὐτὴ τὴ φάση τὸ κίνημα καὶ ὁ Πατριάρχης ἀφορίζει 23 πρωταγωνιστικὰ μέλη του. Ἀκολουθεῖ ὁ τραγικὸς ἐπίλογος μὲ τὴ συντριβὴ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου στὸ Δραγατσάνι, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1821. Ἀπέμεινε λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος, ὅπου οἱ συνθῆκες ἦταν πολὺ εὐνοϊκότερες. Περιοχὲς σὰν τὴ Μάνη ἦταν πολὺ ἀπόμερες, φτωχῆς καὶ ἐπικίνδυνες γιὰ νὰ ἐνδιαφέρουν τὸ ταμεῖο τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν τὶς πλησίαζαν φοροεισπράκτορες ἢ οἱ τακτικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις.

Στις 24 Δεκεμβρίου 1820 ὁ Χουρσίτ Μεχμέτ Πασᾶς ἔπρεπε νὰ ἐκστρατεύσει μὲ ἰσχυρὰς δυνάμεις ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ στιγμή εὐνοοῦσε τὴν Ἐπανάσταση στὴν Πελοπόννησο, δεδομένης τῆς μείωσής τῶν ἐκεῖ τουρκικῶν δυνάμεων.

Οἱ τελευταῖες κρατοῦσαν καλὰ τὴν Τριπολιτσά καὶ τὰ περιφερειακὰ κάστρα, ἀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθο ἕως τὴν Κορώνη καὶ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο ἕως τὴν

Πάτρα. Σε αυτή τή φάση ο Γρηγόριος Δικαῖος, ἡ Παπαφλέσσας, ταξίδευε ἀκατάπαυστα σὲ κάθε γωνιά ξεσηκώνοντας λαϊκούς καὶ κληρικούς, ἐνῶ ἤδη εἶχε καταφθάσει ἀπὸ τῆ Ζάκυνθο ὁ Κολοκοτρώνης γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τοῦ σχεδιαζόμενου πολέμου.

Κατὰ τὴν παράδοση ἡ Ἐπανάσταση ἄρχισε τὴν 25η Μαρτίου στὴ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου μὲ τὴν ὕψωση τοῦ λαβάρου ἀπὸ τὸν Παλαιῶν Πατρῶν μητροπολίτη Γερμανό.

Ἡ παράδοση αὐτή, ἀρχικὰ προφορική, διαμορφώθηκε μὲ μέρη μερικὸς μῆνες μετὰ, μὲ σκοπὸ νὰ ἐνισχύσει τὴ θέση τῆς Ἐκκλησίας στὴ συνείδηση τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ φιλοτιμήσει τὸν κλῆρο, τοῦ ὁποῖου μεγάλο μέρος δὲν ἤθελε μπλεξίματα.

Στὴν πραγματικότητα τὴν Ἐπανάσταση τὴν εἶχαν ἀρχίσει στὴν Πελοπόννησο δέκα ἡμέρες νωρίτερα ἐκεῖνοι ποὺ ἀνησυχοῦσαν γιὰ τὴν ἀναβλητικότητα τοῦ μητροπολίτη. Ἦδη, στὶς 21 Μαρτίου, 650 ἀγωνιστὲς εἶχαν τὴν πρώτη μεγάλη ἐπιτυχία σὲ ἀληθινὴ ἔνοπλη σύγκρουση καὶ ἐντὸς ἐβδομάδων χιλιάδες Ἑλλήνων πολεμοῦσαν σὲ πλεῖστα μέτωπα, κρατώντας τοὺς Τούρκους στὰ κάστρα καὶ ἐμποδίζοντας ἐπιτυχῶς τὶς διάφορες προσπάθειές τους γιὰ ἀνεφοδιασμό.

Στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ἡ ἐπανάσταση κηρύχθηκε ἐπίσημα στὶς 27 Μαρτίου στὴ μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Διάκο καὶ τὸν Βασίλη Μπουσγο καί, πρὶν περάσει μῆνας, ὁ Φιλικὸς Μελέτης Βασιλείου μὲ ἄλλους ὀπλαρχηγούς εἶχε καταλάβει τὴν Ἀθήνα, ἀναγκάζοντας τοὺς Τούρκους νὰ κλειστοῦν ὅλοι στὴν Ἀκρόπολη.

Στὴν Ἥπειρο οἱ Τούρκοι κτυποῦσαν συνέχεια τὶς δυνάμεις τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἐκεῖ ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, ἀρχικὰ σύμμαχος τοῦ Πασᾶ, ἄφησε τὸν πόλεμο στοὺς μουσουλμάνους καὶ κατέβηκε μὲ δικά του σχέδια δράσης στὰ Τζουμέρκα, ὅπου κήρυξε ἐπίσημως τὴν Ἐπανάσταση.

Πίσω στὴν Ἀθήνα, οἱ πολιορκούμενοι Τούρκοι κάποια στιγμή ξέμειναν ἀπὸ μολύβι καί, ὅπως συχνὰ ἀναφέρεται, κατέφυγαν στὴν ἐπίπονη λύση τῆς διάλυσης τῶν ἐρειπίων τοῦ Παρθενῶνα, ὅχι τῶν κιόνων, ὅπως θέλει ἡ παράδοση, ἀλλὰ τῶν τοίχων, ὅπως βεβαιώνει ἕως σήμερα ἡ προσεκτικὴ παρατήρηση. Μεγάλια τμήματα αὐτῶν τῶν τοίχων, πεντακόσιοι περίπου λίθοι, ἕκαστος βάρους ἑνὸς καὶ πλέον τόνου, καταρρίπτονται καὶ σφουροκοποῦνται ἀλύπητα. Ἡ καταστροφὴ θὰ ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερη ἂν δὲν συνέβαινε ἡ σχεδὸν ἀπίστευτη μεσολάβηση τῶν πολιορκητῶν, οἱ ὁποῖοι προσέφεραν μο-

λύβι και βόλια στους Τούρκους με αντάλλαγμα τή μη περαιτέρω διάλυση του Παρθενώνος. Η παράδοση απέδωσε αργότερα αυτήν τήν αυτοθυσία στον Όδυσσέα Άνδρουτσο, όμως ο άληθινός υποκινητής τής πράξης ήταν ο Κυριακός Πιττάκης, ο παλαιός Αθηναῖος, ο οποίος ήδη υπό συνθήκες τουρκικής κυβέρνησης ανέπτυσε έρασιτεχνική αρχαιολογική δραστηριότητα και χρησίμευε στους ξένους επισκέπτες ως ξεναγός, κατά τὸ πρότυπο τοῦ Φωβέλ.

Στὸ σημείο αὐτὸ ἀξίζει νὰ αναφερθεῖ και ἡ δράση τῆς Σχολῆς Ντέκα, ἡ ὁποία ἦταν ἰδρυμένη στὰ δυτικὰ τῆς σημερινῆς Μητροπόλεως, ἐξ οὗ και ἡ ἀντίστοιχη ἀρχική ὀνομασία τῆς ὁδοῦ – ἡ ὁποία σὲ ἐκεῖνο τὸ μέρος κακῶς μετονομάσθηκε σὲ Μητροπόλεως. Κοντὰ σὲ αὐτὰ πολύτιμη ἦταν και γιὰ τὴν Ἀθήνα ἡ δράση τοῦ Φρειδερίκου Νόρθ, λόρδου Guilford, κύριου ὀργανωτῆ ἑνὸς συστήματος ἑλληνικῶν σχολείων στὰ Ἐπτάνησα (τὸν θυμίζει ἀκόμα ἡ ὁδὸς Γκυλφόρδου, μεταξὺ πλατείας Βικτωρίας και Πατησίων).

Ἀπὸ τοὺς πεπαιδευμένους Αθηναῖους ἀξίζει ἐπίσης νὰ αναφερθεῖ ὁ Αθηναῖος λόγιος και ἀγωνιστῆς Νικόλαος Καρόρης (τὸν ἐνθυμίζει μιὰ ἄλλη ὁδός, κοντὰ στὸ Μοναστηράκι), ὁ ὁποῖος ἄφησε μιὰ χρήσιμη περιγραφή ἐκείνων τῶν γεγονότων. Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται και μιὰ λίαν περιεργη τεχνική τῶν Τούρκων: ἀνοίγαν ἐπιπόνως ὁπὲς σὲ σπονδύλους τοῦ Παρθενῶνος τὶς ὁποῖες γόμωναν με πυρίτιδα και ἀκολούθως κύλιαν αὐτοὺς τοὺς λίθους με ἀναμμένα τὰ φιλίλια ἕως τὴν ἄκρη τοῦ τείχους, ὥστε κατὰ τὴν πτώση τους νὰ ἐκρήγνυνται σὲ θανατηφόρα θραύσματα². Παρὰ ταῦτα στὶς 9 Ἰουνίου 1822 τὸ κάστρο ἔπεσε και μιὰ ἑλληνική φρουρὰ ἀνέλαβε τὴ φύλαξή του. Κάτω στὴν πόλη γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ ἀπὸ αἰῶνες οἱ Αθηναῖοι, ἐξοικειωμένοι ἤδη με τὶς ἰδέες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης – και σὲ αὐτὸ εἶχε συντελέσει ἡ χάριν τῶν ἀρχαίων συχνότατη παρουσία ξένων λογίων –, βρέθησαν τελειῶς ἔτοιμοι γιὰ μιὰ νέα ἀρχή.

Ἐξέλεξαν τὴν πρώτη ἑλληνική διοίκηση και προχώρησαν ταχέως σὲ ρηξικέλευθα ἀναπτυξιακὰ προγράμματα γιὰ δημιουργία Ὑπηρεσιῶν και Σχολῶν, ἀκόμα και Πανεπιστημίου, και γιὰ τὴν χάριν αὐτῶν ἐξέυρεση κατὰλληλων κτηρίων, κατὰ κύριον λόγο τζαμιῶν, τὰ ὁποῖα, τουλάχιστον σὲ

2. Τέτοια θραύσματα διατηροῦντα τμήματα τῆς ἐπιφάνειας τῶν τρημάτων ποὺ περιεῖχαν τὴν ἐκρηκτικὴ γόμωση βρέθηκαν ἀπὸ τὸν ὀμιλοῦντα στὴ νότια κλιτύ.

πρώτη φάση, θά ἦταν δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὸν σκοπὸ, ἕως ὅτου ἀποκτηθοῦν καταλληλότερα κτήρια. Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ σχέδιό τους μετατροπῆς τοῦ τζαμιοῦ τῆς Μπέινας καὶ τοῦ τεράστιου κήπου του σὲ γεωργικὴ σχολὴ καὶ βοτανικὸ κῆπο αὐτῆς ἀντιστοίχως. Ὁ κῆπος αὐτὸς ὑπῆρχε ἀκόμα ἕως τὸ 1860, στὴν ἔκταση ἀπὸ τὰ ὄπισθεν τῆς νῦν Μητροπόλεως ἕως τὴν ὁδὸ Βουλῆς.

Δυστυχῶς τὰ σχέδια τῶν Ἀθηναίων δὲν εἶχαν συνέχεια. Ἡ ἐντεινόμενη στὴν Πελοπόννησο διχόνοια τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν διαφόρων παρατάξεων ἀκύρωνε τὰ ἐθνικὰ κέρδη τοῦ πρώτου ἔτους καὶ ἀπειλοῦσε σοβαρὰ τὴν Ἐπανάσταση μὲ ἄδοξο τέλος. Ἡ κατάσταση ἐπιδεινώθηκε ἀκόμα περισσότερο τὸ 1824 ὅταν ἡ Τουρκία ζήτησε καὶ ἔλαβε μεγάλη στρατιωτικὴ βοήθεια ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο: μιὰ δύναμη 12.000 μαχητῶν ὑπὸ τὸν Ἰμπραήμ, ἀνεψιὸ τοῦ Μοχάμεντ Ἄλι. Τὸ ἐπόμενο ἔτος οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις τῆς Πελοποννήσου ἀποδεκατίσθηκαν στὸ Μανιάκι καὶ ἄλλοῦ, ἐνῶ στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ἕνας ἄλλος ἐμφύλιος πόλεμος κατέληξε μὲ τὴ φυλάκιση καὶ τὴ δολοφονία τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἀνδρουτσοῦ ἀπὸ τὸν Γκούρα.

Στις 11 Ἀπριλίου τοῦ 1826 τὸ Μεσολόγγι ἔπεσε μετὰ ἀπὸ πολυετὴ πολιορκία καὶ τὸ μέγιστο μέρος τῶν κατοίκων καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν ἐξοντώθηκε. Τότε ὁ νικητὴς στρατὸς τοῦ Κιουταχῆ κίνησε γιὰ τὴν Ἀθήνα. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1826 ἡ πόλη σχεδὸν μετατράπηκε σὲ ἐρείπια καὶ οἱ Ἕλληνες, κλεισμένοι στὴν Ἀκρόπολη, προσπαθοῦσαν νὰ ἀμυνθοῦν. Τὸ βασικότερο πρόβλημά τους, ἐκεῖνο τῆς ὕδρευσης, τὸ εἶχε λύσει σχεδὸν ἱκανοποιητικὰ ὁ Ὀδυσσεᾶς Ἀνδρουτσός, μὲ ἕναν βαριάς κατασκευῆς προμαχώνα στὰ βορειοδυτικὰ, μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἀσφαλὴ προσπέλαση στὴ ρίζα τοῦ βράχου, ὅπου βρισκόταν ἡ ἀρχαία πηγὴ Κλεψύδρα, ἀναμορφωμένη ἤδη κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Γιὰ τὸν προμαχώνα, γνωστὸ ὡς ντάπια τοῦ νεροῦ, εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ λίθοι ἀρχαίων μνημείων.

Ἡ πολιορκία ἦταν σκληρὴ καὶ πολὺ συχνὰ οἱ κανονιοβολισμοὶ ἦταν ἀκατάπαυστοι. Ἡ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ Παρθενώνα, κτυπημένη ἤδη ἀπὸ βενετσιάνικες κανονιές τοῦ 1687 καὶ ἑλληνικὲς τοῦ 1821, σκάφτηκε κυριολεκτικὰ ἀπὸ ἄλλα 500 πλήγματα, τὰ ὁποῖα γενικῶς κατέστρεψαν τὴν ἀρμονία τῶν γραμμῶν καί, ὅπου ἦταν συγκεντρωμένα, κατὰ πολὺ ἐλάττωσαν τὴ στερεότητα τῶν κιόνων καὶ τῶν ἐπιστυλίων. Μερικὲς μετόπες πληγώθηκαν ἔτι περαιτέρω, ἐνῶ στὴ νότια πλευρὰ ἀρκετὲς θὰ εἶχαν καταστραφεῖ, ἂν δὲν τὶς εἶχε ἤδη ἀπομακρύνει ἀπὸ ἐκεῖ ὁ Ἕλγιν.

Στή νότια πλευρά τοῦ βράχου οἱ καταστροφές ἦταν ἐπίσης τεράστιες. Ἀρκεῖ μόνον νά ἀναφερθεῖ ἡ ἀνατίναξη τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου Ἀλεξανδρινοῦ καί ἡ ἀνατίναξη τοῦ μνημείου τοῦ Θρασύλλου.

Στίς 10 Ὀκτωβρίου ὁ Γκούρας, πού ἤδη ἔχει ἐξοντώσει τόν Ἄνδροῦτσο, φονεύεται ἀπό τουρκικό βόλι. Στό μεταξύ, ὁ Καραϊσκάκης, πού εἶχε ἤδη ἐπιφέρει βαρύτατα πλήγματα σέ τουρκικά στρατεύματα τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ εἶχε πληρώσει ἀκριβὰ τήν τραγική ἐμφύλια φαγωμάρα τῶν Ἑλλήνων, πού ἔφθασαν ἕως νά τόν καταδικάσουν σέ θάνατο γιά ἐσχάτη προδοσία, ἔχοντας ἤδη ἀνακτήσει τήν τιμή του καί τόν τίτλο τοῦ ἀρχιστράτηγου ἀνέλαβε νέα δράση στή Στερεά, μέ ἀπώτατο σχέδιο νά φθάσει στήν Ἀττική μαζί μέ τόν Φαβιέρο πρὸς ὑποστήριξη τῶν σκληρὰ δοκιμαζόμενων στήν Ἀκρόπολη Ἑλλήνων. Οἱ ἐντυπωσιακές ἐπιτυχίες τοῦ πλέον ταλαντούχου ἥρωα τοῦ '21, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς ἔπασχε ἀπό φυματίωση καί διέβλεπε τήν κακή ἐξέλιξη, ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα ἐξαιρετικά σοφοῦ σχεδιασμοῦ συνδυασμένου μέ ταχύτητα καί τόλμη. Μέ ἀπρόβλεπτες κινήσεις συχνά μετέτρεπε τοὺς πολιορκητές του σέ πολιορκουμένους, καταστρέφοντας κάθε τουρκική προσπάθεια ἀνεφοδιασμοῦ τῶν Τούρκων πολιορκητῶν τῆς Ἀκρόπολης. Στίς 26 Ὀκτωβρίου κατάφερε νά εἰσαγάγει στήν Ἀκρόπολη νέους ὑπερασπιστές ὑπὸ τόν Κριεζώτη, καί ἀκολούθως νά κτυπήσει τοὺς Τούρκους στὸ Δίστομο, τὴ Δόμβραινα καί ἄλλοῦ. Ἡ μεγαλύτερη σύγκρουση ἔγινε στήν Ἀράχοβα, ὅπου μέ 650 ἄντρες ἄντεξε τὴ σκληρότατη ἐπίθεση πανίσχυρης δύναμης Τουρκαλβανῶν ἐπὶ ἕξι ἡμέρες – ἀπὸ τίς 19 ἕως τίς 24 Νοεμβρίου 1826. Ἡ ἐπιτυχία του καί στήν Ἀράχοβα ξεπέρασε ὅλες τίς ἀντίθετες προβλέψεις. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1827 ὅλη ἡ Στερεὰ ἦταν ἐλεύθερη, πλὴν τοῦ Μεσολογγίου, τῆς Βόνιτσας καί τῆς Ναυπάκτου. Δυστυχῶς, ἐσφαλμένες ἐνέργειες τῆς ἀνεύθυνης ἐλληνικῆς κυβέρνησης πρὸς ὑποστήριξη τοῦ Καραϊσκάκη κατέληξαν σέ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, ἡ πιθανότητα ἐκδίωξης τοῦ Κιουταχῆ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἔσβησε, καί στίς 23 Ἀπριλίου 1827 ὁ ἀρχιστράτηγος ἔπεσε μαχόμενος ἥρωικά στήν πρώτη γραμμῆ.

Στήν Ἀκρόπολη, ἓνα τουρκικό βλήμα διατρυπᾷ τὴν ὄροφὴ τῆς βόρειας πρόστασης τοῦ Ἐρεχθείου, στήν ὁποία φυλάσσεται μεγάλη ποσότητα πυρίτιδος, καί ἡ ἐπακολουθοῦσα ἔκρηξη συγκλονίζει τὸ κτήριο. Ἡ ἀρχαία μαρμάρινη ὄροφὴ, μέγα ἐπίτευγμα τῆς κλασικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, καταρρεῖ κατά τὸ μέγιστο μέρος τῆς μαζί μέ τοὺς ἀντίστοιχους κίονες. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν περιλαμβάνεται καί ἡ οἰκογένεια τοῦ Γκούρα.

Στις 24 Μαΐου 1827 ἡ Ἀκρόπολη πέφτει μετὰ ἀπὸ πολλές ἥρωικὲς θυσίες τῶν ὑπερασπιστῶν της, ἐνῶ στὴν Πελοπόννησο, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἀπλῶς ἀναλώνονται σὲ ἓναν ἀκόμα ἐμφύλιο πόλεμο, ὁ Ἰμπραήμ ὀλοκληρῶνει τὴν πλήρη πάταξη τῆς Ἐπανάστασης, χωρὶς ὅμως νὰ σέβεται τοὺς ὄρους τῶν συμφωνιῶν μὲ τὶς Τρεῖς Δυνάμεις. Οἱ τελευταῖες ἀποφασίζουν νὰ στείλουν στὸ Ἴόνιο ἓναν σχετικὰ μικρὸ στόλο 24 πλοίων, πρὸς ὑποστήριξη τῶν συμφωνηθέντων. Οἱ τρεῖς ναύαρχοι ἔχουν τὴν ἄδεια ἐμπλοκῆς μόνον σὲ περίπτωση δυστροπίας τῶν κατακτητῶν. Ἡ ἀφορμὴ θὰ δοθεῖ στις 20 Ὀκτωβρίου 1827 μέσα στὸν εὐρύχωρο κόλπο τοῦ Ναυαρίνου, στὸν ὁποῖο σταθμεύει ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος, μὲ 78 συνολικὰ πλοῖα.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ δύναμη ὑπερέχει ποιοτικὰ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ πλήρης καταστροφή τοῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος μέτρησε 15.000 νεκροὺς καὶ 30.000 τραυματίες – οἱ ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ γιὰ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς στόλους ἦταν μόνον 181 καὶ 480 ἀντιστοίχως. Μόνον ἔτσι ἔγινε δυνατὴ ἡ λύση τοῦ μακροῦ δράματος καὶ ἡ ἐτοιμασία ἐνὸς καλύτερου μέλλοντος γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἔστω καὶ ἂν ὁ δρόμος θὰ ἦταν ἀκόμα μακρὸς καὶ γεμάτος ἐμπόδια, ποὺ συχνὰ τὰ δημιουργοῦσαν μόνον τοὺς οἱ Ἕλληνες.

Γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἐκδίωξη τῶν κατακτητῶν ἀπαιτήθηκε μία ἀκόμα ναυτικὴ ἐπέμβαση, τὴν ὁποία ἀνέλαβαν οἱ Ρῶσοι τὸ 1828-1829, καὶ μία ἀκόμα χερσαία ἐπέμβαση γνωστὴ ὡς Ἐκστρατεία τοῦ Μοριᾶ, τὴν ὁποία ἀνέλαβαν οἱ Γάλλοι ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Μαιζόν.

Κατὰ τὴν πολυετὴ διάρκειά τῆς Ἐπανάστασης καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιχειρήσεων ποὺ τὴ συνόδευσαν, ἡ τύχη τῶν ἀρχαίων περιεῖχε κυρίως καταστροφές. Περιεῖχε ὅμως καὶ θετικὲς ἐνέργειες, ποὺ ἀρχικὰ ἀποσκοποῦσαν στὴν καλύτερη γνώση τῆς ἱστορικῆς τοπογραφίας τῆς χώρας καὶ στὴν τεκμηρίωση τοῦ μνημειακοῦ πλοῦτου της.

Μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Καποδίστρια στις 22 Ἰανουαρίου 1828, ἡ χώρα εἰσῆλθε σὲ μιὰ πορεία οὐσιαστικῶν δράσεων δημιουργίας κράτους δικαίου. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα, τὸ νομοπαρασκευαστικὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη, ἀφοροῦσε καὶ στὴ συστηματικὴ προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἡ ὀλέθρια γιὰ τὴ χώρα δολοφονία τοῦ κυβερνήτη τὴν 27η Σεπτεμβρίου 1831 στὸ Ναύπλιο προδιέγραψε ἓνα λιγότερο ἀνοιξιὰτικο μέλλον, χωρὶς ὡστόσο νὰ θίξει ἐκεῖνο τῶν ἀρχαίων. Αὐτὰ θὰ συνεχίσουν νὰ ὑπάρχουν ὡς μάρτυρες τῶν μεγάλων καὶ μικρῶν στιγμῶν τοῦ τόπου, καὶ εἰδικότερα εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ σημερινὸ μας θέμα, ὡς μάρτυρες καὶ ἐκείνων τῶν

ἐτῶν κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνας, παρὰ τὰ ἐλαττώματά τους, κατάφεραν τὸ σπουδαιότερο ὄλων: τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτονόμηση τῆς χώρας τους.

ΕΚΘΕΣΗ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ
ΤΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΟΥΡΑΝΗ ΚΑΙ ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Τὰ βραβεῖα τῶν Ἰδρυμάτων Πέτρου Χάρη καὶ Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, σύμφωνα μὲ τὴν ἀναγγελία τοῦ Δεκεμβρίου, ἀπονέμονται στὴ σημερινὴ Πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας τὴν ἀφιερωμένη στὴν ἀνάσταση τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ Ἴδρυμα «Πέτρου Χάρη» ἀπονέμει τὸ βραβεῖο ποιήσεως, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Χάρη Βλαβιανὸ γιὰ τὴ συλλογὴ τοῦ *Αὐτοπροσωπογραφία τοῦ λευκοῦ*. Ὁ κ. Βλαβιανός, δόκιμος ἱστορικὸς τῆς συγχρόνου περιόδου, εἶναι μεταφραστὴς ποιητῶν ἀλλὰ καὶ ποιητὴς ὁ ἴδιος. Ἡ βραβευόμενη ποιητικὴ συλλογὴ εἶναι ἡ 15ῃ ποὺ ἔχει ἐκδώσει καὶ φανερῶνει τὴν ὀριμότητα τῆς τέχνης του, κυρίως στὴν ἀφομοίωση τῶν ἐπιδράσεων μεγάλων δημιουργῶν ὡς ὁ William Blake, ὁ Ezra Pound, ὁ T. S. Eliot, τοὺς ὁποίους ἔχει μεταφράσει, τόλμημα ποὺ λίγοι ἔχουν ἐπιχειρήσει καὶ ἔχουν φέρεи σὲ πέρας.

Τὸ Ἴδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη

1) Ἀπονέμει τὸ βραβεῖο ποιήσεως, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, εἰς τὸν κ. Δημήτρη Κοσμόπουλο, γιὰ τὴ συλλογὴ τοῦ *Θέριστρον*. Ὁ κ. Κοσμόπουλος, ποιητὴς, κριτικὸς, μεταφραστὴς, ἔχει ἰσχυρὴ τὴν αἴσθηση τῆς γλώσσας, τῆς ὁποίας γνωρίζει νὰ ἀναδεικνύει τὸν μουσικὸ ρυθμὸ, μεταβάλλει τίς καθημερινὲς λέξεις σὲ ποίηση χρησιμοποιοῦντας ποικίλο λεκτικὸ ὕλικό, κινεῖται στὸν ἐλεύθερο στίχο καὶ στὸ νεοελληνικὸ μέτρο. Ἀπὸ τὴν ποίησίν του ἀπορρέει ἡ μελαγχολικὴ ὁμορφιὰ μιᾶς ἐλληνικῆς φύσης, ἐνὸς ἰδανικοῦ παρελθόντος.

2) Ἀπονέμει τὸ βραβεῖο μυθιστορήματος, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, στὸν κ. Ἀλέξη Πανσέληνο γιὰ τὸ βιβλίο του *Ἐλαφρὰ ἐλληνικὰ τραγούδια*. Στὸ βιβλίο περιγράφεται ἡ Ἑλλάδα τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας

του '50 μέσα από 48 μικροϊστορίες, που τελικά συναρθρώνονται και αποτελούν ένα σπονδυλωτό μυθιστόρημα. Ανάμεσα σ' αυτές κυριαρχεί ή φιγούρα ενός μοναχικού αφηγητή και στοχαστικού σχολιαστή της ζωής, δεξιότηγη της λεπτής ειρωνείας. Πολλά από τὰ 48 κεφάλαια του βιβλίου χαρακτηρίζονται από έκρηκτική πυκνότητα και δραστηκότητα, ὡστε θὰ μπορούσαν νὰ ὑπάρξουν και ὡς αὐτοτελεῖς μονάδες. Κρυφές και φανερές ἀναφορές σὲ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς λειτουργοῦν ὡς γέφυρες ἀνάμεσα στοῖς ιστορικὸ και τὸ ποιητικὸ. Τὰ τραγούδια που προτάσσονται ὡς λακωνικὸ σχόλιο στὰ περισσότερα κεφάλαια συμπληρώνουν τὴν ἀφήγηση, γραμμένη σὲ γλώσσα που φανερώνει τὶς λογοτεχνικὲς οἰκογενειακὲς και τοπικὲς καταβολές του.

3) Ἀπονέμει τὸ βραβεῖο διηγῆματος, με χρηματικὸ ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, εἰς τὴν κυρίαν Ἐλισάβετ Χρονοπούλου για τὸ βιβλίο της Ὁ ἕτερος ἔθρος, με διηγῆματα που ἐκτυλίσσονται στὴν Κατοχή. Ὁ τρόπος που χρησιμοποιεῖ τὸ ὑλικὸ της για νὰ ἐπινοήσῃ ιστορίες ἀνθρώπων που ἔζησαν ἐκεῖνη τὴν περίοδο εἶναι πρωτότυπος ἀπὸ ἀπόψεως οἰκονομίας και ἀποφεύγει κάθε τάση πρὸς τὸ γλυκερό. Εἶναι ἕνας κίνδυνος που θὰ μπορούσε νὰ προκύψει ἀπὸ τὸ θέμα και τὴν ἐποχή, ἢ ὁποῖα ἀκόμα βαραίνει στίς ἀναμνήσεις τῶν ἀνθρώπων που ἔζησαν τότε και εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιδράσουν σὲ εἰκόνες που ἔρχονται σὲ ἀντίθεση με τὶς ἐμπειρίες τῆς νεανικῆς τους ζωῆς, ἢ ὁποῖα ἔχει ἀποκτήσῃ στὴ συνείδησή τους ἔννοια ἱερή.

4) Ἀπονέμει τὸ βραβεῖο δοκιμίου, με χρηματικὸ ἔπαθλο 10.000 εὐρώ, εἰς τὸν κ. Νικόλαο Πηγαδᾶ για τὸ σύνολο του ἔργου του. Ὁ βραβευόμενος, πέραν τῶν συγγραφῶν του του παρελθόντος, δημοσίευσε τὰ τελευταῖα χρόνια τέσσερα βιβλία που ἀποτελοῦν συμβολὴ εἰς τὰ ἐξεταζόμενα θέματα, κυρίως του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου:

Τὸ ΟΧΙ τῆς Ρωμιοσύνης εἶναι ἡ ἐξιστόρηση του πολέμου του '40 ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀμάχων. Ἡ διήγηση κυλᾶ ὡς χρονικὸ με βάση τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων και ἔργα δοκίμων συγγραφέων, ἀπομνημονεύματα στρατιωτικῶν, πολεμικὰ ἀνακοινωθέντα και τὴν ἱστορία του Ἐπιτελείου.

Τὸ βιβλίο *Ἐθελοντές* στὰ κονβόι του θανάτου εἶναι ἡ ἐξιστόρηση τῆς συμμετοχῆς του ἐμπορικῶν μας ναυτικῶν στίς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Εἶναι ἡ ἱστορία τῶν πλοίων και τῶν πληρωμάτων που μετεῖχαν σὲ νηοπομπές. Ἡ ἐπίσημος ἱστορία δὲν ἔχει

γραφειῖ ἀκόμα, ἀλλὰ ὁ συγγραφεὺς συλλέγει τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀπὸ πρωτογενεῖς πηγές καὶ διηγήσεις ἐπιζώντων τοῦ Πολέμου. Χωρὶς στόμφο δίδει τὴν πρώτη εἰκόνα τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐλληνικῶν πλοίων καὶ τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν ποῦ βρέθηκαν στὶς τάξεις τοῦ συμμαχικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ.

Τὸ βιβλίον *Αἶγινα... κάθε κελὶ σελίδα ἱστορίας* εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ὀρφανοτροφείου Αἰγίνης ποῦ ἔκτισε ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας. Μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Ὀθωνοῦ ἔγινε Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων καὶ ἀργότερα φυλακὴ, ὅπου κρατήθηκαν πρόσωπα πολιτικὰ καὶ ἐγκληματικὰ, ἀπὸ τοῦ Νικηταρᾶ μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου Παναγούλη. Τὸ βιβλίον περιέχει πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἄγνωστα ἐντελῶς καὶ θὰ χρησιμεύσει ἐπὶ μακρὸ διάστημα.

Τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ κ. Πηγαδᾶ ἔχει τίτλον *Τορπίλες καὶ συρματοπλεγμα...* Ἑλλήνες ναυτικοὶ αἰχμάλωτοι πολέμου. Πρόκειται γιὰ τὴν ἔρευνα μιᾶς ἄλλης πτυχῆς τοῦ πολέμου μας κατὰ τοῦ Ἄξονος, γνωστῆς μόνον ἀπὸ δημοσιεύματα παλαιῶν ἐφημερίδων. Εἶναι πολὺτιμη ἐργασία γιὰ τὴ γνώση τοῦ πολέμου καὶ γιὰ τὰ προσωπικὰ στοιχεῖα ποῦ περιέχει, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἐκείνους ποῦ ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν τελικὴ νίκη.

Προκηρύσσεται τὸ Ἀριστεῖο τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ποῦ θὰ ἀπονεμηθεῖ σὲ Ἑλληνα ἐπιστήμονα χημικό, ἐγκατεστημένο στὴν Ἑλλάδα ἢ τὸ ἐξωτερικό, ὁ ὁποῖος, παράλληλα πρὸς τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν του, συνέβαλε σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ μὲ ἔργο ποῦ ἐκπόνησε κατὰ τὴν τελευταία τετραετία στὴν πρόοδο τῆς Χημικῆς Ἐπιστήμης. Ἡ προθεσμία ὑποβολῆς αἰτήσεων ἢ αἰτιολογημένων προτάσεων μελῶν τῆς Τάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ὀρίζεται τὸ τέλος Δεκεμβρίου 2019. Ἡ ἀπονομὴ τοῦ Ἀριστείου θὰ γίνῃ κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία τοῦ Μαρτίου 2020.

Φθάσαμε στὸ τέλος τῆς ἑορταστικῆς συνεδρίας μας, ἀφιερωμένης στὴν Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν τυράννων. Ἔχουν περάσει ἀπὸ τότε 198 χρόνια. Σὲ δύο χρόνια θὰ γίνουν 200, σχεδὸν ἑπτὰ γενιές ἐλευθέρων Ἑλλήνων ποῦ μὲ βήματα γιγάντων ἔσβησαν τὴ σφραγίδα τῆς σκλαβιάς.

Τὸ 1821 οἱ Ἕλληνες τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νησιῶν ἦσαν 940.000 ψυχές. Τὸ 1838 ἦσαν 750.000, σχεδὸν 200.000 λιγότεροι. Σήμερα ὅλη ἡ Ἑλλάδα ξεπερνᾷ τὰ 10.000.000. Γιὰ νὰ φθάσουμε σ' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸ κάναμε πολέμους, ὑποστήκαμε ἤττες, ἔγινε ἡ Καταστροφή,

κερδίσαμε νίκες παραδειγματικές, ζήσαμε δουλεία φρικτή και διαπράξαμε σφάλματα, τῶν ὁποίων ζοῦμε τὶς συνέπειες. Σὲ δύο χρόνια ἀπὸ σήμερα θὰ γίνῃ πάλι ἐδῶ τὸ μεγάλο μνημόσυνο ἐκείνων ποὺ μᾶς ἐλευθέρωσαν. Θὰ περιμένουν ν' ἀκούσουν τὸν ἀπολογισμό μας. Ἐκεῖνοι πολέμησαν καὶ πέθαναν γιὰ τὴ δική τους ἐλευθερία, τὴν ὁποία ὅμως μᾶς τὴν κληροδότησαν ἀτόφια.

Χαίρετε.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2019

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Στέφανος Δ. Ἡμελλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους Νικολάου Μουτσόπουλου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Μανόλης Κορρές καὶ λέγει γιὰ τὸν ἐκλιπόντα τὰ ἑξῆς:

«Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, στὶς 14 Μαρτίου 2019, ἔφυγε ἀπὸ τῆ ζωῆ ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Μουτσόπουλος, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας ἀπὸ τὸ 1980.

Γεννημένος στὶς 27 Δεκεμβρίου 1927 στὴν Ἀθήνα –ἡ οἰκογένειά του ἦταν ἀπὸ τὴ Στεμνίτσα τῆς Ἀρκαδίας–, σπούδασε στὴ Σχολὴ Ἀρχιτεκτόνων Μηχανικῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου (1947-1953), ὅπου εἶχε καθηγητὲς τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, τὸν Δημήτρη Πικιώνη, τὸν Παναγιώτη Μιχελή, τὸν Νίκο Ἐγγονόπουλο, τὸν Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, τὸν Γιάννη Τσαρούχη κ.ἄ. Κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1953-1954, συνέχισε στὴν École des hautes études τῆς Σορβόννης, στὸ Ἰνστιτοῦτο Τέχνης καὶ Ἀρχαιολογίας, ὅπου παρακολούθησε τὰ μαθήματα Ἀρχαιολογίας (καθηγητὴς Charles Picard) καὶ τὰ εἰδικὰ σεμινάρια Βυζαντινῆς Ἱστορίας (καθηγητὴς Paul Lemerle), ὅπως ἐπίσης καὶ στὸ Collège de France (καθηγητὴς André Grabar).

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1955 διορίσθηκε ὡς ἔκτακτος ἄμισθος ἐπιμελητὴς στὴν ἔδρα Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου καὶ πολὺ σύντομα ὑποστήριξε ἐπιτυχῶς τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του μὲ θέμα *Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν τῆς Γορτυνίας* (ἐπιβλέπων Ἀ. Ὀρλάνδος), ἡ ὁποία ἀμέσως μετὰ (1956) δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Στὶς 18 Δεκεμβρίου 1956 ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος μηχανικοῦ. Ἀκολούθως ὑπῆρξε ὡς ἐπι-

μελητής ΕΜΠ μέχρι τις 18 Φεβρουαρίου 1957. Έν τῷ μεταξύ ἐκπόνησε διατριβὴ ἐπὶ ὑψηγεία με θέμα *Ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Βούρας*, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε τὸ 1958. Τότε ἐπίσης ἐξελέγη καὶ διορίσθηκε ὡς τακτικὸς καθηγητῆς (30 Ἀπριλίου 1958) στὴν ἔδρα Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας καὶ Ρυθμολογίας τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Καθὼς ὅμως ἡ Σχολὴ αὐτὴ ὡς μόλις συσταθεῖσα δὲν εἶχε ἀκόμα ἄλλους καθηγητές, ὁ Μουτσόπουλος κατόπιν ἐντολῆς ἀνέλαβε προσωρινῶς τὴ διδασκαλία ὅλων τῶν μαθημάτων (τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἕως τὸ 1965). Παρὰ ταῦτα διέθετε ἰκανὴ ἐνέργεια γιὰ τὴ συστηματικὴ μελέτη καὶ τῆς Θεολογίας, χάρις στὴν ὁποία ἔλαβε ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ ΑΠΘ τὸ οἰκεῖο πτυχίον (1963).

Ὡς ἀρχιτέκτων καὶ ἐπιστῆμων με σπάνια κλίση στὴν ἔρευνα πεδίου, ὁ Μουτσόπουλος συνέλαβε ἐξ ἀρχῆς τὴν ἰδέα μιᾶς συστηματικῆς τεκμηρίωσης τῆς λεγόμενης παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ προβιομηχανικῆς κατασκευαστικῆς τεχνολογίας σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου. Τὸ σχέδιον ἦταν πολὺ φιλόδοξο καὶ ὅμως τόσο ρεαλιστικὸ ὅσο καὶ διπλὰ χρήσιμο: ἀφ' ἑνὸς θὰ ἰκανοποιοῦσε τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη κάλυψης ἐνὸς μεγάλου ἐπιστημονικοῦ κενοῦ, ἀφ' ἑτέρου θὰ ἀποτελοῦσε ἐπὶ μακρὸν ἓνα ἀνεξάντλητο πεδίο ἄσκησης καὶ μάθησης γιὰ τοὺς φοιτητὲς τῆς Σχολῆς. Πολὺ σύντομα ἡ ὅλη ἐπιχείρηση, ὡς ἐν ταυτῷ καὶ ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, ἐπιμερίσθηκε στὰ ἐξῆς: προκαταρκτικὴ ἀναγνωριστικὴ ἔρευνα πεδίου, φωτογράφηση παντὸς ἐνδιαφέροντος κτίσματος ἢ ἀντικειμένου, σχεδίαση κτηρίων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων ὑπὸ κλίμακα, βάσει συστηματικῶν μετρήσεων καὶ ἀναλυτικῶν παρατηρήσεων, τελικὴ σχεδίαση με συνικὴ μελάνη κατόψεων, ὄψεων, τομῶν καὶ ἀξονομετρικῶν παραστάσεων ὑπὸ κλίμακα σὲ διαφανὲς χαρτὶ με ἀκριβὴ ἀπόδοση τῆς ὑφῆς τῶν δομικῶν ὑλικῶν καὶ τῆς μορφῆς κάθε μέρους ἕως τὶς λεπτομέρειες, κατασκευὴ πιστῶν ὁμοιωμάτων ἐπιλεγμένων κτηρίων ἢ ἀντικειμένων ὑπὸ κλίμακα, με χρῆση φυσικῶν ὑλικῶν, ἀρχειοθέτηση ὅλων αὐτῶν, σχεδίων καὶ ὁμοιωμάτων, φύλαξη τῶν ἰδίων σὲ κατάλληλο χῶρο ἐφοδιασμένο με ἰκανὴ ποσότητα σχεδιοθηκῶν καὶ φωριαμῶν, χρῆσιμο ὄχι μόνο ὡς φυλακτήριον ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκθετήριο. Πολὺ σύντομα ὁ χῶρος αὐτὸς ἀπέκτησε τὸ ἀρμόζον ὄνομα: Ἀρχεῖο καὶ Μουσεῖο Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Τμήματος Ἀρχιτεκτόνων τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὁ ἀριθμὸς τῶν θεμάτων καὶ τῶν σχεδίων μεγάλωνε καὶ μετὰ ἀπὸ δύο δεκαετίες τὰ σχέδια ὑπερέβαιναν τὶς δέκα χιλιάδες καὶ τὰ θέματα τὴ χιλιάδα. Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι

για διαφόρους λόγους ένα όρισμένο θέμα τύχαινε με την πάροδο του χρόνου να ανατίθεται πάλιν προς τεκμηρίωση σε άλλους φοιτητές, με αποτέλεσμα για κάποια σημαντικά εκκλησιαστικά μνημεία, όπως π.χ. για την εκκλησία της Κοσμοσώτειρας στα Φέρε παρά τον Έβρο, να υπάρχουν περισσότερες σειρές κατόψεων, όψεων και τομών. Τοῦτο επέτρεπε μεγαλύτερη εκπαιδευτική αξιοποίηση κάποιων θεμάτων, ἐνῶ ταυτοχρόνως συνέβαλλε και στον μέσω αντιπαραβολῆς ὁμολόγων σχεδίων ἔλεγχο μετρικῶν ἀποκλίσεων και βαθμοῦ προσέγγισης σχεδίων πρὸς πραγματικότητα. Τὸ θεματολόγιο, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πλέον σημαντικά ἐκκλησιαστικά κτίσματα, περιέλαβε ὅλα τὰ ρωμαϊκά μνημεία τῆς Θεσσαλονίκης, πάμπολλα ὀθωμανικά δημόσια κτίσματα, πλεῖστα κάστρα, φρούρια και μοναστήρια, ἑκατοντάδες οἰκίες και ἀρχοντικά, προσεκτικά ἐπιλεγμένα σε διάφορες πόλεις τῆς βόρειας Ἑλλάδος, οἰκοδομικὲς λεπτομέρειες ταξινομημένες κατὰ διάφορα δομικά συστήματα, στοιχεῖα τῆς ἐπίπλωσης και διακόσμησης, κτητορικὲς ἐπιγραφές, ὁλόκληρα κτηριακά σύνολα, ἀστικά ἢ ἀγροτικά, δείγματα τῶν τρόπων χωρικῆς ἀνάπτυξης αὐτῶν και τῶν ἀρχῶν πολεοδομικῆς συγκρότησης, ταπεινά βοηθητικά κτίσματα, ἐργαλεῖα και σκευὴ τῆς οἰκοτεχνίας και βιοτεχνίας, δείγματα τῆς κατασκευαστικῆς τέχνης τῶν προβιομηχανικῶν μεταφορικῶν μέσων, σκαφῶν, ἀμαξῶν κ.τ.λ. Πολὺ σύντομα, ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη πενταετία (μετὰ τὸ 1960), ἀναδείχθηκε μία ἀκόμα χρησιμότητα τοῦ φιλόδοξου προγράμματος: ἡ ἔγκαιρη, πρὶν ἀπὸ τὴν ἔξαρση τῆς ἀνοικοδόμησης, μέσω ἀξιόπιστων μετρήσεων και σχεδίων τεκμηρίωση τῆς μορφῆς και δομῆς ἑκατοντάδων σημαντικῶν κτηρίων ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ θυσιάσθηκαν στὸν βωμὸ μιᾶς βιαστικῆς και ἀναρχῆς οἰκοδομικῆς ἀνάπτυξης μαζί με τὰ πέραν στοιχεῖα τοῦ ἰδιωτικοῦ και δημόσιου χώρου. Ἡ δημοσίευση ἀπὸ τὸν Μουτσόπουλο βιβλίων με αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ θέμα συνετέλεσε στὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς πνεύματος ἀντίστασης στὴν καταστροφή, με πρώτους φορεῖς κάποιους μαθητές του, ἀρχιτέκτονες ποὺ εἰδικεύθηκαν σε θέματα ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς και ἀκολούθως ἄλλους, δημόσιους λειτουργοὺς και ἀπλοὺς πολίτες.

Ἐνας ἄλλος δρόμος μέσω τοῦ ὁποῖου ὁ Μουτσόπουλος συνετέλεσε στὸ μέσω τῆς παιδείας ἐνδιαφέρον για τὰ μνημεία, και εἰδικότερα τὰ θρησκευτικά, ἦταν ἡ κατόπιν ἀναθέσεως παράδοση συναφῶν μαθημάτων Χριστιανικῆς και Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας και Τέχνης στοὺς φοιτητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1959-1960. Ὁ ἴδιος πίστευε ὅτι ὁ κλῆρος πρέπει νὰ γνωρίζει και νὰ σέβεται τὶς καλλιτεχνικὲς ἀξίες τῶν ἐκκλησιαστικῶν μνημείων και νὰ ἀποφεύγει

κάποιες αταίριαστες πρὸς αὐτὰ ἐπεμβάσεις ἀπλοϊκῆς ἱκανοποίησης πρακτικῶν ἀναγκῶν.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ τονισθεῖ ὅτι ὁ Μουτσόπουλος εἶχε ἀπὸ παλιὰ ἀναπτύξει ἐνδιαφέροντα πολὺ εὐρύτερα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, περιλαμβάνοντα τὸ ἱστορικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ πλαίσιο αὐτῆς, εἰδικότερα δὲ τὴ λαογραφία, στὴν ὁποία ἀφιέρωσε ὀρισμένες μελέτες του καὶ πλῆθος φωτογραφικῶν τεκμηρίων. Ὡς ἐκ τούτου, μεταξὺ ἄλλων συνέβαλε στὴν ἴδρυση τοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Ἐθνολογικοῦ Μουσείου τῆς Μακεδονίας (στοῦ ὁποίου τὸ Δ.Σ. μετεῖχε ἕως τὸ 1981) καὶ χάριν αὐτοῦ στὴν ἀποκατάσταση καὶ ἐσωτερικὴ διαρρύθμιση τοῦ ἀρχοντικοῦ Ἀδοσίδη, στὸ ὁποῖο στεγάσθησαν οἱ συλλογές τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος, ἀλλὰ καὶ ὁμοιώματα ἄξιων δειγμάτων τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς προερχόμενα, μὲ δική του μεσολάβηση, ἀπὸ τὴ συλλογὴ τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς. Δυστυχῶς, μετὰ τὴν ἀφυπηρέτηση τοῦ Μουτσόπουλου (1996), ἡ Σχολή, ἐξ αἰτίας περιορισμῶν χώρου ἀλλὰ καὶ ἰδεολογικῶν προτιμήσεων, δὲν θέλησε νὰ συνεχίσει τὸ πρόγραμμα τῆς Παραδοσιακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Εὐτυχῶς ὅμως, καὶ χάρις σὲ ἔγκαιρη μεσολάβηση συναδέλφου, τὸ ἀρχεῖο τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἀποτυπώσεων τῶν ἐκκλησιῶν, μονῶν, ἀρχοντικῶν καὶ κάστρων τῆς Μακεδονίας διεσώθη καί, μετὰ ἀπὸ σύμφωνη γνώμη τοῦ Μουτσόπουλου, περιῆλθε στὴν εὐθύνη τοῦ Δήμου Βεροίας, ὁ ὁποῖος τὸ στέγασε στὸ ἱστορικὸ ἀρχοντικὸ Μπέκα, μετὰ τίς ἀπαραίτητες ἐργασίες ἀποκατάστασης καὶ ἐξοπλισμοῦ, ὥστε νὰ ἀποτελέσει Διεθνὲς Ἰνστιτούτο Παραδοσιακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς (Νομικὸ Πρόσωπο Ἰδιωτικοῦ Δικαίου μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα ἰδρ. 15.2.2001). Σὲ αὐτὸ ὁ Μουτσόπουλος δῶρισε μέγα μέρος τῆς προσωπικῆς του βιβλιοθήκης, συναφές πρὸς τὰ θέματα (6.000 τόμοι).

Ὁ καθηγητῆς Ν. Κ. Μουτσόπουλος διετέλεσε Συγκλητικὸς τοῦ ΑΠΘ: 1961-1962, 1971-1972 καὶ 1977-1978, Κοσμήτορας τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ τὸ 1963-1964, Μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του μέχρι τὸ ἔτος 1981, καὶ Πρόεδρος του κατὰ τὰ πανεπιστημιακὰ ἔτη 1975-1976, 1979-1980 καὶ 1989. Γιὰ τὴ μακρὰ καὶ πλούσια ἐπιστημονικὴ δράση του τὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης προέβη (1991) στὴν ἔκδοση τοῦ τρίτομου συλλογικοῦ ἔργου *Ἀρμός, τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ν. Κ. Μουτσόπουλο γιὰ τὰ 25 χρόνια πνευματικῆς του προσφορᾶς στὸ Πανεπιστήμιο*.

Πέραν τῆς πολυσχιδοῦς πανεπιστημιακῆς δράσης του, ὁ Μουτσόπουλος μετεῖχε ἀπὸ παλιὰ στὸν εὐρύτατο τομέα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιάς καὶ τῶν σχετικῶν θεσμικῶν ἐνεργειῶν. Μὲ αὐτὸν τὸν σκοπὸ καὶ χάρις σὲ ὑποτροφία τῆς Coopération Technique, συνέχισε στὴ Γαλλία σπουδὰς στὴν εἰδικότητα ἀναστηλώσεως κτηρίων καὶ ὀργανώσεως μουσειῶν, ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ πού συντασσόταν ἡ Χάρτα τῆς Βενετίας (1964) καὶ ἰδρυόταν τὸ ICOMOS (International Council on Monuments and Sites, 1965), τοῦ ὁποῖου ἔγινε μέλος, ἐνῶ μερικὰ χρόνια ἀργότερα (1972) πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος τοῦ ICOMOS, τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε Πρόεδρος ἕως τὸ 1981.

Ὁμοίως πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυση (1969) τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος τοῦ IBI, Διεθνoῦς Ἰνστιτούτου Φρουριῶν καὶ Πύργων (Internationales Burgen-Institut). Ἀκολούθως ἐξελέγη Πρόεδρος αὐτοῦ τοῦ Τμήματος καὶ μετὰ τὸ 1979 Πρόεδρος τοῦ IBI (τοῦτο ἔπαψε νὰ ὑφίσταται τὸ 1991, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο συγχωνεύθηκε μὲ τὴν Europa Nostra). Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ὁ Μουτσόπουλος συνέβαλε στὴν ἔκδοση τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ Φρουριακὰ Χρονικά. Ὁμοίως συνέβαλε στὶς ἐργασίες σημαντικῶν ἐπιτροπῶν, ὅπως τῆς CIAV, Διεθνoῦς Ἐπιτροπῆς Παραδοσιακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς (Comité International d'Architecture Vernaculaire), ὅπου συμμετεῖχε ὡς μέλος τοῦ Δ.Σ. αὐτῆς. Ἀπὸ τίς ὡς ἄνω θέσεις εὐθύνης ὁ Μουτσόπουλος συνέβαλε στὴ διοργάνωση σχετικῶν μὲ τὰ μνημεῖα διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδρίων, στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ, καὶ στὴν καλύτερη ἐνημέρωση, γνωριμία καὶ συνεργασία εἰδικῶν διαφορετικῶν ἐθνικοτήτων. Ἔνας ἀπὸ τοὺς στόχους αὐτῶν τῶν θεσμικῶν ὀργάνων καὶ τοῦ ἰδίου ἦταν ἡ διατήρηση ὅχι μόνο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς, ἀλλὰ καὶ ἡ διάσωση τῆς ἀυλῆς, ὅπως τώρα λέγεται, κληρονομιάς τῶν κοινωνικῶν πρακτικῶν, τῶν ἐθίμων καὶ κυρίως τῶν παραδοσιακῶν ἐπαγγελμάτων πού τὴ δημιούργησαν. Μὲ αὐτὲς τίς ἀντιλήψεις ὁ Μουτσόπουλος ἀναζητοῦσε συστηματικὰ τοὺς γνώστες τῶν ὑπὸ ἐξαφάνιση παραδοσιακῶν ἐπαγγελμάτων καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἐνίοτε καταπιανόταν προσωπικῶς καὶ μὲ τὸ χειρωνακτικὸ μέρος τῶν κατασκευαστικῶν διαδικασιῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκτὸς ἀπὸ γνώση ἀντλοῦσε μεγάλη εὐχαρίστηση.

Στὰ χαρίσματα τοῦ Μουτσόπουλου, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ σπάνια φιλομάθεια καὶ ἐργατικότητα, περιλαμβανόταν ἡ δεινότητά του ὡς σχεδιαστοῦ καὶ ἡ ὑποβλητικότητά του προφορικοῦ λόγου του. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ τελευταῖο, ὅ,τι περισσότερο χαρακτηρίζε τὴν ὁμιλία του, ἰδίως ὅταν αὐτὴ ἀφοροῦσε

στά θέματα που μελετούσε, ήταν μιὰ έντονη θεατρικότητα με στοιχειὰ ὅπως ἐνισχυμένες διακυμάνσεις τοῦ τονικοῦ ὕφους τῶν φθόγγων, παύσεις πρὸς ἐπαύξηση τῆς ἀδημονίας τοῦ ἀκροατῆ ἢ τοῦ ἀκροατηρίου, στόμφοι, ἐμφατικὸς τονισμὸς σημαντικῶν λέξεων, ἔνταση, ἔντεχνη ἐκδήλωση συναισθηματικῆς φόρτισης, παρεμβολὴ εὐφυῶν παραδοξολογημάτων, καὶ λίαν ἐκφραστικὴ κίνηση τοῦ σώματος καὶ τοῦ προσώπου, κατάλληλη γὰρ ἐκφράζει στοιχειὰ σπουδαιότητος καὶ ἐπισημότητος, ἢ πολὺ συχνὰ μιὰ δόση μυστηρίου καὶ ἀντίστασης σὲ ἀπλὲς πρακτικὲς ἐξηγήσεις. Παρὰ τὴ δυσπιστία που ἴσως θὰ ἐνωθε ὁ ἀπροετοίμαστος συνομιλητῆς του, ἡ θεατρικότητα τῆς ὀμιλίας τοῦ Μουτσόπουλου ἦταν ἓνα γνήσιο, προσεκτικὰ καλλιεργημένο στοιχεῖο τῆς προσωπικότητάς του. Σὲ κάποιες περιπτώσεις, ὅταν ὁ ἴδιος ἤθελε, ἀποκλιμάκωνε τὰ ἐκφραστικὰ μέσα καὶ πρόδιδε στὸν ἀκροατῆ του τὰ σημεῖα τῆς ἀβεβαιότητος. Μὲ αὐτὰ τὰ στοιχειὰ ἐξωτερικῆς μορφῆς καὶ μὲ τὸ πάντοτε ἐνδιαφέρον περιεχόμενό του, ὁ λόγος τοῦ Μουτσόπουλου συνάρπαζε τὸ ἀκροατήριον ἀκόμα κι ὅταν ἓνα μέρος τῶν μετὰ βεβαιότητος λεγομένων ἦταν λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ θέματος ἀμφίβολο. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Μουτσόπουλος γοήτευε τοὺς παλαιότερους μαθητὲς του, οἱ ὁποῖοι, καὶ ὅταν ἀκόμα εἶχαν ἀντίληψη τοῦ ἀμφιλεγόμενου στοῦ ὅλο σύστημα τῆς πανεπιστημιακῆς τοῦ ἐκπαίδευσης, ἦταν ἐπαρκῶς εὐφυεῖς καὶ εὐαίσθητοι ὥστε γὰρ παραδέχονται τὴν ἔμπνευση καὶ τὴ χρησιμότητα τῆς μεθόδου τοῦ Μουτσόπουλου. Ἐκτὸς αὐτοῦ, τὸ πρακτικὸ μέρος τῆς ἄσκησης, ἡ ἐργασία πεδίου, ἢ ἐπίσκεψη τῶν μνημείων καὶ τῶν ἔργων τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἢ συντροφικὴ διαβίωση γιὰ καιρὸ κοντὰ σὲ αὐτὰ, ἢ μύηση στὴ διαδικασία τῆς αὐτοψίας καὶ τῆς ἐπὶ τόπου μετρητικῆς τεκμηρίωσης πολύπλοκων μορφῶν καὶ κατασκευῶν, ἢ ἀναζήτηση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς ἡμικατεστραμμένων ἀντικειμένων, ἦταν ἐμπειρίες πρωτόγνωρες γιὰ τοὺς τότε σπουδαστὲς, οἱ ὁποῖες ἕως σήμερα ἀποτελοῦν γι' αὐτοὺς πολὺτιμες ἀναμνήσεις· ἀναμνήσεις διαδικασιῶν μέθεξης, μάθησης καὶ γνωριμίας τόπων καὶ ἀνθρώπων, στίς ὁποῖες ὁ Μουτσόπουλος, ὡς κύριος ὑποκινητῆς, ἀναγνωρίζεται εὐγνωμόνως. Κλείνοντας τὰ περὶ ὕφους καὶ μέθεξης, θὰ ἦταν παράλειψη γὰρ μὴν ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ γοητεία τοῦ Μουτσόπουλου ἦταν τόσο μεγάλη ὥστε γὰρ ἀποκρύπτει τὴν ἀναπηρία τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ του, τὸ ὅποιο, λόγῳ ἀγκύλωσης μετὰ ἀπὸ βαρὺ τραυματισμὸ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς νεανικὲς ἐξερρηνήσεις του κάποιων ἐτοιμόρροπων κτισμάτων, εἶχε τελείως μειωμένη λειτουργικότητα. Ἐκτοτε, ὅταν τὸ χλωδὸ χέρι ἀδρανοῦσε στοῦ πίσω μέρος τῆς μέσης, ὁ παρατηρῶν τὸν Μουτσόπουλο ἐκλάμβανε τὴ στάση αὐτῆ ὡς

χαριτωμένο μέρος τῆς θεατρικότητάς του, ὅταν πάλιν τὸ ἴδιο χέρι ἀκίνητουσε ἕνα χαρτί γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ δάσκαλος νὰ σχεδιάζει σὲ αὐτό, οἱ κινήσεις τῆς δεξιᾶς, μὲ τὴ γραφίδα ἐπιδέξια κρατημένη στὰ ἀκροδάκτυλα, ἦταν τόσο ζωηρὲς καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ σχεδίου τόσο γοργὸς καὶ στὰ διαδοχικὰ βήματά του τόσο ἀσύλληπτος, ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ πιὸ ἔμπειρο μάτι, ὥστε ἡ διαδικασία νὰ μοιάζει μᾶλλον μὲ ταχυδακτυλουργία, ταχυδακτυλουργία ποὺ ἐμπόδιζε τὸν μαγεμένο παρατηρητὴ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν κατάσταση τῆς ἀριστερᾶς, ποὺ ἔμενε ἀκίνητη μερικὸς μόνον πόντους πιὸ δίπλα, στὴν ἄκρη τοῦ χαρτιοῦ! Ἡ περιγραφή αὐτοῦ τοῦ τρόπου σχεδίασης, ποὺ τελευταία φορὰ ὁ γράφων βίωσε στοὺς Δελφοὺς τὸ 1992, ὅταν σὲ ἕνα ἐστιατόριο ὁ Μουτσόπουλος ἐλλείψει χαρτιοῦ σχεδίασε μὲ μαρκαδόρο καὶ ἀσύλληπτη ταχύτητα σὲ λευκὸ πιάτο μιὰ μορφή ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ἀσία, συνοψίζει δύο σὲ ἕνα: τὴν τεράστια αὐτοπεποίθηση τοῦ Μουτσόπουλου καὶ τὴ δεινότητά του ὡς σχεδιαστοῦ. Σχεδιά του γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ πολλὰ βρίσκονται διάσπαρτα στὶς δημοσιευμένες μελέτες του. Σὲ αὐτά, ἡ μεταβαλλόμενη γραμμὴ, ἀνταποκρινόμενη στὶς ἀνεπαίσθητες ἀξομοιώσεις τῆς πίεσης τῶν δακτύλων, ζωντανεῖ μὲ τρόπο ζηλευτὸ τὰ σχήματα τῶν κτηριακῶν ὄγκων, τὴν ὑφὴ τῶν ὑλικῶν, τὴ γύρω βλάστηση, τὶς ἀνταύγειες πλησίον ὑδάτινων ἐπιφανειῶν καὶ τὶς διαβαθμίσεις φωτισμοῦ καὶ σκιασμοῦ.

Ἡ φιλομάθεια τοῦ Μουτσόπουλου, ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκε, ἦταν ἀσυνήθιστα ἔντονη καὶ ἀσυνήθιστα διάσπαρτη σὲ διάφορα πεδία καὶ εἰδικότητες (ἱστορία, λαογραφία, ἀρχαιολογία, ἀρχιτεκτονικὴ, τεχνολογία, θεωρία καὶ πράξη τῆς προστασίας καὶ διαχείρισης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς κ.ἄ.). Τοῦτο τοῦ ἐπέτρεπε μιὰ σφαιρικότερη τοῦ συνήθους θεώρηση τῶν θεμάτων του καὶ μιὰ γοητευτικότερη παρουσίαση τῶν ἀποτελεσμάτων. Δυστυχῶς, σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀξζανόμενης ἐξειδίκευσης καὶ αὐτοπεριορισμοῦ τῶν ἐρευνητῶν σὲ στενότερα πεδία, ἡ προσπάθειά του δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποφύγει τὶς παγίδες κάποιων λεπτομερειῶν. Ἐν τούτοις, δεδομένης τῆς ἔκτοτε ἐκλειψῆς πλείστων μνημείων καὶ μαρτυριῶν τῆς παράδοσης, τὸ πολυσχιδὲς ἔργο τοῦ Μουτσόπουλου καὶ τῶν μαθητῶν ἢ συνεργατῶν του ἀποτελεῖ πολῦτιμο καὶ ἕως σήμερα ἐπιστημονικὰ ἀνεξάντλητο ἀπόθεμα.

Μὲ αὐτὰ τὰ συστατικὰ τῆς προσωπικότητάς του, καὶ παρὰ τὴ χρονοβόρα συμμετοχὴ του σὲ θεσμικὰ καὶ γενικότερα συλλογικὰ ὄργανα, ἐπιτροπές, συμβούλια κ.τ.λ., ὁ Μουτσόπουλος ἀφιέρωνε ὅλον τὸν ἄλλο χρόνον στὴν προσωπικὴ ἔρευνα. Ἡ ἀσυνήθιστη ποσότητα τῶν δημοσιευμάτων του,

πλήθος (πλέον τῶν πεντακοσίων – ἀναλυτικὴ συλλογὴ βλ. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος: Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Χρονολογικὸς πίνακας δημοσιεύσεων, 1949-2001* [2001]) καὶ ἔκταση, μαρτυροῦν τοὺς ἀδιάλειπτους ρυθμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους μελετοῦσε, ἔγραφε καὶ δημοσίευε. Ὡς ἐκ τούτου, ὅπως ὁ ἴδιος ἐνίοτε σημείωνε, σκοπὸς του δὲν ἦταν ἡ ἀύστηρὴ πραγμάτευση τῶν θεμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ συμβολὴ στὴ συλλογὴ τῶν πληροφοριῶν, τὴν πρωτογενὴ τεκμηρίωση καὶ τὴ διάσωση κατὰ τὸ δυνατὸν περισσότερων ἀντικειμένων. Αὐτὴ ἦταν ἡ φιλοδοξία του. Ὅμως, ἔστω κι ἔτσι, τὸ ἔργο του εἶναι πολὺ πλούσιο σὲ πρωτότυπες παρατηρήσεις, οἱ ὁποῖες τὸ καθιστοῦν ἀκόμα καὶ σήμερα ἐπίκαιρο.

Ἐνδεικτικῶς παρατίθενται οἱ τίτλοι σημαντικῶν ἔργων τοῦ Ν. Κ. Μουτσόπουλου:

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν τῆς Γορτυνίας, 1956.

Ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Βούρας, 1958.

Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Βέροιας, 1967, 2000.

Σπίτια τῆς Χαλκιδικῆς, συμβολὴ στὴ μορφολογία καὶ τὴν τυπολογία τῆς λαϊκῆς μακεδονικῆς ἀρχιτεκτονικῆς (ἐπιμ. Χ. Κουλουκούρης – Ἡ. Κρητικὸς), 1968.

Καστοριά: λεύκωμα: ἱστορικὴ-χωροταξικὴ-πολεοδομικὴ-μορφολογικὴ μελέτη Καστοριάς, 1972.

Οἱ ἐκκλησίαι τοῦ νομοῦ Πέλλης, 1973 καὶ 1989.

Μεγαλιθικὰ μνημεῖα τῆς Μάνης (σὲ συνεργασία μὲ τὸν Γ. Δημητροκάλλη), 1976.

Συμβολὴ στὴν τυπολογία τῆς βορειοελλαδικῆς κατοικίας, 1976.

Συμβολὴ στὴ μορφολογία τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς. Λεύκωμα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν, 1977.

Συμβολὴ στὴ βιβλιογραφία τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς Ἑλλάδας – Ἀλβανίας – Γιουγκοσλαβίας – Ρουμανίας – Βουλγαρίας – Τουρκίας, ἀναστηλώσεως, ἀναβιώσεως καὶ φωτογραμμετρίας, 1978.

Κάρπαθος: σημειώσεις ἱστορικῆς τοπογραφίας καὶ ἀρχαιολογίας: ἀρχαῖες πόλεις καὶ μνημεῖα, βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς ἐκκλησίες, μεσαιωνικοὶ καὶ νεώτεροι οἰκισμοί, λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ, 1978.

Νεώτερες ἔρευνες στὰ μεγαλιθικὰ μνημεῖα τῆς Μάνης, 1980.

Τὸ πρόβλημα τῆς διατηρήσεως τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν τῆς Μακεδονίας, 1980.

Τὸ Ἅγιον Ὄρος: ἐλάχιστη συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχιτεκτονική του, 1981.

Γεράκι: οἱ ἐκκλησίες τοῦ οἰκισμοῦ = Geraki: les églises du bourgade (σὲ συνεργασία μὲ τὸν Γ. Δημητροκάλλη), 1981.

Τὰ “δρακόσπιτα” τῆς ΝΔ Εὐβοίας: συμβολὴ στὴν ἀρχιτεκτονική, τὴν τυπολογία καὶ τὴ μορφολογία τους, 1982.

Ἡ παλιὰ πόλη τῆς Θεσσαλονίκης: καὶ κάποιοι στοχασμοὶ γιὰ τὰ παλιὰ ποῦ χάνονται, 1982.

Ἡ ἀρχιτεκτονική μας κληρονομιά: συμβολὴ στὴ θεωρία τῆς ἀναβίωσης, ἀναστηλώσεως καὶ ἀναπλάσεως τῶν μνημείων τῆς παραδοσιακῆς μας ἀρχιτεκτονικῆς: συλλογὴ ἄρθρων, μελετῶν, μαθημάτων, 1983.

Βυζαντινὰ σπίτια στὸ Μουχλί τῆς Ἀρκαδίας, 1985.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος στὸ Ροῖνὸ Μαντινείας: καθολικὸ τῆς Μάνης τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πηγανούσης τῆς Ὀρεινᾶς, 1985.

Περσιερά: ὁ ὄρεινός οἰκισμὸς τοῦ Χορτιάτη καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα: μελέτη συντήρησης καὶ ἀποκατάστασης τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς καὶ προτάσεις γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς παραδοσιακῆς κατοικίας, 1986.

Τὸ βυζαντινὸ κάστρο τῆς Ζίχνας: συμβολὴ στὴ μελέτη ἑνὸς βυζαντινοῦ ὄχυροῦ οἰκισμοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Στρυμώνα, 1986.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ προεξοχή, τὸ σαχνισί. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἐλληρικῆς κατοικίας, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι, Σειρὰ φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ, ἀρ. 17, 1988.

Ἡ θέση τῆς Μυθδονικῆς Ἀπολλωνίας καὶ ἡ παραλίμνια(;) χάραξη τῆς Ἐγνατίας Ὀδοῦ, 1992.

Ἐκκλησίες τῆς Καστοριᾶς, 9ος-11ος αἰώνας, 1992.

Τὰ ἀρχοντικὰ τῆς Μακεδονίας, 15ος-19ος αἰώνας, 1993, 2005.

Οἱ ἐβραϊκὲς συνοικίες τῶν Βρόχθων, Rogos καὶ Ὀμφαλοῦ, 1996.

Ἡ Ἄνω Πόλη τῆς Θεσσαλονίκης (1978-1997): ἡ ἀναβίωση ἑνὸς ὑποβαθμισμένου οἰκισμοῦ (σὲ συνεργασία μὲ τὸν Μ. Μαυρομάτη), 1997.

Ἡ ζωὴ στὴ Θεσσαλονικὴ γύρω στὰ 1900, τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Dino Fernandez Diaz Casa Bianca: ἱστορικὴ σκιαγραφία καὶ μελέτη ἀναστηλώσεως, 1998.

Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου στὴν Πρέσπα: ἓνα μνημεῖο κιβωτὸς τῆς τοπικῆς ἱστορίας, 1999.

Τὰ τζάτζαλα, 2000.

Διαδρομὴ αὐτογνωσίας, 2000 (τρίτομη αὐτοβιογραφία).

Οί βυζαντινές εκκλησίες τῆς Ἄρτας, 2001.

Ἡ πασσαλόπηκτη κατοικία ἑνὸς λιμναίου νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ (σὲ συνεργασία μὲ τὸν Π. Δεβολή), 2003.

Σταυρωμένοι κίονες, 2004.

Ἄγνωστα βυζαντινὰ κάστρα τῆς Μακεδονίας, 2004.

Βυζαντινὰ καὶ ὀθωμανικά, 2005.

Γρεβενά, 2006.

Ἡ “Κόκκινη Ἐκκλησία” (Kızıl Kilise) κοντὰ στὸ Sivri Hisar τῆς Καππαδοκίας: παρατηρήσεις καὶ προβληματισμοί, 2007.

Ναοδομία, 2010.

Θεσσαλονίκη 1900-1917, 2011.

Ἡ Ροτόντα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη: ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα καὶ ἀναστήλωση τοῦ μνημείου, 2013.

Ὁ ναὸς τῶν ἀγίων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης στὴ Βέροια, 2015.

Ὁ ἐκλιπὼν Ν. Κ. Μουτσόπουλος, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας, ὑπῆρξε ἐπίσης ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Accademia Pontaniana τῆς Νεαπόλεως (1981), ξένος ἑταῖρος τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Σόφιας (1985), ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου St. Kliment Ohridski τῆς Σόφιας (1990), τοῦ Πανεπιστημίου Paisii Hilendarski τοῦ Plovdiv (2010), τοῦ Πανεπιστημίου St. Cyril and St. Methodius τοῦ Veliko Tarnovo (2015) καὶ τοῦ Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (2015).

Ὁ Ν. Κ. Μουτσόπουλος εἶχε τιμηθεῖ μὲ τὸν Ταξίαρχη τοῦ Φοίνικος (1965) καὶ ἀνακηρυχθεῖ Μέγας Ἄρχων Δεπουτάτος “τῆς καθ’ ἡμᾶς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας” τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (19 Μαρτίου 1967).

Εἶχε ἐπίσης τιμηθεῖ μὲ τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Asociación española de amigos de los Castillos (8 Μαΐου 1985), μὲ τὸ χρυσὸ μετάλλιο τοῦ ἴδρυτῆ τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Marin Drivon (1985), μὲ τὸ παράσημο τοῦ Commendatore nell’ Ordine al merito della Repubblica italiana (1984) καὶ μὲ τὸ Μετάλλιο Τιμῆς καὶ Εὐποίας τῆς πόλεως τῶν Βεροιέων (2003)».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἑνὸς λεπτοῦ σιγῆ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2019

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
κ. JOSEPH MARAN

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΣΤΕΦΑΝΟ Δ. ΗΜΕΛΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μὲ ἰδιαίτερη τιμὴν τὸν καθηγητὴν Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Πρωτοϊστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης κ. Joseph Maran, τὸν ὁποῖον ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε ξένον ἐταῖρον τῆς κατὰ τὸ ἔτος 2017 στὸν κλάδο τῆς «Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας» στὴν Τάξιν τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ κ. Joseph Maran γεννήθηκε τὸ 1957 στὴ Φραγκφούρτη. Σπούδασε προϊστορικὴν ἀρχαιολογία καὶ πρωτοϊστορία, κλασικὴ ἀρχαιολογία καὶ ἐθνολογία στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Χαϊδελβέργης. Τὰ κύρια ἐπιστημονικά του ἐνδιαφέροντα ἀφοροῦν τὴ μελέτη τῶν σχέσεων τῆς Εὐρώπης μὲ τὴν Ἀσίαν κατὰ τὴν περίοδον ἀνάμεσα στὴν 4η καὶ τὴ 2η χιλιετία π.Χ., ἐνῶ οἱ ἀνασκαφές καὶ οἱ ἔρευνές του ἀφοροῦν στὴ Νεολιθικὴν Ἐποχὴν καὶ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, τόσο στὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην ὅσο καὶ στὴν Ἑλλάδα. Ἀξίζει νὰ τονισθῆ τέλος ὅτι οἱ ἀνασκαφές τοῦ κ. Maran στὸν μυκηναϊκὸν οἰκισμὸν πλούτισαν σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸν τὴς ἀρχαιολογικῆς καὶ ιστορικῆς μας γνώσεις.

Κύριε συνάδελφε,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν σᾶς καλωσορίζει ἀπόψε μὲ ἰδιαίτερη τιμὴ καὶ εὐχαρίστηση καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ τὴν ἐπιτυχή συνέχισιν τοῦ ἔργου σας.

Σᾶς καλῶ τώρα γιὰ νὰ σᾶς περιβάλω μὲ τὸ διάσημο τοῦ ξένου ἐταίρου τοῦ Ἰδρύματος καὶ νὰ σᾶς ἐπιδώσω τὸ σχετικὸ δίπλωμα.

Παρακαλῶ τὸν Γενικὸ Γραμματέα κ. Βασίλειο Χ. Πετράκο ὅπως προσέλθῃ στὸ βῆμα καὶ παρουσιάσῃ τὸ ἔργον καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ νέου συναδέλφου.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ
κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ὁ ληξιαρχος τῶν πολιτισμῶν ποὺ πέρασαν, ὁ ληξιαρχος τοῦ παρελθόντος μας. Ποιὸ εἶναι τὸ κύριο ἔργο της; Ἡ ἀναπαράσταση ἢ ἡ ἀνασύσταση τῆς ζωῆς τῶν παλαιῶν, ψάχνει νὰ βρεῖ τί σκέπτονταν καὶ πῶς ἀντιμετώπιζαν τὴ ζωὴ οἱ πολὺ μακρινοὶ μας προκάτοχοι τοῦ τόπου ὅπου ζοῦμε. Κἀπως φωτίζεται τὸ ἀπώτατο αὐτὸ παρελθὸν ἀπὸ τὸν πρῶτο ποὺ προσπάθησε λίγο νὰ τὸ φανερώσει, ἐννοῶ τὸν Ὅμηρο. Οἱ πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β ἀκόμα μόλις ψελλίζουν.

Χωρὶς νὰ εἶμαι προϊστορικὸς ἀρχαιολόγος, εἶχα τὴν τύχη νὰ γνωρίσω τὶς μεγαλύτερες μορφὲς τῆς ἐλληνικῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας μετὰ τὸν Χρῆστο Τσουντα: τὸν Carl Blegen, τὸν Alan Wace, τὸν Ἰωάννη Παπαδημητρίου, προϊστάμενό μου, τὸν Σπυρίδωνα Μαρινάτο καὶ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ, καθηγητές μου, καὶ τὸν Σπύρο Ἰακωβίδη, φίλο καὶ συνάδελφο στὴν Ἀκαδημία. Ἀπόψε ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὸν διάδοχο ὅλων ὅσων ἀκούσατε τὰ ὀνόματα, κορυφαῖο μελετητὴ τῆς ἐλληνικῆς προϊστορίας καὶ πρωτοϊστορίας, Joseph Maran.

Ὁ κ. Maran ἀπὸ χρόνια εἶναι καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς «ἀγαπημένης» Χαϊδελβέργης τοῦ Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλου, πόλης ὅπου ἐκεῖνος, ὁ Θεοδωρακόπουλος, καθηγητὴς μου τῆς φιλοσοφίας, σπούδασε μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο καὶ τὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ κ. Maran ἦταν Ἡ κεραμικὴ τῆς Μέσης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀπὸ τὴ Μαγούλα στὰ Πευκάκια Βόλου. Συνέχισε ὡς συνεργάτης στὰ Πανεπιστήμια τῆς Χαϊδελβέργης, τοῦ Marburg καὶ τῆς Βόννης, ὅπου ἔγινε ὑφηγητὴς. Τελευταῖος ἕως σήμερα σταθμὸς εἶναι ἡ ἔδρα τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Πρωτοϊστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ μέλους τῆς ἐκεῖ φημισμένης Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν.

Τὰ κύρια ἐπιστημονικά του ἐνδιαφέροντα ἀφοροῦν τὴ μελέτη τῶν σχέσεων τῆς Εὐρώπης μὲ τὴν Ἀσία κατὰ τὴν περίοδο ἀνάμεσα στὴν 4η καὶ τὴ 2η χιλιετία π.Χ., καὶ εἰδικότερα τὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὶς σχέσεις τῶν πολιτισμῶν, τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς στὶς κοινωνίες τῶν περιοχῶν αὐτῶν, τὸν συσχετισμὸ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ κοινωνίας, ὅπως καὶ τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ μὲ τὴν κοινωνικὴ μνήμη.

Ἀπὸ τὶς πολλὲς του μελέτες καὶ δραστηριότητες σὲ ἀνασκαφές καὶ ἔρευνες ποὺ ἀφοροῦν τὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ, καὶ κυρίως τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, τόσο στὴν κεντρικὴ Εὐρώπη ὅσο καὶ στὴν Ἑλλάδα, ξεχωρίζουν ἡ περιβαλλοντικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ του μελέτη στὴ λεκάνη τοῦ Φλειούντα στὴν Κορινθία, καὶ ἡ ἰδιαίτερης σημασίας μελέτη μὲ τίτλο *Πολιτιστικὴ μεταβολὴ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὶς Κυκλάδες στὰ τέλη τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ.* (Kulturwandel auf dem griechischen Festland), στὴν ὁποία πραγματεύεται τὶς πολιτιστικὲς ἀλλαγές ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴν περίοδο τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν ΠΕ II στὴν ΠΕ III ἐποχὴ, γύρω στὸ 2200 π.Χ. Εἶναι αὐτὴ ἡ μελέτη ποὺ τὸν καθιέρωσε διεθνῶς ὡς ἐπιστημονικὴ αὐθεντία στὰ ζητήματα τῆς αἰγαιακῆς προϊστορίας.

Ἐδῶ, κύριε Maran, ἀπευθύνομαι σ' ἐσᾶς μόνο. Θὰ μπορούσατε ν' ἀσχοληθῆτε μὲ μιὰ σαφέστερη διάρθρωση τῆς προϊστορικῆς χρονολογίας, τουλάχιστον τῆς μυκηναϊκῆς, καὶ νὰ πάψει ἡ μίξη ἐλληνικῶν γραμμάτων, λατινικῶν ἀριθμῶν καὶ πάλι γραμμάτων καὶ πάλι ἀριθμῶν; Εἶναι τόσες οἱ ὑποδιαιρέσεις οἱ ὁποῖες δημιουργοῦνται μετὰ ἀπὸ κάθε νέα ἀνασκαφὴ, ποὺ στὸ τέλος θὰ μᾶς λείπει ὁ χρόνος στὸ παρελθὸν γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν. Ἐκτὸς κι ἂν πρόκειται γιὰ συντεχνιακὸ μυστικισμό.

Συγχωρήσατε τὴν παρέμβαση. Ἐρχομαι στὸ σημαντικώτερο ἔργο τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ, τὶς ἀνασκαφές του στὴν Τίρυνθα, στὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη καὶ τὴν Κάτω Πόλη, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τὶς ὁποῖες διευθύνει ἀπὸ τὸ 1994, ἕνα τέταρτο τοῦ αἰῶνος.

Οἱ ἔρευνές του στὸ μεγάλο αὐτὸ κέντρο τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος πλούτισαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς ἀρχαιολογικὲς καὶ ἱστορικὲς γνώσεις μας. Μᾶς ἔδωσαν νέα εἰκόνα τῆς Τίρυνθος μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀνακτόρων ποὺ ἔγινε περὶ τὸ 1200 π.Χ. Ὁ κ. Maran μελέτησε τὸ κτίριο ποὺ κατέλαβε τὴ θέση τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐρμήνευσε τὴν κοινωνικὴ μεταβολὴ ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Μυκηναίου ἀνακτος.

Μὲ τὴν εὔρεση νέων ἀνακτορικῶν τοιχογραφιῶν ἀυξήθηκε ἡ συλλογὴ τῶν πολὺ σημαντικῶν αὐτῶν μνημείων μὲ ἔργα τέχνης. Τὰ τμήματα τῶν

τοιχογραφιών που βρέθηκαν συσχετίστηκαν με εκείνα της δημοσίευσης του Gerhart Rodenwaldt. Ευχάριστη συνέπεια ήταν ν' αρχίσει νέα μελέτη συμπλήρωσης και αποκατάστασης στα θραύσματα του Έθνικου Αρχαιολογικού Μουσείου στην Αθήνα. Το πρώτο σημαντικό στοιχείο που προέκυψε είναι ότι η «μεγάλη γυναικεία πομπή», που είχε ανακαλυφθεί το 1910 στα μπάζα της ανασκαφής, θα αποδοθεί πιθανώτατα στον κεντρικό τομέα του ανακτόρου.

Έδω θα κάνω πάλι μιὰ παρέμβαση. Μια γυναίκα της πομπής ήταν ή πρώτη μου γνωριμία με την Τίρυνθα. Όσοι είστε φιλοτελιστές θα θυμάστε την αὐλική κυρία με την πυξίδα, στο γραμματόσημο των 10 λεπτών του 1937. Έγώ τή γνώρισα λίγα χρόνια αργότερα, το 1946, στο ίδιο γραμματόσημο αλλά φτωχή, με την επισήμανση των 50 δραχμών υπέρ των τριαδικών.

Τελείωσε ή αναπόληση της απρόσιτης κυρίας. Σημαντικά είναι τὰ νέα στοιχεία από τις έρευνες του κ. Maran για τή χρονολόγηση και τήν εικονογραφία της πλειονότητας των τοιχογραφιών της Τίρυνθας. Αντίθετα προς τήν κρατούσα αντίληψη, αλλά χωρίς άμφιβολίες, χρονολογούνται πλέον στο τέλος της μυκηναϊκής ανακτορικής εποχής, άποψη που ισχυροποιείται με τή νέα πομπική τοιχογραφία, έξαιρετικής καλλιτεχνικής ποιότητας, που προσφέρει πολλές πληροφορίες κυρίως για τις τελετουργίες της μυκηναϊκής θρησκείας.

Με τις έρευνες του κ. Maran έχουμε ολοκληρωμένη τήν εικόνα του ιστορικού χώρου. Συμπλήρωσε τήν έρευνα της ακρόπολης, ανακάλυψε τήν τρίτη πύλη μέσα στο κυκλώπειο τεῖχος και διέγινωσε τόν προορισμό των διαφόρων κτιρίων, ιερών και κατοικιών ιερέων. Η ακρόπολη ήταν μόνο διοικητικό κέντρο, κατοικία του άνακτος, και τήν κατείχαν κτίρια έξαρτημένα από τόν άνάκτορο. Τήν απέκάλυψε σχεδόν όλόκληρη. Προχώρησε στην πόλη της Τίρυνθος. Πλουτίστηκε ή ιστορία με τὰ στοιχεία για τή ζωή και τήν οργάνωση της πόλης μετά τήν καταστροφή των ανακτόρων, για τις πολιτιστικές και έμπορικές επαφές της με τὰ νησιά του Αιγαίου, τήν Κρήτη, τήν Κύπρο και τὰ Δωδεκάνησα και ακόμα πιό μακριά, και βεβαιώθηκε ή συνέχιση των έμπορικών σχέσεων, δηλαδή ή έλευθερία των θαλάσσιων δρόμων.

Ό κ. Maran μελέτησε ακόμα τόν φημισμένο θησαυρό της Τίρυνθος, που είχε αποκαλύψει ό Άπόστολος Άρβανιτόπουλος το 1915, έφεδρος ύπολοχαγός τότε, που είχε βρεθεί κατά τύχη στο Ναύπλιο. Ό νέος συμπάρε-

δρος έρμήνευσε τόν λόγο τής απόκρυψης του θησαυρου και τή σημασία που είχε για τους κατόχους του, κοινωνική και πραγματική: μιιά συγκέντρωση κειμηλίων που συνέδεε ιστορικά και συναισθηματικά τόν παλαιό κόσμο των Μυκηναίων βασιλείων με τή νέα πραγματικότητα που αποτελούσε πλέον ή Κάτω Πόλη για πολλές δεκάδες χρόνια.

Διασαφήνισε τή συνέχεια τής ζωής και του πολιτισμου χωρίς κενό από τήν προϊστορική εποχή στα ιστορικά χρόνια. Η ανασκαφή του έγινε πρότυπο για όσους ασχολούνται με τή μεταβατική αυτή εποχή, πολύ σημαντική, γιατί άλλοτε ή πολιτισμική συνέχεια είχε άμφισβητηθεί.

Δέν είναι για μās χωρίς σημασία ότι ο κ. Maran ύπῆρξε στενός φίλος του άξέχαστου Σπύρου Ίακωβίδη, τόν όποιο είχε προσκαλέσει στη Χαϊδελβέργη, ότι έχει Έλληνίδα σύζυγο και ότι μιλάει τή νέα έλληνική, εκτός βεβαίως, είναι αυτόνομη, τής γνώσης που έχει τής αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Στις 23 Μαΐου του 2014 έκανε περισπούδαστη όμιλία στην Αρχαιολογική Έταιρεία στη μνήμη του Σπύρου Ίακωβίδη, τόν όποιο είχε γνωρίσει όντας φοιτητής.

Όταν μιλά κανείς για έρευνητές όπως ο άποψινός, συνηθίζεται να περιορίζεται ο λόγος στο κύριο έργο, εκείνο στο όποιο διαπρέπουν, και σχηματίζουμε εικόνα τους αλλά όχι πλήρη, γιατί υπάρχουν και άλλα εκτός από τήν έπιστήμη που άπαρτίζουν τήν προσωπικότητα. Με τόν κ. Maran έχω σημαντική διαφορά ήλικίας, άρα έχω τήν πείρα και κάποιων επί πλέον χρόνων του πρόσφατου παρελθόντος. Όμως τους ανθρώπους δέν συνδέουν μόνο οι ιστορικές εποχές τις όποιες βίωσαν, αλλά και κυρίως οι κοινοί πνευματικοί προσανατολισμοί. Και αρχίζω από τόν πρώτο, τόν ποιητή των ποιητών, τόν Όμηρο, ευαγγέλιο όχι μόνο του Σλήμαν, που τόν όδήγησε στη δόξα, αλλά και των κατοπιών, του Τσουντα, του Μαρινάτου. Συνέχεια ή τραγωδία, και μνημονεύω τήν Όρέστεια. Είναι και αρχαιολογία ή τριλογία. Είναι τó πανάρχαιο πνεύμα για τόν μελετητή τής μυκηναϊκής αρχαιολογίας.

Αλλά δέν θά έπιμείνω στις αυτόνομητες σε όλους μας κοινές πνευματικές ένασχολήσεις. Γεννημένος ο κ. Maran σε μουσική οικογένεια, έμαθε και ο ίδιος, μικρός, βιολί, μιιά άγάπη πολύ άπαιτητική, που σε θέλει ολοκληρωτικά. Χάρin τής αρχαιολογίας παραιτήθηκε από τή δημιουργική έρμηνεία και άρκέστηκε στη συντροφιά των μεγάλων δασκάλων. Ένδεικτικά μνημονεύω τόν Johann Sebastian Bach, Αίσχύλο τής μουσικής, και από τους κοντινούς μας τόν György Ligeti. Θυμηθείτε τή μουσική του στην

ταινία 2000. Ὀδύσσεια τοῦ διαστήματος. Ἄλλωστε ἡ μουσικὴ εἶναι ἡ γλώσσα τῶν ἀγγέλων κατὰ τὸν δικό μας ποιητὴ, τὸν Νικηφόρο Βρεττάκο.

Ἀλλά, ἂν μελετᾷς τὶς τοιχογραφίες τῆς Τίρυνθος, δὲν θὰ σ' ἐλκύσει ἡ ζωγραφικὴ; Ἐδῶ ἡ ἀγάπη τοῦ νέου συναδέλφου μοιράζεται, αὐτὸ εἶναι φυσικό, ἀνάμεσα στὸν ἀπαράμιλλο Γιὰν Βερμέερ, ποιὸς ξεχνᾷ τὶς μορφές του στὸ ἡμίφως τῶν σπιτιῶν, καὶ στὴν Art Nouveau, ποὺ στὰ χρόνια μου ἐπιζοῦσε κάπου κάπου καὶ ἐδῶ, ἕως ὅτου σαρώθηκε ἀπὸ τὴν ἀντιπαροχή.

Ἡ τέχνη τοῦ λόγου εἶναι μιὰ ἀκόμα ἀγάπη τοῦ Joseph Maran. Ἀγαπάει τὸν Κάφκα, ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα τῆς Δίκη, ποὺ κουβαλᾷ ὅλες τὶς σημερινές ἀγωνίες μας. Κατορθώθηκε κι αὐτό, ὅλοι νιώθουμε ἔνοχοι. Ἀγαπάει ἀκόμα, ποιοὺς ἄλλους, τὸν Marcel Proust καὶ τὸν Thomas Mann, ποὺ τοὺς γνωρίσαμε στὴν Ἑλλάδα κάπως καθυστερημένα. Εἶναι ἡ μεγάλη λογοτεχνία. Ὁ κόσμος τοῦ ὑψηλοῦ πνεύματος εἶναι ἄπειρος, ἀπὸ τοὺς τραγουδιστὲς τοῦ ἔπους ἕως σήμερα.

Ὁ Joseph Maran εἶναι ὁ τελευταῖος τῆς θεωρίας τῶν διαπρεπῶν προσωπικοτήτων ποὺ δημιούργησαν ξεχωριστὴ παράδοση στὴν ἀρχαιολογία. Δὲν ἐννοῶ μόνο τήρηση κανόνων καὶ μεθόδου, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἀταλάντευτη συνέχιση ἑνὸς μεγάλου ἔργου ποὺ ἄρχισε συμβατικῶς πρὶν ἀπὸ 188 χρόνια, ὅταν, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ μοιραῖο ξημέρωμα τῆς 27 τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1831, ὁ Friedrich Thiersch, συντροφιὰ μὲ τὸν σπαθοφόρο μαθητὴ του, ἀνθυπολοχαγὸ τοῦ βαυαρικοῦ στρατοῦ, Ἀλέξανδρο Ρίτσο Ραγκαβῆ, «ἐνήργησε μικρὰν ἀνασκαφὴν καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Τίρυνθος, καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ ὄφρυν εὗρεν ἔδαφος ἐξ ὁμοίου μίγματος, [ὡς τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως] ἀλλὰ τούτου λευκοῦ, καὶ εἰς συμμετρους ἀποστάσεις τετραγωνικὰς βάσεις κιόνων, ὥστε εἶκασεν ὅτι ἐνταῦθα ἦν ἡ ναὸς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ἢ τ' ἀνάκτορα τοῦ Προίτου, βασιλέως τῆς Τίρυνθος». Ἀκολούθησαν στὸν ἴδιο τόπο ὁ Ἐρρίκος Σλῆιμαν μὲ τὸν Wilhelm Doerpfeld, ὁ Curt Müller, ὁ Gerhart Rodenwaldt, ὁ Ulf Janzen, ὁ Jörg Schäfer, ὁ Klaus Kilian καὶ συνεχίζει ὁ Joseph Maran.

Προσπάθησα σὲ δεκαπέντε λεπτά καὶ σὲ πέντε σελίδες ὄχι νὰ περιγράψω, ἀλλὰ μόνο νὰ σκιαγραφήσω μιὰ ἐπιστημονικὴ παράδοση καὶ μιὰ σύνθετη προσωπικότητα, ἕνα πρόσωπο τῆς Ἀναγεννήσεως, τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ 21ου αἰῶνος. Ἐσεῖς ὅλοι ποὺ μὲ ἀκοῦτε καὶ γνωρίζετε τὸ ἔργο τοῦ Joseph Maran, νὰ εἴσθε ἐπιεικεῖς κριτές μου.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ
ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΕΝΟΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΥ ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
κ. JOSEPH MARAN

Αξιότιμε κ. Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,
Αξιότιμε κ. Γενικὲ Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,
Κυρίες καὶ κύριοι ἀκαδημαϊκοί,
Κυρίες καὶ κύριοι,

Κατ' ἀρχὰς θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω θερμώτατα τὸν κ. Πρόεδρο Ἡμελλο καὶ τὸν κ. Γενικὸ Γραμματέα Πετράκο γιὰ ὅσα εἶπαν προηγουμένως, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας, γιὰ τὴ μεγάλη τιμὴ ποὺ μοῦ ἔκαναν νὰ μοῦ προσφέρουν τὴ δυνατότητα νὰ μιλῶ αὐτὴ τὴ στιγμή ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ ἀνώτατου πνευματικοῦ ἰδρύματος τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Εἶναι μιὰ μεγάλη τιμὴ, ἀλλὰ καὶ μιὰ ιδιαίτερη στιγμή γιὰ μένα, ἓνα εἶδος Ἰθάκης στὸ προσωπικό μου ταξίδι, ποὺ ξεκίνησε τὸ 1977 στὸ πρῶτο ἔτος τῶν σπουδῶν μου μὲ τὴν πρώτη συμμετοχὴ μου σὲ ἀνασκαφὲς στὴν Ἑλλάδα, στὰ Πευκάκια τοῦ Βόλου, καὶ μὲ τὴν πρώτη ἀγάπη μου γιὰ τὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ, καὶ μὲ ὀδήγησε στὴν Τίρυνθα καὶ στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, ποὺ βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῆς σημερινῆς μου ὀμιλίας.

Στὴν ἀρχαιολογία, ὅπως καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες ἐπιστῆμες, ὑπάρχουν κάποια πράγματα ποὺ γνωρίζουμε μὲ σχετικὴ βεβαιότητα καὶ ἄλλα, ὁμολογούμενως πολὺ περισσότερα, τὰ ὁποῖα ὑποθέτουμε, ἐνίοτε δὲ καὶ προϋποθέτουμε, εἰκάζουμε, ἀμφισβητοῦμε ἢ ἀπορρίπτουμε. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐποχὴ τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων, αὐτὸ ποὺ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι τὸ τέλος τῆς σημαδεύτηκε ἀπὸ ἐκτενεῖς καταστροφικὲς πυρκαγιὲς περίπου κατὰ τὸ 1200 π.Χ.

Βέβαια, καταστροφικὲς πυρκαγιὲς εἶχαν πλήξει μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα καὶ προηγουμένως. Ὡστόσο ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ὕστατων καταστροφῶν στὸ τέλος τῆς ἀνακτορικῆς περιόδου ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι ἔκτοτε τὰ ἀνάκτορα δὲν ἀνέκαμψαν. Μετὰ ἀπὸ αὐτὲς τὲς καταστροφὲς δὲν ἐξέπεσαν μόνον τὰ ἀνάκτορα: μαζὶ τους χάθηκαν ἡ Γραμμικὴ Β γραφὴ, τὰ τεκμήρια γιὰ διοικητικὲς πρακτικὲς, ἐνῶ ἡ μνημειώδης ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ὀρισμένοι

τομείς εξειδικευμένης χειροτεχνίας όπως η τοιχογραφία και η έπεξεργασία έλεφαντόδοντου περιορίστηκαν στο έλάχιστο. Συνεπώς, τὸ καιριο ἐρώτημα πὸν προκύπτει εἶναι γιατί οἱ καταστροφές πὸν ἐπληξάν τὰ ἀνακτορικά κέντρα γύρω στοῦ 1200 π.Χ. εἶχαν βαρύτερες συνέπειες ἀπὸ προγενέστερες καταστροφές, μετὰ τίς ὁποῖες τὰ ἀνάκτορα κατάφεραν πάντα νὰ ἀνακάμψουν καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν τὸν διοικητικὸ ἔλεγχο τῶν τοπικῶν κοινοσιῶν.

Μέχρι τῆ δεκαετία τοῦ 1970, ἡ ἐπικρατοῦσα ἐρευνητικὴ ἄποψη συνένδε τίς καταστροφές μετὰ τὴν ἐχθρικὴ ἐπέλαση στοῦ πλαίσιο μεγάλων μεταναστευτικῶν ρευμάτων, εἴτε τῶν «Δωριέων» εἴτε τῶν καλούμενων «Λαῶν τῆς Θάλασσας»¹. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἄρχισε νὰ κλονίζεται μόλις κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1980, ὅταν νέα εὐρήματα ἀνασκαφῶν ἀπὸ τὴ Μιδέα καὶ τὴν Τίρυνθα ἐρμηνεύθηκαν ὡς ἀπόδειξη γιὰ ἓναν ὀλέθριο σεισμό, ὁ ὁποῖος προκάλεσε μετὰ τὴ σειρά του τίς πυρκαγιές στὰ ἀνάκτορα². Αὐτὴ ἦταν ἡ γέννηση τῆς δημοφιλοῦς «ὑποθέσεως σειμοῦ», ἡ ὁποία τότε ἔγινε ἀποδεκτὴ μετὰ μεγάλη ἀνακούφιση, καθὼς προσέφερε μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση σὲ σχέση μετὰ τίς προγενέστερες μεταναστευτικὲς ἐρμηνεῖες πὸν εἶχαν γιὰ τόσο μεγάλο χρονικὸ διάστημα κυριαρχήσει στὴν ἔρευνα³. Πράγματι, ἡ διατύπωση τῆς «ὑποθέσεως σειμοῦ» ἀποτέλεσε ἓνα σημαντικό βῆμα στὴν ἔρευνα, κυρίως ἐπειδὴ ὑπενθύμισε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς αἰτίας τῶν καταστροφῶν βρισκόταν ἀκόμα ὑπὸ ἐπίλυση καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ἐρμηνευτικὲς ἀτραποὺς πολὺ διαφορετικὲς ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς μετανάστευσης.

Ἀναδρομικὰ ὥστόσο γίνεται σαφές ὅτι ἡ «ὑπόθεση σειμοῦ» ἐνεῖχε σημαντικὰ προβλήματα. Δεδομένου ὅτι ἡ ὑπόθεση αὐτὴ διατυπώθηκε ἀπὸ ἀρχαιολόγους⁴ καὶ εἶχε βασισθεῖ ἀποκλειστικὰ σὲ ἀρχαιολογικά δεδομένα⁵,

1. HOOKER 1976, 166-176· DICKINSON 2006, 46-54· DICKINSON 2010, 483-484.

2. ÅSTRÖM 1985· KILIAN 1980, 182-185· KILIAN 1985, 74-75· KILIAN 1988a, 134· KILIAN 1996· ÅSTRÖM – DEMAKOPOULOU 1996. Γιὰ πιθανοὺς σειμοὺς στίς Μυκῆνες βλ. ἤδη ΙΑΚΟΒΙΔΗΣ 1977, 134· πρβλ. FRENCH 1996 γιὰ μιὰ προσεκτικὴ προσέγγιση.

3. SCHACHERMEYR 1980, 26-27.

4. Γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὴ συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς ἱστορίας τῆς ἔρευνας τῆς «ὑπόθεσης σειμοῦ», βλ. VANSCHOONWINKEL 2002.

5. AMBRASEYS 2006· MIDDLETON 2017, 138-140· KREIMERMAN 2017, 180.

ή έγκυρότητα της θα έπρεπε να αξιολογηθεί επί του πεδίου σε συνεργασία με γεωεπιστήμονες⁶. Αντί όμως αυτού του ελέγχου, η υπόθεση θεωρήθηκε όχι μόνο έγκυρη, αλλά και χρησιμοποιήθηκε ως βάση επί της οποίας όρισμένοι γεωεπιστήμονες και αρχαιολόγοι στη δεκαετία του 1990 δημιούργησαν περαιτέρω υποθέσεις⁷, ενθαρρύνοντας έτσι τους αρχαιολόγους να πιστεύουν ότι η υπόθεση δεν μπορεί παρά να ήταν σωστή. Όταν πρόσφατα ελέγξαμε την «υπόθεση σεισμού» για πρώτη φορά στην Τίρυνθα και τη Μιδέα στο πλαίσιο ενός διεπιστημονικού έρευνητικού προγράμματος με τον σεισμολόγο Klaus-Günter Hinzen και σε συνεργασία με την Καίτη Δημακοπούλου, δεν εντοπίσαμε σαφείς αποδείξεις καταστροφικού σεισμού στα εν λόγω ανακτορικά συγκροτήματα⁸. Στις έρευνές μας χρησιμοποιήθηκαν διάφορες μέθοδοι για την προσομοίωση της επίδρασης σεισμών διαφορετικών μεγεθών στον βράχο της Τίρυνθας. Επιπλέον, εξέτάσαμε τα ανασκαφικά δεδομένα τα οποία φέρονταν ως αποδείξεις σεισμών. Καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι είναι πιθανότερο οι καταστροφές να προκλήθηκαν από άλλους παράγοντες παρά από σεισμό.

Αυτό βέβαια δεν αποκλείει μόνον το ενδεχόμενο μελλοντικές έρευνες να αποφέρουν τέτοιες αποδείξεις, καταδεικνύει όμως ότι το μυστήριο που καλύπτει τις αιτίες των καταστροφών στο τέλος της ανακτορικής εποχής παραμένει άλυτο. Επομένως, μια επέκταση της έρευνας σε διαφορετικές έρμηνευτικές κατευθύνσεις από τους σεισμούς φαίνεται σκόπιμη⁹, αν όχι αναπόφευκτη, γιατί γενικά είναι άπιθανο οι σεισμοί, αποκλειστικά και μόνο, να μπορούσαν να προκαλέσουν την πλήρη κατάρρευση όποιουδήποτε μυκηναϊκού ανακτορικού κέντρου. Όπως τονίζει ο κορυφαίος ιστορικός σεισμολόγος Νικόλαος Άμβράζης: «In contrast with wars, epidemics and other long-lasting calamities that have serious and prolonged effects, earthquakes, no matter how large, seem to have had little long-term impact on Man»¹⁰.

Λυπᾶμαι ἂν σᾶς ἀπογοητεύσω, ἀλλὰ σήμερα δὲν πρόκειται νὰ σᾶς παρουσιάσω μιὰ νέα, ἐναλλακτικὴ ὑπόθεση γιὰ τὴν καταστροφή τῶν ἀνα-

6. Για μιὰ ὑποδειγματικὴ μεθοδολογία, βλ. JUSSERET ET AL. 2013.

7. ZANGGER 1994· NUR – CLINE 2000· NUR – BURGESS 2008, 11-31, 224-245.

8. HINZEN ET AL. 2018.

9. Βλ. ἐπίσης MILLEK 2017, 114.

10. AMBRASEYS 2006, 1015.

κτόρων που να στηρίζεται σε ένα μοναδικό αίτιο. Αντιθέτως, θεωρώ τη σημερινή μου διάλεξη ως μια έκκληση για μια έρμηνευτική επανεκκίνηση, χωρίς την επίμονη αναζήτηση μίας και μόνης κύριας αιτίας, που μπορεί να επικρατήσει μέχρι να αντικατασταθεί από κάποια άλλη άποψη¹¹. Νομίζω ότι οι αμφιβολίες σχετικά με την έγκυρότητα της «ύποθέσεως σεισμού» πρέπει να θεωρηθούν ως ευκαιρία για να αναζητηθούν εναλλακτικές λύσεις. Διότι ένα πράγμα είναι σίγουρο: οι αιτίες των καταστροφών ήταν εξαιρετικά περίπλοκες¹². Κατά συνέπεια, η προσοχή μας θα πρέπει να στραφεί από την έμφαση στα γεγονότα προς την αξιολόγηση εκείνων των δομών και διαδικασιών που επέτρεψαν την όριστική κατάρρευση των ανακτόρων¹³. Έπιπλέον, πρέπει να προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε και να διαχωρίσουμε ένα πλήθος διαδικασιών που είχαν αναπτυχθεί σε διάφορες χρονικές περιόδους. Συνεπώς, πιστεύω ότι για την κατανόηση των πιθανών παραγόντων που οδήγησαν στην τελική καταστροφή των ανακτόρων απαιτείται ανάλυση, άφενός σε βραχυπρόθεσμο, άφετέρου σε μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο.

Στο βραχυπρόθεσμο επίπεδο εντάσσω τη χρονική περίοδο των ίδιων των καταστροφών και το άμέσως προηγούμενο διάστημα, ενώ ως μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο αντιλαμβάνομαι την περίοδο που εκτείνεται από μερικές δεκαετίες έως και κάτι περισσότερο από έναν αιώνα πριν από τις καταστροφές. Μία από τις ιδιαιτερότητες και τις αδυναμίες προηγούμενων προσεγγίσεων της τελικής καταστροφής των ανακτόρων αποτελεί το γεγονός ότι οι περισσότερες εστιάζουν αποκλειστικά στο βραχυπρόθεσμο επίπεδο και εξαντλούνται στον εντοπισμό μιας κύριας αιτίας, που σχετίζεται είτε με ένα φυσικό φαινόμενο όπως ο σεισμός είτε με ανθρώπινη δραστηριότητα. Σε ένα γενικό πλαίσιο γίνεται λόγος για κάποια σύντομη περίοδο κρίσης άμέσως πριν από τις καταστροφές, ή όποια προκλήθηκε είτε λόγω της διακοπής της προμήθειας μετάλλων στην ευρύτερη Ανατολική

11. Ανάλογη κριτική σχετικά με αναζητήσεις αποκλειστικών αιτιών-καταλυτών έχει ήδη ασκήσει ο DICKINSON 2010, 487-489· KNAPP – MANNING 2016, 113, 136-138.

12. CLINE 2014, 168-170.

13. DICKINSON 2006, 54-56.

Μεσόγειο¹⁴ είτε λόγω κλιματικών διακυμάνσεων¹⁵ είτε λόγω επιδημιών¹⁶. Μολονότι δὲν θεωρῶ πειστικά τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ διακοπὴ τοῦ μεταλλουργικοῦ ἐμπορίου στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ.¹⁷, ὁ κλιματικὸς παράγοντας ἀπαιτεῖ μιὰ προσεκτικώτερη ἐξέταση, καθὼς εἶχε ἄμεσο ἀντίκτυπο στὴ γεωργία καὶ μποροῦσε νὰ προκαλέσει ἀναταράξεις καὶ ἄλλες μορφές συλλογικῆς βίας μετὰ ἀπὸ ἐκτεταμένες ἀπώλειες συγκομιδῆς. Οἱ μέχρι τώρα παλαιοκλιματικὲς ἔρευνες βασίζονται ὡστόσο σὲ ἓνα πολὺ γενικὸ χρονολογικὸ πλαίσιο καὶ ἐπομένως δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν βραχυπρόθεσμες ἱστορικὲς ἀλλαγές, ὅπως στὴν περίπτωσή ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ¹⁸.

Θὰ ἤθελα στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ προχωρήσω ἓνα ἀκόμα βῆμα καὶ νὰ θέσω ὑπόψη ὅτι καὶ τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς ὀξείας κρίσης δὲν εἶναι ἀπὸ μόνου τοῦ ἀρκετὸ γιὰ νὰ μᾶς προσφέρει μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση γιὰ τὶς καταστροφές. Τὸ μεῖζον πρόβλημα μὲ τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐρμηνεῖες τῆς τελικῆς ἀνακτορικῆς καταστροφῆς εἶναι ὅτι βασίζονται σὲ ἐξαιρετικὰ ἀμφιλεγόμενες προϋποθέσεις. Ἔτσι, ὅσο διαφορετικὲς καὶ νὰ φαίνονται οἱ μεταναστευτικὲς καὶ οἱ σεισμικὲς ἐκδοχές, βασίζονται καὶ οἱ δύο σὲ ἓνα ἀπλουστευτικὸ μοντέλο σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα ἦταν οὐσιαστικὰ σταθερὰ μέχρι τὸ τέλος¹⁹ καὶ κατέρρευσαν, ἴσως μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη ἀλλὰ ὀξεία κρίση, λόγω γεγονότων ποὺ ἐνέσκηψαν ξαφνικὰ εἴτε ἀπ' ἔξω εἴτε ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς γῆς. Βάσει αὐτῆς τῆς προσέγγισης, ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε στὸ βραχυπρόθεσμο ἐπίπεδο. Ἀλλὰ τί θὰ γινόταν ἐὰν ἡ εἰκόνα μιᾶς ἀνθούσας καὶ ἀρραγοῦς μυκηναϊκῆς ἀνακτορικῆς ἐξουσίας, ἡ πορεία τῆς ὁποίας διακόπηκε πάνω στὴν ἀκμὴ της, εἶναι ἐσφαλμένη; Τί θὰ γινόταν ἐάν, ἀντίθετα, ἡ ἐξουσία αὐτὴ ἐδραζόταν σὲ εὐθραυστή βάση καθ' ὅλη τὴ διάρκειά της καὶ πληττόταν ἐπανειλημμένα ἀπὸ κρίσεις;

14. ΙΑΚΟΒΙΔΙΣ 1993.

15. CARPENTER 1966· BRISON ET AL. 1974· ZEREFOS – ZEREFOS 1978· KANIEWSKI ET AL. 2010· KANIEWSKI ET AL. 2011· KANIEWSKI ET AL. 2013· LANGGUT ET AL. 2013· FINNÉ ET AL. 2017· KANIEWSKI – VAN CAMPO 2017.

16. WALLØE 1999· WIENER 2017, 47-48· MIDDLETON 2017, 145-146.

17. MARAN 2009· CLINE 2014, 148-152.

18. KNAPP – MANNING 2016, 102-111· MIDDLETON 2017, 136.

19. MIDDLETON 2017, 144-145.

Ἐν τέλει, τί θὰ γινόταν ἐὰν οἱ ἀνακτορικὲς κοινωνίες πολὺ πρὶν ἀπὸ τὶς τελικὲς καταστροφὲς εἶχαν διασπασθεῖ σὲ ομάδες μὲ ἀποκλίνοντα συμφέροντα καὶ ἐνδεχομένως ἀνταγωνιστικὴ μεταξὺ τους σχέση; Τότε ἡ καταστροφή τοῦ 1200 π.Χ. θὰ ἦταν τὸ τέλος μιᾶς σωρευτικᾶ ἀσταθοῦς καὶ ἀνταγωνιστικῆς πολιτικῆς τάξης²⁰.

Ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος, ἤδη τὸ 1954, εἶχε ἐκφράσει τὴν ἄποψη ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα δὲν ὑπέκυψαν λόγῳ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν ἀλλὰ λόγῳ μακροχρόνιων ἐνδοκοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐντάσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων²¹. Θεωρῶ ὅτι εἶχε δίκιο, καθὼς, ἐὰν ἐξετάσουμε τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ γωνία, θὰ ἐντοπίσουμε ἐνδείξεις πού δὲν συνάδουν μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς σταθερῆς, συνεχῶς ἐξελισσόμενης ἀνακτορικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑπαρξῆς τους, ὅλα τὰ κέντρα ὑπέστησαν ἐπανειλημμένα θεμελιώδεις ἀλλαγές στὸν ἀρχιτεκτονικὸ σχεδιασμό τους, οἱ ὁποῖες συχνὰ ὑλοποιήθηκαν μετὰ ἀπὸ καταστροφές²². Κάποια πολιτικὰ κέντρα (ὅπως ὁ Γλαῶς στὴ Βοιωτία) ἐγκαταλείφθηκαν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀνακτορικῆς περιόδου, ἄλλα (ὅπως ὁ Ἅγιος Βασίλειος στὴ Λακωνία ἢ ἡ Ἴκλαινα στὴ Μεσσηνία) φαίνεται ὅτι εἶχαν περιέλθει σὲ σημαντικὴ ὕφεση πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ. Ἀντίθετα, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀνάπτυξη κέντρων ὅπως ἡ Τίρυνθα καὶ ἴσως ἡ Μιδέα στὴν Ἄργολίδα φαίνεται ὅτι ὀλοκληρώθηκε μόλις στὰ τέλη τῆς ἀνακτορικῆς ἐποχῆς. Σὲ περιπτώσεις ὅπως τῆς Ἄργολίδας, ὅπου ἔχουμε πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴ σειρὰ πραγματοποίησης τῶν μεγάλων κατασκευαστικῶν ἔργων, φαίνεται ὅτι αὐτὰ ὑλοποιούνταν ὀλοένα καὶ πιὸ ἐντατικά, γιὰ νὰ κορυφωθοῦν στὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς ἀνακτορικῆς ἐποχῆς²³. Βάσει αὐτῶν τῶν ἐκτιμήσεων, θὰ ὑποστηρίξω στὴν παρουσίασή μου ὅτι ἡ ἀνάλυση καὶ ἡ ἀξιολόγηση τοῦ μεσοπρόθεσμου καὶ τοῦ μακροπρόθεσμου ἐπιπέδου εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση ἀφενὸς τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου τῶν

20. PARKINSON 1999, 83-85· SHELMERDINE 2001, 376-377· DEGER-JALKOTZY 2008, 387-390· JUNG 2016.

21. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ 1954.

22. SHELMERDINE 2001, 372-373· DICKINSON 2006, 42-43· WIENER 2017, 48-49.

23. MARZOLFF 2004, 86· MARAN 2009, 248-255· MARAN 2015, 280-282.

καταστροφών σε όλη του την πολυπλοκότητα και αφετέρου της εξαιρετικά μεγάλης έμβλειας που είχαν οι επιπτώσεις των καταστροφών.

Άς ξεκινήσω όμως πρώτα με το βραχυπρόθεσμο επίπεδο των τελικών καταστροφών των ανακτόρων. Αυτό μᾶς φέρνει στο θέμα των αιτίων των καταστροφών. Σε όλες τις περιοχές, οι καταστροφές φαίνεται να είχαν συνοδευτεί από πυρκαγιά, ή οποία θα μπορούσε να προκληθεί μόνο από σεισμό ή ανθρώπινο παράγοντα. Άλλοι παράγοντες, όπως οι κλιματικές διακυμάνσεις ή οι επιδημίες, αν και δεν μπορούν να προκαλέσουν άμεσα πυρκαγιές, θα πρέπει ωστόσο να θεωρηθούν ως δυνητικοί καταλύτες λίγο πριν από τις καταστροφές²⁴. Όπως ήδη αναφέραμε, δεν υπάρχουν επί του παρόντος σαφείς αποδείξεις ότι κάποιες από τις καταστροφές προκλήθηκαν από σειμούς, και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο δεν θα έμεινω περαιτέρω στο ένδεχομένο αυτό κατά την ομιλία μου. Συνεπώς, ως μοναδική εναλλακτική απομένει πλέον ο «ανθρώπινος παράγοντας» με τη μορφή της συλλογικής βίας²⁵, διότι εξαιτίας του τεράστιου αριθμού καταστροφών και των έκτεταμένων συνεπειών τους ο εξ άμελειας έμπρησμός μπορεί να αποκλεισθεί. Ός προς τις διάφορες εκφάνσεις «συλλογικής βίας», διακρίνω μεταξύ έξωτερικών έχθρικών επιθέσεων και ένδογενών συρράξεων, δηλαδή συγκρούσεων μεταξύ αντιπάλων ομάδων που ανήκουν στην ίδια πολιτική κοινωνία. Οι έξωτερικές επιθέσεις μπορεί να προέρχονταν από γειτονικές περιοχές, από πιό απομακρυσμένες περιοχές της ήπειρωτικής Ελλάδας ή του Αιγαίου ή ακόμα κι εκτός του Αιγαίου. Όσον αφορά τις ένδογενείς ένοπλες συγκρούσεις μέσα σε μια πολιτική κοινωνία, θα διακρίνω τὰ αντιμαχόμενα μέρη ανάλογα με την «όριζόντια» ή «κάθετη» θέση τους στον αντίστοιχο κοινωνικό χώρο. Αντίπαλοι που έρχονταν αντιμέτωποι «όριζόντια» ανήκαν κυρίως σε φατρίες εντός των έλιτ των αντίστοιχων κοινωνιών, ενώ συγκρούσεις μεταξύ «κάθετα» αντιτιθέμενων αντιπάλων μπορεί να έπαιρναν τη μορφή έξεγέρσεων κοινωνικά και οικονομικά ασθενέστερων ομάδων²⁶ ενάντια στις ανακτορικές αριστοκρατίες γενικά ή ειδικότερα ενάντια στους ήγγετες.

24. KNAPP – MANNING 2016, 113, 136· MIDDLETON 2017, 347-349· WIENER 2017, 47-53.

25. WIENER 2017, 50-51.

26. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ 1954, 236-239· JUNG 2016, 563-567· JUNG 2017, 88-93, 96-101.

Ἄν καὶ μὲ βᾶση μόνο τὰ ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα εἶναι ἀδύνατο νὰ διευκρινιστεῖ ποιὲς μορφές συλλογικῆς βίας ἐμπλέκονται, ἡ ὑπόθεση τῆς βίαιης καταστροφῆς τῶν ἀνακτόρων μοῦ φαίνεται πολὺ πιὸ τεκμηριωμένη ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τοῦ σειсмоῦ. Ἰδιαίτερα πειστικὰ θεωρῶ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὁ Reinhard Jung προβάλλει ὡς ἐνδείξεις γιὰ τὴ λεηλασία τουλάχιστον ὀρισμένων ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή τους²⁷. Οἱ πρόσφατες ἀνασκαφές στὸν Ἅγιο Βασίλειο στὴ Λακωνία μᾶς ὑπενθυμίζουν πόσα πολύτιμα ἀντικείμενα θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναμένουμε ἀπὸ ἓνα ξαφνικὰ κατεστραμμένο παλάτι. Οἱ ἀνασκαφές στὸ στρῶμα καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου ποὺ χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ. ἔφεραν στὸ φῶς πολυάριθμα πολύτιμα ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων μιὰ ὀλόκληρη συλλογὴ ἀπὸ ξίφη²⁸. Παρόμοια σύνολα εὐρημάτων ἦρθαν στὸ φῶς σὲ στρώματα καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν²⁹. Ἀντιθέτως, οὔτε στὴν Τίρυνθα οὔτε στὶς Μυκῆνες ἢ στὴν Πύλο ὑπῆρχαν ἀνάλογες συγκεντρώσεις πολύτιμων ἀντικειμένων, κάτι ποὺ ἤδη στὸ παρελθὸν εἶχε ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ ὀρισμένους ἀνασκαφεῖς τῶν χώρων ὡς ἀπόρροια ἐκτεταμένων λεηλασιῶν³⁰. Ἡ ἀπουσία τέτοιων ἀντικειμένων ὑποδηλώνει συστηματικὴ λεηλασία, τὴν ὁποία διαδέχθηκε ἡ πυρπόληση τῶν κτιρίων.

Ἄν στραφοῦμε τώρα στὸ μεσοπρόθεσμο καὶ μακροπρόθεσμο ἐπίπεδο, ἡ ἀνάλυση ἐστιάζεται ἀναπόφευκτα στὴν ἀξιολόγηση ἐκείνων τῶν διαδικασιῶν καὶ δομῶν ποὺ ὀδήγησαν στὴν κατάρρευση τῶν ἀνακτόρων. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἀξιολόγησης θὰ ἤθελα νὰ ξεχωρίσω τρεῖς στενὰ ἀλληλένδετους παράγοντες ἱστορικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς σημασίας ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα τύχει τῆς πρέπουσας προσοχῆς σὲ σχέση μὲ τὶς τελικὲς ἀνακτορικὲς καταστροφές, ἀν καὶ ἐνδέχεται νὰ συνέβαλαν στὴν ἐπιτάχυνση τῶν ἐξελίξεων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ. Αὐτοὶ οἱ παράγοντες εἶναι, πρῶτον, οἱ διαμάχες μεταξὺ τῶν ἐλίτ, δεύτερον τὰ κατασκευαστικὰ ἔργα μεγάλης κλίμακας καί, τρίτον, ἀλλαγές στὶς ἀνακτορικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις. Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ δυναμικοὺς παράγοντες, καθὼς δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα

27. JUNG 2016, 555-556.

28. ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ 2012· ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ 2012, 95-97, εἰκ. 8.

29. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 2010, 70-91.

30. WACE 1949, 95· BLEGEN – RAWSON 1966, 424· JUNG 2016, 555.

ποιός από αυτούς έπαιξε καταλυτικό ρόλο ούτε πώς άλλαλεπιδροῦσαν με-
ταξύ τους. Βεβαίως ή έπιλογή αυτή δέν σημαίνει ότι αποκλείω τήν ύπαρξη
περαιτέρω παραμέτρων. Έπέλεξα έν προκειμένω νά έστιάσω σέ αυτούς
τους τρεῖς παράγοντες διότι σέ κάποιο βαθμό αντικατοπτρίζονται στις άρ-
χειολογικές πηγές.

Τό έκρηκτικό δυναμικό τοῦ πρώτου παράγοντα έμφαίνεται στο παρά-
δειγμα τής ύστερης χεττιτικής αυτοκρατορίας, όπου ένα πανίσχυρο κράτος
άποδυναμώθηκε και τελικά καταλύθηκε έπειδή ή σειρά διαδοχής στον θρόνο
άμφισβητούνταν κατά καιρούς από μέλη τής ευρύτερης βασιλικής οικογένε-
νειας³¹. Η φύση τών κειμένων τής Γραμμικής Β πού διαθέτουμε για τή
μυκηναϊκή Ελλάδα δέν μάς έπιτρέπει τή διάγνωση παρομοίων τάσεων,
διότι δέν μάς παραδίδουν καμία πληροφορία σχετική με τά όνόματα και τις
σχέσεις τών πολιτικά ίσχυρών τών μυκηναϊκών άνακτόρων ούτε για τις
σχέσεις μεταξύ τών μελών διαφόρων δυναστειών³². Ωστόσο θεωρώ πολὺ
πιθανό ότι άνάλογες με τή χεττιτική αυτοκρατορία δυναστικές διαμάχες
έκτυλίχθηκαν και στη μυκηναϊκή Ελλάδα³³. Οι βασιλικές οικογένειες τών
άνακτορικών πόλεων θά πρέπει νά συνδέονταν συγγενικά μέσω ένδογαμίας,
πράγμα πού σήμαινε ότι τά άδέρφια, τά παιδιά, τά έξαδέρφια ή τά άνίψια
τών άνάκτων είναι πιθανό νά καταλάμβαναν ύψηλά πολιτικά άξιώματα είτε
στη δική τους πολιτεία είτε σέ γειτονικές χῶρες μέσω γάμου, προνομίων ή
κληρονομιάς. Ως έκ τούτου, οι έριδες για τή διαδοχή τοῦ θρόνου μεταξύ
τών άμέσων άπογόνων κάθε άνακτα ή/και τών άπογόνων τών γενεαλογικών
κλάδων τών άδελφών και τών θείων του θά πρέπει νά ήταν άναπόφευκτες³⁴.

31. HAWKINS 2002· BRUCE 2005, 327-333.

32. Όπως όρθως παρατήρησε ό MIDDLETON 2017, 144 σχετικά με τις μυ-
κηναϊκές άνακτορικές πολιτείες: «Although we may imagine relatively stable
kingdoms that suddenly collapsed this is largely because we lack literary evidence
that tells us otherwise, as it does for the Romans, Hittites and others where rivals for
power can be identified».

33. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ 1954, 237· HOOKER 1976, 177. Ό DICKINSON 2006, 54-56
έχει ήδη έπισημάνει τήν πιθανότητα έσωτερικών συγκρούσεων ως έναν παράγοντα
πού συνέτεινε στην κατάρρευση τών μυκηναϊκών πολιτειών.

34. Ως πρὸς τόν ρόλο τών ένδοκοινωνικών άγόνων για τήν έξουσία στην
κατάρρευση αυτοκρατοριών βλ. McANANY – YOFFEE 2010, 8-9· CAHILL 2010,
225-226· MIDDLETON 2017, 166-168, 341-342.

Σε αυτό το πλαίσιο ή σχέση μεταξύ των ανακτορικών κέντρων της Αργολίδας έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως ένα πιθανό παράδειγμα για ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των μελών μιας βασιλικής δυναστείας. Η Τίρυνθα παρέμεινε κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου τμήματος της ανακτορικής εποχής στη σκιά των ισχυρών Μυκηνών, μέχρις ότου, λίγες δεκαετίες πριν από την τελική ανακτορική καταστροφή, ο χώρος αναπτύχθηκε ραγδαία με τεράστιες επενδύσεις σε ό,τι ο Hans Lauter χαρακτήρισε ως «Μυκηναϊκές Βερσαλλίες»³⁵. Η Κάτω Ακρόπολις ενισχύθηκε από ένα κυκλώπειο τείχος και στη δυτική πλευρά του τείχους δημιουργήθηκαν με τον έκφορικό τρόπο δόμησης κτιστές υπόγειες προσβάσεις, οι λεγόμενες σύριγγες, για την εξασφάλιση της ύδρευσης σε περιόδους πολιορκίας. Επίσης, με τον έκφορικό τρόπο δόμησης κτίστηκε στην Άνω Ακρόπολη ή ανατολική Γαλαρία, ή οποία πιθανότατα χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος. Το γεγονός ότι τα οικοδομήματα αυτά ακόμα στέκονται όρθια στον χρόνο δείχνει την αριστοτεχνική τεχνική κατασκευής.

Έρμηνεύοντας αυτή την εξέλιξη ο Ulrich Thaler και ο Philipp Stockhammer³⁶, ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο, πρότειναν ότι την εποχή εκείνη ή Τίρυνθα είχε ήδη αντικαταστήσει τις Μυκήνες ως πρωτεύουσα του μυκηναϊκού βασιλείου της Αργολίδας³⁷. Μολονότι όρθα έχουν τονίσει την πολιτική σημασία της σημαντικής επένδυσης για την ανάπτυξη της Τίρυνθας, κατά τη γνώμη μου ή έρμηνεία τους χρήζει τροποποίησης. Η αρχιτεκτονική ανάπτυξη της Τίρυνθας θα πρέπει να είχε πραγματοποιηθεί ενώ υφίστατο ακόμα ή κυριαρχία των Μυκηνών, γιατί ή αποτύπωση αυτής της υπαγωγής είναι προφανής στην αρχιτεκτονική σημειολογία του νέου ανακτορικού συμπλέγματος. Η εξάρτηση της Τίρυνθας από τις Μυκήνες φαίνεται, παραδείγματος χάριν, στη χρήση ενός ιδιαιτέρως υψηλής ποιότητας κροκαλοπαγούς πετρώματος στο ανάκτορο της Τίρυνθας. Περίπου δέκα μεγάλοι όγκόλιθοι αυτού του υλικού μεταφέρθηκαν με μεγάλο κόστος στην Τίρυνθα από λατομεία των Μυκηνών για να τοποθετηθούν σε κείρια σημεία

35. LAUTER 1987, 225.

36. THALER 2009, 292-294, 352, 419· THALER 2018α, 239-240, 282-284· STOCKHAMMER 2008, 49-50· STOCKHAMMER 2011, 209.

37. Βλ. επίσης WIENER 2017, 61-62.

τῆς πορείας πρὸς τὸ μεγάλο μέγαρο. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὀγκόλιθους, αὐτὸ τὸ πέτρωμα εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο στὴν Τίρυνθα³⁸.

Ὡστόσο, ὅπως συχνὰ συμβαίνει στὸ πλαίσιο τῶν ἱστορικῶν ἐξελιζέων, οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους διαμορφώθηκε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἄλλαξαν μέσα ἀπὸ τὴ χρῆση τῆς μὲ τρόπο ἀπρόβλεπτο, ἀναιρώντας οὐσιαστικὰ τὸ ἀρχικὸ σχέδιο. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὁ κυβερνήτης τῆς Τίρυνθας, ποὺ ἴσως ἦταν ἀδελφός, ἐξάδελφος ἢ θεῖος τοῦ ἀνακτα τῶν Μυκηναῶν, καὶ οἱ ὀπαδοὶ του ἐνδέχεται νὰ οἰκειοποιήθηκαν τὸ μεγαλοπρεπὲς νέο ἀνάκτορο γιὰ δικούς τους σκοποὺς, ἐντείνοντας ἔτσι τὴν ἤδη ὑποφώσκουσα διένεξη μὲ τὶς Μυκῆνες.

Διάφοροι παράγοντες θὰ μπορούσαν νὰ προκαλέσουν συγκρούσεις ἐντὸς τῶν ἑλίτ οἱ ὁποῖες κυβερνοῦσαν, γεγονόσ ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ στὸν δεῦτερο παράγοντα πρὸς συζήτηση, τὰ μνημειώδη ἀρχιτεκτονικὰ καὶ τεχνολογικὰ ἔργα, ἡ ἐκτέλεση τῶν ὁποίων ἀποτέλεσε, κατὰ τὴ γνώμη μου, μέρος τῆς ταυτότητας τῶν Μυκηναίων ἡγεμόνων. Ἦδη ὁ Klaus Kilian³⁹ εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι αὐτὰ τὰ κατασκευαστικὰ προγράμματα ἦταν ἐν μέρει ὑπεύθυνα γιὰ τὴν κατάρρευση τῶν ἀνακτόρων, καθὼς διασπάθισαν πολὺτιμους ἀνακτορικοὺς πόρους, ἐνῶ ἀποσποῦσαν ὅλο καὶ μεγαλύτερα τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὶς γεωργικὲς δραστηριότητες. Πιστεύω ὅτι ὁ Kilian εἶχε δίκιο: αὐτὰ τὰ μεγάλα δημόσια ἔργα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ καταχρηστικὸ φορολογικὸ σύστημα⁴⁰, πυροδότησαν ἕναν κοινωνικὸ ἀναβρασμὸ, καθὼς ἐπιβάρυναν ὅλο τὸν πληθυσμὸ⁴¹. Ὅπως ἤδη ἀνέφερα, τὰ παραδείγματα τῶν Μυκηναίων, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Τίρυνθας, ὑπογραμμίζουν ὅτι οἱ ἐπενδύσεις σὲ μεγάλα κατασκευαστικὰ ἔργα φαίνεται ὅτι εἶχαν ἀυξηθεῖ κατακόρυφα πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀνακτορικῆς ἐποχῆς. Ἐνα ἐξόχως μεγαλομανὲς ἔργο ὅπως ἡ ἐκτροπὴ τοῦ χειμάρρου⁴² στὴν Τίρυνθα φαίνεται πὼς ὀλοκληρώθηκε λίγο

38. KÜPPER 1996, 115-118· WRIGHT 2006, 60, πίν. 10,2· MARAN 2006, 82, πίν. 12.

39. KILIAN 1988a, 134· Βλ. ἐπίσης THOMAS – CONANT 1999, 25.

40. JUNG 2016, 563-564.

41. MARAN 2009, 255.

42. BALCER 1974· KILIAN 1988a, 134· ZANGGER 1993, 204-207· KNAUSS 1995· ΜΠΙΛΗΣ 2016.

πριν ἐπέλθει ἡ τελικὴ καταστροφή. Αὐτὸ καὶ μόνο ὑποδεικνύει μιὰ πιθανὴ σχέση μετὰ τῶν μεγάλων κατασκευαστικῶν ἔργων καὶ τῶν καταστροφῶν.

Αὐτὰ τὰ κατασκευαστικὰ ἔργα μπορεῖ ὅμως νὰ ἀπέβησαν μοιραῖα γιὰ τὰ ἀνάκτορα καὶ γιὰ ἄλλους λόγους ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἀνέφερε ὁ Kilian. Μιὰ ἀνάλυση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δυναμικῆς στὶς Μυκῆνες, τὴν Τίρυνθα καὶ τὴν Πύλο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πυρήνας τῶν ἐλίτ ποὺ κυβερνοῦσαν κατὰ τὴν ὕστερη ἀνακτορικὴ περίοδο ἐπεδίωκε νὰ μονοπωλεῖ τὴ χρήση τοῦ πολιτικοθησκευτικοῦ χώρου μέσα στὰ ἀνακτορικὰ κέντρα. Πρόσφατες ἔρευνες στὶς Μυκῆνες ἔχουν δείξει ὅτι τὸ θρησκευτικὸ κέντρο καὶ ὁ ταφικὸς κύκλος Α βρισκόνταν μέχρι τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ. ἐκτὸς τοῦ δυτικοῦ τείχους καὶ ἐπομένως ἦταν ἀνοικτὰ γιὰ ὅλους. Στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα χτίστηκε ἕνα νέο τεῖχος τὸ ὁποῖο συνέδεε τὸ θρησκευτικὸ κέντρο καὶ τὸν ταφικὸ κύκλο Α, μέσῳ μιᾶς πομπικῆς ὁδοῦ, μὲ τὸ μέγαρο⁴³. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἐπίσκεψη αὐτῶν τῶν μνημείων ἀποτελοῦσε πλέον ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῆς ἐλίτ ποὺ διέμενε στὸ ἀνάκτορο⁴⁴. Ἡ ἐρμητικὴ ἀπομόνωση τῆς ἡγεσίας γύρω ἀπὸ τὸν ἀνακτα παρατηρεῖται ἐπίσης στὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο τῶν ἀνακτόρων. Στὴν Τίρυνθα ὁ δρόμος πρὸς τὸ μέγαρο ἦταν ἔτσι χωρισμένος σὲ τμήματα ὥστε στὶς πομπὲς εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ συνεχίσουν ὁλοένα καὶ μικρότερες ομάδες ἀτόμων, ἔτσι ὥστε τελικὰ μόνο πολὺ λίγα ἄτομα μποροῦσαν νὰ παρευρεθοῦν στὶς τελετουργίες στὸν σχετικὰ μικρὸ χώρο τῆς αἵθουσας τοῦ θρόνου⁴⁵.

Τέτοιες τάσεις ἀποκλεισμοῦ καὶ ἐσωστρέφειας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐνέτειναν τὶς ἤδη ὑπάρχουσες πολιτικὲς διαμάχες ἐντὸς τῶν ἐλίτ. Ἡ ἐναρξὴ αὐτῶν τῶν διαμαχῶν εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ἄρρηκτα δεμένη μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ ἀνακτα⁴⁶, ἡ ὁποία μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Κρήτη στὰ ἠπειρωτικὰ ἀνάκτορα γύρω στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ., μετὰ τὴ μεγάλη καταστροφή στὴν Κνωσὸ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταφορᾶς νέων ἰδεολογιῶν ἀπὸ τὴν

43. WARDLE 2003, 320-325· WARDLE 2015, 592-593.

44. MARAN 2016a, 588.

45. WRIGHT 1994, 51-60· WRIGHT 2006· MARAN 2006, 78-85· MARAN 2012, 150-158· THALER 2012, 191-198· THALER 2018a, 187-241· THALER 2018b.

46. KILIAN 1988b· WRIGHT 1994, 59· PALAIMA 1995, 127-128· PALAIMA 2016, 138-144, 150-153.

Κρήτη. Τὰ πρῶτα μέγαρο τοῦ 14ου αἰώνα εἶναι ἓνα ὑβριδικὸ μείγμα ἀνάμεσα σὲ τοπικὰ κτίρια μὲ κεντρικὴ ἐστία καὶ στὴν αἴθουσα τοῦ θρόνου τῆς Κνωσοῦ⁴⁷. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι ἡ σύνθεση τῆς τοιχογραφίας τοῦ θρόνου στὸ μέγαρο τῆς Πύλου εἶναι ἀντίγραφο ἐκείνης στὴν αἴθουσα τοῦ θρόνου τῆς Κνωσοῦ.

Αὐτὸ σημαίνει κατ' ἀρχὰς ὅτι τὸ ἰδεολογικὸ ἔρεισμα τῆς βασιλείας δὲν ἀποτελοῦσε μέρος τῶν τοπικῶν παραδόσεων. Τὸ γεγονός ὅτι μόνο οἱ ἐλίτ, καὶ ὄχι ἡ πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ, εἶχαν πρόσβαση στὰ ἐνδότερα τῶν ἀνακτόρων καὶ δικαίωμα συμμετοχῆς στὶς σημαντικότερες τελετουργίες σίγουρα δὲν συνέβαλλε στὴν εὐρύτερη ἀποδοχὴ καὶ ἀναπαραγωγὴ αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας. Ἀντίθετα, ἡ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἰδεολογίας τοῦ ἀνακτα κυρίως μέσῳ τῶν ἐλίτ ποὺ κυβερνοῦσαν καὶ ἀνάμεσα στὶς τάξεις τους μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὸν φαῦλο κύκλο ἐνὸς ἐσωτερικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἰδιαίτερα ἡ μικρὴ ὁμάδα τῆς κυρίαρχης ἐλίτ γύρω ἀπὸ τὸν ἀνακτα βρέθηκε δέσμια αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ἐντασσόταν καὶ ἡ πραγματοποίηση μεγάλων κατασκευαστικῶν ἔργων. Ἡ ἐπένδυση στὸν τομέα αὐτὸ γινόταν ὄλο καὶ πιὸ ἐπιτακτικὴ, καθὼς τὰ ὀλοκληρωμένα μνημεῖα ἀποτελοῦσαν ἀφενὸς ἔκφραση καὶ νομιμοποίηση τῆς κυριαρχίας τῆς ἐλίτ αὐτῆς, ἀφετέρου ἐπίκεντρο πολυτελῶν τελετουργιῶν μέσῳ τῶν ὁποίων προέβαλλε τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς σχέσης της πρὸς τοὺς θεοὺς⁴⁸. Ὅμως ἡ ἀριθμητικὰ μικρὴ ὁμάδα τῆς ἐλίτ γύρω ἀπὸ τὸν ἀνακτα, ὅσο περισσότερο ἐπεδίωκε νὰ μονοπωλεῖ τὴν πρόσβαση στὰ μνημεῖα ἐκεῖνα ὅπου λάμβαναν χώρα οἱ ζωτικὲς γιὰ τὴ συνέχιση τῆς πολιτείας τελετουργίες, τόσο περισσότερο ἀποξενωνόταν μὲ τὴ στάση της ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες κοινωνικὲς ὁμάδες. Συνεπῶς, ὁ πυρήνας τῆς πολιτικῆς ἐλίτ γινόταν ὀλοένα καὶ πιὸ ἐσωστρεφῆς καί, λόγω τῆς ἐρμητικῆς τοῦ ἰδεολογικῆς καὶ χωρικῆς ἀπομόνωσης, καὶ πιὸ εὐάλωτος στὶς δολοπλοκίες κατώτερων πολιτικῶν ἀξιωματούχων, οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονταν παραγκωνισμένοι καὶ ἦταν ἱκανοὶ νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὴν δυσἀρέσκεια τοῦ πληθυσμοῦ γιὰ νὰ τὸν χειραγωγήσουν.

Τὰ μνημειώδη κατασκευαστικὰ ἔργα, ποὺ ἀναμφισβήτητα ἐκτελέσθηκαν κατ' ἐντολὴ τοῦ ἀνακτα, προσέφεραν στοὺς χαρισματούχους τοπικοὺς κυβερνήτες καὶ στοὺς συμμάχους τους μιὰ εὐκαιρία γιὰ προσωπικὴ

47. MARAN – STAVRIANOPOULOU 2007· MARAN 2015, 280.

48. BENDALL 2004· LUPACK 2010, 272· LUPACK 2018· NAKASSIS 2012.

προβολή, καθότι οί τελευταῖοι, χρησιμοποιώντας τις ὀργανωτικές τους ἰκανότητες, μπορούσαν νὰ κινητοποιήσουν τὸν πληθυσμό, νὰ στρατολογήσουν εἰδικούς καὶ νὰ ἐπιβλέψουν τὴν ἄρτια ἐκτέλεση τῶν προγραμμαμάτων. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἦταν σὲ θέση νὰ δημιουργήσουν δίκτυα κινητοποίησης ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν εὐκόλα –ἂν χρειαζόταν– νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ γιὰ τὴν κινητοποίηση στρατιωτικοῦ δυναμικοῦ.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διαφορετικὴ βᾶση τῆς δύναμης τῶν τοπικῶν κυβερνητῶν καὶ τῶν τοπικῶν ἐλίτ ἀπέναντι στὴν κεντρικὴ ἐξουσία διακρίνουμε στὴν Τίρυνθα, ὅπου εἰδικὰ στὸν τομέα τῶν μεγάλων κατασκευαστικῶν ἔργων διαπιστώνουμε μὲ ἔκπληξη ἐνδείξεις ἄρρηκτης συνέχειας μεταξύ τῆς ἀνακτορικῆς καὶ τῆς μετα-ἀνακτορικῆς ἐποχῆς. Πρόσφατα εὐρήματα στὸ πλαίσιο μιᾶς ἐλληνογερμανικῆς ἀνασκαφῆς συνεργασίας στὴ βορειοδυτικὴ Κάτω Πόλη τῆς Τίρυνθας ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἄποψη ποὺ εἶχα ἤδη ἐκφράσει στὸ παρελθόν, ὅτι ἡ ἐκτροπὴ τοῦ χειμάρρου ἦταν μέρος ἐνὸς γενικοῦ «στρατηγικοῦ σχεδίου» στὴν τελικὴ ἀνακτορικὴ φάση, ποὺ ἀπέβλεπε στὴ δημιουργία μιᾶς ἐντελῶς νέας οἰκιστικῆς ζώνης στὰ βόρεια τῆς ἀκρόπολης⁴⁹. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀποδεικνύουν ὅτι, μετὰ τὴν ἐκτροπὴ τοῦ χειμάρρου στὸ τέλος τῆς ἀνακτορικῆς περιόδου, μιὰ ἐπίχωση πάχους τριάντα μὲ σαράντα ἑκατοστῶν ἀπλώθηκε σὲ μεγάλη ἔκταση πάνω ἀπὸ τὰ ἀποξηραμένα ποτάμια ἰζήματα καὶ ἰσοπεδώθηκε προσεκτικά, δημιουργώντας ἕνα ὁμοίομορφο καὶ σταθερὸ ὑπόστρωμα⁵⁰. Ὡστόσο τὸ ἔργο τῆς ἐκτροπῆς φαίνεται ὅτι ὀλοκληρώθηκε μόλις λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀνακτόρου, ἐνῶ ἡ περαιτέρω ὑλοποίηση τοῦ οἰκιστικοῦ σχεδίου πραγματοποιήθηκε στὴν ἀρχὴ τῆς μετα-ἀνακτορικῆς ἐποχῆς, ὅταν ὀλοκληρῆ ἡ ζώνη ἀναπτύχθηκε συστηματικὰ σὲ μιὰ νέα Κάτω Πόλη⁵¹. Αὐτὴ τὴν ἐντυπωσιακὴ συνέχεια ἀνάμεσα στὸν σχεδιασμὸ καὶ στὴν ἐκτέλεση ἔργων μεγάλης κλίμακας μεταξύ ἀνακτορικῆς καὶ μετα-ἀνακτορικῆς ἐποχῆς ἐρμηνεύω ὡς ἐνδειξὴ ὅτι τμημα τῆς τοπικῆς ἐλίτ, ἴσως καὶ ὁ τοπικὸς κυβερνήτης, ὄχι μόνον ἐπιβίωσαν τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ ἀνῆκαν σὲ

49. MARAN 2008, 89-90· MARAN 2009, 253-255· MARAN 2015, 284.

50. BIRNDORFER ET AL. 2019.

51. MARAN – PAPADIMITRIOU 2016· MARAN – PAPADIMITRIOU 2019· MARAN 2016b.

όσους έπωφελήθηκαν από την πολιτική άναταραχή, πιθανώς έπειδή συμμετεΐχαν στον στρατιωτικό σχεδιασμό της.

Αυτή ή παρατήρηση μās όδηγεΐ στον τρίτο παράγοντα τον όποιο θά ήθελα νά θίξω και στον όποιο άποδίδω καιριο ρόλο, δηλαδή τις άλλαγές στις άνακτορικές στρατιωτικές δυνάμεις. Η ίσχυς των μυκηναΐκων άνακτόρων βασιζόταν ουσιαστικά στον στρατό τους⁵², ό όποιος μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για την έξωθεν προστασία, αλλά και για την καταστολή τυχόν έσωτερικών άντιπάλων. Λόγω τής μεγάλης σημασίας του στρατού για τη διασφάλιση τής κυριαρχίας, οι άλλαγές στη σύνθεση των στρατευμάτων και των έξοπλισμών τους ένέχουν μεγάλο ένδιαφέρον. Μια τέτοια μεταβολή συνέβη κατά τον 13ο αΐώνα π.Χ. με την είσαγωγή μιās όλόκληρης σειρας νέων τύπων όπλων ίταλικής προέλευσης, μεταξύ των όποιων και τά κοφτερά ξίφη τύπου Naue II. Ήψη αυτου του τύπου έμφανίζονται στην Έλλάδα μαζί με άλλες μορφές όπλων για πρώτη φορά στα τέλη του 13ου αΐώνα π.Χ. Τα καλύτερα παράλληλα βρίσκονται στην Ίταλία⁵³.

Βασιζόμενος σε πειστικά έπιχειρήματα και χρησιμοποιώντας το αντίστοιχο παράδειγμα τής συμμετοχής μεσογειακών ομάδων πολεμιστών στον αΐγυπτιακό στρατό τής έποχής του Ραμσή Β', ό Jung⁵⁴ διατύπωσε μιā αντίστοιχη θεωρία για τις μυκηναΐκές πολιτεΐς, άναπτύσσοντας έτσι περαιτέρω την ιδέα του Hector Catling⁵⁵ για ξένους μισθοφόρους στην ύπηρεσία των Μυκηναΐων ήγεμόνων⁵⁶. Η ένσωμάτωση τέτοιων ξένων πολε-

52. DAVIS – BENNET 1999· DEGER-JALKOTZY 1999.

53. BIETTI SESTIERI 1973, 407-411· SANDARS 1978, 91-92· HARDING 1984, 155-180· BETTELLI 2002, 133-137· JUNG 2009a· JUNG 2009b· VITALE 2012· JUNG – MEHOFER 2013· IACONO 2013· PABST 2013· MOLLOY 2016· MEHOFER – JUNG 2017.

54. JUNG 2009a, 147-149· JUNG 2009b, 78· JUNG 2017b, 27· JUNG – MEHOFER 2013, 184-185. Βλ. έπίσης PABST 2013, 123-126· WIENER 2017, 54-55.

55. CATLING 1968, 103· Βλ. έπίσης CATLING 1961, 121· SANDARS 1978, 93-94· DEGER-JALKOTZY 1977, 75· DREWS 1993, 155-157· BETTELLI 1999, 469· BETTELLI 2002, 134.

56. Για τη σύγκριση με την κατάσταση στην Αΐγυπτο, βλ. ήδη DEGER-JALKOTZY 1977, 75· BERNABO BREA 1982· DOBESCH 1983, 183· SCHACHERMEYR 1984, 161-162· LEHMANN 1985, 56-59· DREWS 1993, 147-155· BETTELLI 2002, 134-136.

μικῶν ομάδων πρέπει νὰ αὐξήσε σημαντικὰ τὴν ἑτερογένεια τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, γεγονόςς ποὺ πιθανῶς εὐνόησε τὴν ἄνοδο ἐνὸς νέου τύπου πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ ποὺ ἦταν σὲ θέση νὰ ἡγηθεῖ ἐνὸς νεοσύστατου καὶ πολυεθνικοῦ σώματος πολεμιστῶν.

Ὁ ρόλος αὐτῶν τῶν *warlords*, τῶν πολεμικῶν ἀρχηγῶν ὅπως θὰ ἤθελα νὰ τοὺς ἀποκαλῶ⁵⁷, μπορεῖ νὰ ἦταν καταλυτικός γιὰ δύο λόγους: ἡ ἀξιοποίηση νέων πολεμικῶν τακτικῶν, φορεῖς τῶν ὁποίων ἦταν οἱ ξένες πολεμικὲς ομάδες, ἀποτελοῦσε ἕνα ἀποφασιστικῆς σημασίας πλεονέκτημα τόσο γιὰ τοὺς κυβερνῶντες, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς πολεμικοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν τῶν ομάδων. Οἱ τελευταῖοι μποροῦσαν νὰ αὐξήσουν τὴν ἐπιρροή καὶ τὸ ἔρεισμα τῆς ἐξουσίας τους ἐκμεταλλεύμενοι τὶς διαμάχες ἐντὸς τῶν οἰκογενειῶν ποὺ κυβερνοῦσαν καὶ σφυρηλατώντας συνασπισμοὺς μὲ μέλη τῆς παραδοσιακῆς ἐλίτ ποὺ αἰσθάνονταν παραγκωνισμένα⁵⁸. Σὲ ἕνα ἐπίπειο ὅπως ἡ Τίρυνθα, ἡ παρουσία ἰταλικῶν στοιχείων στὸν ὑλικὸ πολιτισμὸ εἶναι ἤδη ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα π.Χ. πολὺ ἐντονότερη σὲ σύγκριση μὲ τὶς Μυκῆνες καὶ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἀργολίδας⁵⁹. Ἡ παρουσία τέτοιων πολυεθνικῶν ομάδων πολεμιστῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγηση πολεμάρχων ἐνδεχομένως νὰ παρεῖχε στὸν τοπικὸ κυβερνήτη ἕνα σημαντικὸ πλεονέκτημα ἔναντι τῶν Μυκηνῶν. Δεδομένου ὅτι αὐτοὶ οἱ πολεμικοὶ ἀρχηγοὶ μποροῦσαν νὰ ἐκμεταλλεύονται τὰ ὑπάρχοντα κοινωνικὰ δίκτυα μεταξὺ τῶν πολεμικῶν ομάδων ἀνὰ τὴ Μεσόγειο, εἶχαν τὴ δυνατὸτητα νὰ ζητήσουν –καὶ νὰ λάβουν– ἐνισχύσεις μὲ σκοπὸ νὰ αὐξήσουν τὴν πολεμικὴ τους ἀνταγωνιστικότητά. Τὸ στρατηγικὸ πλεονέκτημα τῶν πολεμικῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν ομάδων τους ὅμως μποροῦσε νὰ μεταστραφεῖ σὲ μειονέκτημα καὶ σὲ σημαντικὸ παράγοντα κινδύνου γιὰ τοὺς Μυκηναίους ἡγεμόνες: ἡ πείρα αὐτῶν τῶν πολεμικῶν ομάδων στὴ χρῆση συλλογικῆς βίας καὶ ἐπίσης ἡ δική τους βάση στρατιωτικῆς ἐξουσίας τὶς καθιστοῦσε ἀπρόβλεπτες καὶ ἐπιφοβες, ἀφοῦ ὁ κίνδυνος

57. MARAN 2009, 256 ὑπόσημ. 64· MARAN 2018, 231-232· HITCHCOCK – MAEIR 2014, 635.

58. Σχετικὰ μὲ τὸν ρόλο τῶν «βαρβάρων» *foederati* στὴν Ὑστερη Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνα μ.Χ. ὡς πιθανὸ συγκριτικὸ παράδειγμα, βλ. MARAN 2018, 231.

59. BELARDELLI – BETTELLI 1999· KILIAN 1988a, 127-133· KILIAN 2007, 72-80· JUNG 2006, 32-57· MEIRI ET AL. 2019.

νά στραφούν με την παραμικρή αφορμή ενάντια στους ήγεμόνες τους έλλόχευε.

Συνοψίζοντας θα ήθελα να τονίσω την ανάγκη τόσο να κατανοήσουμε την τελική καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων ως το αποτέλεσμα δυναμικών διεργασιών, όσο και να απομακρυνθούμε από τις άπλουστευτικές υποθέσεις που βασίζονται σε μία και μοναδική αίτια, καθώς εστιάζουν αποκλειστικά στην περίοδο των τελικών καταστροφών και θεωρούν τη λοιπή ανακτορική εποχή ως περίοδο ακμής και σταθερότητας. Όπως υποστήριξα, τον 13ο αιώνα π.Χ. διάφοροι παράγοντες κρίσης αναπτύσσονται σε διαφορετικές χρονικές κλίμακες και επίπεδα των μυκηναϊκών ανακτορικών κοινωνιών. Καθεμία από αυτές τις παραμέτρους θα μπορούσε να έχει ακολουθήσει μια ακίνδυνη για την ύπαρξη των ανακτόρων πορεία, αλλά ήταν αυτός ο συνδυασμός τους που σταδιακά υπονόμισε την ήδη εύθραυστη συνοχή των μυκηναϊκών πολιτειών και οδήγησε στην καταστροφή τους. Είμαι βέβαιος ότι υπήρξαν πολλών τύπων συγκρούσεις και τοπικές ιδιαιτερότητες που δεν έχουμε ακόμα κατανοήσει. Η κρίση μπορεί να επιβαρύνθηκε από παράγοντες όπως οι επιδημίες, οι σεισμοί ή οι καταστροφές της σοδειάς λόγω απότομων κλιματικών αλλαγών⁶⁰, όμως κανένας από αυτούς τους παράγοντες δεν επαρκεί για να έρμηνεύσει από μόνος του την πτώση των ανακτόρων.

Τα ανάκτορα κατέρρευσαν κατά κύριο λόγο λόγω έσωτερικών αντιπαραθέσεων που κλιμακώθηκαν κατά τη διάρκεια μιας μακρᾶς περιόδου και τις οποίες εκμεταλλεύτηκαν μέλη της έλίτ. Σε συνδυασμό με τα ανταγωνιστικά ρήγματα, φυγόκεντρες τάσεις πυροδοτήθηκαν από κοινωνικές ομάδες που επιδίωκαν τα δικά τους συμφέροντα συνάπτοντας συμμαχίες προς ένισχυση της βάσης εξουσίας τους. Η θέση του Μανόλη Ανδρόνικου και του Reinhard Jung σχετικά με μια επανάσταση του καταπιεσμένου πληθυσμού ως αίτια της καταστροφῆς των ανακτόρων περιγράφει μόνο μία από τις δυναμικά πιθανές συγκρούσεις⁶¹. Μπορεί βέβαια ή δυσαρέσκεια των υπηκόων προς τους άνακτες να είχε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο, αλλά, όπως τόσο συχνά συμβαίνει με τις λεγόμενες επαναστάσεις, ή ανατροπή ήταν πάνω από όλα επιτυχής επειδή υποστηρίχθηκε και οργανώθηκε από παραγ-

60. KNAPP – MANNING 2016, 113, 136· MIDDLETON 2017, 348.

61. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ 1954· JUNG 2016, 566· JUNG 2017a, 101-107.

κωνισμένα μέλη τῆς ἐλίτ, τὰ ὅποια ἔχοντας πρόσβαση σὲ τμήματα τῆς στρατιωτικῆς ὑποδομῆς τῶν ἀνακτόρων μποροῦσαν νὰ τὰ στρέψουν ἐνάντια στοὺς ἡγέτες. Τὰ παραγκωνισμένα αὐτὰ μέλη, ἐμφορούμενα ἀπὸ τὶς δικές τους φιλοδοξίες καὶ τὴν αἴσθηση τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ὑποκίνησαν τὴν δυσἀρέσκεια τοῦ λαοῦ χειραγωγώντας τον γιὰ δικούς τους σκοπούς, ἐνῶ προσπάθησαν νὰ ἀνατρέψουν τὶς πολιτικὲς συνθήκες πρὸς ὄφελός τους μέσῳ στρατιωτικῶν συμμαχιῶν. Οἱ ὀμάδες ποὺ ἀναδείχθηκαν νικητρίες σὲ αὐτὲς τὶς συγκρούσεις ἀποτέλεσαν τὴν νέα ἡγετικὴ τάξη στὴν ἐποχὴ ποὺ ἀκολούθησε τὴν κατάρρευση τῶν ἀνακτόρων.

Βιβλιογραφία

Α. Ἑλληνόγλωσση

ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ, Μ. (ἐπιμ.), 2000-2010: Ἀπὸ τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων, Ἀθήνα 2012.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, Μ., Ἡ «ἄδωρικὴ εἰσβολή» καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, *Ἑλληνικά*, 13, 2, 1954, 221-240.

ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ, Α., Ἀνασκαφὴ στὸν Ἅγιο Βασίλειο Λακωνίας, *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, 167, 2012, 63-76.

ΜΠΙΛΗΣ, Θ., Τὸ μυκηναϊκὸ ἔργο τῆς ἐκτροπῆς τοῦ ρέματος τῆς Τίρυνθος, στί: Κ. ΖΑΜΠΑΣ – Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ – Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ – Α. ΟΗΝΕ-SORG (ἐπιμ.), *ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ – Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Μανόλη Κορρέ*, Ἀθήνα 2016, 361-367.

Β. Ξενόγλωσση

AMBRASEYS, N. N., Earthquakes and archaeology, *Journal of Archaeological Science*, 33, 2006, 1008-1016.

ARAVANTINOS, V., *The Archaeological Museum of Thebes*, Athens 2010, Online <<http://www.latsis-foundation.org/eng/electronic-library/the-museum-cycle/the-archaeological-museum-of-thebes>> (last access 15 April 2019).

ÅSTRÖM, P., The sea peoples in the light of new excavations, *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, 3, 1985, 3-18.

ÅSTRÖM, P. – ΔΕΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Κ., Signs of an earthquake at Midea?, in: S. STIROS – R. E. JONES (eds.), *Archaeoseismology*, Athens 1996, 37-40.

BALCER, J. M., The Mycenaean dam at Tiryns, *American Journal of Archaeology*, 78, 2, 1974, 141-149.

- BELARDELLI, C. – BETTELLI, M., La Raum 127 dell'Unterburg di Tirinto. Distribuzione della ceramica pseudominia e HMB, in: V. LA ROSA – D. PALERMO – L. VAGNETTI (eds.), *Ἐπὶ πόντον πλαζόμενοι. Simposio italiano di Studi Egei dedicato a Luigi Bernabò Brea e Giovanni Pugliese Carratelli, Roma, 18-20 febbraio 1998*, Roma 1999, 473-474.
- BENDALL, L. M., Fit for a king? Hierarchy, exclusion, aspiration, and desire in the social structure of Mycenaean banqueting, in: P. HALSTEAD – J. C. BARRETT (eds.), *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*, Sheffield 2004, 105-135.
- BERNABÒ BREA, L., Oriente e Occidente fra il XIII e il XII sec. a. C., *Magna Grecia*, 17, 3-4, 1982, 9-10.
- BETTELLI, M., Da Occidente a Oriente. Uomini, modelli e manufatti dall'Italia all'Egeo nella tarda Età del Bronzo, in: V. LA ROSA – D. PALERMO – L. VAGNETTI (eds.), *Ἐπὶ πόντον πλαζόμενοι. Simposio italiano di Studi Egei dedicato a Luigi Bernabò Brea e Giovanni Pugliese Carratelli, Roma, 18-20 febbraio 1998*, Roma 1999, 461-472.
- BETTELLI, M., *Italia meridionale e mondo miceneo. Ricerche su dinamiche di acculturazione e aspetti archeologici, con particolare riferimento ai versanti adriatico e ionico della penisola italiana*, Firenze 2002.
- BIETTI SESTIERI, A.M., The metal industry of continental Italy, 13th to the 11th century BC, and its connections with the Aegean, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 39, 1973, 383-424.
- BIRNDORFER, T. – KHAMNUEVA, S. – BORK, H.-R. – UNKEL, I., Geoarchäologische Untersuchungen, in: J. MARAN – A. PAPADIMITRIOU – T. BIRNDORFER – S. KHAMNUEVA – H.-R. BORK – I. UNKEL – H. KROLL, *Tiryns, Griechenland. Die Arbeiten der Jahre 2015 bis 2018, e-Forschungsberichte DAI 2019/1*, 72-74. Online <<https://publications.dainst.org/journals/efb/2182/6595>> (last access 15 April 2019).
- BLEGEN, C. W. – RAWSON, M., *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia. Volume 1. The Buildings and Their Contents*, Princeton 1966.
- BRICE, T., *The Kingdom of the Hittites*, Oxford – New York 2005.
- BRYSON, R. A. – LAMB, H. H. – DONLEY, D. L., Drought and the decline of Mycenae, *Antiquity*, 48, 189, 1974, 46-50.
- CAHILL, D., Advanced Andeans and backward Europeans. Structure and agency in the collapse of the Inca empire, in: P. A. MCANANY – N. YOFFEE (eds.), *Questioning Collapse: Human Resilience, Ecological Vulnerability, and the Aftermath of Empire*, Cambridge, New York – Melbourne 2010, 207-238.
- CARPENTER, R., *Discontinuity in Greek Civilization*, Cambridge 1966.

- CATLING, H. W., A new bronze sword from Cyprus, *Antiquity*, 35, 138, 1961, 115-122.
- CATLING, H. W., Late Minoan vases and bronzes in Oxford, *Annual of the British School at Athens*, 63, 1968, 89-131.
- CLINE, E. H., *1177 BC. The Year Civilization Collapsed*, Princeton 2014.
- DAVIS, J. L. – BENNET, J., Making Mycenaeans: warfare, territorial expansion, and representations of the other in the Pylian kingdom, in: R. LAFFINEUR (ed.), *Polemos. Le contexte guerrier en Égée à l'âge du Bronze, Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale, Université de Liège, 14-17 avril 1998*, Liège – Austin 1999, 105-120.
- DEGER-JALKOTZI, S., *Fremde Zuwanderer im spätmykenischen Griechenland. Zu einer Gruppe handgemachter Keramik aus den Myk. III C Siedlungsschichten von Aigeira*, Wien 1977.
- DEGER-JALKOTZI, S., Military prowess and social status in Mycenaean Greece, in: R. LAFFINEUR (ed.), *Polemos. Le contexte guerrier en Égée à l'âge du Bronze, Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale, Université de Liège, 14-17 avril 1998*, Liège – Austin 1999, 121-131.
- DEGER-JALKOTZI, S., Decline, destruction, aftermath, in: C. W. SHELMEKDINE (ed.), *The Aegean Bronze Age*, Cambridge – New York – Melbourne 2008, 387-415.
- DICKINSON, O. T. P. K., *The Aegean from Bronze Age to Iron Age. Continuity and Change between the Twelfth and Eighth Centuries BC*, London – New York 2006.
- DICKINSON, O. T. P. K., The collapse at the end of the Bronze Age, in: E. H. CLINE (ed.), *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford – New York 2010, 483-490.
- DOBESCH, G., Historische Fragestellungen in der Urgeschichte, in: S. DEGER-JALKOTZI (Hrsg.), *Griechenland, die Ägäis und die Levante während der «Dark Ages» vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr. Akten des Symposions von Stift Zwettl (NÖ) 11.-14. Oktober 1980*, Wien 1983, 179-230.
- DREWS, R., *The End of the Bronze Age. Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 BC*, Princeton 1993.
- FINNÉ, M. – HOLMGREN, K. – SHEN, C.-C. – HU, H.-M. – BOYD, M. – STOCKER, S., Late Bronze Age climate change and the destruction of the Mycenaean Palace of Nestor at Pylos, *PLoS One*, 2017 Dec 27; 12(12): e0189447.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189447>
- FRENCH, E. B., Evidence for an earthquake at Mycenae, in: S. STIROS – R. E. JONES (eds.), *Archaeoseismology*, Athens 1996, 51-54.
- HARDING, A. F., *The Mycenaeans and Europe*, London – Orlanto – San Diego 1984.

- HAWKINS, J. D., Anatolia: the end of the Hittite Empire and after, in: E. A. BRAUN-HOLZINGER – H. MATTHÄUS (Hrsgs), *Die nahöstlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr. Kontinuität und Wandel von Strukturen und Mechanismen kultureller Interaktion. Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 295 «Kulturelle und sprachliche Kontakte» der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 11.-12. Dezember 1998*, Möhnesee 2002, 143-151.
- HINZEN, K.-G. – MARAN, J. – HINOJOSA-PRIETO, H. – DAMM-MEINHARDT, U. – REAMER, S. K. – TZISLAKIS, J. – KEMNA, K. – SCHWEPPE, G. – FLEISCHER, C. – DEMAKOPOULOU, K., Reassessing the Mycenaean earthquake hypothesis. Results of the HERACLES project from Tiryns and Midea, Greece, *Bulletin of the Seismological Society of America*, 108, 3A, 2018, 1046-1070.
- HITCHCOCK, L. A. – MAEIR, A. M., Yo-ho, yo-ho, a seren's life for me!, *World Archaeology*, 46, 2014, 624-640.
- HOOKE, J. T., *Mycenaean Greece*, London – Henley – Boston 1976.
- IACONO, F., Westernizing Aegean of LH IIIC, in: M. E. ALBERTI – S. SABATINI (eds.), *Exchange Networks and Local Transformations*, Oxford 2013, 60-79.
- IAKOVIDIS, S., The present state of research at the citadel of Mycenae, *Bulletin of the Institute of Archaeology of the University of London*, 14, 1977, 99-141.
- IAKOVIDIS, S., The impact of trade disruption on the Mycenaean economy in the 13th-12th centuries BCE, in: A. BIRAN – J. AVIRAM (eds.), *Biblical Archaeology Today, 1990. Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem 1990*, Jerusalem 1993, 314-320.
- JUNG, R., *XΠΟΝΟΛΟΓΙΑ COMPARATA. Vergleichende Chronologie von Südgrichenland und Süditalien von ca. 1700/1600 bis 1000 v.u.Z.*, Wien 2006.
- JUNG, R., I «bronzi internazionali» ed il loro contesto sociale fra Adriatico, Penisola balcanica e coste levantine, in: E. BORGNA – P. CASSOLA GUIDA (eds.), *From the Aegean to the Adriatic. Social Organisations, Modes of Exchange and Interaction in Postpalatial Times (12th-11th BC)*, *Atti del Seminario internazionale, Udine, 1-2 dicembre 2006*, Rome 2009a, 129-157.
- JUNG, R., Pirates of the Aegean. Italy – East Aegean – Cyprus at the end of the second millennium BCE, in: V. KARAGEORGHIS – O. KOUKA (eds.), *Cyprus and the East Aegean. Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC. An International Archaeological Symposium Held at Pythagoreion, Samos, October 17th-18th 2008*, Nicosia 2009b, 72-93.
- JUNG, R., «Friede den Hütten, Krieg den Palästen!» – In the Bronze Age Aegean, in: H. MELLER – H. P. HAHN – R. JUNG – R. RISCH (eds.), *Rich and Poor. Competing for Resources in Prehistoric Societies, 8th Archaeological Conference of Central Germany, October 22-24, 2015 in Halle (Saale)*, Halle 2016, 553-577.

- JUNG, R., Ταξικοί αγῶνες καὶ ἡ πτώση τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων, *Κρίση* 1, 1, 2017a, 78-126.
- JUNG, R., The sea peoples after three millennia. Possibilities and limitations of historical reconstruction, in: P. M. FISCHER – T. BÜRGE (eds.), «*Sea Peoples*» *Up to Date. New Research on Transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th-11th Centuries BCE. Proceedings of the ESF-Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014*, Vienna 2017b, 23-42.
- JUNG, R. – MEHOFER, M., Mycenaean Greece and Bronze Age Italy: cooperation, trade or war?, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 43, 2, 2013, 175-193.
- JUSSERET, S. – LANGOHR, C. – SINTUBIN, M., Tracking earthquake archaeological evidence in Late Minoan IIIB (~1300-1200 BC) Crete (Greece). A proof of concept, *Bulletin of the Seismological Society of America*, 103, 6, 2013, 3026-3043.
- KANIEWSKI, D. – PAULISSEN, E. – VAN CAMPO, E. – WEISS, H. – OTTO, T. – BRETSCHNEIDER, J. – VAN LERBERGHE, K., Late second-early first millennium BC abrupt climate changes in coastal Syria and their possible significance for the history of the Eastern Mediterranean, *Quaternary Research*, 74, 2010, 207-215.
- KANIEWSKI, D. – VAN CAMPO, E. – VAN LERBERGHE, K. – BOIT, T. – VANSTEENHUYSE, K. – JANS, G. – NIS, K. – WEISS, H. – MORHANGE, C. – OTTO, T. – BRETSCHNEIDER, J., The sea peoples, from cuneiform tablets to carbon dating, *PLoS One*, 2011; 6, 6: e20232. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0020232>
- KANIEWSKI, D. – VAN CAMPO, E. – GUIOT, J. – LE BUREL, S. – OTTO, T. – BAETEMAN, C., Environmental roots of the Late Bronze Age crisis, *PLoS One*, 2013; 8, 8: e71004. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0071004>
- KANIEWSKI, D. – VAN CAMPO, E., The climatic context of the 3.2 kyr calBP event, in: P. M. FISCHER – T. BÜRGE (eds.), «*Sea Peoples*» *Up-To-Date. New Research on Transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th-11th Centuries BCE. Proceedings of the ESF-Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014*, Vienna 2017, 85-93.
- KILIAN, K., Zum Ende der mykenischen Epoche in der Argolis, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 27, 1980, 166-195.
- KILIAN, K., La caduta dei palazzi micenei continentali: aspetti archeologici, in: D. MUSTI (ed.), *Le origini dei Greci. Dori e mondo Egeo. Colloquio internazionale, Roma 11-13 aprile 1983*, Roma – Bari 1985, 73-115.
- KILIAN, K., Mycenaean up to date. Trends and changes in recent research, in: E. B. FRENCH – K. A. WARDLE (eds.), *Problems in Greek Prehistory. Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester, April 1986*, Bristol 1988a, 115-152.
- KILIAN, K., The emergence of *Wanax* ideology in the Mycenaean palaces, *Oxford Journal of Archaeology*, 7, 1988b, 291-302.

- KILIAN, K., Earthquakes and archaeological context at 13th century BC Tiryns, in: S. STIROS – R. E. JONES (eds.), *Archaeoseismology*, Athens 1996, 63-68.
- KILIAN, K., *Die handgemachte geglättete Keramik mykenischer Zeitstellung, Tiryns XV*, Wiesbaden 2007.
- KNAPP, A. B. – MANNING, S. W., Crisis in context. The end of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean, *American Journal of Archaeology*, 120, 1, 2016, 99-149.
- KNAUSS, J., Die Flußumleitung von Tiryns, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 11, 1995, 43-81.
- KREIMERMAN, I., A typology for destruction layers. The Late Bronze Age Southern Levant as a case study, in: T. CUNNINGHAM – J. DRIESSEN (eds.), *Crisis to Collapse. The Archaeology of Social Breakdown*, Louvain 2017, 173-203.
- KÜPPER, M., *Mykenische Architektur: Material, Bearbeitungstechnik, Konstruktion und Erscheinungsbild*, Espelkamp 1996.
- LANGGUT, D. – FINKELSTEIN, I. – LITT, T., Climate and the Late Bronze collapse. New evidence from the Southern Levant, *Tel Aviv*, 40, 2, 2013, 149-175.
- LAUTER, H., Nouveaux aspects du palais de Mycènes au HR IIIB, in: E. LÉVY (éd.), *Le système palatial en Orient, en Grèce et à Rome. Actes du Colloque de Strasbourg, 19-22 juin 1985. Travaux du centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques*, Leiden 1987, 219-225.
- LEHMANN, G. A., *Die mykenisch-frühgriechische Welt und der östliche Mittelmeerraum in der Zeit der «Seevölker» Invasionen um 1200 v. Chr.*, Opladen 1985.
- LUPACK, S., Mycenaean religion, in: E. H. CLINE (ed.), *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford – New York 2010, 263-276.
- LUPACK, S., Heligtümer und Kultplätze. Einblicke in mykenische Kultpraktiken, in: B. STEINMANN (Hrsg.), *Mykene. Die sagenhafte Welt des Agamemnon*, Darmstadt 2018, 187-190.
- MARAN, J., Mycenaean citadels as performative space, in: J. MARAN – C. JUWIG – H. SCHWENGEL – U. THALER (eds.), *Constructing Power. Architecture, Ideology and Social Practice*, Hamburg 2006, 75-92.
- MARAN, J., Forschungen in der Unterburg von Tiryns 2000-2003, *Archäologischer Anzeiger* 2008, 35-111.
- MARAN, J., The crisis years? Reflections on signs of instability in the last decades of the Mycenaean palaces, *Scienze dell'antichità (Roma)*, 15, 2009, 241-262.
- MARAN, J., Architektonischer Raum und soziale Kommunikation auf der Oberburg von Tiryns. Der Wandel von der mykenischen Palastzeit zur Nachpalastzeit, in: F. ARNOLD – A. BUSCH – R. HAENSCH – U. WULF-RHEIDT (Hrsgs.), *Orte der Herrschaft. Charakteristika von antiken Machtzentren*, Rahden 2012, 149-162.

- MARAN, J., Tiryns and the Argolid in Mycenaean Times. New clues and interpretations, in: A.-L. SCHALLIN – I. TOURNAVITOU (eds.), *Mycenaeans Up to Date. The Archaeology of the North-Eastern Peloponnese. Current Concepts and New Directions*, Stockholm 2015, 277-293.
- MARAN, J., Towards an anthropology of religion in Minoan and Mycenaean Greece, in: E. ALRAM-STERN – F. BLAKOLMER – S. DEGER-JALKOTZI – R. LAFFINEUR – J. WEILHARTNER (eds.), *Metaphysis: Ritual, Myth and Symbolism in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 15th International Aegean Conference, Vienna, Institute for Oriental and European Archaeology, Aegean and Anatolia Department, Austrian Academy of Sciences and Institute of Classical Archaeology, University of Vienna, 22-25 April 2014*, Leuven – Liège 2016a, 581-593.
- MARAN, J., Against the currents of history. The early 12th-century BCE resurgence of Tiryns, in: J. DRIESSEN (ed.), *RA-PI-NE-U. Studies on the Mycenaean World Offered to Robert Laffineur for his 70th Birthday*, Louvain 2016b, 201-220.
- MARAN, J., Goliath's peers. Interconnected polyethnic warrior elites in the Eastern Mediterranean of the 13th and 12th centuries BCE, in: I. SHAI – J. R. CHADWICK – L. HITCHCOCK – A. DAGAN – C. MCKINNY – J. UZIEL (eds.), *Tell it in Gath. Studies in the History and Archaeology of Israel. Essays in Honor of Aren M. Maeir on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, Münster 2018, 223-241.
- MARAN, J. – STAVRIANOPOULOU, E., Πότνιος Ἄνῆρ. Reflections on the ideology of Mycenaean kingship, in: E. ALRAM-STERN – G. NIGHTINGALE (eds.), *KEIMELION. The Formation of Elites and Elitist Lifestyles from Mycenaean Palatial Times to the Homeric Period. Akten des internationalen Kongresses vom 3. bis 5. Februar 2005 in Salzburg*, Vienna 2007, 285-298.
- MARAN, J. – PAPADIMITRIOU, A., Gegen den Strom der Geschichte. Die nördliche Unterstadt von Tiryns. Ein gescheitertes Urbanisierungsprojekt der mykenischen Nachpalastzeit, *Archäologischer Anzeiger*, 2, 2016, 19-118.
- MARAN, J. – PAPADIMITRIOU, A., Ausgrabung in der nordwestlichen Unterstadt, in: J. MARAN – A. PAPADIMITRIOU – T. BIRNDORFER – S. KHAMNUEVA – H. R. BORK – I. UNKEL – H. KROLL, Tiryns, Griechenland. Die Arbeiten der Jahre 2015 bis 2018, *e-Forschungsberichte DAI*, 2019, 72-74. Online < <https://publications.dainst.org/journals/efb/2182/6595>> (last access 15 April 2019).
- MARZOLFF, P., Das zweifache Rätsel Tiryns, in: E.-L. SCHWANDNER – K. RHEIDT (Hrsgs), *Macht der Architektur. Architektur der Macht. Bauforschungskolloquium in Berlin vom 30. Oktober bis 2. November 2002 veranstaltet vom Architektur-Referat des DAI*, Mainz 2004, 79-91.

- MCANANY, P. A. – YOFFEE, N., Why we question collapse and study human resilience, ecological vulnerability, and the aftermath of empire, in: P. A. MCANANY – N. YOFFEE (eds.), *Questioning Collapse: Human Resilience, Ecological Vulnerability, and the Aftermath of Empire*, Cambridge, New York – Melbourne 2010, 1-17.
- MEHOFER, M. – JUNG, R., Weapons and metals. Interregional contacts between Italy and the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age, in: P. M. FISCHER – T. BÜRGE (eds.), «Sea Peoples» *Up to Date. New Research on Transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th-11th Centuries BCE. Proceedings of the ESF-Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014*, Vienna 2017, 389-400.
- MEIRI, M. – STOCKHAMMER, P. W. – MORGENSTERN, P. – MARAN, J., Mobility and trade in Mediterranean antiquity: Evidence for an «Italian connection» in Mycenaean Greece revealed by ancient DNA of livestock, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 23, 2019, 98-103.
- MIDDLETON, G. D., *Understanding Collapse: Ancient History and Modern Myths*, Cambridge 2017.
- MILLEK, J. M., Sea peoples, Philistines, and the destruction of cities: A critical examination of destruction layers «caused» by the «Sea peoples», in: P. M. FISCHER – T. BÜRGE (eds.), «Sea Peoples» *Up to date: New Research on Transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th-11th Centuries BCE. Proceedings of the ESF-Workshop held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014*, Vienna 2017, 113-140.
- MOLLOF, B. P. C., Nought may endure but mutability. Eclectic encounters and material change in the 13th to 11th centuries BC Aegean, in: B. P. C. MOLLOF (ed.), *Of Odysseys and Oddities. Scales and Modes of Interaction between Prehistoric Aegean Societies and Their Neighbours*, Oxford 2016, 343-383.
- NAKASSIS, D., Prestige and interest. Feasting and the king at Mycenaean Pylos, *Hesperia*, 81, 1, 2012, 1-30.
- NUR, A. – BURGESS, D., *Apocalypse. Earthquakes, archaeology, and the wrath of God*, Princeton – Oxford 2008.
- NUR, A. – CLINE, E., Poseidon's horses. Plate tectonics and earthquake storms in the Late Bronze Age Aegean and Eastern Mediterranean, *Journal of Archaeological Science*, 27, 1, 2000, 43-63.
- PABST, S., Naue II-Schwerter mit Knaufzunge und die Außenbeziehungen der mykenischen Kriegerelite in postpalatialer Zeit, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 60, 1, 2013, 105-152.

- PALAIMA, T. G., The nature of the Mycenaean wanax. Non-Indo-European origins and priestly functions, in: P. REHAK (ed.), *The Role of the Ruler in the Prehistoric Aegean. Proceedings of a Panel Discussion presented at the Annual Meeting of the Archaeological Institute of America, New Orleans, Louisiana, 28 December 1992*, Liège – Austin 1995, 119-143.
- PALAIMA, T. G., The ideology of the ruler in Mycenaean Prehistory. Twenty years after the missing ruler, in: R. B. KOEHL (ed.), *Studies in Aegean Art and Culture. A New York Aegean Bronze Age Colloquium in Memory of Ellen N. Davis*, Philadelphia 2016, 133-158.
- PARKINSON, W. A., Chipping away at a Mycenaean economy. Obsidian exchange, Linear B, and palatial control in Late Bronze Age Messenia, in: M. L. GALATIY – W. A. PARKINSON (eds.), *Rethinking Mycenaean Palaces. New Interpretations of an Old Idea*, Los Angeles 1999, 73-85.
- SANDARS, N. K., *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean 1250-1150 BC*, London 1978.
- SCHACHERMEYR, F., *Die Ägäische Frühzeit, 4. Band. Griechenland im Zeitalter der Wanderungen*, Wien 1980.
- SCHACHERMEYR, F., *Griechische Frühgeschichte. Ein Versuch, frühe Geschichte wenigstens in Umrissen verständlich zu machen*, Wien 1984.
- SHELMERDINE, C. W., Review of Aegean Prehistory VI. The palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland, in: T. CULLEN (ed.), *Aegean Prehistory: A Review*, Boston 2001, 329-381.
- STOCKHAMMER, P. W., Household Archaeology in LHIIIC Tiryns, in: A. YASUR-LAN-DAU – J. R. EBELING – L. B. MAZOW (eds.), *Household Archaeology in Ancient Israel and Beyond*, Leiden – Boston 2011, 207-236.
- STOCKHAMMER, P. W., *Kontinuität und Wandel. Die Keramik der Nachpalastzeit aus der Unterstadt von Tiryns*, PhD thesis, Universität Heidelberg, 2008. Online <<http://www.ub.uni-heidelberg.de/archiv/8612>> (last access 15 April 2019).
- THALER, U., *Architektur der Macht. Macht der Architektur. Mykenische Paläste als Dokument und Gestaltungsrahmen frühgeschichtlicher Sozialordnung*, PhD thesis, Universität Heidelberg, 2009.
- THALER, U., Going round in circles. Anmerkungen zur Bewegungsrichtung in mykenischen Palastmegara, in: O. DALLY – S. MORAW – H. ZIEMSEN (Hrsgs), *Bild – Raum – Handlung. Perspektiven der Archäologie*, Berlin – Boston 2012, 189-214.
- THALER, U., *Me-ka-ro-de. Mykenische Paläste als Dokument und Gestaltungsrahmen frühgeschichtlicher Sozialordnung*, Bonn 2018a.

- THALER, U., Der unnahbare Herrscher. Zwischen Teilhabe und Ausgrenzung, in: B. STEINMANN (Hrsg.), *Mykene. Die sagenhafte Welt des Agamemnon*, Darmstadt 2018b, 153-157.
- THOMAS, C. G. – CONANT, C., *Citadel to City-State. The Transformation of Greece, 1200-700 BCE*, Bloomington 1999.
- VANSCHOONWINKEL, J., Earthquakes and the end of the Mycenaean palaces, *Les Études Classiques* 70, 2002, 123-137.
- VITALE, S., Dressing up the Dead. The significance of Late Helladic IIIB adornments from Eleona and Langada at Kos, in: M.-L. NOSCH – R. LAFFINEUR (eds.), *Kosmos: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 13th International Aegean Conference/13e Rencontre égéenne internationale, University of Copenhagen, Danish National Research Foundation's Centre for Textile Research, 21-26 April 2010*, Leuven – Liège 2012, 407-416.
- WACE, A. J. B., *Mycenae. An Archaeological History and Guide*, Princeton 1949.
- WALLØE, L., Was the disruption of the Mycenaean world caused by repeated epidemics of bubonic plague? *Opuscula Atheniensia* 24, 1999, 121-126.
- WARDLE, K. A., The «Cult Centre» at Mycenae and other sanctuaries in the Argo-Saronic Gulf and the NE Peloponnese. Location and status, στó: Ε. ΚΟΝΣΟΛΑΚΗ-ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ (έπιμ.), *Άργοσαρωνικός: Πρακτικά τοῦ Διεθνοῦς Συνεδρίου Ιστορίας καὶ Αρχαιολογίας τοῦ Άργοσαρωνικοῦ, Πόρος, 26-29 Ιουνίου 1998*, Αθήνα 2003, 317-332.
- WARDLE, K. A., Reshaping the past. Where was the «Cult Centre» at Mycenae?, in: A.-L. SCHALLIN – I. TOURNAVITOU (eds.), *Mycenaeans Up to Date. The Archaeology of the North-Eastern Peloponnese. Current Concepts and New Directions*, Stockholm 2015, 577-596.
- WIENER, M., Causes of complex systems collapse at the end of the Bronze Age, in: P. M. FISCHER – T. BÜRGE (eds.), «Sea Peoples» *Up to Date. New Research on Transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th-11th Centuries BCE. Proceedings of the ESF-Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014*, Vienna 2017, 43-74.
- WRIGHT, J. C., The spatial configuration of belief. The archaeology of Mycenaean religion, in: S. E. ALCOCK – R. OSBORNE (eds.), *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, Oxford 1994, 37-78.
- WRIGHT, J. C., The social production of space and the architectural reproduction of society in the Bronze Age Aegean during the 2nd millennium BCE, in: J. MARRAN – C. JUWIG – H. SCHWENGEL – U. THALER (eds.), *Constructing Power – Architecture, Ideology and Social Practice*, Hamburg 2006, 49-74.
- ZANGGER, E., *The Geoarchaeology of the Argolid*, Berlin 1993.

ZANGGER, E., Landscape changes around Tiryns during the Bronze Age, *American Journal of Archaeology*, 98, 1994, 189-212.

ZEREFOS, C. S. – ZEREFOS, E. C., Climatic change in Mycenaean Greece. A citation to Aristotle, *Archiv für Meteorologie, Geophysik und Bioklimatologie, Ser. B*, 26, 14, 1978, 297-303.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2019

ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Ἡ σύντομη αὐτὴ ἱστορικὴ ἀναφορὰ μου θὰ ἀσχοληθεῖ μὲ ἓνα ἐθνικὸ θέμα, καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴν ἱστορικὴ ἢ μὴ συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος καὶ δευτερευόντως μὲ τὸ σημερινὸ ὄνομα τῶν Νεοελλήνων (βλ. καὶ *Τὸ Βῆμα* 19.6.2011).

Σήμερα θὰ ἐξετάσω μόνο τὸ θέμα τῆς ὀνομασίας τῶν Νεοελλήνων, γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ ἱστορικοὶ μας ἔχουν χωριστεῖ σὲ δύο ομάδες: τοὺς «ἐθνικιστὲς» καὶ τοὺς «ἐθνομηδενιστὲς», ὅπως χαρακτηρίζουν οἱ μὲν τοὺς δέ. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τοὺς ἐθνομηδενιστὲς, νεοελληνικὸ ἔθνος δὲν ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, καὶ τὸ ὄνομα Ἑλλήνες χρησιμοποιήθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς φιλέλληνες καὶ ἐμεῖς τὸ ἀποδεχτήκαμε (βλ. *Απογευματινὴ* 30.5.2007). Στὴν πραγματικότητα ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἐλληνικὸ γένος ἐξέλιπε ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα –συμφωνώντας ἔτσι καὶ μὲ τὴ γνωστὴ θεωρία τοῦ Φαλμεράιερ, ὅτι δηλαδὴ δὲν ὑπῆρξε βιολογικὴ συνέχεια ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες καὶ τοὺς Νεοέλληνες¹– καὶ ἀπλῶς ὀνομαστήκαμε «Ἑλλήνες» γιὰτὶ ἔτσι μᾶς ὀνόμασαν οἱ φιλέλληνες. Ἐπιπλέον, σύμφωνα πάντα μὲ τοὺς ἐθνομηδενιστὲς, οἱ φιλέλληνες ἦταν αὐτοὶ ποὺ συνέλαβαν τὴν ἔννοια τοῦ

1. Βλ. π.χ. Θ. Βερέμης στό: *Ἐθνικὴ ταυτότητα καὶ ἐθνικισμὸς στὴ νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1997, 20 κ.έ.

έλληνισμοῦ ὡς πολιτιστικῆς διαμόρφωσης τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ² καὶ μὲ τὴν ἀναγέννηση τῆς νεότερης Ἑλλάδας ἦταν ἀναπόφευκτο, ἰσχυρίζονται, νὰ ἀπορριφθεῖ τὸ Βυζάντιο μαζί μὲ ὅλες σχεδὸν τὶς ἄλλες ἱστορικές περιόδους ἀνάμεσα στὴν Κλασικὴ Ἐποχὴ καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Καὶ ἀκόμα ἰσχυρίζονται ὅτι, ἐνῶ ὁ λαὸς ἀναγνωρίζει ὅτι ὀφείλουμε τὴν ὑπαρξή μας, τὴ γλώσσα καὶ τὴ θρησκεία μας στὴ μεσαιωνικὴ παράδοση, μόνο οἱ διανοούμενοι τὸ ἀρνοῦνται³. Ὑποστηρίζουν ἐπιπλέον ὅτι κατὰ τὴν Ἐπανάσταση Ἑλλήν σήμαινε ἀκόμα εἰδωλολάτρης καὶ ὄχι Ἑλληνας, μιὰ ἄποψη στὴν ὁποία παρεσύρθη κάποτε γιὰ λίγο ἀπὸ ἄγνοια καὶ ὁ Παλαμᾶς καὶ τὸν διαφώτισε ὁ Ν. Πολίτης.

Ἄς σημειωθεῖ ὡστόσο ὅτι ὁ Κ. Λάσκαρις ἤδη ἀπὸ τὸ 1489 χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο Νεώτεροι Ἑλληνες καὶ ὅτι ὁ ὄρος Ἑλλήν οὐδέποτε, καὶ μετὰ τὴν ἔλευση τοῦ χριστιανισμοῦ, σήμαινε ἀποκλειστικὰ εἰδωλολάτρης, ὅπως διατείνονται μερικοί⁴, ἀν καὶ ὁ ὄρος Ἑλλήν-ἐλληνικός ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὸ θρησκευτικὸ περιεχόμενο πού ἀποδίδεται σὲ κάθε μὴ χριστιανὸ καὶ μὴ Ἑβραῖο. Ὅμως ἡ κατάσταση ἀνατρέπεται μετὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ 9ου αἰώνα καὶ σιγὰ σιγὰ ὁ ὄρος Ἑλλήν ἀνακτᾷ τὴν ἐθνικὴ του σημασία. Ἰσχυρίζονται ἀκόμα ὅτι ὁ ὄρος ἐλληνικὴ γλώσσα σήμαινε κατὰ τὴν Ἐπανάσταση μόνο τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτή, θεωρεῖται πιὰ πολιτικῶς ὀρθὸ νὰ ὀρίζεται ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια γιὰ χάρη μιᾶς πολυπολιτισμικῆς μετάλλαξης τοῦ ἐθνικοῦ κράτους σὲ οὐδετεροεθνὲς κράτος, χωρὶς μάλιστα σύνορα, αὐτὸ δηλαδή πού προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλουν στὴ Βαλκανικὴ, μεταξὺ ἄλλων, τὰ γνωστὰ ἐννέα ἰδρύματα τοῦ Σόρος (Open Society Foundations), μὲ τὰ ὁποῖα συνεργάζονται ἐνίοτε ἐκτὸς τοῦ ΕΛΙΑΜΕΠ καὶ

2. Οἱ φιλέλληνες ὡστόσο δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὴ δημιουργία καὶ τὴ διάδοση τοῦ νεότερου ὄρου ἐλληνισμός. Ὁ ὄρος, μὲ τὴ νεότερη σημασία του, δημιουργήθηκε πρῶτα στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία ἀπὸ παιδαγωγοὺς καὶ μὲ αὐτὸν ἐννοοῦσαν τὰ ἰδανικά καὶ τὶς ιδέες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μὲ τὰ ὁποῖα ἤθελαν νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἐκπαίδευση στὴ Μέση καὶ Τριτοβάθμια Παιδεία τους.

3. Α. ΛΙΑΚΟΣ, *Hellenism and the making of Modern Greece: Time, language, space*, στί: ΖΑΧΑΡΙΑ, Κ. (ed.), *Hellenisms*, Aldershot, Ashgate, 2008, 207, 209.

4. DGE, 7, λ. Ἑλλήν III· Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Οἱ περιπέτειες τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων τῶν Ἑλλήνων*, 1989, 129 κ.έ. Μόνο σὲ ἓνα χωρίο τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου ἀπαντᾷ ὁ ὄρος Ἑλλήν μὲ αὐστηρὰ θρησκευτικὴ σημασία. Ὅπουδήποτε ἄλλοῦ ὅπου ἀπαντᾷ, ὁ ὄρος Ἑλλήν ἔχει ἐθνικὴ σημασία.

διάφορα άλλα ελληνικά ιδρύματα, όπως π.χ. τὸ CDRSEE (Κέντρο γιὰ τὴ Δημοκρατία καὶ τὴ Συμφιλίωση στὴ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη) τοῦ Κώστα Καρρᾶ. Ὅμως ἡ γλώσσα ποὺ ὀμιλοῦσαν οἱ Ἕλληνες τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας δὲν ἔπαψε νὰ ὀνομάζεται ἑλληνικὴ καὶ μέσῳ αὐτῆς κυρίως οἱ λαϊκὲς μάζες ἀποκτοῦν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση.

Ὅντως ὁ ὅρος Ἕλλην μὲ τὴ σημασία τοῦ εἰδωλόατρη χρησιμοποιήθηκε μὲν ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὸν 3ο-5ο αἰώνα, ἀλλὰ ἀργότερα σπάνια εἶχε τὴ σημασία εἰδωλόατρη. Ὅτι Ἕλλην σήμαινε καὶ τὸ ἐθνικὸ Ἕλληνας φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴ βυζαντινὴ περίοδο χρησιμοποιεῖται συχνὰ καὶ μὲ τὴν ἐθνολογικὴ του σημασία, καὶ μάλιστα σὲ δημόδη ἄσματα ἤδη ἀπὸ τὸν 8ο αἰώνα καὶ ἐξῆς. Αὐτὴ εἶναι π.χ. ἡ σημασία τοῦ ὅρου Ἕλληνας στὰ ποντιακὰ ἀκριτικὰ ἄσματα, ἐνῶ καὶ σὲ στίχο κυπριακοῦ ἀκριτικοῦ ἄσματος, ὅπου λέγεται ὅτι ὁ δράκος ἀνοιξε τὸ στόμα του («τὸν Ἕλληνον νὰ φάει»), ὁ Ἕλληνας αὐτὸς δὲν εἶναι βέβαια κανένας εἰδωλόατρη ἀλλὰ Ἕλληνας χριστιανός. Σύμφωνα μὲ τὸν Ν. Σβορώνο, τὸ Βυζάντιο ἦταν φορέας τοῦ ἑλληνισμοῦ (ΕΚΠΑ, Ἐπίσημοι λόγοι, 20, 1978, 34-43) καὶ μὲ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῆς Εἰκονομαχίας ἀρχίζει μάλιστα ἡ ἐνδυνάμωση τοῦ ἑλληνισμοῦ στὸ Βυζάντιο. Ἐκτοτε πολλαπλὲς ἀναφορὲς λογίων φανερώουν τὴ συναίσθηση τῆς σχέσης τους μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, καθὼς ἀναφέρονται στὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀπογόνου τῶν ἀρχαίων. Μὲ τὸ ἐθνολογικὸ τους ὄνομα π.χ. ἀναφέρεται συχνὰ στοὺς Ἕλληνες ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ποὺ σεμνύνεται γιὰ τὶς ἑλληνικὲς τῆς σπουδές. Ἀργότερα, καθὼς ἡ αὐτοκρατορία ἐξασθενεῖ, ἡ μέση τάξη, ὑποστηρίζει ὁ Σβορώνος, ἔγινε ἡ παρακαταθήκη τῆς ἑλληνικῆς ιδέας καὶ ὁ πρόδρομος τοῦ νεότερου ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 14ου αἰώνα καὶ ἐξῆς, ἡ ὀνομασία Ἕλλην ἀρχίζει νὰ συνδέεται συχνότερα μὲ τὶς λαϊκὲς μάζες ἐξαιτίας τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀγῶνα τῆς Ἐκκλησίας ἐναντίον τοῦ πάπα, ὅταν ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μεταβάλλεται σὲ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, καὶ ἐκτοτε αὐτὴ θὰ ἀποτελέσει κείμερο στήριγμα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡδὴ ἡ δημιουργία τῶν τριῶν χωριστῶν κρατῶν στὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους (1204), δηλαδὴ τοῦ βασιλείου τῆς Νίκαιας, τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς αυτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας, εἶναι δεῖγμα, σύμφωνα μὲ τοὺς ἱστορικούς, τῆς ἀφυπνιζόμενης ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησης, καὶ ὁ Σβορώνος τὰ ἀποκαλεῖ («τὰ πρῶτα νεοελληνικὰ κράτη»). Λόγιοι ὅπως ὁ Γεμιστὸς Πλήθων (14ος-15ος αἰώνας), ποὺ ἀναφωνεῖ ἀπευθυνόμενος στὸν Μανουὴλ Παλαιολόγο:

«Ἐσμὲν γὰρ οὖν ὧν ἠγεῖσθε καὶ βασιλεύετε Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ», καὶ ἔργα ὅπως τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* (14ος αἰώνας) καὶ ἄλλα ἀνάλογα συνομολογοῦν ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος. Γιὰ τὶς σημασίες τῶν ὄρων *Ἕλλην*, *Ἕλλάς* τὸν 14ο αἰώνα στὸ Βυζάντιο, ὁ πατριάρχης τῶν βυζαντινολόγων Sir St. Runciman ἀναφέρει: «Τότε, ὅταν ὁ τουρκικὸς κίνδυνος δὲν ἦταν ἀκόμα τελείως προφανής, ἡ ἔμφραση τοποθετοῦνταν στὴν ἐλληνικὴ καταγωγὴ τοῦ Βυζαντίου ὡς μιᾶς ὑπερήφανης ὑπόμνησης στὴ Δύση γιὰ τὴ συνέχεια τῆς Ἑλλάδος καὶ γιὰ τὸν ρόλο ποὺ διαδραμάτισε καὶ θὰ μπορούσε ἀκόμα νὰ διαδραματίσει στὴν ἀνάπτυξη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ»⁵. Ὁ πρῶτος πατριάρχης μετὰ τὴν Ἄλωση ἔγραφε «ἡ πατρίς ἡμῶν Ἑλλάς» καί, τέλος, οἱ Ἕλληνες λόγιοι κατὰ τὴν Ἀναγέννηση «Ἕλληνας ἑαυτοὺς ὀνόμαζαν».

Ἦδη ἀπὸ τὸν 6ο αἰώνα ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204) χρησιμοποιήθηκε, ὡς γνωστόν, καὶ στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ὁ ὄρος *Γραικοί*, ἴσως ἀρχικὰ καὶ μὲ ὑποτιμητικὴ σημασία (*Graeculi*) ἀπὸ μέρους τῶν Δυτικῶν. Πρόκειται γιὰ παλιὰ ὀνομασία τῶν Ἑλλήνων, σκοτεινῆς ἑτυμολογικῆς ἀρχῆς, ποὺ διαδόθηκε στὴν ἀρχαιότητα μὲ τὸν ἐλληνικὸ ἀποικισμό στὴ Δύση, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀριστοτέλης (*Μετεωρολογικά*, 352 a-b) ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τοὺς πρῶτους Ἕλληνες (*Σελλοί*) ὅτι κατοικοῦσαν γύρω ἀπὸ τὴ Δωδώνη καλούμενοι τότε μὲν *Γραικοί* νῦν δ' Ἕλληνες, καὶ στὴν ἐλληνικὴ γραμματεία ἀναφέρεται ἐνίοτε *Γραικός* (= Ἕλλην). Ἐνα ἄλλο ὄνομα ποὺ χρησιμοποιήθηκε καὶ στὴν Τουρκοκρατία γιὰ νὰ χαρακτηρίσει ὄχι μόνον τοὺς Ἕλληνες εἶναι ὁ ὄρος *Ρωμῖος* (*Ρωμαῖος*), καὶ τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἀναφέρεται ἐνίοτε ὡς *Ρωμαίων* ἔθνος. Οἱ Ἕλληνες εἶναι γνωστὸ ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸ 196 π.Χ. ἔγιναν ὑπῆκοοι τῶν Ρωμαίων καί, ὡς πολῖτες τῆς Νέας Ρώμης (= Βυζαντίου), ἰδιαίτερα μετὰ τὸ Διάταγμα τοῦ Καρακάλλα (212 μ.Χ.), ἦταν Ρωμαῖοι πολῖτες. Τὸ ὄνομα αὐτὸ συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ ὅλους τοὺς ὑπῆκοους κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἀφοῦ τὸ Βυζάντιο ἦταν ἡ ἀνατολικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία (*Ρωμανία*), πρὸς τὴν ἀναφώνηση τοῦ λαοῦ στὸν ἱππόδρομο: ἡ *Ρωμανία* νικᾷ! Ὅμως κατὰ τὴν Ἐπανάσταση ὁ ὄρος Ἕλλην σήμαινε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, σύμφωνα μὲ τὴ χρῆση του ἀπὸ τοὺς ἴδιους

5. S. RUNCIMAN, *Byzantine and Hellene in the Fourteenth Century*, *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενόπουλου*, Θεσσαλονίκη 1952, 31.

τούς επαναστάτες, τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, πρβλ. τὸν Μακρυγιάννη, ὁ ὁποῖος στὸ τραγούδι ποὺ αὐτοσχεδιάζει στὴν πολιορκημένη Ἀκρόπολη δειπνώντας μὲ τὸν Γκούρα ἀναφέρει: Ὁ ἥλιος ἐβασίλεψε / Ἑλληναί μου, βασίλεψε. Μὲ τὴν προσφώνησή του αὐτὴ ἀπευθύνεται στοὺς πολιορκημένους συμπολεμιστὲς του στὴν Ἀκρόπολη, ἐνῶ ὁ Δ. Σολωμός, ὅπως εἶναι γνωστό, φαντάζεται τὴν ἐλευθερία τῶν ἐμπόλεμων Ἑλλήνων νὰ πηγάζει ἀπὸ τὰ ἱερά τους κόκαλα καὶ αὐτὴ νὰ εἶναι ἀνδρειωμένη ὅπως στὴν παλαιὰ ἐποχὴ. Τέλος, ὅλοι οἱ ἀγωνιστὲς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ὅταν ἄρχιζε ὁ ἀγώνας ὀνόμαζαν τὸν ἑαυτό τους Ἑλληνα καὶ τὴν πατρίδα τους Ἑλλάδα.

Ἀπὸ τὴν παραπάνω συνοπτικὴ πραγμάτευση τοῦ ὅρου Ἑλλην φαίνεται, πιστεύω, καθαρά ὅτι ὁ ὅρος οὐδέποτε ἔχασε τὴν ἐθνολογικὴ του σημασία καὶ ὅτι ἡ ἄποψη τῶν μοντερνιστῶν ἱστορικῶν εἶναι ἀπόρροια πλήρους ἀγνοίας τῶν πηγῶν. Ὁ κύριος λόγος τῆς ἀγνοίας τους ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι στηρίζονται σὲ ξένους μελετητὲς διαφόρων παρεμφερῶν πρὸς τὴν ἱστορία ἐπιστημῶν ποὺ ἀγνοοῦν τόσο τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία ὅσο καί, προπαντός, τὴν ἴδια τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2019

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

“Όσο για την ιστορική συνέχεια του ελληνικού έθνους, είναι γνωστό ότι ήδη από την εποχή του Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου (19ος αιώνας) ή ελληνική ιστορική επιστήμη υποστήριξε την αδιάσπαστη ένότητα του ελληνικού έθνους και ότι ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, στο μνημειώδες έργο του *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, εξέτασε για πρώτη φορά συστηματικά την ιστορία του ελληνισμού ως αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας αλληπάλ-ληλων περιόδων. Ίδιαίτερα στο τμήμα του έργου του που αναφέρεται στη βυζαντινή περίοδο επισημάνθηκε ή μεγάλη σημασία του βυζαντινού πολιτι-σμού όχι μόνο για τον ελληνισμό αλλά και γενικότερα για την Ευρώπη¹. Αρκεί να θυμηθούμε ότι το Βυζάντιο διέσωσε δύο φορές την ελληνική κλη-ρονομιά, πρώτα στα μέσα του 5ου αιώνα με την καταγραφή των κειμένων από τους παπυρικούς κυλίνδρους σε κώδικες, και κατόπιν τον 8ο αιώνα με τη μεταγραφή τους από κεφαλαιογράμματα σε μικρογράμματα γραφή. Την ίδια άποψη για την αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια του ελληνισμού υπερα-σπίζεται εκτός πολλών άλλων και ο μαρξιστής ιστορικός Νίκος Σβορώνος, ο οποίος εξέτασε μίαν προς μίαν τις πηγές των διαφόρων ιστορικών περι-

1. Την ίδια άποψη υιοθετεί και ο VRYONIS, S. (ed.), *The «Past» in Medieval and Modern Greek Culture*, 1978, 251· Ο ΙΔΙΟΣ, *Greek identity in the Middle Ages*, *Études balkaniques*, 6, 1999, 19-36.

όδων, δικαιολογώντας έτσι τη συνεχή ανέλιξη της ελληνικής εθνότητας ανά τους αιώνες μέχρι την Έπανάσταση. Το γεγονός εξάλλου ότι οι Έλληνες συνέβαλαν στην αναγέννηση του πολιτισμού της νεώτερης Ευρώπης είναι, σύμφωνα με σημερινό εθνομηδενιστή, μύθος (Α. ΛΙΑΚΟΣ 2008, στό: ZACHARIA, K., *Hellenisms*, 2008, 212).

Στην Τουρκοκρατία, ως γνωστόν, η Έκκλησία παίρνει στα χέρια της την οργάνωση για τη φυσική άμυνα του έλλητισμού. Η σύνδεση όμως με την αρχαία Ελλάδα και η ιδέα συνέχειας του έλλητισμού, που έχει εν τῶ μεταξύ εγκαταλειφθεί από την Έκκλησία, υίοθετείται τώρα από τους λογίους που μετανάστευαν στη Δύση². Ο Γεώργιος Φραντζής στο Χρονικό του (8.6), μιλώντας για τόν αυτοκράτορα, βάζει στο στόμα του τη φράση σχετικά με την Πόλη («ή έλπις και ή χαρά όλων τῶν Έλλήνων»), ό δέ Νούκιος (16ος αιώνας) σημειώνει στις *Αποδημίες* του (131): «Έλλήνων έσμέν παίδες». Εξάλλου από τόν 17ο αιώνα άρχισαν να μεταφράζονται βιβλία δυτικῶν συγγραφέων, όπως τὸ παιδαγωγικό έργο του Φενελόν *Les aventures de Télémaque*, καθώς και καθαρά ιστορικά έργα που ασχολούνται κυρίως με την αρχαία ιστορία και που ή ανάγνωσή τους παγιώνει στη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας την ιστορική αντίληψη για τους αρχαίους Έλληνες ως προγόνους τῶν Νεοελλήνων. Την ίδια εποχή αρχίζουν οι περιηγήσεις στον ελληνικό χώρο ιστοριοδιφῶν, μελῶν συχνά της εταιρείας *Dilettanti*, καθώς και ρομαντικῶν θαυμαστῶν της αρχαιότητας που επισκέπτονται τὰ αρχαία μνημεία, και ό ελληνικός λαός – ανεξάρτητα από τὸ γεγονός ότι οι επισκέπτες αυτοί αγαποῦν την Ελλάδα, τη γλώσσα, τις αρχαιότητες, όχι όμως και τόν λαό, γιατί τόν βρίσκουν ακόμα άμόρφωτο και άνέτοιμο να απελευθερωθεί– συνειδητοποιεί ότι δημιουργοί τῶν μνημείων ἦταν οι πρόγονοί του. Θυμηθείτε και τὸ έπεισόδιο που διηγείται ό Μακρυγιάννης με τους δύο στρατιῶτες που είχαν στην κατοχή τους αρχαιότητες. Τέλος, στους νεότερους χρόνους (18ος αιώνας και εξής) ή έννοια του έλλητισμού διευρύνθηκε ώστε να περιλάβει και ξένους, αφού επικράτησε ευρύτερα ή άποψη ότι Έλληνας είναι και όποιος μετέχει της ελληνικής παιδείας και έχει ελληνική άγωγή.

2. Βλ. και ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α., *Ιστορία του Νέου Έλλητισμού*, Β', Θεσσαλονίκη 1976, 290-297.

Παράλληλα με την ανάπτυξη τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων σὸ ἐξωτερικὸ ἀρχίζει συστηματικὰ ἢ μελέτη τοῦ ἐθνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ σὲ ὑγιεῖς βάζεις κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, ὅποτε ὡς κύριες κινητήριες δυνάμεις ἐμφανίζονται ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ Δημοτικιστικὸ Κίνημα. Κοινὴ πίστη τῶν λογίων εἶναι ὅτι ὁ ἐλληνισμὸς, ἀπὸ τὴν πρώτη ἱστορικὴ του ἐμφάνιση καὶ σὲ ὅλη τὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ, ἀποτέλεσε μίαν αὐτοτελὴ κοινότητα ποὺ ξεχώριζε μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὰ σύνολα ἄλλων λαῶν ποὺ τὸν περιέβαλλαν γιατί εἶχε τὴν αἴσθηση ὅτι ἀνῆκε, εἴτε ὡς κυρίαρχο εἴτε ὡς ὑποταγμένο στοιχεῖο, σὲ ἀνώτερες συνολικὲς πολιτισμικὲς ἐνότητες. Μὲ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ τὴν προσήλωσή του στὴν προσδοκώμενη ἀνεξαρτησία του ὁ ἐλληνισμὸς υἰοθετεῖ τὰ ἐπαναστατικὰ κηρύγματα καὶ δειλὰ δειλὰ ἀποφασίζει νὰ διεκδικήσει μαχητικὰ τὴν ἐλευθερία του (θυμηθεῖτε τὸν Ρήγα Φεραῖο καὶ τοὺς συντρόφους του). Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὅταν μιᾶ γιὰ Ἕλληνες, ἐννοεῖ τόσο τοὺς ἀρχαίους ὅσο καὶ τοὺς Νεοέλληνες ἀπογόνους τους, ἐνῶ ὁ Διονύσιος Σολωμὸς «βγάζει» τὴν ἐλευθερία, ποὺ εἶναι ὅπως παλαιὰ ἀνδρειωμένη, ἀπὸ τὰ κόκαλα τῶν Νεοελλήνων μαχητῶν. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὲς συνθηκὲς δὲν μπορεῖ προφανῶς νὰ ὑποστηριχθεῖ σοβαρὰ τὸ ἀνιστόρητο ἀφήγημα τῆς ἀντιεθνικιστικῆς ἱστοριογραφίας ὅτι στοὺς νεότερους χρόνους Ἕλληνας σήμαινε ἀκόμα μόνο εἰδωλολάτρης καὶ ὅτι υἰοθετήσαμε τὸ ὄνομα Ἕλληνες ἐπειδὴ οἱ φιλέλληνες μᾶς ὀνόμασαν ἔτσι. Ἐξἄλλου εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἐνῶ οἱ Νεοέλληνες στὴν Τουρκοκρατία καὶ ἐνωρίτερα ὀνομάζονταν κάποτε καὶ Γραικοὶ ἢ Ρωμιοί, ὅμως στὴν Ἐπανάσταση εἶναι βέβαιον ὅτι ὅλοι σχεδὸν ὅσοι συμμετεῖχαν σ' αὐτὴν πίστευαν ὅτι ἡ φυλὴ τους καταγόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ αὐτοὺς ὡς προγόνους τους εἶχαν πρότυπο.

Βρισκόμαστε ὡστόσο μπροστὰ σὲ ἓνα δίλημμα σχετικὰ μὲ τὸν γενικότερο φυλετικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Νὰ πιστέψουμε ἄραγε στὴν ἀκραία, μονολιθικὴ ἀποψη μερικῶν ὅτι τὸ ἔθνος διατηρήθηκε ἀμόλυντο κατὰ κάποιον τρόπο στὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας του ἢ νὰ θεωρήσουμε πιὸ λογικὸ ὅτι ὑπέστη στὴ μακροαίωνα ἱστορία του προσμειζεις μὲ ἄλλους λαούς; Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Παπαρηγόπουλου, «τὰ ἔθνη ποὺ διέπρεψαν στὴν ἱστορία ἦταν ἀποτέλεσμα τέτοιας μείξης [...] δὲν θὰ πρέπει», γράφει, «νὰ νιώθουμε ἄβολα μὲ τὴ μείξη [μὲ ἄλλους λαούς] ποὺ παρήγαγε τοὺς Νεοέλληνες. Ὅ, τι χρειάζεται νὰ ἀποδείξουμε δὲν εἶναι ὅτι τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος εἶναι ἄμεσος ἀπόγονος τοῦ Περικλῆ, ἀλλὰ ὅτι μὲ τὴ μείξη μὲ ἄλλους λαούς διατήρησε καὶ ἐμπλούτισε τὸ πνεῦμα τοῦ ἐλληνισμοῦ». Σύμφωνα καὶ μὲ τὴν

ἄποψη τοῦ Ἀμερικανοῦ ἀνθρωπολόγου John Lawrence Angel, ἡ μείξις τῶν διαφόρων φυλῶν δίνει δύναμη σ' ἓνα ἔθνος ποῦ δημιουργεῖται, καί ἡ προσαρμοστικότητα τοῦ πληθυσμοῦ του, ὅταν αὐτός δὲν εἶναι γενετικά ὁμοιόμορφος, εἶναι εὐκολότερη. Ἐξάλλου, γιὰ τὴν ἀνάμειξη τῶν Νεοελλήνων ὄχι ἀποκλειστικά μόνο μετὰ Σλάβους καὶ Ἀλβανούς καὶ τὴ συνέχεια τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, τὸ κρίσιμο ζήτημα δὲν εἶναι ἂν ὁ πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου ἐξαφανίστηκε ἢ ὄχι τὸν ἕκτο αἰῶνα ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους καὶ Σλάβους (Σκλαβηγούς) καὶ τὸν 14ο αἰῶνα ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς, ἀλλὰ ἂν σταμάτησε ποτέ νὰ ὁμιλεῖται ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἂν ἔπαυσε νὰ ὑπάρχει ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς. Σύμφωνα μετὰ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλο, «ἅπαντα τὰ πασίγνωστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας μονονουχί φωνήν ἀφήνουσι ὅτι οἱ Σλάβοι οὐτοὶ δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φυλήν, ἀλλ' ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτω ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλειπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἔχνος ἢ ὀνόματα τινὰ ὀρέων, ποταμῶν καὶ χωρίων».

Θὰ μπορούσε ἄραγε νὰ ἐναρμονιστεῖ ἡ ἄποψη αὐτὴ γιὰ τὴ φυλετικὴ μείξις καὶ τὴ συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς νεότερης ἔρευνας γενετιστῶν ποῦ ἀσχολήθηκαν τελευταῖα μετὰ τὸ θέμα; Ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλίδης, στὸ βιβλίο του *Ἡ γενετικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Τὸ DNA τῶν Ἑλλήνων*, ²2014, 270, ἀναφέρει: «Οἱ Ἕλληνες στὴν πλειονότητά τους εἶναι ἀπόγονοι ἀτόμων μετὰ μιτοχονδριακὴς καὶ τοῦ χρωμοσώματος Υἱ γενεαλογικὴς γραμμῆς ποῦ χαρακτηρίζουν παλαιολιθικὴ προέλευση σὲ ποσοστὰ 72% καὶ 51% ἀντίστοιχα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ περισσότεροι Ἕλληνες ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τοὺς παλαιολιθικοὺς κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες ποῦ συμβιοῦσαν ἢ εἶχαν ἀντικαταστήσει τοὺς Νεάντερταλ. Αὐτὸ σημαίνει ἐπίσης ὅτι οἱ περισσότεροι σύγχρονοι Ἕλληνες φέρουν τὴ γενετικὴ ὑπογραφή κυνηγῶν-τροφοσυλλεκτῶν, ἐνῶ οἱ λιγότεροι νεολιθικῶν ἀγροτῶν. [...] Ἡ DNA ὑπογραφή τῶν Ἑλλήνων παρουσιάζει ἀντοχὴ στὸν χρόνο καὶ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐξάπλωση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν προϊστορικὴ περίοδο στὴν Εὐρασία καὶ ὑποστηρίζει τὴ συνέχεια τῶν Ἑλλήνων στὸν γεωγραφικὸ χῶρο καὶ στὸν χρόνο». Ἐξάλλου ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Γεώργιος Σταματογιαννόπουλος καὶ ἡ ἐρευνητικὴ του ομάδα ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ DNA τῶν Νεοελλήνων ὁμοιάζει κατὰ 70% μετὰ τὸ DNA τῶν Μυκηναίων (*Genetic origins of the Minoans and Mycenaeans, Nature* 2017). Σὲ ἀλληλογραφία μου μαζί του ὁ καθηγητὴς ἦταν πεπεισμένος ὅτι

οί νεότεροι "Έλληνες κατάγονται από νεολιθικούς αγρότες. Έτσι, εκτός άλλων, τόσο η έντυπωσιακή γλωσσική συνέχεια ή όποια συνέχει μια μακρά γλωσσική πολιτισμική κοινότητα, πού παρά τις έπιπτώσεις τής ιστορικής αλλαγής προφυλάσσει πάντως τήν κοινή ταυτότητα όλων όσοι μιλούν ελληνικά, όσο και ή ένδειξη του DNA, αν είναι όντως πειστική, θά μαρτυρούσαν, και σέ ανθρωπολογική μάλιστα βάση, τή διατήρηση ανά τους αιώνας του ελληνικού γένους, και ή άποψη «μοντέρνων ιστορικών» θά ήταν τότε άπλως ένα ανιστόρητο σενάριο. Ο Ν. Σβορώνος σέ άρθρο του (Towards nationhood: The survival of the Hellenic spirit, στό: BROWNING, R. (ed.), *The Greek World*, London 1985, 286) συνοψίζει: «Τό κάθε τι όδηγεϊ στό συμπέρασμα ότι μέχρι τήν πτώση τής Κωνσταντινούπολης και τήν καταστροφή τής αυτοκρατορίας από τους Όθωμανούς ή ιδέα τής ελληνικής ανεξαρτησίας είχε ήδη γεννηθεϊ και ότι ήταν αυτή ή ιδέα πού θά συγκρατούσε τους Έλληνες στή μακρά περίοδο τής κατοχής τους από τους Φράγκους και άργότερα τους Τούρκους. Τελικά θά αποκρυσταλλωθεϊ στήν έπιθυμία τους νά αποκτήσουν ταυτότητα και ανεξαρτησία, και ή ιδέα του νέου έθνους θά περιλάμβανε στοιχειά από κάθε φάση τής ιστορίας του, τή ρωμαϊκή και τή χριστιανική, καθώς έπίσης και τήν ελληνική», δηλαδή τήν άρχαία ελληνική.

Άς αναφερθεϊ, τέλος, πώς ή παραπάνω άποψη των έθνομηδενιστών εντάσσεται στήν έπίμονη προσπάθειά τους, γνωστή ευρύτερα, για τόν έθνομηδενισμό τής νεότερης ιστορίας μας. Όρισμένοι από αυτούς δέν γνωρίζουν, π.χ., σέ ποιά συνέχεια ανήκει τό Βυζάντιο, αν δηλαδή ανήκει στήν πρώιμη βουλγαρική ή σερβική ιστορία – ανιστόρητα πράγματα, αφού είναι γνωστό ότι οί μόν Βούλγαροι μόλις πρός τό τέλος του 7ου αιώνα είχαν κράτος, ενώ οί Σέρβοι, αυτόνομα ακόμα νομαδικά φύλα, τόν 9ο αιώνα αγωνίζονταν νά αποκτήσουν τήν ανεξαρτησία τους από τους Βουλγάρους–, και ακόμα χειρότερα δέν γνωρίζουν σέ ποιά συνέχεια ανήκει ή μακεδονική ιστορία. Για νά καταδειχθεϊ πόσο ανιστόρητη είναι ή άποψη τους αυτή, όπως και ή προηγούμενη για τό Βυζάντιο, αναφέρω ότι οί Σλάβοι με τό όνομα «Νευροί» αναφέρονται από τόν Ηρόδοτο ότι κατοικοῦσαν βόρεια των Σκυθών. Από τήν έποχή του Ηροδότου μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους, στίς πηγές αναφέρονται μόνο μεταναστεύσεις των Σλάβων όπως και των Γερμανών, στους δε 5ο-7ο αιώνα αναφέρονται μόνο έπιδρομές τους σέ γειτονικά κράτη. Κάποια πολιτική και κρατική όργάνωση των Σλάβων ούσιαστικά αρχίζει από τόν 7ο αιώνα, σύμφωνα με τή μαρτυρία βυζαντινών πηγών, ενώ οί

Σλάβοι αποκτοῦν γραφή μόλις τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 9ου αἰώνα³. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἰσχυρίζεται κανεὶς ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἱστορία μπορεῖ νὰ ἀνῆκε στὴ νότια σλαβικὴ ἱστορία, ἀφοῦ ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης νότιας σλαβικῆς παρουσίας δέκα καὶ πλέον αἰῶνες; Σήμερα ἐξάλλου οἱ ἴδιοι οἱ Σκοπιανοὶ ὁμολογοῦν ὅτι ἡ ἱστορία τους δὲν σχετίζεται μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, καὶ τόσο ὁ Ἑλληνας Πρωθυπουργὸς ὅσο καὶ τὸ κυβερνῶν κόμμα σεμνύνονται ὅτι μὲ τὴ Συμφωνία τῶν Πρεσπῶν διευκρινίζεται ἀπολύτως ὅτι οἱ Σλάβοι τῆς Βόρειας Μακεδονίας οὐδεμία σχέση ἔχουν μὲ τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες. Ἔτσι ὁρισμένοι ἀναφέρουν, καὶ πάλι ἀνιστόρητα, «κυριαρχία τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῆς Ἑλλάδας», παρερμηνεύοντας προφανῶς τὴ σύνοδο τῆς Κορίνθου καὶ τὴν πανελλήνια ἡγεμονία τοῦ Φιλίππου καθὼς καὶ τὴν προετοιμασία του γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Περσῶν, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε ἤδη διαρρήξει τίς σχέσεις του ἀπὸ τὸ 342.

Δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἐπειταθῶ περισσότερο κατὰ τὴ σύντομη αὐτὴ ἀνακοίνωση στὶς φαντασιώσεις τῶν ἐθνομηδενιστῶν. Ἐνδεικτικῆς ὥστόσο εἶναι οἱ ἀπόψεις τῆς κυρίας Ἄννας Τριανταφυλλίδου. Ὑπενθυμίζω ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο ποὺ ὑπέβαλε ἀναφορὰ στὴν ΕΕ γιὰ τὴν καταπιεζόμενη στὴν Ἑλλάδα «Μακεδονικὴ Μειονότητα» τῶν 200.000 ἀτόμων καὶ ὅτι τὸ ἴδιο πρόσωπο, ὅπως ἀνέφερα ἄλλοτε, κατήγγειλε ὅτι οἱ μειονότητες στὴν Ἑλλάδα διώκονται μὲ «μαζικὴ καταστολὴ καὶ μὲ γενοκτονία». Σὲ ἄρθρο της (The hierarchy of Greekness, *Ethnicities*, 2, 2002, 192) γράφει: «The nationalist narrative managed to link classical Greece with the Byzantine tradition and construct a national past without ruptures», ἤγουν «ἡ ἐθνικιστικὴ ἀφήγηση κατάφερε νὰ συνδέσει τὴν κλασικὴ Ἑλλάδα μὲ τὴ βυζαντινὴ παράδοση καὶ νὰ φτιάξει ἓνα ἐθνικὸ παρελθὸν χωρὶς διακοπές», ἡ ἴδια δηλαδὴ προφανῶς διαφωνεῖ μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα γιὰ τὴν προτιμᾶ τὴ διακοπὴ τῆς συνέχειας τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἄλλοῦ (*Geopolitics*, 7, 2002, 93 κ.έ.) ὑποστηρίζει: «The nationalist movement that emerged... has led to the re-interpretation of the national past so that Alexander the Great became an integral part of the ancient Greek legacy», ἤγουν «ἡ ἐθνικιστικὴ κίνηση ποὺ ἀνέκυψε... ὀδήγησε στὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τοῦ ἐθνικοῦ πα-

3. Βλ. DVORNIK, F., *The Slavs: Their Early History and Civilization*, Boston 1956, 62 κ.έ.· *Brill's New Pauly*, 13, 2008, 341 κ.έ.

ρελθόντος εις τρόπον ὥστε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἔγινε πλήρες τμήμα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς κληρονομιάς», ἡ ἴδια δηλαδή δὲν πιστεύει ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἀποτελεῖ τμήμα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας ἀλλὰ προφανῶς ὅτι ἀποτελεῖ τμήμα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς νότιας σλαβικῆς, ἀντίθετα καὶ μὲ τὴν ἄποψη τῶν ἰδίων τῶν Σκοπιανῶν, οἱ ὅποιοι ὁμολογοῦν τώρα ὅτι εἶναι Σλάβοι καὶ ὅτι δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες.

Ἀτυχῶς οἱ ἔθνομηδενιστὲς βρῆκαν καὶ ξένους ὄπαδούς. Ἔτσι ὁ καθηγητῆς Charles Stewart τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου, σὲ ἄρθρο του [ZACHARIA, K. (ed.), *Hellenisms*, 2008, 273], γράφει: «Πρόσφατα ἔγιναν στρατηγικὲς νὰ πεισθεῖ ἡ διεθνὴς κοινότητα νὰ ἀναφέρεται στὴ χώρα ὡς Ἑλλάς, μὲ τὸ ὅποιο διευκρινίζουν καὶ ἐπαναβεβαιώνουν [ἐννοεῖται οἱ Νεοέλληνες] τὸν ἰσχυρισμὸ γιὰ καταγωγή ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους». Καὶ προσθέτει ὅτι στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες στὴν Ἀτλάντα τὸ 1996, στὴν παρέλαση τῶν ἀθλητῶν, ἡ ἐλληνικὴ ὀμάδα μὲ σημαία ὅπου ἀνέγραφε Hellas ἐκλήφθηκε ἀπὸ μερικοὺς Ἀμερικανοὺς ὅτι ἦταν ἡ ὀμάδα τῆς Ἀργεντινῆς ἢ τῆς Φινλανδίας!

Τελειώνω τὴ σύντομη αὐτὴ ἀναφορὰ μὲ πολὺ μεγάλη θλίψη γιατί ἡ ἔνδοξη ἐλληνικὴ ἱστορία, τὸ ἀνεξάντλητο αὐτὸ κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ ἀξιῶνεται σοβαρῆς μελέτης σὲ ὅλα τὰ πανεπιστήμια τοῦ κόσμου καὶ ποὺ ἐκτὸς ἄλλων ὀδηγεῖ τὴν παγκόσμια κοινότητα στὴν ἀναζήτηση τῆς ἐλευθερίας καὶ στὸν δρόμο πρὸς τὴν εὐτυχία, ἔχει καταντήσει στὴν Ἑλλάδα ἐργαλεῖο γιὰ ἰδεολογικὴ προπαγάνδα μερικῶν «κουλτουριάρηδων» ποὺ μὲ τὸ παρακμιακὸ τους σύνδρομο ἐμφανίζονται ὡς ἐκπρόσωποι τῆς ἐλληνικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἐκφράζω τὴν ἀπογοήτευσή μου γιὰ τὸ γεγονός αὐτὸ διότι, ὅπως παρατήρησε κάποτε ὁ Benedetto Croce, ἡ πνευματικὴ ἀποτυχία ἑνὸς ἔθνους εἶναι ἓνα συνολικὸ φαινόμενο τὸ ὅποιο κανένας σύγχρονος δὲν πρέπει νὰ προεξοφλεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποφύγει.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2019

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Στέφανος Δ. Ἡμελλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Σβολόπουλου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ἡ ἀκαδημαϊκὸς κυρία Χρῦσα Μαλτέζου καὶ λέγει γιὰ τὸν ἐκλιπόντα τὰ ἑξῆς:

«Γεννημένος τὸ 1938 στὴν Ἀθήνα, ὁ Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος σπούδασε Ἱστορία καὶ Ἀρχαιολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ Πολιτικὲς Ἐπιστῆμες στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Στρασβούργου καὶ τῶν Παρισίων. Διδάκτωρ τῶν Πανεπιστημίων Στρασβούργου καὶ Ἀθηνῶν καὶ ὑφηγητὴς στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἄφησε βαθὺ ἀποτύπωμα στὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἐρευνητικὰ ἰδρύματα τῆς χώρας, ὑπηρετώντας τὸν τόπο ἀπὸ πολλὰς θέσεις. Ὁ κατάλογος τῶν ἰδρυμάτων στὰ ὁποῖα προσέφερε ὑπηρεσίες εἶναι μακρὺς. Διετέλεσε καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῶν Διεθνῶν Σχέσεων στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, συνεργάτης τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, τακτικὸ μέλος ἀπὸ τὸ 2003 τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὴν ἔδρα τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς Νεώτερους Χρόνους καὶ πρόεδρος τῆς τὸ 2010, διευθυντὴς γιὰ πολλὰ χρόνια τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ ἐπίτιμος διευθυντὴς του, ἰδρυτὴς, μαζὶ μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Τρυπάνη, τοῦ Ἰδρύματος Κωνσταντίνου Καραμανλῆ καὶ μετέπειτα διευθυντὴς, ἐπίσης ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν, τοῦ ἰδρύματος, μέλος τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμβουλίου τοῦ Ἰδρύματος Ντὲ Γκὼλ καὶ ἐπίτιμος ἐταῖρος τῆς Ἐταιρείας Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης τοῦ Μονάχου.

Ὅσο δύσκολο εἶναι νὰ συμπυκνώσει κανεὶς σὲ λίγες φράσεις τὸ ἔργο ποὺ ἀφήνει ὁ Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος στὸν ἐπιστημονικὸ χῶρο ποὺ δια-

κονοῦσε, τόσο εύκολο είναι να ξεχωρίσει τὰ κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς γραφίδας του καὶ τις ἀρετὲς ποὺ διατρέχουν τὰ πονήματά του. Γράφοντας εἴτε γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς του, ἐπιτυγχάνοντας νὰ τὸν ἀναδείξει σὲ διεθνοῦς ἐμβέλειας πολιτικὴ προσωπικότητα, εἴτε γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλή, τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο καὶ τὸν Χαρίλαο Τρικούπη, εἴτε γιὰ τὸν Ἰωάννη Μεταξᾶ, τὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Καραμανλή, εἴτε γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδας, εἴτε γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ τὴν πραγματευόταν σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο, εἴτε γιὰ τὸν νεαρὸ Θανάση Ραζικότσια, ποὺ ἔπεσε πρῶτος κατὰ τὴν ἥρωικὴ ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου, εἴτε γιὰ τὴν ἐκτέλεση τὸ 1944 στὸ ἄλσος τοῦ Χαϊδαρίου ἀγωνιστῶν μὲ τὴν κατηγορία τῆς κατασκοπείας, εἴτε πάλι γιὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ἢ γιὰ τὸ καθεστῶς τῶν νησίδων τοῦ νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου, ἢ ἔγνοια του ἦταν νὰ προσεγγίσει καὶ νὰ διερευνᾷ πρόσωπα καὶ πράγματα σὲ συνάρτηση μὲ τις εὐρύτερες διεθνεῖς περιστάσεις καὶ κυρίως μακριὰ ἀπὸ τὴ ρευστὴ πολιτικὴ συγκυρία καὶ τις πρόσκαιρες ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς. Βασίζοντας τὴν ἔρευνά του σὲ πρωτογενεῖς πηγές, ἐν πολλοῖς ἄγνωστες ἢ ἀναξιποιεῖτες, ποὺ ἀπόκεινται ὄχι μόνον στὰ ἑλληνικὰ ἀρχεῖα ἀλλὰ καὶ σὲ ἀρχεῖα τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, ἐπιχείρησε τὴ μελέτη μειζόνων ἐθνικῶν θεμάτων τῆς Ἑλλάδας καὶ τὴ σύναψή τους μὲ τὰ μεγάλα διεθνῆ ἱστοριογραφικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Χωρὶς ἰδεολογικὲς παρωπίδες καὶ ἄλλου τύπου στεγανὰ ποὺ θολώνουν τὴν ὁθόνη τοῦ ἱστορικοῦ, ὁ Σβολόπουλος διατύπωσε ἕναν ἔγκυρο, καλὰ τεκμηριωμένο, ἐπιστημονικὸ λόγο, συμβάλλοντας ἀποφασιστικὰ στὴν κατανόηση σύνθετων ζητημάτων τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ στὴ διεύρυνση τῆς γνώσης μας σὲ θεμελιώδη θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ διεθνή θέση τῆς χώρας καὶ γενικότερα τὴν ἐθνικὴ αὐτογνωσία στοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ του ἦθος καὶ τὴ νηφάλια ὀπτικὴ μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισε δυσχερῆ καὶ συχνὰ ἀκανθώδη ἱστορικὰ ζητούμενα, ὁ Σβολόπουλος συγκαταλέγεται στοὺς ἐξέχοντες μελετητὲς τῆς ἱστορίας τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας, ἀλλὰ καὶ στοὺς διανοουμένους ἐκείνους ποὺ νοιάζονται γιὰ τὴν προβολὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης στὸ ἐξωτερικὸ καὶ γενικότερα γιὰ τις τύχες τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ μεγάλο τόξο τοῦ χρόνου. Ἐλάχιστο δεῖγμα τῆς τροπῆς τοῦ νοῦ του πρὸς τὰ γενικότερα ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ

τῆς έντονης άνησυχίας του, όταν διαπίστωνε έσφαλμένες παρεκκλίσεις και πρακτικές, ἦταν ἡ θαρραλέα στάση που τήρησε μπροστά στον κίνδυνο άφενός να χάσει τήν έπιστημονική του ύπόσταση τὸ πολύπαθο Έλληνικό Ίνστιτούτο Βενετίας και άφετέρου να άλλοιωθεῖ ἡ έλληνική αύρα τοῦ εκεί ιστορικοῦ ναοῦ τοῦ Αγίου Γεωργίου τῶν Έλλήνων.

Σε περιόδους ὅπως ἡ τωρινή που ὁ τόπος χρειάζεται, ἴσως περισσότερο άπό άλλοτε, τὸν λόγο έγκριτων ιστορικῶν, ἡ έντιμη φωνή του, ἡ κριτική σκέψη του και ἡ βαθιά γνώση τῆς νεοελληνικῆς και εὐρωπαϊκῆς ιστορίας, συνυφασμένης με τήν ιστορία τῶν συλλογικῶν νοστροπιῶν, βέβαιον εἶναι πως θα λείψουν άπό τήν έπιστημονική κοινότητα· άπό τούς φίλους τέλος και τούς συναδέλφους του θα λείψουν οἱ ύψηλοῦ έπιστημονικοῦ επιπέδου μελέτες του, ἡ καθαρή ματιά του στα γεγονότα, οἱ εὔστοχες παρεμβάσεις του και ἡ πραότητα τοῦ χαρακτήρα του».

Ἡ Όλομέλεια τηρεῖ ένός λεπτοῦ σιγή εις μνήμην τοῦ έκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2019

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Στέφανος Δ. Ἡμελλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀλέξανδρου Καμπίτογλου.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Μιχάλης Τι-βέριος καὶ λέγει γιὰ τὸν ἐκλιπόντα τὰ ἑξῆς:

«Στις 29 Νοεμβρίου πέθανε στὸ μακρινὸ Σύδνεϋ τῆς Αὐστραλίας ὁ Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου, τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας ἀπὸ τὸ 1994. Ἄν καὶ ἦταν πλήρης ἡμερῶν, ὁ θάνατός του λύπησε τὴν ἀρχαιολογικὴ ἐπι-στημονικὴ κοινότητα, καὶ ἰδιαίτερα τοὺς φίλους καὶ συνεργάτες του καὶ ὅλους ὅσους εἶχαν τὴν τύχη νὰ τὸν γνωρίζουν ἀπὸ κοντά.

Γεννημένος τὸ 1922 στὴ Θεσσαλονίκη, πέρασε τὰ νεανικὰ του χρόνια στὴ γενέτειρα πόλη του. Σπούδασε στὴ Φιλοσοφικὴ τῆς Σχολῆς, ἀπὸ ὅπου καὶ ἀποφοίτησε τὸ 1946. Ὡς ὑπότροφος διαφόρων Ἰδρυμάτων καὶ γιὰ ἑξι χρόνια, συνέχισε τὶς σπουδές του μὲ εἰδίκευση στὴν Κλασικὴ Ἀρχαιολογία σὲ ἀγγλικὰ πανεπιστήμια κοντὰ σὲ πολὺ σημαντικοὺς καθηγητὲς κλασικῶν σπουδῶν. Ἀπέκτησε μεταπτυχιακὸ δίπλωμα στὸ Manchester τὸ 1948 κοντὰ στὸν T. B. L. Webster, γνωστὸ κυρίως γιὰ τὶς μελέτες του τὶς σχετικὲς μὲ τὸ ἀρχαῖο θέατρο, καὶ δύο διδακτορικά: τὸ ἓνα στὸ Λονδίνο τὸ 1950 τὸ ὀλο-κλήρωσε μὲ τὸν σπουδαῖο κλασικὸ ἀρχαιολόγο Martin Robertson, καὶ τὸ δεύτερο στὴν Ὁξφόρδη τὸ 1958 μὲ τὸν Sir John Beazley, ἓναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους κλασικοὺς ἀρχαιολόγους τοῦ 20οῦ αἰ. καὶ ἀνεπανάληπτο ἐρευνητὴ τῆς ἀττικῆς κεραμικῆς.

Ἡ πλούσια πανεπιστημιακὴ του καριέρα ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1954, ὅταν καὶ ἐκλέγεται Assistant Professor στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Μισισσιππῆ, δίπλα στὸν καθηγητὴ David M. Robinson, τὸν γνωστὸ ἀνασκαφέα τῆς Ὀλύμπου, ἐνῶ δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1956,

και έως το 1961 διδάσκει και πάλι ως Assistant Professor στο γνωστό Bryn Mawr College της Πενσυλβανίας διαδεχόμενος τον Rhys Carpenter και τη Mary Swindler.

Το 1961 ασφαλώς αποτελεί μια χρονολογία όροσημο στην πορεία του Καμπίτογλου. Εκλέγεται Senior Lecture Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Σύδνεϋ και από τότε μέχρι τον θάνατό του θα δεθεί άρρηκτα με την πόλη αυτή και γενικότερα με τη μακρινή μας Αυστραλία. Δύο χρόνια αργότερα εκλέγεται στο ίδιο Πανεπιστήμιο τακτικός καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, θέση που διατήρησε έως το 1989, όποτε και συνταξιοδοτήθηκε. Έν τῷ μεταξύ το 1978 ή έδρα της Κλασικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου του Σύδνεϋ, με δικές του ενέργειες, προικοδοτήθηκε, μετονομάστηκε σε The Arthur and Renee George Chair in Classical Archaeology και έγινε μόνιμη. Το 1963 αναλαμβάνει και τη διεύθυνση του Nicholson Museum of Antiquities στο Σύδνεϋ, θέση που διατήρησε έως το 2000. Το Μουσείο αυτό το εμπλούτισε αρχικά με έργα της αρχαίας ελληνικής τέχνης που βρίσκονταν διασκορπισμένα σε όλο το Σύδνεϋ. Σήμερα στεγάζει την πιο σημαντική συλλογή ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων της Αυστραλίας. Πρόκειται για την πιο αξιόλογη πανεπιστημιακή συλλογή του είδους της στη Βρετανική Κοινοπολιτεία, μετά το Ashmolean Museum της Οξφόρδης και το Fitzwilliam Museum του Κέιμπριτζ.

Ός προς τις ανασκαφικές του δραστηριότητες θα αναφερθῶ στις σημαντικές ανασκαφές που διεύθυνε στη Ζαγορά της Άνδρου από το 1967 έως το 1974 και στην Τορώνη της Χαλκιδικής από το 1975. Οι ανασκαφικές αυτές εργασίες συνοδεύτηκαν και από σημαντικές δημοσιεύσεις από κοινού με τους συνεργάτες του. Έτσι οι γνώσεις μας για τη Γεωμετρική Έποχή στο Αίγαίο και γενικότερα για την αρχιτεκτονική του ελληνικού χώρου στην εποχή του Όμήρου εμπλουτίστηκαν γενναία, όπως πολλές νέες γνώσεις αποκτήσαμε και για την Τορώνη. Μάθαμε ότι ο χώρος αυτός κατοικείτο από την τέταρτη προχριστιανική χιλιετία, ενώ ή ελληνική παρουσία εντοπίζεται εδῶ ἤδη από τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. Σχετικά με τις ανασκαφές της Ζαγοράς θα ήθελα να επισημάνω και τη σημαντική συμβολή του Καμπίτογλου στον ύποδειγματικό τρόπο έκθεσης τῶν εύρημάτων της ανασκαφής αυτής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου.

Το δημοσιευμένο έρευνητικό του έργο είναι πλούσιο σε μονογραφίες και σε άρθρα, συχνά με τη συμβολή και άλλων έρευνητῶν. Το συντριπτικά

μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐρευνητικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Καμπίτογλου περιστρέφεται γύρω ἀπὸ ζητήματα ἀρχαίας εἰκονογραφίας καὶ κεραμικῶν πολυτελείας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, προϊόντων κεραμικῶν ἐργαστηρίων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας, καὶ μάλιστα τῆς Ἀπουλίας. Ὅπωςδήποτε σταθμὸς γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας ἀποτελεῖ τὸ τρίτομο ἔργο *The Red-figured Vases of Apulia*, γραμμένο σὲ συνεργασία μὲ τὸν πιδὸ βαθὺ γνῶστη τῆς κατωϊταλιωτικῆς ἀγγειογραφίας, τὸν Arthur D. Trendall. Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Oxford University Press τὸ 1978 ὁ 1ος τόμος καὶ τὸ 1982 ὁ 2ος καὶ ὁ 3ος. Ἀκολούθησαν καὶ δύο συμπληρωματικοὶ τόμοι (Supplements) τὸ 1983 καὶ τὸ 1992. Σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς τόμους εἶναι ταξινομημένα σὲ συγκεκριμένους ἀγγειογράφους καὶ σὲ συγκεκριμένα κεραμικὰ ἐργαστήρια χιλιάδες ἐρυθρόμορφων ἀπουλικῶν ἀγγείων, πιθανὸν φτάνουν τὶς 12.000, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἕως τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Πρόκειται γιὰ ἓνα μνημειῶδες ἔργο, ἀπολύτως ἀπαραίτητο γιὰ ὅποιον σκοπεύει νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν κατωϊταλιωτικὴ κεραμικὴ. Δὲν ὑπερβάλλω ἀνὶ ἰσχυριστῶ ὅτι μὲ τοὺς τόμους αὐτοὺς τὸ ὄνομα Καμπίτογλου εἶναι τὸ πιδὸ συχνὰ ἀπαντώμενο ὄνομα Ἑλληνα κλασικοῦ ἀρχαιολόγου στὴ διεθνή ἀρχαιολογικὴ βιβλιογραφία.

Ὁ καθηγητὴς Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου, ἐκτὸς ἀπὸ τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπῆρξε τακτικὸ μέλος τῆς Australian Academy of the Humanities, ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου, ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀμερικῆς, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐταῖρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνῶν καὶ πολλῶν ἄλλων Ἰδρυμάτων.

Ἀσφαλῶς ἓνα σημαντικὸ δημιούργημά του, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἦταν ἐξαιρετικὰ ὑπερφάνος, ἦταν ἡ ἴδρυση τὸ 1981 τοῦ Αὐστραλιανοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου καὶ διετέλεσε πρῶτος διευθυντὴς μέχρι καὶ τὸν θάνατό του. Τὸ Ἰνστιτούτο αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ὄχι μόνον γιὰτὶ προωθεῖ ἔμπρακτα τὶς κλασικὲς σπουδὲς στὴν Αὐστραλία ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ ἀποτελεῖ ἓναν σημαντικὸ πολιτιστικὸ σύνδεσμο μὲ τοὺς Ἑλληνας τῆς Αὐστραλίας.

Τὸ 1987 τοῦ ἀπονεμήθηκε τὸ δεύτερο ἀνώτατο παράσημο τῆς Κοινοπολιτείας τῆς Αὐστραλίας (Australian Order) γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴν ἐπιστήμη τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τὶς διεθνεῖς πολιτιστικὲς σχέσεις τῆς Αὐστραλίας, ἐνῶ ἡ αὐστραλιανὴ κυβέρνηση τὸν παρασημοφόρησε καὶ δεύτερη φορὰ

τὸ 2001 μὲ τὸ μετάλλιο τῆς Ἐκατονταετηρίδας (Centenary Medal) γιὰ τὴν προσφορά του στὴν κοινωνία τῆς χώρας. Τὸ 1998 ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία τοῦ ἀπένευμε τὸν Ταξιάρχην τοῦ Τάγματος τοῦ Φοίνικα.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου ἦταν ἄνθρωπος ἐξαιρετικὰ δραστήριος, ὀργανωτικὸς, συστηματικὸς, ἀποτελεσματικὸς, καὶ διακρινὸς γιὰ τὴν ἔμφυτη εὐγένειά του καὶ γιὰ τὸ ἦπιον τοῦ χαρακτήρα του. Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Ἑλληνας ποὺ ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητὴς σὲ αὐστραλιανὸ πανεπιστήμιον καὶ μὲ τὶς ἐνέργειές του καὶ τὴν ὅλην του δράσιν ἐπαίξε καθοριστικὸ ρόλον στὴν προώθησιν τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ γενικότερα τῶν κλασικῶν σπουδῶν στὴν Αὐστραλία, ὅπως καὶ στὴν ἐξύψωσιν τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων τῆς Αὐστραλίας. Στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξει ἐξίσου γόνιμην δραστηριότητα. Ὡστόσο μὲ τὸ ὄνομά του, ποὺ συγκαταλεγόταν ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα τῶν τακτικῶν μελῶν τῆς, ἐνίσχυε τὴν ἔξωθεν καλὴ τῆς μαρτυρία. Αἰωνία του ἡ μνήμη».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγῆ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΒΕΝΕΤΙΑΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
ΚΥΡΙΑΣ ΧΡΥΣΑΣ ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Ἡ εἰκόνα γιὰ τὶς συνθήκες πὸ ἐπικρατοῦσαν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο μετὰ τὴν τέταρτη σταυροφορία, περίοδο στὴν ὁποία τοποθετοῦνται οἱ ἀπαρχές τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, ἦταν ὡς τὸ 1955, ἔτος ἴδρυσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, ἐξαιρετικὰ μικρὴ καὶ θολή· τόσο θολὴ πὸ ἡ ἐποχὴ τῆς λατινικῆς κυριαρχίας στὴν Ἑλλάδα εἶχε τὸ 1908 χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο ὡς «ἡ περιεργοτάτη καὶ κατὰ μέγα μέρος ἄγνωστος περίοδος τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους». Ἀκόμη καὶ ὁ ὅρος «βενετοκρατία», γιὰ τὴ δήλωση τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποία ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία τῆς Βενετίας κυριάρχησε γιὰ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο χρονικὸ διάστημα σὲ πολλὰς ἑλληνικὲς περιοχές, ἦταν ὡς τότε περιορισμένης χρήσης, δὲν εἶχε ἀκόμη καθιερωθεῖ διεθνῶς καὶ πάντως ὡς ἐπιστημονικὸς κλάδος δὲν εἶχε περιληφθεῖ σὲ πανεπιστημιακὰ προγράμματα διδασκαλίας.

Τὸ ἱστοριογραφικὸ τοπίο ἄλλαξε ἄρδην μὲ τὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία τοῦ Ἰνστιτούτου. Χάρη στὴ δραστηριότητα πὸ ἔχει (ἢ μᾶλλον εἶχε) ἀναπτύξει τὸ μόνον ἐπιστημονικὸ ἴδρυμα πὸ διαθέτει ἡ χώρα μας στὸ ἐξωτερικόν, φωτίστηκαν παρθένες ἐρευνητικὲς περιοχές, διευρύνθηκαν οἱ ὀρίζοντες τῆς ἔρευνας, καὶ διατυπώθηκαν νέα, σύγχρονα, ἐρευνητικὰ ζητούμενα καὶ ὄριμοι προβληματισμοί. Ἡ περίοδος τῆς βενετοκρατίας ἔχει πάψει νὰ ἐξετάζεται ὡς ἐποχὴ ὑποτέλειας τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν στοὺς ξένους κυριάρχους, μέσα δηλαδὴ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ βενετοῦ κατακτητῆ καὶ τοῦ ἑλληνα κατακτημένου, ἀλλὰ θεᾶται μέσα ἀπὸ τὴ σύνθετη ἱστορικὴ ὁθόνη τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἀπελευθερωμένη ἀπὸ περιοριστικούς κλοιοὺς ἀγκυλωμένων ἀντιλήψεων καὶ σφαλερῶν ἐντυπώσεων, ἡ ἔρευνα ἔχει στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πρὸς τὸ φαινόμενο τῆς γόνιμης συνάντησης, ἐπικοινωνίας καὶ συνυπαρξῆς τῶν δύο ἐθνικῶν στοιχείων στὸν ἴδιο γεωγραφικὸ χῶρο, πρὸς τὶς ζῶνες ἐπαφῆς καὶ σύζευξης πὸ δημιουργήθηκαν μεταξύ τους, πρὸς τὸν πολιτισμὸ πὸ ἐκφράστηκε μέσα ἀπὸ τὴ συγκατάμειξη τῆς δυτικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς παράδοσης. Τὸ ἴδρυμα ἐπέτυχε νὰ βρισκεται στὴν

πρωτοπορία τῶν σπουδῶν πού ἀφοροῦν τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς βενετικῆς κυριαρχίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ νὰ ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὴ διεθνή ἐπιστημονικὴ κοινότητα ὡς τὸ κατεξοχὴν κέντρο ἔρευνας τῆς μακραιωνῆς ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου.

Γιὰ δύο κυρίως λόγους ἡ ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου ἀποτέλεσε καθοριστικῆς σημασίας σταθμὸς στὴν προαγωγή τῆς σπουδῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ: ὁ πρῶτος ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸν ἐντοπισμὸ, τὴν ἐκμετάλλευση, ἀξιοποίηση καὶ μελέτη τῶν ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν πού ἀφοροῦν τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ στὸ μεγάλο τόξο τοῦ χρόνου ἀπὸ τὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο ὡς τὴν κατάλυση, στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, τῆς βενετικῆς πολιτείας ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Βοναπάρτη. Μέσω τῶν ὑποτρόφων ἐρευνητῶν καὶ τῶν φιλοξενούμενων ἐλλήνων καὶ ξένων ἐρευνητῶν του, τὸ Ἰνστιτούτο ἔφερε στὸ φῶς καὶ μελέτησε πληθώρα ἀγνωστων πηγῶν πού ἀπόκεινται στὰ ἀρχεῖα καὶ τὶς βιβλιοθήκες τῆς Βενετίας, πρωτίστως στὸ κρατικὸ ἀρχεῖο, στὸ Μουσεῖο Correr, στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη καὶ στὸ ἱστορικὸ ἀρχεῖο τῆς ἄλλοτε ἀκμαίας ἑλληνικῆς ἀδελφότητος τῆς Βενετίας. Οἱ πηγές αὐτές προσφέρουν πλούσια καὶ ποικίλη πληροφόρηση, πού ἀντλεῖται μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τὰ ἐπίσημα βιβλία τῆς βενετικῆς καγκελαρίας, στὰ ὁποῖα καταχωρίζονταν οἱ ἀποφάσεις τῶν διοικητικῶν ὀργάνων τῆς Βενετίας πού ἀφοροῦσαν τὶς κτήσεις τῆς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἀπὸ τὸ πολύτιμο ἀρχεῖο τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης (τὸ περίφημο *Duca di Candia*) πού μεταφέρθηκε μὲ τὶς βενετικὲς γαλέρες ἀπὸ τὴν Κρήτη στὴ Βενετία ὅταν ἡ μεγαλόνησος περιῆλθε στοὺς Τούρκους, μαζὶ μὲ τὰ κατὰστιχα τῶν νοταρίων τῆς Κρήτης (*notai di Candia*), ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις καὶ τὶς ἀναφορὲς πρὸς τὴ μητρόπολη τῶν βενετῶν ἀξιωματῶν πού διοικοῦσαν τὶς ἑλληνικὲς περιοχὲς στὸ ὄνομα τῆς Γαληνοτάτης, ἀπὸ τὰ σχεδιαγράμματα τῶν βενετικῶν ὀχυρώσεων, ἀπὸ τὰ μητρώα, τὶς διαθήκες, τὰ κληροδοτήματα, τὴν ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο τὸ Ἰνστιτούτο ἀποτέλεσε τὸν σπουδαιότερο ἐρευνητικὸ φορέα γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς βενετοκρατούμενης Ἑλλάδας. Τὸ ἴδρυμα προσέφερε σὲ Ἕλληνες καὶ ξένους ἐπιστήμονες τὸ ἰδανικὸ περιβάλλον γιὰ τὴν ἐνθάρρυνση καὶ ὑποστήριξη τῆς ἔρευνας στὸν κλάδο τῶν βενετολογικῶν σπουδῶν, συντείνοντας στὴν ἀνάπτυξη καὶ ἀνθυσί του σὲ διεθνὴ κλίμακα. Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία τὸ γεγονός ὅτι στὴ μεγάλη διεθνή ἐκθεση βυζαντινῶν θησαυρῶν πού πραγματοποιήθηκε στὸ Metropolitan

Museum of Art τῆς Νέας Ὑόρκης, τὸ 2004, μὲ τίτλο «Byzantium Faith and Power», ὀρίστηκε ὡς χρονολογικὸ ὄριο στὴν παρουσίαση τῶν ἐκθεμάτων, ἀντὶ τοῦ ἔτους 1453 κατὰ τὸ ὁποῖο καταλύθηκε τὸ βυζαντινὸ κράτος, τὸ ἔτος 1557 – ἔμμεση ἔστω ἀναγνώριση μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τῆς δυναμικῆς τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου. Ἀναφέρω παρενθετικὰ ὅτι τὸ Ἰνστιτούτο δάνεισε σ' αὐτὴν τὴν ἐκθεση τὸ *Μυθιστόρημα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου* καὶ ὅτι τὸν ἴδιο ἐκεῖνο χρόνον, τὸ 2004, τὸ χειρόγραφο ψηφιοποιήθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Κοινωνία τῆς Πληροφορίας», μαζὶ μὲ πολυάριθμα ἔγγραφα καὶ εἰκόνες τοῦ Ἰνστιτούτου.

Ἐξίσου σημαντικὸς μὲ τὸν ἐπιστημονικὸ εἶναι καὶ ὁ παιδαγωγικὸς σκοπὸς τοῦ Ἰνστιτούτου, τὸν ὁποῖο τὸ ἴδρυμα ἐπιτέλεσε μὲ ἀξιοσημείωτη συνέπεια, καθὼς κατόρθωσε νὰ μεταμορφῶναι τοὺς ἀπειροὺς νέους μεταπτυχιακοὺς ὑποτρόφους σὲ συνειδητοὺς ἐπιστήμονες καὶ ἀξιους ἐρευνητές. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἔχουν στὴ συνέχεια στελεχῶσει πανεπιστήμια καὶ ἐρευνητικὰ ἰδρύματα τῆς χώρας. Ἄς ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ συνυπαρξὴ στὸ ἄλλοτε Φλαγγινιανὸ Κολλέγιο, ἔδρα τοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ γενικότερα στὸ μνημειακὸ συγκρότημα τῆς Πλατείας τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νέων ὑποτρόφων ποὺ διαμόρφωναν ἐκεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη τους καὶ ἀναζητοῦσαν νέα ἐρευνητικὰ μονοπάτια καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη καταξιωμένων φιλοξενούμενων ἐπιστημόνων, ἐλλήνων καὶ ξένων, λειτουργοῦσε εὐεργετικὰ γιὰ τοὺς πρῶτους, οἱ ὁποῖοι ἔπαιρναν μέρος στὶς συζητήσεις καὶ τὸν γόνιμο ἐπιστημονικὸ διάλογο ποὺ ἀναπτυσσόταν μὲ τοὺς ὄριμους ἐρευνητές. Ὅσο γιὰ τοὺς φιλοξενούμενους ἐρευνητές τὸ Ἰνστιτούτο εἶχε γίνει, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔγραψε πρόσφατα ὁ διαπρεπὴς ἀγγλος καθηγητῆς Alfred Vincent, φιλοξενούμενος πολλὰς φορὲς στὸ ἴδρυμα, «κάτι σὰν δεύτερο σπίτι, a home away from home ὅπως λέμε στὴ γλώσσα μου, ποὺ μοῦ ἐπέτρεπε νὰ βυθιστῶ στὸν μαγικὸ κόσμον τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Βενετίας». Στὴ διάρκεια τῆς φιλοξενίας του, ὁ Vincent ἐντόπισε στὸ ἀρχεῖο τοῦ Μουσείου Correr –καὶ δημοσίευσε στὴ συνέχεια στὴν ἐκδοτικὴ σειρὰ τοῦ Ἰνστιτούτου– ἄγνωστο κατὰστιχο μὲ τίς συναρπαστικὰς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ χαμένη πατρίδα του ἐνὸς Κρητικοῦ, τοῦ Τζουάννε Παπαδόπουλου, πρόσφυγα στὴν Πάντοβα μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση τὸ 1669 τῆς Κρήτης. Ὁ Παπαδόπουλος ἀφηγεῖται περιστατικὰ καὶ συνήθειες ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν Κρητικῶν, περιγράφοντας μὲ ἐκπληκτικὴ ζωντάνια καὶ ἀμεσότητα τίς διασκεδάσεις, τὰ φαγητὰ καὶ τὰ περιζήτητα κρη-

τικά κρασιά, μαζί με τὰ μνημεία, τις ἐκκλησίες, τις κρήνες, τις ὀχυρώσεις, τῆς ἀγαπημένης γενέτειράς του.

Ἡ δραστηριότητα τοῦ Ἰνστιτούτου ἀποτυπώνεται εὐκρινῶς στὸ ἐκδοτικό ἔργο του, ποὺ ἐγκαινιάστηκε τὸ 1962 καὶ ἀριθμοῦσε ὡς τὸ 2012 41 τόμους τοῦ περιοδικοῦ *Θησαυρίσματα*, καὶ 150 δημοσιεύματα (βιβλία, ἄρθρα, συστηματικούς καταλόγους καὶ εὐρετήρια εἰκόνων, ἀρχείων, χειρογράφων καὶ λοιπῶν θησαυρῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας, πρακτικὰ συνεδρίων, σύμμεικτους τόμους καὶ διδακτορικές διατριβές). Ἡ ἐρευνητικὴ πορεία ποὺ ἀκολούθησε τὸ ἴδρυμα, συνδεδεμένη μετὴν περιρρέουσα στὴ Βενετία διεθνὴ ἱστοριογραφικὴ τάση, καθρεφτίζεται μετὰ καθαρότητα στὶς ἐκδόσεις του: στὴν πρώιμη ἐκδοτικὴ περίοδο ἀνήκουν ἐργασίες ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀνάδειξη καὶ καταγραφή τῶν τεκμηρίων, καὶ ἀκολουθοῦν προοδευτικὰ μετὸ πέρασμα τοῦ χρόνου μελέτες στὶς ὁποῖες προσεγγίζονται συνθετικὰ τὰ φαινόμενα καὶ διαρθρώνονται τὰ θεωρητικὰ πλαίσια. Μετὰ τις ἐκδόσεις του, τὶς ὁποῖες θὰ ζήλευαν πολλὰ ὁμόλογα ἰδρύματα διεθνῶς, τὸ Ἰνστιτούτο προέβλεπε τὴν ἔρευνα μετὰ πραγματεῖες καὶ ἐργαλεῖα ὑποδομῆς ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς σύγχρονες ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητος, συμβάλλοντας ἀποφασιστικὰ στὴ διερεύνηση τοῦ προσώπου τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιόδου τῆς βενετοκρατίας, καθὼς καὶ στὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν γνώσεων ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βενετίας.

Γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὴν ποικιλία καὶ τὸ εὖρος τῆς προσφορᾶς τοῦ Ἰνστιτούτου στὴν ἔρευνα ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν ἐπιτροχάδην καὶ ἐπιλεκτικὰ ἕνια ἐρευνητικὰ πεδία μετὰ τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκε τὸ Ἰνστιτούτο, ἀνοίγοντας μετὰ τὸ ἔργο του ἄγνωστα κεφάλαια τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἱστορίας τῶν βενετοκρατούμενων ἑλληνικῶν χωρῶν.

Οἱ μελέτες ποὺ πραγματεύονται τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, τὴν κοινωνικὴ διαστρωμάτωση, τοὺς κατοίκους τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τῆς ὑπαίθρου, τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἐμπορικὴ σημασία ποὺ εἶχε γιὰ τὴ Βενετία ὁ ἑλληνικὸς χώρος, τὴν ἰδεολογία ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, τὸ ἀστικὸ δομημένο περιβάλλον, τὴν καθημερινὴ ζωή, καὶ ἄλλες ποικίλες θεματικὲς ὄχι μόνον πλούτισαν μετὰ τὸ πολῦτιμο πληροφοριακὸ ὕλικὸ ποὺ περιέχουν τὶς γνώσεις μας, ἀλλὰ ἄλλαξαν τὴ γενικότερη θεώρηση τῆς βενετικῆς πτυχῆς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Στὸ Βυζάντιο καὶ στὸν κόσμον του, στοὺς βυζαντινοὺς λόγιους, στοὺς πρόσφυγες Κωνσταντινουπολίτες στὴ Γαληνοτάτη, στὴ συγκεχυμένη γενι-

κότερα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί μετά την Άλωση της Πόλης και στα βυζαντινά κειμήλια που βρίσκονται στη Βενετία είναι αφιερωμένες έργασίες καταξιωμένων διεθνώς ελλήνων και ξένων έρευνητών που εργάστηκαν στο Ίνστιτούτο ή συνεργάστηκαν με αυτό.

Στόν τομέα της τέχνης, έν προκειμένω της βενετοκρατικής, ή συμβολή του ιδρύματος στην ώθηση της έρευνας υπήρξε καταλυτική. Ένας καταγιτιστικός αριθμός επώνυμων κρητικών ζωγράφων έγινε γνωστός χάρη στις έντατικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν κυρίως από τους ύποτρόφους έρευνητές. Από τον 14ο ώς τον 17ο αιώνα σώζονται στο αρχείο της Βενετίας εκατοντάδες δικαιοπρακτικών έγγραφων, όπως διαθήκες, συμβόλαια άγοραπωλησιών, παραγγελιών καλλιτεχνικών έργων, συμφωνητικά μαθητείας, που αναφέρονται σέ ξυλογλύπτες, λιθοξόους και κυρίως ζωγράφους που δούλευαν και με τις δύο τεχνοτροπίες, *alla greca* και *alla franca*. Έκτός από τά αρχαιακά αυτά τεκμήρια, που δημοσιεύτηκαν τά περισσότερα στο περιοδικό *Θησαυρίσματα*, στο έρευνητικό πρόγραμμα του Ίνστιτούτου συμπεριλήφθηκαν ακόμη μελέτες που άφορούν φημισμένους κρητικούς ζωγράφους, όπως ο Άγγελος Άκοπάντος, ο Γεώργιος Κλόντζας, ο Μιχαήλ Δαμασκηνός. Άφησα τελευταία την αναφορά στον Δομήνικο Θεοτοκόπουλο, γιατί ή ανακάλυψη από τους έρευνητές του Ίνστιτούτου αρχαιικών έγγραφων που άφορούν την κρητική περίοδο της ζωής του μεγάλου ζωγράφου άλλαξαν ριζικά την όπτική μέσα από την όποία οί ξένοι ιστορικοί της τέχνης μελετούν πλέον την παραγωγή του καλλιτέχνη, που όσο ζούσε στην Κρήτη, όπως άποδεικνύεται περίτρανα από τά έγγραφα, ήταν ήδη καταξιωμένος ζωγράφος. Σήμερα ή κρητική περίοδος της ζωής του ζωγράφου που αναζήτησε στη Δύση νέους τρόπους έκφρασης δέν θεωρείται, όπως κατά τó παρελθόν, ήσσονος άξίας σέ σχέση με την ιταλική και την ισπανική, αλλά εξετάζεται ισότιμα με τις τελευταίες.

Στη σφαίρα των ένδιαφερόντων του Ίνστιτούτου είσχώρησε επίσης ή πρώιμη νεοελληνική λογοτεχνία, όπως αυτή αναπτύχθηκε στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Άγνωστο αρχαιακό ύλικό συγκεντρώθηκε και μελετήθηκε μεταξύ άλλων για τόν μεσαιωνικό ποιητή Στέφανο Σαχλίκη, ό όποιος χρονολογείται όριστικά πιά στον 14ο αιώνα, για τόν ποιητή του Έρωτόκριτου Βιτσέντζο Κορνάρο, για τόν Γεώργιο Χορτάτζη, που έγγραψε την έμμετρη τραγωδία Έρωφίλη, καθώς και για τις ιταλόγλωσσες κρητικές άκαδημίες, συλλόγους δηλαδή λογίων που ιδρύθηκαν στον Χάνδακα τόν 16ο αιώνα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τῆ μελέτῃ τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου τῆς βενετοκρατίας, σημαντικώτατη ἀνθήση, πάλι χάρις στὴ δραστηριότητα ποὺ εἶχε ἀναπτύξει τὸ Ἴνστιτούτο, παρατηρήθηκε στὸν τομέα τῆς ἔρευνας τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βενετίας, τῆς σπουδαιότερης ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς διασπορᾶς. Ἡ ἐκμετάλλευση καὶ μελέτῃ τοῦ κοινοτικοῦ ἀρχείου ἔδωσε ἐντυπωσιακοὺς ἀπὸ πλευρᾶς ποικιλίας καὶ ἀριθμοῦ νέων μαρτυριῶν ἐρευνητικοὺς καρποὺς γιὰ τοὺς συσσωματωμένους ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰώνα σὲ ἀδελφότητα Ἕλληνες τῆς Βενετίας: λόγιους, ἱερωμένους, τυπογράφους, ἐμπόρους, στρατιῶτες, ἐπιχειρηματίες, ζωγράφους, δασκάλους κ.ἄ.

Ἡ πολὺ σύντομη ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Ἴνστιτούτου σκοπὸ εἶχε τὴν ὑπόμνηση τῆς σημασίας τῆς σύνολης προσφορᾶς του στὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας. Ὡστόσο, τὸ ἐρευνητικὸ ἔργο τοῦ ἰδρύματος, στοχευμένο στὴ μελέτῃ τῶν ἀναρίθμητων ἐγγράφων ποὺ σώζονται στὰ βενετικά ἀρχεῖα, ἔχει ἐδῶ καὶ καιρὸ ἀδρανήσει, καθὼς τὸ Ἴνστιτούτο δὲν ἔχει οὔτε διευθυντὴ οὔτε ἐπιστημονικὸ συμβούλιο, ἐνῶ ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἀρχεῖο του παραμένουν κλειστὰ στοὺς ἐρευνητές. Μὲ τὸν νέο νόμο ποὺ ψηφίστηκε ἀπὸ τὴν προηγούμενη Βουλὴ, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ Ἴνστιτούτου εἶχε πρωτεύοντα ρόλο στὴ λειτουργία του, ἔπαψε νὰ ἔχει σχέση μὲ τὸ ἴδρυμα. Θυμίζω ὅτι ἡ Ἀκαδημία μετεῖχε στὴν Ἐποπτικὴ Ἐπιτροπὴ του, ἐξέλεγε τὸν διευθυντὴ καὶ ἐπέλεγε τοὺς ὑποτρόφους μετὰ ἀπὸ σχετικὸ διαγωνισμό. Πιστεύοντας ὅτι γιὰ νὰ ἐπανεῦρει τὸ Ἴνστιτούτο τὸν ἐρευνητικὸ βηματισμὸ του ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη νὰ ἀνακτῆσει ἡ Ἀκαδημία τὴ θέση τῆς στὰ δρώμενα τοῦ ἰδρύματος, παρακαλῶ τὸ Προεδρεῖο νὰ ἀναλάβει σχετικὴ πρωτοβουλία.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2019

Ο ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΪΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΘΕΙΑ. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Μεταξύ τῶν κληρικῶν, μοναχῶν, κηρύκων τοῦ ἄμβωνος, ρητόρων, ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων κ.ἄ., παλαιότερων καὶ νεωτέρων, συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ ἀνακηρυχθεὶς τὸ 1955 νεώτερος Ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας, ὁ πολυγραφώτατος Νικόδημος ὁ Ἀγιορεΐτης ὁ Νάξιος (1749-1809). Ὁ τελευταῖος θεωρεῖ τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον πρότυπον καὶ τὸν μιμεῖται ἀναλόγως στὸ συγγραφικὸν ἔργον του εὐρύτερα, μάλιστα δὲ στὴν Χρηστοθήθειαν τῶν Χριστιανῶν (1803).

Ὁ Νικόδημος μὲ τὴν συγγραφὴν τῆς Χρηστοθήθειας τῶν Χριστιανῶν ἐκδηλώνει ἐμπράκτως καὶ κατὰ τρόπον πρακτικὸν τὴν ἀγωνιώδη του προσπάθειαν νὰ φωτίσῃ τίς ψυχὰς τῶν Ὁρθοδόξων, ἀπαλλάσσοντάς τις ἀπὸ τίς βλαπτικὰς γιὰ τὴν χριστιανικὴν τῶν συνείδηση εἰδωλολατρικὰς συνήθειας, ἐνδιαφερόμενος τελικῶς νὰ διαφυλάξῃ καθαρὴ καὶ ἀλώβητη τὴν χριστιανικὴν πίστην.

Τὸν σκοπὸν, στὸν ὁποῖον ἀποβλέπει ὁ Νικόδημος, θεωρεῖ ἀναγκαῖο νὰ καταστήσῃ ἀπολύτως σαφῆ μέσω ἤδη τοῦ τίτλου τοῦ ἴδιου του τοῦ ἔργου: «Χρηστοθήθεια τῶν Χριστιανῶν, περιέχουσα λόγους ψυχωφελεστάτους δεκατρεῖς, ρυθμίζοντας ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ κακὰ ἤθη τῶν Χριστιανῶν»¹. Ὁ

1. Χρηστοθήθεια, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1991. Παραπέμπω στὴν ἔκδοσιν αὐτὴν ὡς πιὸ προσιτὴν στοὺς πολλοὺς.

τίτλος δηλοποιεί ἐπὶ πλέον ὅτι ὡς σύλληψη τὸ ἔργο αὐτὸ φαίνεται πρωτό-
τυπον.

Χρηστοθήθειες ἐκυκλοφοροῦνταν βέβαια καὶ παλαιότερα ἀπὸ τὸ 1803, ἔτος τύποις ἐμφανίσεως τῆς Νικοδημείου Χρηστοθήθειας, εἶχαν ὅμως χαρα-
κτῆρα ὀδηγοῦ κυρίως καλῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, δηλαδή κοσμικῆς,
τῶν ἀνερχομένων κοινωνικῶν τάξεων κατὰ τὰ ξένα πρότυπα.

Τὸ πρῶτον πάντως ποῦ ὀφείλει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς καὶ ποῦ ἐδῶ
ἐνδιαφέρει ἀκριβέστερα νὰ ὑπενθυμίσῃ εἶναι ὅτι ὁ Νικοδήμος εἶναι πατε-
ρικός, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται γιὰ τὶς πολυάριθμες, πολυμάρτυρες, σοφώ-
τατες καὶ διδακτικώτατες συγγραφές του, στὶς ὁποῖες οἱ παραθέσεις χωρίων
κειμένων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἢ οἱ παραπομπές του σ' αὐτὰ δια-
χέονται πλουσιοπάροχα σὲ ὀλόκληρον τὸ ἔργον του. Ἐκ τῶν Πατέρων ὅμως
πάλιν τῆς Ἐκκλησίας ἢ προτίμησι τοῦ Νικοδήμου, ὅπως ὑπαινίχθηκα,
στρέφεται κυρίως καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, τὸν
ὁποῖον ἀνεπιφυλάκτως καὶ ἀπεριορίστως θαυμάζει ὅσον κανέναν ἄλλον
Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὁποίου τὰ συγγράμματα χρησιμοποιοῦ, σὲ
ὠρισμένες μάλιστα περιπτώσεις κατὰ κόρον, στὰ συγγραφικά του πονήματα
σὲ τέτοιο μάλιστα σημεῖον, ποῦ ὁ Νεώτερος Πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν
σειράν του νὰ θεωρῆται καὶ δικαίως ὡς κατ' ἐξοχὴν Χρυσοστομικός Ἅγιος.

Ἐνοεῖται ὅτι τὸ πλῆθος τῶν παραθεμάτων ἀπὸ τὸ χρυσοστομικὸν
ἔργο στὰ πονήματα τοῦ Νικοδήμου καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπές καὶ ἀνα-
φορές δὲν εἶναι ὁμοιομόρφως καὶ ἰσαριθμῶς κατανεμημένα. Ἐξαρτᾶται
πάντοτε ἀπὸ τὴ φύσιν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν Νικοδημικῶν αὐτῶν ἔργων.

Ἔτσι προχείρου δείγματος χάριν στὸ ἔργον τοῦ ἐκ Νάξου νεωτέρου
Ἁγίου Αἰ ΙΔ' ἐπιστολαὶ τοῦ... Ἀποστόλου Παύλου ἐρμηνευθεῖσαι μὲν Ἑλλη-
νιστί... ὑπὸ Θεοφυλάκτου Ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, μεταφρασθεῖσαι δὲ
εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινοτέραν διάλεκτον² ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου οἱ παραπομπές
στὸν Χρυσόστομον εἶναι πολυπληθεῖς, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅμως ὅτι ὁ τελευ-
ταῖος ἔχει καταπιασθῆ μὲ τὰ σχετικὰ θέματα, ὅπως εὐκόλα διαπιστώνει
κανεὶς ἀπὸ ὅσα προλογικῶς ἀναφέρει ὁ Νικοδήμος ἀπευθυνόμενος «ταῖς
ἀπανταχοῦ Ὁρθόδοξοις». Λίαν ἀποκαλυπτικὴ τοῦ πράγματος εἶναι ἡ πρώτη
παράγραφος τοῦ ἐν λόγῳ Προλόγου: «Ἐπρεπε βέβαια νὰ ἔχω μίαν γλῶσσαν
Χρυσοστομικήν, διὰ νὰ ἠμπορέσω κατ' ἀξίαν νὰ ἐπαινέσω τοῦ μακαρίου

2. Αἰ ΙΔ' ἐπιστολαί, ἐκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1989.

Παύλου τὰς θεοπνεύστους Ἐπιστολάς. Μόνη γὰρ ἡ καλὴ ἐκείνη καὶ εὐλαος καὶ ὠδिकὴ τοῦ Χρυσορρήμονος Ἰωάννου φωνή, ἡ ὑπὲρ πάντας τοὺς παλαιούς τε καὶ νεωτέρους ρήτορας, λόγοις ρητορικοῖς τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν κοσμήσασα. Μόνη, λέγω, ἐκείνη καθὼς ἐστάθη ἱκανὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ταῖς χρυσεπόνους αὐτῆς ἐξηγήσεις, ἔτσι καὶ μόνη ἦτον ἱκανὴ νὰ ἐπαινέσῃ κατ' ἀξίαν τὰς αὐτὰς Ἐπιστολάς τοῖς χρυσολόγοις αὐτῆς διδάγμασιν»³.

Ὁ Νικόδημος, ὅπως καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ ἐδῶ ἐντονώτατα, δὲν παραλείπει νὰ ἐκφράσῃ τὸν ἄκρατον θαυμασμόν του πρὸς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον μὲ ἀναλόγους τῶν ἀνωτέρω μονολεκτικούς χαρακτηρισμούς ἢ καὶ ἐκφράσεις.

Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ κατ' ἐξοχὴν ὑπερεκχυλίζει ὁ θαυμασμός τοῦ Νικόδημου πρὸς τὸν Χρυσόστομον εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ Χρηστοθήθεια τῶν Χριστιανῶν, ὅπως ἔχω ἀναφέρει.

Δύο εἶναι τὰ βασικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα στὴν Χρηστοθήθειαν συνδέονται μὲ τὸν Χρυσόστομον. Τὸ πρῶτον σχετίζεται μὲ τὸ γλωσσικὸν ὄργανον, ποὺ ὁ Νικόδημος χρησιμοποιοῖ, καὶ τὸ δεύτερον καὶ πολὺ σπουδαιότερον μὲ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενον, ἐν πολλοῖς τοῦλάχιστον, τοῦ βιβλίου. Τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι τελικῶς ἀλληλένδετα.

α') Ἡ γλῶσσα.

Τὸ νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς ὅτι ὁ Νικόδημος σὲ ὅλες του τίς βασικὲς τοῦλάχιστον συγγραφές χρησιμοποιοῖ κατὰ τὴν ἐκτίμησίν του ἀπλὸ γλωσσικὸν ὄργανον καὶ ὄχι, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει, τὴν «Ἑλληνικὴν», σὲ ἀντίθεση μάλιστα μὲ ἄλλους, στὴν ἀγωνιώδη προσπάθειάν του νὰ φωτίσῃ καὶ ὠφελήσῃ ψυχικῶς κυρίως τοὺς πολλούς, οἱ ὁποῖοι ἀδυνατοῦν νὰ κατανοήσουν τὴν ἀρχαῖζουσαν (Ἑλληνικὴν), θὰ ἀποτελοῦσε κοινοτοπίαν. Μέχρι ποίου σημείου καὶ πῶς εἰδικώτερα εἶναι ἄλλης τάξεως ζήτημα, τὸ ὁποῖον χρειάζεται ἰδιαίτερη, ἐκτεταμένη μάλιστα μελέτην. Ἐδῶ ἐνδιαφέρει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πίστη του αὐτῆ στὴν παιδευτικὴν ἀξίαν, τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς χρησιμοποίησεως ἀπλοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου χάριν τῆς ψυχικῆς ὠφελήσεως τῶν πολλῶν εἶναι ἐδραία καὶ διαπερνᾷ τίς βασικὲς του συγγραφές. Παρὰ ταῦτα αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιο-

3. Αἱ ἸΔ' ἐπιστολαί, αὐτόθι, σ. 27.

λογηθῆ γι' αὐτήν του τὴν προτίμηση. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ σχετίζεται κατὰ τρόπον περιέρχον καὶ μετὸν Χρυσόστομον.

Ἡ πεποιθήσῃ του αὐτῇ ἀποτυπώνεται κατ' ἐπανάληψη στοὺς περιφῆμους Προλόγους τῶν ἔργων του, ποὺ ὁ Νικόδημος ἀπευθύνει «τοῖς ἐντευξομένοις».

Δείγματος χάριν πάλιν, διότι ἐκτενὴς ἀναφορὰ στοὺς προλόγους τῶν ἔργων τοῦ Νικοδήμου εἶναι φυσικὰ αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀδύνατη, ἀναφέρω τί φθέγγεται ὁ Νικόδημος στὸ «Τοῖς ἐντευξομένοις» τοῦ Πηδάλιου⁴ καὶ γιὰ ἄλλους λόγους καὶ διότι τὸ σπουδαῖον αὐτὸ ἔργον του ἔχει ἐκδοθῆ τὸ 1800, δηλαδὴ τρία χρόνια πρὸ τῆς τυπώσεως τῆς Χρηστοθήειας.

Ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (ἀ', 14) «Ἐλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί». «Τοῦτα εἶναι τὰ λόγια», ὅπως γράφει ὁ Νικόδημος, ποὺ «ἐξεφώνησεν ὁ ἐν Χριστῷ λαλῶν Παῦλος, ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ διδάσκαλος. Διὰ τὰ διδάξῃ μετὰ αὐτὰ ὅλους ἐκείνους ὅπου ἀγαποῦν τὴν κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ πλησίον, νὰ μὴ ὀμιλοῦν, ἢ νὰ συγγράφουν μετὰ γλῶσσαν μόνον Ἑλληνικὴν, ἵνα δι' αὐτῆς ὠφελοῦν μόνους τοὺς πεπαιδευμένους τε καὶ σοφοὺς, ἀλλὰ καὶ νὰ ὀμιλοῦν καὶ νὰ συγγράφουν καὶ μετὰ γλῶσσαν ἀπλοϊκὴν ἐν ταύτῳ, ἵνα δι' αὐτῆς ἐπίσης ὠφελοῦν καὶ τοὺς ἀσόφους καὶ ἀπλοϊκοὺς ἀδελφούς». Καὶ διερωτᾶται: «Ποίαν γὰρ ὠφέλειαν ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ἓνας ἀπλοῦς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν ἑνὸς βιβλίου μόνον Ἑλληνικοῦ;... Καὶ ὠφελεῖται μὲν ὁ Ἕλληνας καὶ ὁ σοφὸς ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά, ἀλλ' ὁ ἀπλοῦς καὶ ἄσοφος ἀδελφὸς οὐκ οἰκοδομεῖται. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἀποστολικὴν ταύτην ἀκολουθοῦντες διδασκαλίαν ἠθελήσαμεν διὰ τῆς παρουσίας βιβλίου νὰ ὠφελήσωμεν ἐν ταύτῳ καὶ τοὺς ἐλλογίμους καὶ σοφοὺς καὶ τοὺς ἀπλοϊκοὺς καὶ ἀσόφους. Ἐκείνους μὲν μετὰ τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων... τούτους δὲ μετὰ τὴν ἀπλουστέραν τῶν αὐτῶν Κανόνων

4. Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἧτοι Ἄπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεοὶ Κανόνες Ἀγαπίου Ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου Μοναχοῦ, ἐκδ. οἶκος «Ἀστὴρ» Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, 1990. Ὅπως μεταξὺ τῶν ἄλλων στὸν Πρόλογο τοῦ ἔργου σημειώνεται, ἴσως ὅμως πρόχειρα, «ἡ περὶ τὸ Πηδάλιον ἐργασία ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Ἅγιον Νικόδημον, θελήσαντα, ἐκ βαθείας ταπεινώσεως, νὰ τὴν διαμοιρασθῆ μετὰ τοῦ Ἀγαπίου, ὑπογραφομένου καὶ τούτου ὡς συνεργάτου».

έρμηνείαν καὶ ἐξήγησιν»⁵. Σύμφωνα με παλαιὸν σχολιαστήν, τὸν Θεοδώρητον, ὁ Ἀπόστολος «σοφοὺς μὲν ὀνομάζει τοὺς ἐπ' εὐγλωττία βρενθουμένους, ἀνοήτους δὲ τοὺς ὑπὸ τῶν καλουμένων σοφῶν δι' ἀπαιδευσίαν οὕτω προσαγορευμένους»⁶.

Ἀλλὰ τὴν ὡς ἄνω ἀποστολικὴν διδασκαλίαν πρὸς δικαιολόγησιν τῆς διπλῆς γλωσσικῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ με ἀπαρασάλευτην συνέπειαν ὁ Νικόδημος στὸ Πηδάλιον, στὴν ἐπιδίωξή του νὰ ὠφελήσῃ καὶ τοὺς ἐλλογίμους καὶ σοφοὺς με τὸ «Ἑλληνικόν» κείμενον τῶν θείων κανόνων, ὅπως καὶ τοὺς ἀπλοῖκούς καὶ ἀσόφους με τὴν ἀπλουστέραν τῶν αὐτῶν κανόνων ἐρμηνείαν, ἐγκαταλείπει μετὰ τρία ἔτη στὴν Χρηστοθήειαν, ἄλλου εἶδους ἔργον, υἰοθετῶντας τὴν χρῆσιν μόνον τῆς ἀπλῆς γλωσσικῆς μορφῆς, πράγμα ποὺ θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ πράξῃ καὶ σὲ ἄλλες μεταγενέστερες συγγραφές του. Αὐτὴν τὴν φορὰν σημεῖον ἀναφορᾶς, πρότυπον καὶ ἀφετηρίαν ἔχει ὄχι τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ἀλλὰ, ὅπως ἔχω ἀνωτέρω ὑπαινιχθῆ, τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι τὴν ἐμμονὴν του στὴν χρῆσιν τῆς ἀπλῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ἐπικαλούμενος τὸν Χρυσόστομον νὰ τὴν δικαιολογήσῃ ἐπιμόνως ἀφιερώνοντας ἀπροσδοκῆτως καὶ κατ' ἐξάιρεσιν στὸ θέμα αὐτὸ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ «*Τοῖς ἐντευξομένοις*».

Δὲν ἔχω τὸν χρόνον νὰ σᾶς ἀναγνώσω τί φθέγγεται ὁ Νικόδημος στὸ «*Τοῖς ἐντευξομένοις*» τῆς Χρηστοθήειας ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν λόγῳ θέμα, ποὺ εἶναι ἄκρως ἀποκαλυπτικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω ὅτι κατὰ τὸν Νικόδημον, ἀφοῦ ὁ Χρυσόστομος «ὁ νικῶν καὶ αὐτὸν τὸν παλαιὸν ρήτορα Δημοσθένη ἐν τῇ τῆς ρητορικῆς δυνάμει... ἀφοῦ ὁ θεῖος ἐκεῖνος ἀνὴρ ὁ τῇ ἀληθείᾳ Χρυσόγλωττος καὶ Χρυσόστομος δὲν ἠγάπα τοὺς ρητορικοὺς λόγους» καὶ ἐχρησιμοποιοῦσε γλωσσᾶν ἀπλῆν καὶ ἀρρητόρευτον, διὰ τοῦτο «*τοῦτον... τὸν χρυσοῦν ὄντως τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας ρήτορα, μιμούμενος κατὰ τοῦτο καὶ ἐγὼ ὁ μηδὲ τοῦ ἐκείνου ποδὸς ἄξιος, με ἀπλοῖκὴν καὶ ἀρρητόρευτον φράσιν τοὺς παρόντας λόγους ἐσύνθεσα, ἀποβλέπων οὐχὶ εἰς*

5. Πηδάλιον, αὐτόθι, σ. ια'.

6. Αἱ ἸΔ' ἐπιστολαί, ὅ.π. (ὑποσημ. 2), σ. 67, 31.

τοὺς ἐπαίνους τῶν ὀλίγων καὶ συνετῶν, ἀλλὰ εἰς τὴν ψυχικὴν ὠφέλειαν τῶν πολλῶν τε καὶ ἀσυνέτων Χριστιανῶν»⁷.

Καὶ στὴν προσπάθειάν του νὰ ἀναφερθῆ ὁ Νικόδημος στὴν συνεισφοράν του δὲν παραλείπει νὰ ἀναφερθῆ καὶ στοὺς φιλολόγους, οἱ ὁποῖοι «θέλουσι τὸ γνωρίσει ἀπὸ τὴν παράλληλον θέσιν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς εἰς τὸ ἀπλοῦν ἐρμηνείας ταύτης»⁸.

Μὲ κάπως διαφορετικὴν διατύπωση τοποθετεῖται ὁ Νικόδημος στὸ «προοίμιον τοῖς ἐντευξομένοις» στὸ ἔργον του Ἐορτοδρόμιον, ὅπου προσεγγίζει ἐρμηνευτικὰ τοὺς κανόνες τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἐορτῶν καὶ ὅπου γράφει: Οἱ Κανόνες αὐτοὶ «καὶ νοήματα περιέχουν ὑψηλὰ καὶ θεολογικά, διὰ τοῦτο εἶναι δυσκολοκατάληπτοι κοντὰ εἰς τοὺς ἀπλοῖκούς ἡμῶν ἀδελφούς, τοὺς ἀπείρους γλώσσης Ἑλληνικῆς». «Τί λέγω», συνεχίζει, «καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ εἰδήμονες γραμμάτων Ἑλληνικῶν δυσκολεύονται νὰ καταλάβουν τὰ νοήματα ὅπου περιέχουν οἱ κανόνες... Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτῶν τῶν δύο συνετέθησαν εἰς γλῶσσαν Ἑλληνικὴν, διὰ τοῦτο οἱ ἀπλοῖκοὶ ἀδελφοὶ ἐστεροῦντο τῆς ὠφελείας αὐτῶν· οὐ μόνον δὲ οὗτοι ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἔμπειροὶ ἐστερημένοι ἦτον τῆς αὐτῶν ὠφελείας... ἐπεχειρήσαμεν νὰ ἐξηγήσωμεν εἰς τὸ ἀπλοῦν τοὺς ρηθέντας ἀσματικούς κανόνας, ἵνα ὠφελήσωμεν καὶ τὰ δύο μέρη· τοὺς μὲν ἀπλοῖκούς ἀδελφούς διὰ τῆς ἀπλῆς αὐτῶν ἐξηγήσεως· τοὺς δὲ ἔμπειρους τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τῆς τοῦ τύπου ἐκδόσεως»⁹.

β') Τὸ περιεχόμενον.

Ἡ μίμησις ἢ καὶ ἡ συμπόρευσις περαιτέρω τοῦ Νικοδήμου ἐπεκτείνεται στὸ δεύτερον θέμα, τοῦ περιεχομένου δηλαδὴ τῆς Χρηστοθήειας, πού ἔχει ἀκόμη μεγαλύτερη, βαθύτερη, ἐσωτερικώτερη καὶ οὐσιαστικώτερη σχέση μὲ τὸ ἔργον τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπως ἔχω ἤδη ὑπαινιχθῆ. Τὸ μαρτυροῦν οἱ ἀναφορὰς τοῦ Νικοδήμου στὸν Χρυσόστομον, πού γίνονται ἀσυγκρίτως περισσότερες φορὰς ἀπὸ ἐκεῖνες ὁποιουδήποτε ἄλλου ἔργου τοῦ νεω-

7. «Τοῖς ἐντευξομένοις» ἀπὸ τὴν μετατυπωθεῖσαν ἔκδοσιν ἀπὸ τὸν Μακάριον ἱερομόναχον Ἀγιορείτην, ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου 1888 (ἐλλείπει ἀπὸ τὴν ἔκδ. Ρηγοπούλου).

8. Κατ' ἐπανάληψιν παρόμοια.

9. Βλ. Ἐορτοδρόμιον, ἧτοι Ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἀσματικούς κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἐορτῶν, τόμος Α', Θεσσαλονίκη 1987, σ. 19-21.

τέρου Ἁγίου τῆς Ἐκκλησίας, καὶ οἱ χωρὶς φειδῶ ἀνάλογοι τιμητικοὶ χαρακτηρισμοί, οἱ ὅποιοι ἐνίοτε εἶναι κοινοὶ καὶ γιὰ ἄλλους Ἁγίους, ἄλλοτε ὅμως εἰδικοί, εὐρηματικοὶ καὶ τελικῶς ἐκφραστικοὶ τῆς πίστεως τοῦ Νικοδήμου στὴν αὐθεντιάν τοῦ προτύπου του.

Συγκεκριμένως ὁ Χρυσόστομος ὡς πηγὴ καὶ ὡς διδασκαλία ἀναφέρεται στὴν Χρηστοθήεια ἑκατοντάδες φορές ἀπλῶς ὡς Χρυσόστομος, μὲ τὴν ἐπικρατήσασαν ἐπωνυμίαν δηλαδὴ ποὺ τελικὰ τοῦ ἀπέδωσαν οἱ μεταγενέστεροί του, ὡς θεῖος, ὡς Χρυσορρήμων, ἐνῶ σὲ περιορισμένον, ἔστω, ἀριθμὸν χρησιμοποιοῦνται ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ καὶ ἐκφράσεις, ὅπως ὁ αὐτὸς Ἅγιος, ὁ χρυσοῦς ῥήτωρ, ὁ μέγας Χρυσόστομος, ἡ πάγχρυσος γλῶσσα τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ χρυσοῦς τοῦ Ἰωάννου κάλαμος, ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν καὶ τὴν ψυχὴν Ἰωάννης, ἡ εὐλαλὸς τοῦ Ἰωάννου γλῶσσα, ὁ μέγας πατὴρ Χρυσόστομος, τὰ χρυσᾶ καὶ πάνσοφα λόγια τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ γοργογλυκόστροφος γλῶσσα τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας κήρυξ, τὰ χρυσᾶ καὶ μελίρρυτα λόγια τοῦ Χρυσοστόμου, κ.ἄ.

Γιὰ τὸν μιμητὴν Νικόδημον ὁ Χρυσόστομος, καὶ ἐννοεῖται ὄχι μόνον, βεβαιοῖ, προστάζει, μαρτυρεῖ, παραγγέλλει, λέγει, ἀναφέρει, ἐλέγχει, ἐρμηνεύει, ἀποδεικνύει, αἰτιολογεῖ, συμβουλεύει, ἀποφασίζει, ἀποκρίνεται, συμπεραίνει, φησί, ἐπιπλήττει κ.τ.τ.

Ὁ ἴδιος ὁ Νικόδημος ἐκφράζοντας τὸν θαυμασμόν του ἀναφωνεῖ: «Ποῖος ἦτον ἀξιώτερος καὶ σοφώτερος τοῦ μεγάλου ἐκείνου πατρός, θείου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου;»¹⁰

Τελικῶς καὶ ἐντελῶς ἐπιγραμματικὰ λόγῳ ἐλλείψεως τοῦ ἀναγκαιοῦντος χρόνου: Ὁ Χρυσόστομος μεταξὺ διαφόρων ἄλλων ἔχει ἐνδιαφερθῆ καὶ πολὺ μάλιστα, πάντως ἐν πολλοῖς ἀνεπιγνώστως, γιὰ τὰ θέματα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια ἦταν θέματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ στὰ ὅποια περιλαμβάνονται οἱ προλήψεις, οἱ δεισιδαιμονίες, διάφορα εἰδωλοατρικὰ ἔθιμα, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸν γάμο, τὸν θάνατο κ.λπ., καὶ πολλὰ ἄλλα κατάλοιπα τοῦ παγανιστικοῦ κόσμου, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν σειρὰν τῶν πάντοτε ἰδίως μὲ τὸν πνευματικόν, κοινωνικόν καὶ ψυχικόν βίον τῶν («πολλῶν»), δηλαδὴ τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, μέχρι τοῦ σημείου ποὺ λόγῳ ἔστω κάποτε καὶ ὠρισμένων βαθυστοχάστων καὶ διεισδυτικῶν παρατη-

10. Χρηστοθήεια, ὅ.π. (ὑπόσημ. 1), σ. 286.

ρήσεών του να θεωρηται από μερικούς μάλιστα δὲ ἀπὸ τὸν Στίλπωνα Κυριακίδην καὶ ὡς πραγματικὸς λαογράφος¹¹.

“Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν στοὺς πολλοὺς ἔχουν ὄχι σπάνια ἐπιβιώσει καὶ μέχρι σήμερα, ἐνῶ ἕξαρση μεγάλην παρουσίαζαν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας λόγω τῆς κυριαρχούσης ἀμαθείας. Στὴν ἴδια γραμμὴν πλεύσεως μὲ τὸν Χρυσόστομον βρίσκεται καὶ ὁ Νικόδημος, τὸν ὁποῖον σὲ παλαιότερον μελέτημά μου, στηριζόμενος σὲ μεγάλον βαθμὸν στὰ ὅσα ἀναφέρει στὴν *Χρηστοθήειαν*, τὸν εἶχα χαρακτηρίσει ὡς λαογραφοῦντα¹². Ὁ Χρυσόστομος εἶναι ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα τοῦ ἄμβωνος. Συνήθως δὲν θεολογεῖ, ὅπως δὲν θεολογεῖ καὶ ὁ Νικόδημος, δὲν ἀσχολεῖται, ὅπως προηγούμενοι Πατέρες, μὲ τὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ δεδομένα. Ὁ Χρυσόστομος ἐπιδιώκει νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ ὑπάρχοντα ζητήματα κατὰ τρόπον πρακτικὸν καὶ γλωσσικῶς καὶ ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου. Μέχρι ποῦ ἐξικνεῖται ἡ μίμηση τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ τὸν Νικόδημον δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετασθῇ. Ἡ ἰδική μου ἐντύπωση εἶναι ὅτι ὁ Νικόδημος δὲν θὰ ἔγραφε τὴν *Χρηστοθήειαν*, ὅπως τοῦλάχιστον εἶναι τώρα γνωστή, ἂν δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἔργον τοῦ θαυμαζομένου ἀπὸ αὐτὸν Χρυσοστόμου. Ἄν ἐγὼ τοῦλάχιστον ἀντιλαμβάνομαι τὰ πράγματα ὀρθῶς, ὁ Νικόδημος δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι γράφει γιὰ τὰ ἔθιμα καὶ τίς κακὲς συνήθειες τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, τίς ὁποῖες ὑποβάλλει σὲ ἐξουθενωτικὸν ἔλεγχον, ἐπειδὴ ἀναφέρεται καὶ μὲ τὸν ἴδιον τρόπον στὰ ἴδια θέματα ἀλλὰ γιὰ τοὺς συγχρόνους του ὁ Χρυσόστομος.

Ὁ Νικόδημος ἔχει μελετήσει καὶ ἐμβαθύνει στὸ ἔργον τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἰδικός του ρήτωρ. Ὡς ἐκλαϊκευτῆς καὶ μεταφραστῆς εἶναι καὶ αὐτὸς πρακτικὸς, ὅπως καὶ τὸ πρότυπόν του, τὸ ὁποῖον, ὅπως προεδήλωσα, θαυμάζει ἀπεριορίστως. Τώρα, στὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὸν Χρυσόστομον ἴσως μάλιστα νὰ τὸν ὠδήγησαν καὶ τὰ παιδικὰ του βιώματα

11. Βλ. ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος, *Λαογραφία*, 11 (1934-1937), σ. 634-641.

12. Βλ. ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης λαογραφεὺς, *Λαογραφικά*, τόμος Δ΄ Ποικίλα, Ἀθήνα 2003, σ. 201-214, 11, πρβλ. καὶ τοῦ ἸΔΙΟΥ, Παραφιλολογικά-παραῦμνογραφικά στὸ ἔργο «Χρηστοθήειαν» Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, *Λαογραφικά*, τόμος Ε΄, Ποικίλα, Ἀθήνα 2010, σ. 76-86.

κατὰ τὰ χρόνια ποὺ ζοῦσε στὸν τόπον καταγωγῆς καὶ γεννήσεώς του, τὴν Νάξου.

Συγκεκριμένα σὲ λόφον ποὺ δεσπόζει τῆς πόλεως Νάξου, τότε χωριοῦ, ὑπάρχει μονὴ ἀφιερωμένη στὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Εἶναι μία ἀπὸ τίς πολὺ λίγες ποὺ ὑπάρχουν σὲ ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον. Ἡ μονὴ ἀνηγέρθη καὶ κατόπιν ἀνεκαινίσθη κατὰ τοὺς χρόνους ποὺ συμπίπτουν μὲ ἐκείνους τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Νικοδήμου.

Στὴν μονὴν αὐτὴν ὁ Νικόδημος ἀφιέρωσε βιβλία μὲ τὴν ὑπογραφήν του, προσέφεραν οικονομικὲς ἐνισχύσεις ὁ ἴδιος καὶ μέλη τῆς οἰκογένειάς του, ἐνῶ στὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ Χρυσοστόμου ἐφιλοτέχνησε ἐγκώμιον καὶ συνέθεσε καὶ παρακλητικὸν κανόνα. Ἡ μητέρα του Ἀναστασία μὲ τὸ ὄνομα Ἀγάθη ἐγκατεβίωσε στὴν ἀνωτέρω μονὴν τῆς Νάξου ἐπὶ πολλὰ χρόνια καὶ μέχρι τοῦ θανάτου της ὡς μοναχὴ καὶ ἡγουμένη. Ἴσως λοιπὸν τὰ πρῶτα παιδικὰ βιώματα ἀλλὰ καὶ τὰ μετέπειτα, τὰ ὁποῖα κρατοῦσαν ἀνύστακτη τὴν σχέση τοῦ Νικοδήμου μὲ τὴν μονὴν τῆς Νάξου, συνετέλεσαν καὶ αὐτὰ στὸ νὰ ἐπιδοθῆ ὁ Νικόδημος μὲ τὸν χαρακτηρίζοντα αὐτὸν ἔνθεον ζῆλον στὴν μελέτην τῶν ἔργων τοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος τὸν ἀποκαλεῖ, Χρυσορρήμονος¹³ καὶ νὰ τὸν ἔχῃ ὡς πρότυπον στὶς μεταφραστικὲς, δηλαδὴ γλωσσικὲς του προτιμήσεις.

Πέρα τῶρα ὅμως ὄλων τῶν ἀνωτέρω, ποὺ στενὰ σχετίζονται μὲ τὴν χρησιμοποίησιν ἀπὸ τὸν Νικόδημον τῆς ἀπλῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως πρὸς ὄφελος τῶν πολλῶν, πρέπει νὰ διατυπωθῆ ἡ παρατήρησις καὶ νὰ σχολιασθῆ ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα εἶναι εὐρύτερον καὶ ἀφορᾷ καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν περίοδον τριῶν αἰώνων, ποὺ προηγούνται, ὑπερβαίνουν τὰ δέκα¹⁴. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ὁ Ἡλίας Μηλιάτης (1669-

13. Βλ. σχετικῶς ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΠΑΝΤΕΛΙΑ-ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Οἱ κώδικες τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Παροναξίας, σ. 121-122, ὑπόσημ. 215, ὅπου καὶ βιβλιογραφία (Θεσσαλονίκη 2019, *Μνημοσύνη*, ἐτήσιον περιοδικὸν ἐπὶ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 2).

14. Βλ. ἐκτενῶς ΚΩΝΣΤ. Γ. ΚΑΣΙΝΗ, Ὁ ἐκκλησιαστικὸς δημοτικισμὸς: ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 16ου ἕως τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, *Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, σύγχρονες προσεγγίσεις*, Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴν Δημοκρατία, Ἀθήνα 2011, σ. 85-100, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

1714), ὁ πιὸ σημαντικὸς ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου, ὁ νέος Χρυσόστομος, ὅπως χαρακτηρίσθηκε.

Ὁ Μηνιάτης στὶς συγγραφές του, ὅπως καὶ ὁ Νικόδημος, ἀφετηρία καὶ πρότυπο ἔχει τὸ ὡς ἄνω χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τὸ ὁποῖον ὅμως, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Νικόδημον, παραφράζει, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ νόημά του. Γράφει ὁ Μηνιάτης: «*Ἐγὼ ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῶν ἔθνῶν, τοῦ μακαρίου Παύλου, ὅπου λέγει· “σοφοῖς τε καὶ ἀγραμμάτοις ὀφειλέτης εἰμί”, ὅσον δύναμαι διδάσκω ἀπλᾶ, διὰ νὰ μὲ καταλαβαίνωσιν ὅλοι*»¹⁵.

Πρὶν ἀπὸ τὸν Μηνιάτη πάντως ἀλλὰ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ὑπάρχουν καὶ οἱ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἴδιαν πορείαν στὴ χρησιμοποίηση τῆς ἀπλῆς γλώσσας γιὰ τὸν ὡς ἄνω συγκεκριμένον σκοπὸν, χωρὶς νὰ ἀναφέρονται σὲ πρότυπα, ποὺ τῶν ἔδωσαν τὸ ἐνδύσιμον γιὰ τὴν προσπάθειάν των.

Θὰ ἀναφερθῶ σὲ δύο μόνον χάριν συντομίας. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης (περίπου 1500-1577) μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Θησαυροῦ του (1528), τὸν ὁποῖον ἀνέγνωσαν ἀπλήστως τὰ λαϊκὰ στρώματα καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ Δαμασκηνὸς ἐκφραζόμενος στὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν στὸν Πρόλογον «*Τοῖς ἐντευξομένοις...*» ἀποφαινεται: «*πεζοῖς τισι λόγοις ταύτην εὐληπτον τοῖς ἐντυγχάνουσι δρᾶσαι*»... «*οὐχ ὅσον ἦν τῆς ἀξίας, ἀλλ’ ὅσον τῆς σαφηνείας τοσοῦτον ἐσπούδασταί τε καὶ γέγραπται*»¹⁶.

Πέρα τοῦ τίτλου ὁ συγγραφέας δὲν παραλείπει νὰ σημειώνη σὲ κάθε λόγον ποὺ δημοσιεύει ὅτι μεταφράζεται πεζῇ φράσει, κοινῇ γλώσσῃ, εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, ἰδιωτικῇ φράσει, εἰς λόγον κοινόλεκτον.

Ὁ ἄλλος εἶναι ὁ Μάξιμος Μαργούνιος (1530-1602), ἐξέχουσα ἐκκλησιαστικὴ μορφή. Εἶναι συγγραφέας θεολογικῶν καὶ ἀρχαιογνώσων βιβλίων, ἰδιαιτέρα ὅμως ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὅτι κατὰ τὸν Λίνον Πολίτην μετέφρασε

15. Βλ. ΗΛΙΑ ΜΗΝΙΑΤΗ, *Διδαχαὶ καὶ λόγοι*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 42 (ἐκδ. Ρηγοπούλου).

16. Βλ. Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ τοῦ ὑποδιακόνου καὶ Στουδίτου τοῦ Θεσσαλονικέως, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 16 (ἐκδ. Ρηγοπούλου).

καὶ βίους καὶ ἔγραψε λόγους ἐκκλησιαστικούς καὶ στὴν ἀπλή γλῶσσα¹⁷. Ὁ Κ. Κασίνης παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἀγιολογικὸ καὶ συγγραφικὸ του ἔργο ὠφέλησε τὸ γένος¹⁸.

Καθένας ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς αὐτοὺς συγγραφεῖς ἔχει καὶ κάποιαν ἰδιομορφίαν. Ὅπωςδὴποτε πρόκειται συνήθως περὶ λογίων μὲ ὑψηλῆς στάθμης παιδεία, ποὺ συγγράφουν καὶ σὲ λογίαν καὶ σὲ ἀπλή γλῶσσα ἀνάλογα μὲ τὸ θέμα καὶ μὲ τὸ ἀκροατήριον ἢ τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν, στὸ ὁποῖον ἀπευθύνονται καὶ τὸ ὁποῖον ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρονταν νὰ ὠφελήσουν.

Αὐτὸ πάντως ποὺ ἀπασχολεῖ ὅλους κατὰ κανόνα εἶναι νὰ ἔχουν οἱ λόγοι σαφήνειαν, ἀλλιῶς κρίνουν ὅτι ματαιοπονοῦν. «Οὐχ ὅσον ἦν τῆς ἀξίας ἀλλ' ὅσον τῆς σαφηνείας», γράφει, ὅπως εἶδαμε, ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης. Ὁ Νικόδημος κινεῖται στὴν ἴδια γραμμὴ ἀλλὰ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην καὶ νὰ τὸ διακηρύξη. Ἀναφερόμενος στὸν *Συναξαριστὴν* του γράφει: «Μὴ ζητήσετε δὲ νὰ εὐρῆτε εἰς αὐτὸν εὐφράδειαν καὶ εὐγλωττίαν ρητορικὴν... τοῦτο δὲ καὶ διατὶ ἡ φύσις τῆς μεταφράσεως σαφήνειαν μὲν κυρίως καὶ καθαρότητα ἀπαιτεῖ... οὐχὶ δὲ καὶ εὐγλωττίαν ρητορικὴν καὶ τὰς τῆς τέχνης χάριτας»¹⁹.

Στὴν τελευταίαν αὐτὴν προσπάθειαν ὁ Νικόδημος φθάνει σὲ ἀκραῖα ὄρια. Ἀναφέρεται στὸ συναξαρικὸν ἔργον τοῦ Μαυρικίου τοῦ διακόνου (*Συναξαριστής*) καὶ παρατηρεῖ: «Μετέφρασε γὰρ αὐτὴν παλαιὰ ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινοτέραν ταύτην διάλεκτον ὁ σοφὸς ἀνὴρ Μάξιμος ὁ Μαργούνιος»... Ἡ μετάφραση ὅμως αὐτῆ... «ἀπέβη τόσον ἀσαφῆς καὶ τόσον κακόφραστος καὶ ἀηδής, εἰς τρόπον ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς ἀηδιαζόμενοι εἰς τὴν ἀσαφῆ καὶ ἄνοστον φράσιν αὐτῆς, παραίτησαν μὲν παντελῶς τὴν ταύτης ἀνάγνωσιν, ἀναγινώσκουσι δὲ τὰ ἐν τοῖς *Μηναίοις Συναξάρια*... τὰ γεγραμμένα Ἑλληνιστί, καὶ μὲ ὄλον ὁποῦ εἶναι ἄπειροι τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου, ἐπειδὴ καλλίτερα καταλαμβάνουν αὐτὸ τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον, πάρεξ τὴν τοιαύτην μετάφρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ». Γι' αὐτὸν τὸν λόγον, ὅπως γράφει, ἐθεώρησεν ὑποχρέωσή του μετὰ καὶ ἀπὸ

17. Βλ. ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1989, σ. 60-61.

18. Ὁ.π., σ. 91.

19. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Συναξαριστής τόμος πρῶτος*, Ἀθήνησι 1868, σ. κέ'.

πίεση άλλων μάλιστα («νά ποιήση δευτέραν μετάφρασιν σαφῆ τε καὶ καθαρὰν τοῦ ἰδίου Συναξαριστοῦ πρὸς κοινήν ἀπάσης τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὠφέλειαν»²⁰).

Καὶ σὲ ὑποσημείωση ἄλλοῦ ὁ Νικόδημος ἀντικρούοντας μερικούς, ποὺ ἐναντιώνονται στὴν μετάφραση τῶν κανόνων, καὶ ἀποβλέποντας στὴν ὠφέλεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν μετάφρασή των γιὰ τοὺς πολλούς, σημειώνει μὲ ἀπόλυτον τρόπον: «Ἐντεῦθεν δείκνυται πόσον εἶναι ψυχρὸς, πόσον μάταιος καὶ πόσον ἄλογος ὁ λόγος τινῶν, ὅτι οἱ θεῖοι κανόνες δὲν πρέπει νὰ ἐξηγοῦνται εἰς τὸ ἀπλοῦν... καὶ ἂν τὸ ἐδικόν μας γένος εἶχε πρότερον τοὺς Κανόνας τούτους ἑλληνικούς, διατὶ ἤξευρε τὰ Ἑλληνικά, πῶς δὲν πρέπει τὸ αὐτὸ νὰ ἔχη καὶ τώρα τοὺς Κανόνας ἀπλοῦς, διατὶ πλὴν τινων μόνα ἤξεύρει τὰ ἀπλᾶ;»²¹

Κατὰ τὰ σχετικῶς πρόσφατα χρόνια ἔχει προβληθῆ καὶ ὑποστηριχθῆ μία θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, στοὺς ὁποίους ὅμως πρέπει νὰ συμπεριληφθῆ ἀπαραιτήτητα καὶ ὁ Νικόδημος, νὰ χρησιμοποιήσουν γλῶσσα ἀπλὴ στίς διάφορες συγγραφές των μὲ ἐκκλησιαστικὸν περιεχόμενον ἐντάσσεται σὲ ἓνα σχῆμα, ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς «ἐκκλησιαστικὸς δημοτικισμὸς»²².

Προσωπικὰ δυσκολεύομαι πολὺ νὰ ἐπιδοκιμάσω τὴν ἄποψη γι' αὐτὸ τὸ σχῆμα, στηριζόμενον, ὡς φαίνεται, στὸν λόγον ὅτι ἀντὶ τῆς λογίας χρησιμοποιεῖται στὰ ἔργα τῶν συγγραφέων ἡ ἀπλὴ (κοινὴ) γλωσσικὴ μορφή.

Ὅτι ἡ τάση γι' αὐτὴν τὴν χρησιμοποίηση εἶναι ἔκδηλη εἶναι βέβαιον, ἀλλ' αὐτὸ ἀποσκοπεῖ κατ' ἀποκλειστικότητα στὸ νὰ καταστῆ μέσω τῆς γλωσσικῆς αὐτῆς μορφῆς προσιτὴ ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία στὸν, ὅπως γράφεται, λαὸν «τὸν ἀμαθῆ καὶ νήπιον».

20. Αὐτόθι, σ. ιε'.

21. Πηδάλιον, ὅ.π. (ὑποσημ. 4), σ. ια'.

22. Περὶ τοῦ ὅρου «ἐκκλησιαστικὸς δημοτικισμὸς» κάνει λόγον ἤδη ἀπὸ τὸ 2006, ὅσο γνωρίζω, ὁ καθηγητῆς Γεώργιος Μπαμπινιώτης σὲ κείμενά του μὲ τίτλον «ὁμολογία πίστεως» κ.λπ., ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὴν στάση σημαντικῶν Ὀρθοδόξων κληρικῶν ἀπέναντι στὴ γλῶσσα. Συστηματικὰ χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον συνδέοντάς τον μὲ ὠρισμένη χρονικὴν περίοδον καὶ μὲ συγκεκριμένους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς ὁ καθηγητῆς Κων/νος Κασίνης [βλ. ὅ.π. (ὑποσημ. 14)].

“Ὅπως γενικώτερα παρατηρεῖ ὁ Δημαρᾶς, «ἡ στάση αὐτὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ καμμιά θεωρία οὔτε καὶ τὴν προϋποθέτει»²³. Καὶ ἔτσι χωρὶς θεωρητικὴ δικαίωση, προσθέτω, τὰ πράγματα δὲν ὀδηγοῦν πρὸς τὸν ἀνωτέρω χαρακτηρισμόν. Ἐξ ἄλλου ὁ Δημαρᾶς ἀναφερόμενος στὸν Μάξιμον Μαργούνιον παρατηρεῖ πάλιν, ὀρθά, νομίζω, ὅτι οἱ ἀνωτέρω διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς «δὲν εἶναι οὔτε θεωρητικὰ ὀπαδοὶ τῆς λαϊκῆς γλώσσας οὔτε ἀνίκανοι νὰ χειρισθοῦν τὴν ἀρχαία. Ἡ θέλησή τους καὶ ὁ σκοπὸς τους εἶναι φανεροί: νὰ ἐνισχύσουν τὸ ἀμόρφωτο ποίμνιο στὴν Ὁρθοδοξία μιλῶντας τὴ γλῶσσα του»²⁴.

Αὐτὸ πράγματι συμβαίνει σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ὅπως ἔχει ἐπισημανθῆ. Μὲ αὐτὴν τὴν λογικὴ θὰ μποροῦσε νὰ ἐντάξῃ κανεὶς σὲ ἓνα ὑποτιθέμενον «νομικὸν δημοτικισμόν» τὰ μεγάλα ἐρανιστικὰ πονήματα, ὅπως τὸ Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον τοῦ Μ. Βλάσταρι (1335) καὶ τὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενοπούλου (1345), ποὺ κυκλοφοροῦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν των παραφρασμένα σὲ ἀπλὴ γλῶσσα πρὸς διευκόλυνση τῶν πολλῶν καὶ ὀλιγογραμμμάτων.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἀκόμη νὰ προβῶ σὲ ἓνα τελευταῖο σχόλιο, γιὰ νὰ ἀνταποκρίνωμαι καὶ στὸν τίτλον τῆς ὁμιλίας μου. Ὁ Νικόδημος ἐνδιαφερόμενος νὰ στρέψῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν του στὴν μελέτη τῶν ἱερῶν βιβλίων ἀπορρίπτει ἔργα, ποὺ σήμερα θεωροῦνται ἀριστουργήματα, ὅπως ὁ Ἐρωτόκριτος, ὁ ὁποῖος εἶναι κατ' αὐτὸν ἐρωτικὰ παραμῦθια (Χρηστοθήθεια) ἢ Ἐρωτικὰ βιβλία (Πηδάλιον). Ἀλλὰ αὐτὸ χρειάζεται γιὰ νὰ κατανοηθῆ πλήρως περαιτέρω διευκρίνιση μὲ ἀπαραίτητη πάντοτε προϋπόθεση νὰ μεταφερθῆ κανεὶς στὴν χρονικὴν περίοδο, κατὰ τὴν ὁποῖαν γράφει ὁ Νικόδημος, ἀλλιῶς κάθε ἱστορικὴ ἐρμηνεία εὐρύτερα, ἢ ὁποία στηρίζεται στὴν σύγχρονη πραγματικότητα γιὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν πραγματικότητα μιᾶς ἄλλης περασμένης ἐποχῆς εἶναι ἀπὸ ἐπικίνδυνη μέχρι ἐπιπόλαιη καὶ ἐσφαλμένη. Παραμένω πάντοτε στὸν Ἐρωτόκριτον:

23. Βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, τρίτη ἔκδοσις, ἐκδ. «Γκαρρος», Ἀθήνα 1964, σ. 49.

24. Αὐτόθι, σ. 91. Πρβλ. καὶ ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ, *3. Νεοελληνικὴ γραμματικὴ*, Ἱστορικὴ εἰσαγωγή, Ἀθήνα 1938, σ. 30, §32 [Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), φωτοτυπικὴ ἀνάπτυξη].

“Όπως γράφει σὲ μελέτη του τὸ 1909 ὁ Ν. Γ. Πολίτης, «διὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν Ἑλληνικῶν ἡθῶν πολλοὶ γονεῖς, ὑπολαμβάνοντες ὅτι ἐκ τῆς ἀφηγήσεως καὶ τῆς ἐξυμνήσεως ἐρωτικῶν παθῶν σφόδρα ἀμφίβολον ἦτο τὸ ἠθικὸν κέρδος, μᾶλλον ὅτι ταῦτα συντελοῦσιν εἰς διαφθορὰν τῶν νέων, ἀπηγόρευον τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου εἰς τὰ τέκνα των». Καὶ ἀπὸ τὴν Κεφαλῆνιαν εἶναι γνωστὸν ὅτι «αἱ γυναικες πρὸ πάντων ἀνεγίνωσκον ἄλλοτε κρυφίως τὸ ποίημα», τὸ ὄνομα Ἐρωτόκριτος ποὺ ἐδίδετο ὡς βαπτιστικὸν «δὲν ἐσυνηθίζετο ἐν παλαιότεροις χρόνοις, διότι διὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἡθῶν ἐθεωρεῖτο τρόπον τινα ὡς προορίζον ἐρωτικὰ πάθη τοῦ φέροντος».

Ὁ Νικόδημος δὲν ἦταν δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀγνοῇ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, ποὺ ἦταν πραγματικότητα ἀκριβῶς τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρως. Πέρα τούτου ὅμως παρὰ τὴν διάδοση καὶ τὴν ἐνίοτε ἀποστήθισή του δὲν ὑπῆρχεν ὁμοφωνία τῶν λογίων ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ποιήματος, ἀφοῦ ἀρνητικὲς καὶ ἀπαξιωτικὲς εἶναι ἐνίοτε καὶ οἱ κρίσεις καὶ οἱ ἐνέργειες τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ἔκτοτε ἀσχολήθησαν μὲ θέματα τῆς νεοελληνικῆς Φιλολογίας, μὲ ἀποκορύφωμα τὸν Κοραῆ. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης θεωρῶντας τὸν Ἐρωτόκριτον «κράτιστον τῶν ποιητικῶν ἀρετῶν γνώμονα» πιστεύει ὅτι αὐτὸ «ἐκύρωσαν αἱ κρίσεις καὶ τοῦ ἡμετέρου Κοραῆ, ἄλλον Ὅμηρον ἀποκαλέσαντος τὸν Ἐρωτόκριτον». Τὸν Ἐρωτόκριτον ὅμως ἀποκαλεῖ ὁ Κοραῆς «τὸν μέχρι τοῦδε Ὅμηρον τῆς χυδαϊκῆς φιλολογίας», ἐνῶ σημειώνει ὅτι «δὲν εἶναι νόστιμος διατριβὴ νὰ ἀναγιγνώσκῃ τις τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξαμβλώματα τῆς ταλαιπώρου Ἑλλάδος». Τί σημαίνουν ὅλα αὐτά; Σημαίνουν ὅτι ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἀντιμετωπίζει τὸν Ἐρωτόκριτον ὡς κλασσικὸς φιλόλογος, ὅπως καὶ ἄλλοι λόγιοι διαποτισμένοι ἀπὸ τὴν κλασσικὴν παιδείαν, καὶ τὸν κατακεραυνώνει. Ἔχει τὸ δικαίωμα; Φαίνεται ὅτι τὸ ἔχει, ὅπως ὅμως ἔχει τὸ δικαίωμα καὶ ὁ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης νὰ ἀντιμετωπίξῃ τὸν Ἐρωτόκριτον ὡς μοναχὸς ἀσκητῆς καὶ θεολόγος καὶ στοιχῶντας μάλιστα πρὸς τὴν ἀρνητικὴν θέση καὶ στάση μερικῶν μελῶν τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του νὰ τὸν ἀπορρίπτῃ καὶ αὐτός, πάντως ἡπίως καὶ ἐνδεικτικῶς καὶ ὄχι σκληρῶς καὶ μὲ βδελυγμία, ὅπως ὁ Κοραῆς²⁵.

25. Βλ. ἐκτενέστερα καὶ ἐδῶ ἐπαναλαμβάνόμενα ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ, Παραφιλολογικὰ-παραῦμνογραφικὰ στὸ ἔργο «Χρηστοθήθεια» Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, ὁ.π. (ὑπόσημ. 12), σ. 81-83, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2019

ΥΠΟ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Ἡ ἀποψινὴ πανηγυρικὴ συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἔκθεση τμήματος τοῦ ἔργου της κατὰ τὴ φετινὴ χρονιά, ποὺ τελειώνει σὲ λίγες μέρες. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἔκθεσης ἀφορᾷ τὶς διακρίσεις ποὺ ἀπονέμονται κάθε χρόνο γιὰ ἔργα καὶ πράξεις ποὺ ξεπερνοῦν τὰ ὄρια τοῦ συνήθους καὶ προσθέτουν πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ πλοῦτο στὴ χώρα μας ἢ λαμπρύνουν τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἢ ὁποῖα τὴν τελευταία δεκαετία δοκιμάζεται στὴν πλειονότητά της.

Κύριο καθῆκον τῆς Ἀκαδημίας εἶναι ἡ ἐκλογή νέων μελῶν. Ἀνανεώνουν τὸ σῶμα της καὶ ἐξασφαλίζουν τὴ συνέχειά τους. Ἐφέτος πλουτίστηκε τὸ ἴδρυμά μας μὲ τὴν ἐκλογή διαπρεπῶν ξένων προσωπικοτήτων.

Κατὰ τὸ 2019 ἐξελέγησαν ὡς ξένοι ἑταῖροι:

Στὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Μεσογειακῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμῶν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τὲλ Ἀβίβ κ. Irad Malkin.

Στὴν Τάξη τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ὁ πρόεδρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κεντρικῆς Τράπεζας κ. Mario Draghi.

Ὡς ἀντεπιστέλλοντες ἐξελέγησαν, στὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν:

Ὁ κ. Ἰωάννης Ἐλευθεριάδης, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο Yale τῶν ΗΠΑ, στὸν κλάδο τῆς Ἰατρικῆς.

Ὁ κ. Δημήτριος Δημητριάδης, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Νότιας Καλιφόρνιας τῶν ΗΠΑ, στὸν κλάδο τῆς Ἐπείγουσας Ἰατρικῆς.

Ὁ κ. Surendra Shah, καθηγητὴς Μηχανικῆς καὶ Σκυροδέματος τοῦ Πανεπιστημίου Northwestern τῶν ΗΠΑ.

Ὁ κ. Νικόλαος Μαδιᾶς, καθηγητὴς Ἐσωτερικῆς Παθολογίας τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Tufts τῶν ΗΠΑ.

Ὁ κ. Hans Joachim Schellnhuber, διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Κλίματος τοῦ Πότσδαμ, στὸν κλάδο τῆς Φυσικῆς τῆς Ἀτμόσφαιρας καὶ Κλιματολογίας.

Ὁ κ. George Tchobanoglous, ἐπίτιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Davis τῆς Καλιφόρνιας, στὸν κλάδο τῆς Περιβαλλοντικῆς Μηχανικῆς.

Ό κ. Νεκτάριος Ταβερναράκης, καθηγητής της Ίατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, στήν προκηρυχθεῖσα ἔδρα στόν κλάδο «Νευροβιολογία/Βιολογία τῆς Γήρανσης».

Ό κ. Martin Quack, καθηγητής τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Ἰνστιτούτου Τεχνολογίας τῆς Ζυρίχης (ETH), στόν κλάδο τῆς Φυσικοχημείας.

Ό κ. Ἀναστάσιος Γερμενῆς, καθηγητής, διευθυντής τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀνοσολογίας – Ἰστροσυμβατότητας τῆς Σχολῆς Ἐπιστημῶν Ὑγείας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στήν ἔδρα μέ τίτλο «Ίατρικές Ἐπιστῆμες – Ἐργαστηριακή Ἀνοσολογία».

Ό κ. Εὐάγγελος Γραγοῦδᾶς, καθηγητής Ὀφθαλμολογίας στό Harvard Medical School, στόν κλάδο τῶν Ίατρικῶν Ἐπιστημῶν.

Στήν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἐξελέγη ὁ κ. Μιχαήλ Κοσμόπουλος, καθηγητής Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας στό Πανεπιστήμιο St. Louis τῶν ΗΠΑ.

Κατά τὸ 2018-2019 ἀπέθαναν τὰ τακτικά μέλη:

Ό Θεόδωρος Ἀντωνίου (1935-26.12.2018), ἐκλεγμένος στήν ἔδρα τῆς «Μουσικῆς Σύνθεσης», συγκαταλέγεται στοὺς κορυφαίους Ἑλληνες συνθέτες τῆς γενιᾶς του, καί ὡς ἀρχιμουσικός καί μουσικός παιδαγωγός δίδαξε τὴ μουσικὴ τέχνη σὲ Πανεπιστήμια καί Μουσικὲς Ἀκαδημίες, καί πέτυχε νὰ συνδέσει ἐντελῶς πρωτοποριακὲς τάσεις μέ ἤχους παλαιότερων ἐποχῶν καί νὰ δημιουργεῖ μουσικὴ ἀνάμεσα στήν τονικότητα καί τὴν ἀτονικότητα μέ τρόπο ἐντελῶς προσωπικό.

Ό Πάνος Λιγομενίδης (1928-27.6.2019) κατεῖχε τὴν ἔδρα τῶν «Ἐφρημοσμένων Θετικῶν Ἐπιστημῶν». Τὸ δημοσιευμένο ἐπιστημονικό του ἔργο ἀφορᾷ κυρίως τοὺς τομεῖς τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης καί τὴν ἀνάπτυξη καί ἐφαρμογὴ τῶν Νευρωνικῶν Δικτύων καί τῶν Ψηφιακῶν Ὑπολογιστῶν στήν Ἱατρική, τὶς Τηλεπικοινωνίες καί τὴ Βιομηχανία.

Ό Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος (1938-13.8.2019) κατεῖχε τὴν ἔδρα «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς Νεωτέρους Χρόνους» καί ἡ ἀρχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνασχολήσεών του ὑπῆρξε ἡ κατάταξη τοῦ ἀρχαίου Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἀκολούθησε λαμπρὰ πανεπιστημιακὴ σταδιοδρομία καί τὰ πολυπληθῆ αὐτοτελῆ ἔργα του καί οἱ μελέτες διαφωτίζουν ἱστορικά καί πολιτικά ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ νεότερη ἕως τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἱστορία.

Ό Νικόλαος Ἀνδρουλάκης (1933-2.11.2019) εἶχε ἐκλεγεῖ στήν ἔδρα τοῦ «Ποινικοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου» καί ὑπῆρξε ἐπὶ μακρὰ ἔτη διακεκρι-

μένος πανεπιστημιακός διδάσκαλος στην Ελλάδα και στο Έξωτερικό, με πλούσιο συγγραφικό έργο. Αντιπροσώπευε την Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Έπιτροπή για τὰ προβλήματα τοῦ ἐγκλήματος και τὸ ἔτος 2005 διορίστηκε πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς για τὴ σύνταξη τοῦ νέου Ποινικοῦ Κώδικος.

Ὁ Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου (1922-29.11.2019), ἐκλεγμένος στην ἔδρα τῆς «Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας», δίδαξε στις Ἡνωμένες Πολιτεῖες και ἐπὶ δεκαετίες στὸ Σίδνεϋ τῆς Αὐστραλίας. Ὑπῆρξε ὁ δημιουργὸς τοῦ ἐδῶ Αὐστραλιανοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τὸ ὁποῖο διήρθυνε ἐπὶ 40 σχεδὸν χρόνια.

Ἀπὸ τὰ ἐπίτιμα μέλη τῆς Ἀκαδημίας ἀπέθανε ὁ Jacques René Chirac (26.9.2019), πρῶην Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, και ἀπὸ τοὺς ξένους ἐταίρους ὁ Nikola Hadjin (17.7.2019), καθηγητῆς τῆς Σχολῆς Πολιτικῶν Μηχανικῶν τοῦ Βελιγραδίου και πρόεδρος τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν και Τεχνῶν.

Ἀπὸ τοὺς ἀντεπιστέλλοντες τῆς Ἀκαδημίας δὲν βρίσκονται πλέον μαζί μας, ἀπὸ τὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν: ὁ Γεώργιος Σταματογιαννόπουλος (16.6.2018), καθηγητῆς Ἰατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Seattle, ὁ Δημήτριος Λαζαρίδης (21.6.2019), καθηγητῆς Χειρουργικῆς και διευθυντῆς τῆς Κλινικῆς Χειρουργικῆς τοῦ Ἰπποκρατείου Γενικοῦ Νοσοκομείου Ἀθηνῶν, και ὁ Ἀχιλλέας Τουρκαντώνης (12.8.2019), διευθυντῆς τῆς Α΄ Παθολογικῆς Κλινικῆς και τακτικὸς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Τάξης τῶν Γραμμάτων και τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἀπέθανε ὁ ἀντεπιστέλλον Νικόλαος Μουτσόπουλος (13.3.2019), καθηγητῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας και Ρυθμολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

Προκηρύχθηκαν νέες ἔδρες για τακτικὰ μέλη:

Στὴν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ἔδρα με τίτλο «Ἰατρικὲς Ἐπιστῆμες “Χειρουργικῆ-Μεταμοσχεύσεις”».

Στὴν Τάξη τῶν Γραμμάτων και τῶν Καλῶν Τεχνῶν, μία ἔδρα στὸν κλάδο τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας και μία ἔδρα στὸν κλάδο τῆς Ζωγραφικῆς.

Στὴν Τάξη τῶν Ἠθικῶν και Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἔδρα με τίτλο «Ἱστορία τῶν Πολιτικῶν Θεωριῶν».

Κατὰ τὸ 2019 ἡ Ἀκαδημία ὑποδέχτηκε τοὺς ξένους ἐταίρους της:

Τὸν κ. Klaus Fittschen, ὁ ὁποῖος ὁμίλησε μὲ θέμα «Ἡ διάδοση τῆς εἰκόνας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ὑψηλὰ ἱσταμένων προσώπων στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία: μέθοδοι καὶ τεχνικές».

Τὸν κ. Joseph Maran, ὁ ὁποῖος ὁμίλησε μὲ θέμα «Τὸ τέλος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτορικοῦ συστήματος ὑπὸ τὸ πρίσμα ἑνὸς ἐρμηνευτικοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ».

Τὸν κ. Mario Draghi, ὁ ὁποῖος ὁμίλησε μὲ θέμα «Πολιτικὲς σταθεροποίησης σὲ μιὰ νομισματικὴ ἔνωση».

Ὑποδέχτηκε ἡ Ἀκαδημία νέους ἀντεπιστέλλοντες, οἱ ὁποῖοι μίλησαν:

Ὁ κ. Philip England μὲ θέμα «Ἡ διαρκῶς μεταβαλλόμενη μορφή τῆς Ἑλλάδας: Ἱστορία καὶ κίνδυνος» (The ever-changing shape of Greece: history and hazard).

Ὁ κ. Φίλιππος Τσίχλης μὲ θέμα «Τὰ πάντα ρεῖ: Βιολογία καὶ Ἰατρικὴ σὲ ἓνα περιβάλλον ποὺ συνεχῶς ἀλλάζει».

Ὁ κ. Δημήτριος Δημητριάδης μὲ θέμα «Ἡ ἱστορία τοῦ τραύματος: ἐπιτυχίες, σφάλματα καὶ προκλήσεις» (History of trauma: successes, errors and challenges).

Ὁ κ. Ἰωάννης Ἐλευθεριάδης μὲ θέμα «Ἄνευρύσματα τῆς θωρακικῆς ἀορτῆς: ἐρμηνεύοντας τὴ στρατηγικὴ τοῦ ἐχθροῦ» (Thoracic aortic aneurysm: reading the enemy's playbook).

Ὁ κ. Hans Joachim Schellnhuber μὲ θέμα «Ἄνθρακας, κλίμα καὶ πολιτισμὸς» (Carbon, climate and civilization).

Κατὰ τὶς Πανηγυρικὲς Συνεδρίες ὁμίλησαν:

Ὁ κ. Μανόλης Κορρὲς μὲ θέμα «Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821».

Ὁ κ. Δημήτριος Σκαρβέλης μὲ θέμα «Μιὰ χρυσὴ σελίδα τῆς νεώτερης ἱστορίας μας».

Πολυάριθμες ἦσαν οἱ ὁμιλίες, ἐπιστημονικὲς ἀνακoinώσεις, παρουσιάσεις βιβλίων, ἡμερίδες καὶ ἄλλες ἐκδηλώσεις, ὅπως γιὰ πέμπτη χρονιά τὸ Διεθνὲς Σεμινάριο Βιολογιοῦ μὲ τὸν Λεωνίδα Καβάκο, ἡμερίδα τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης Φυσικῆς τῆς Ἀτμοσφαιρας καὶ Κλιματολογίας, διημερίδα τοῦ Περιβαλλοντικοῦ Παρατηρητηρίου ΝΕΟ, παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς καθηγήτριας κυρίας Ἐλένης Φεσσᾶ γιὰ τὸν ἀρχιτέκτονα Βασίλειο Κουρεμένο, παρουσίαση ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῶν «Πρακτικῶν τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὴ συμπλήρωση 100 χρόνων ἀπὸ

τὴν ἴδρυση τοῦ Κέντρου», Ἐκδήλωση τοῦ Συλλόγου Ἀποφοίτων Βαρβακειοῦ Σχολῆς πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἄρη Κωνσταντινίδη, ἔκθεση φωτογραφίας μὲ θέμα «Ἡ Κωνσταντινούπολη τῶν Jean Pascal Sebah καὶ Polycarpe Joaillier (1890-1900) ἀπὸ τὴν Τρικόγλειο Βιβλιοθήκη τοῦ ΑΠΘ», ἡμερίδα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ σὲ συνεργασία μὲ τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, ἡμερίδα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐταιρείας Ἱστορίας τῆς Ὀγκολογίας, ἐκδήλωση τοῦ Ἰδρύματος Παιδαγωγικῶν Μελετῶν καὶ Ἐφαρμογῶν εἰς μνήμην Εὐθυμίου Σουλογιάννη, ὁμιλία τοῦ κ. Λουκᾶ Χριστοφύρου γιὰ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐνεργείας τῆς Ἀκαδημίας, ἡμερίδα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας σὲ συνεργασία μὲ τὸ Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας. Ἀκόμη ἔγινε ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης ἡ ἐτήσια διάλεξη εἰς μνήμην Μανόλη Χατζηδάκη ἀπὸ τὴν κυρία Μαρία Βασιλάκη, οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου Ἐρευνῶν Ἀστρονομίας καὶ Ἐφηρμοσμένων Μαθηματικῶν ἔκαναν ὁμιλίες γιὰ τὴν 100ῆ ἐπέτειο ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Διεθνoῦς Ἀστρονομικῆς Ἐταιρείας, τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἔκανε σειρὰ σεμιναρίων Νεώτερης Ἱστορίας καὶ τὰ Κέντρα Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας συνέχισαν τὰ σεμινάριά τους μὲ συμμετοχὴ διακεκριμένων ὁμιλητῶν.

Κατὰ τὸ λῆγον ἔτος χορηγήθηκαν εἴκοσι τέσσερις ὑποτροφίες γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὰ ἔσοδα τῶν κληροδοτημάτων ποῦ διαχειρίζεται ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ προκηρύχθηκαν δέκα νέες ὑποτροφίες.

Μετὰ τὸν κουραστικὸ μονόλογό μου ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακοίνωση τῶν διακρίσεων ποῦ ἀπονέμονται ἐφέτος:

Τάξις τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν

Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Δημήτριο Λουκόπουλο, γιὰ τὴν πολυετὴ καὶ πολυσχιδὴ προσφορά του στὴν ἔρευνα ἐπὶ τῶν παθήσεων τοῦ αἵματος, τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ὀργάνωσης τῶν κλινικῶν καὶ ἐργαστηρίων ὅπου ὑπηρέτησε.

Τὸ βραβεῖο Αἰκατερίνης Κέπετζη, εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της ἱατροῦ Νικολάου Κέπετζη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν

πρώτο ἀριστεύσαντα πτυχιούχο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2017-2018, κ. Ἰωάννη Μπέλλο (βαθμὸς πτυχίου: 9,61).

Τὸ βραβεῖο Κωνσταντίνου Κτενᾶ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἐκ τοῦ κληροδοτήματος Εὐθυμίας Μερτσάρη, γιὰ μελέτη μὲ τὴν ὁποία προάγεται ἡ γεωλογικὴ γνώση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀπονέμεται στὸν κ. Μιχαὴλ Στύλλα γιὰ τὴν ἐργασία του Late-glacial and Holocene history of the northeast Mediterranean mountain glaciers – New insights from in situ- produced ³⁶Cl-based cosmic ray exposure dating of paleo-glacier deposits on Mount Olympus, Greece (*Quaternary Science Reviews*, 193, 2018, 244-265).

Τὸ βραβεῖο Νικολάου Κ. Ἀρτεμιάδη, ἀθλοθετούμενο ἀπὸ τὴ σύζυγό του Ζαφειρία Ν. Ἀρτεμιάδη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, ἀπονέμεται σὲ ἀριστεύσαντα πτυχιούχο τοῦ Μαθηματικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2017-2018, ὁ ὁποῖος θὰ ἔχει ἐπίσης ἀριστεύσει στὸ μάθημα τῆς Μαθηματικῆς Ἀνάλυσης, ἀπονέμεται στὸν κ. Ἀλέξανδρο Καυκᾶ (βαθμὸς πτυχίου: 9,39, βαθμὸς στὴ Μαθηματικὴ Ἀνάλυση: 10).

Τὰ δύο βραβεῖα Δημητρίου Ν. Λαμπαδαρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 1.000 εὐρώ τὸ καθένα, γιὰ τοὺς ἰκανότερους στὸ μάθημα τῆς Γεωδαισίας ἀποφοίτους Τμημάτων Πολυτεχνικῶν Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2017-2018, ἀπονέμονται εἰς τὸν κ. Ἄγγελο Αἰβαλιώτη, ἀπόφοιτο τῆς Σχολῆς Ἀγρονόμων καὶ Τοπογράφων Μηχανικῶν τοῦ ΕΜΠ, καὶ εἰς τὴν κυρία Αἰκατερίνη Γυφτέα, ἀπόφοιτο τοῦ Τμήματος Πολιτικῶν Μηχανικῶν τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

Τὸ βραβεῖο Περικλῆ Θεοχάρη, ἀθλοθετούμενο ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Περικλῆ Σ. Θεοχάρη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη στὸν τομέα τῆς Μηχανικῆς, ἀπονέμεται στοὺς κυρίους Θεοφάνη Ἀμπατζίδη καὶ Δημήτρη Χρονόπουλο γιὰ τὴν ἐργασία τους Band gap behaviour of optimal one-dimensional composite structures with an additive manufactured stiffener (*Composites, Part B*, 153, 2018, 26-35).

Τὸ βραβεῖο τῆς οἰκογενείας Λουκᾶ Μούσουλου, εἰς μνήμην τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Λ. Μούσουλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη στὸν κλάδο τῆς χειρουργικῆς τοῦ καρκίνου, ἀπονέμεται εἰς τοὺς κυρίους Μιχάλη Καραμούζη καὶ Ἀθανάσιο Παπαβασιλείου γιὰ τὴν ἐργασία τους HER-3 targeting alters the dimerization pattern of ErbB protein family members in breast carcinomas (*Oncotarget*, 7, 5, 2015).

Τὸ βραβεῖο Ἀχιλλέως καὶ Αἰκατερίνης Διονυσοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία μὲ θέμα ἀπὸ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ καρκίνου, ἀπονέμεται στὸν κ. Θεόδωρο Γιαβρίδη γιὰ τὴν ἐργασία του CART cell-induced cytokine release syndrome is mediated by macrophages and abated by IL-1 blockade (*Nature Medicine*, 24, June 2018, 731-738).

Τὸ βραβεῖο Δημητρίου Παπαδημητρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη μὲ θέμα ἀπὸ τὴ χειρουργικὴ τῆς Οὐρολογίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Διονύσιο Μητρόπουλο γιὰ τὴν ἐργασία του Validation of the Clavien-Dindo grading system in Urology by the European Association of Urology Guidelines ad hoc panel (*European Urology Focus*, 4, 2018, 608-613).

Τὸ βραβεῖο Βασιλικῆς χήρας Γερασίμου Νοταρᾶ, εἰς μνήμην Ἰ. Δεμερτζῆ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη ἐπὶ τῆς θεραπείας τοῦ καρκίνου ἢ ἐπὶ τῆς θεραπείας τῶν παθήσεων τῆς καρδιάς, ἀπονέμεται στὸν κ. Δημοσθένη Κατρίτση γιὰ τὴν ἐργασία του Left Septal Slow Pathway Ablation for Atrioventricular Nodal Reentrant Tachycardia (*Circ Arrhythm Electrophysiol.* 2018; 11:e005907).

Τὸ Λυκούργειο βραβεῖο, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη Θεωρητικῆς Φυσικῆς, ἀπονέμεται στὸν κ. Γεώργιο Λιναρδόπουλο γιὰ τὴν ἐργασία του Scalar one-point functions and matrix product states of AdS/dCFT (*Physics Letters B*, 781, 2018, 238-243).

Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Θ. Φωτεινοῦ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη σὲ κλάδο τῆς Χημείας, ἀπονέμεται στὴν κυρία Αἰκατερίνη Ἀυφαντῆ γιὰ τὴν ἐργασία της Si micropylamid patterned anodes that can suppress fracture and solid electrolyte interface formation during electrochemical cycling (*Journal of Power Sources*, 329, 2016, 372-378).

Τὸ βραβεῖο Χίλδεγαρδ χήρας Λεωνίδα Ζέρβα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη στὸν κλάδο τῆς Ὄργανικῆς Χημείας, ἀπονέμεται στὸν κ. Μιχάλη Καλλιτσάκη γιὰ τὴν ἐργασία του A copper-benzotriazole-based coordination polymer catalyzes the efficient one-pot synthesis of (N'-substituted) - hydrazo-4-aryl-1,4-dihydropyridines from azines (*Adv. Synth. Catal.*, 359, 2017, 138-145).

Τὸ βραβεῖο Εὐτυχίας Εὐταξιοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, στὴ μνήμη τοῦ Ἀντιπλοιάρχου Κων. Ν. Εὐταξιοπούλου, γιὰ μελέτη ποὺ ἀφορᾷ στὸ Ναυτικὸ ἢ στὴ θάλασσα γενικότερα, ἀπονέμεται στὸν

κ. Ίωάννη Παλούμπη για τὸ βιβλίο του *Ἑλλήνων πλόες. Ἡ πορεία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων*.

*Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν ἀναπληρώτρια καθηγήτρια Γεωλογίας καὶ Γεωπεριβάλλοντος τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου κυρία Νίκη Εὐελπίδου γιὰ τὸ βιβλίο της στὸν τομέα τῶν Γεωλογικῶν Ἐπιστημῶν μὲ τίτλο *Μεταβολές θαλάσσιας στάθμης*.*

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Κώστα Μαυρίκη, κάτοικο Ἀλονήσου, γιὰ τὴν προσφορά του στὴ διάσωση τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης τῶν Βορειῶν Σποράδων μὲ συλλογὴ στοιχείων ἀπὸ ναυάγια πλοίων, τὴν ἔκδοση βιβλίων καὶ τὴν ἴδρυση μουσείου.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν ἰατρὸ κ. Ἀθανάσιο Δρίτσα, ἀναπληρωτὴ διευθυντὴ τοῦ Τομέα Καρδιολογίας τοῦ Ὀνασείου Καρδιοχειρουργικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν, γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ πρωτοποριακῆς μεθόδου μὲ μέσο τὴ μουσικὴ, στὴν ἀποθεραπεία βαρέως ἀσθενούντων ἀπὸ καρδιακὲς παθήσεις.

*Ἐπαινος ἀπονέμεται στὸν κ. Βασίλειο Νικόλτσιο καὶ τὴν κυρία Ἀναστασία Χαδιᾶ γιὰ τὸ βιβλίο τους *Ροῦπελ, τὸ ὄχυρό τῆς ἀντίστασης, τῆς ἀξιοπρέπειας, τοῦ ἥρωισμοῦ*.*

Τάξις τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν

Τὸ χρυσὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν (1918) γιὰ τὴ συμπλήρωση 100 χρόνων ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς προσφορᾶς της στὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς γραμματείας, τοῦ βυζαντινοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ. Μὲ ἐπιστημονικὸ ὄργανο τὴν Ἐπετηρίδα της καὶ μὲ μέλη της πρόσωπα ποὺ ἔχουν τιμῆσει τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν Ἀκαδημία, ἡ Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν προσέφερε πολύτιμες ὑπηρεσίες γιὰ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου καὶ γιὰ τὴ διάσωση ἐθνικῶν κειμηλίων.

Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν γλύπτη κ. Θεόδωρο Παπαγιάννη σὲ ἀναγνώριση τῆς συνολικῆς του προσφορᾶς στὴν τέχνη καὶ γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης «Θεόδωρος Παπαγιάννης» στὸ Ἑλληνικὸ Ἰωαννίνων τοῦ Δήμου Β. Τζουμέρκων, τὸ 2009. Τὰ ἔργα τοῦ τιμωμένου, μνημειακά, βρίσκονται σκορπισμένα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικὸ, ἀκόμη καὶ στὰ σπίτια μας, μὲ τὴ μορφή παλαιότερων νομισμάτων καὶ μεταλλίων.

Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν, Νεοελληνικῶν καὶ Κυπριακῶν Σπουδῶν τῆς Γρανάδας (1998) ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ κ. Μόσχου Μορφακίδη-Φυλακτοῦ, γιὰ τὴ συμβολή του στὴν προαγωγή τῶν βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν μελετῶν στὴν Ἰσπανία.

Τὸ βραβεῖο Λάμπρου Πορφύρα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ Ἑλληνα λυρικό ποιητὴ, ἀπονέμεται στὴν κυρία Χαρὰ Θλιβέρη γιὰ τὴ συλλογὴ τῆς *Ἀντίθετη ὄραση*, ποὺ διακρίνεται γιὰ τὴ διαύγεια τῆς ποιητικῆς ἔκφρασης καὶ γιὰ τὴν εὐστοχὴ χρῆση νοητικῶν καὶ λεκτικῶν σχημάτων.

Τὸ βραβεῖο Αἰκατερίνης Σταθοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μιὰ ἐκ τῶν καλυτέρων ποιητικῶν συλλογῶν τῆς τελευταίας τριετίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Σπύρο Κοκκινάκη γιὰ τὴ συλλογὴ τοῦ *Λυκόφως ὀρίων*, ὅπου συνδυάζονται στοιχεῖα στοχαστικῆς διεξόδου καὶ ὑπαρξιακῆς διερεύνησης.

Τὸ βραβεῖο Ἑλένης Τιμ. Μυκονίου, εἰς μνήμην τῶν γονέων τῆς Ἄνδρομέδας καὶ Τιμολέοντος Μυκονίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἀριστοῦχο διπλωματοῦχο πιανίστα, ἀπονέμεται στὸν κ. Στάθη Χωματσᾶ.

Τὸ βραβεῖο Ἑλένης καὶ Πάνου Ψημένου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἔργο ἀναφερόμενο στὴ Νεοελληνικὴ Ἱστορία ἢ Φιλολογία ἀπὸ τὸ 1669 μέχρι σήμερα, ἀπονέμεται στὴν κυρία Κούλα Κασσιμάτη γιὰ τὴν τριλογία *Σμύρνη: Τὰ Μείζονα Κύθηρα. Οἱ Κυθῆριοι στὴν Ἰωνία (18ος-20ὸς αἰώνας)*, *Κυθῆριοι στὴ Ρουμανία (Βραΐλα) καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη (18ος-20ὸς αἰώνας)*, *Ἡ Ἀλεξάνδρεια τῶν Κυθηρίων (18ος-20ὸς αἰώνας)*. Τὸ βραβευόμενον ἔργο ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα γιὰ τὸν τρόπο χρῆσης τῶν ἐγγράφων τῶν ἀρχείων. Ἀπὸ τὸν ἀπειρο ἀριθμὸ τῶν ἀτομικῶν περιπτώσεων ἢ συγγραφεὺς μᾶς ἔδωσε μιὰ ἱστορικὴ σύνθεση.

Τὸ Λυκούργειο βραβεῖο, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἐκ τῆς δωρεᾶς Παναγιώτη Γραμματικᾶκη, γιὰ μελέτη μὲ θέμα ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τὴ σύγχρονη ἐποχὴ, ἀπονέμεται εἰς τοὺς κυρίους Γιώργο Πουλημένο καὶ Ἀχιλλέα Χατζηκωνσταντίνου γιὰ τὸ δίτομο ἔργο τους *Ἡ προκυμαία τῆς Σμύρνης*. Ἀνιχνεύοντας ἓνα σύμβολο προόδου καὶ μεγαλείου. Τὸ ἔργο, ἀποτέλεσμα μελέτης καὶ ἐπιστημονικῆς προσπάθειας, εἶναι ἐπίκαιρο. Σὲ λιγώτερο ἀπὸ δύο χρόνια θὰ θυμηθοῦμε τὴν ἀπώλεια τῆς ἑλληνικῆς μητρόπολης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τῶν χρόνων μας.

Τὸ βραβεῖο τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ,

ἀπονέμεται στὸν κ. Χρῆστο Παπαρίζο γιὰ τὴν ἀνέκδοτη συλλογὴ τοῦ Ἀρχαῖες καὶ βυζαντινὲς λέξεις στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Γράμμου, ἡ ὁποία διακρίνεται γιὰ τὴ μεθοδολογικὴ συστηματικότητά καὶ τὴ γλωσσολογικὴ κατάρτιση.

Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Π. Οἰκονόμου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη ἀναφερόμενη σὲ θέματα ἀρχαιολογικὰ ἢ ἱστορικὰ τῆς Μακεδονίας, ἀπονέμεται στὸν κ. Βαγγέλη Νικόπουλο γιὰ τὸ ἔργο του Γρεβενὰ 1912-1940. Φωτογραφικὰ ντοκουμέντα καὶ τεκμήρια, μὲ τὸ ὁποῖο φωτίζονται ἄγνωστες πτυχὲς τῆς ἱστορίας τῶν Γρεβενῶν.

Τὸ βραβεῖο Δημητρίου καὶ Μαίης Μαραγκοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, γιὰ ἀνασκαφικὸ ἔργο μεγάλης σημασίας ἀπὸ ἀπόψεως εὐρημάτων, ἀπονέμεται οἴκοθεν στὸν ἐπίτιμο διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ κ. Παῦλο Χρυσοστόμου γιὰ τὸ ἔργο του Οἱ μακεδονικοὶ τάφοι τοῦ Ἀρχοντικοῦ καὶ τῆς Πέλλας II, ἐμπεριστατωμένη καὶ μεθοδικὴ δημοσίευση ἑνὸς μεγάλου συνόλου σημαντικῶν μνημείων, ἔργο μὲ τὸ ὁποῖο ἀνταμείβεται καὶ δικαιώνεται ἡ πολυετὴς προσπάθεια καὶ ἀφοσίωση στὴ διάσωση καὶ παρουσίαση τῶν ἀρχαίων μνημείων.

Τὸ βραβεῖο Δημητρίου καὶ Μαίης Μαραγκοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη ἀρχαιολογικοῦ περιεχομένου μὲ θέμα ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἢ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο, ἀπονέμεται στὸν κ. Κώστα Ζάμπα γιὰ τὴν ἐργασία του Περισσότερη γνώση γιὰ τὸ Εὐπαλίνειο ὄρυγμα (More light in the tunnel of Eupalinos), μελέτη πιθανῶς ὀριστικὴ γιὰ ἓνα τεχνικὸ μνημεῖο διάσημο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα.

Τὸ βραβεῖο Δημητρίου Σταμ. Παπαδημητρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη λαογραφικοῦ-μουσικολογικοῦ περιεχομένου, ἀπονέμεται στοὺς κυρίους Διονύση Π. Ἀρκαδιανὸ καὶ Μαρίνο Δ. Γιαννούλη, γιὰ τὸ βιβλίον τους Δημοτικὰ τραγούδια καὶ χοροὶ τῶν χωριῶν τῆς Ζακύνθου. Λαογραφικὴ ἔρευνα, ἔργο μὲ τὸ ὁποῖο προάγεται ἡ γνώση μας σημαντικοῦ τομέως τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης τῆς Ζακύνθου.

Τὸ βραβεῖο Ἀνδρέα Πετροπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη ποῦ ἀφορᾷ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἢ τὴν προετοιμασίαν της, ἀπονέμεται στὸν κ. Γιάννη Κόκκωνα γιὰ τὸ βιβλίον του Ἐγρεο, φίλα μάτερ. Προσωποποιήσεις τῆς Ἑλλάδας στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἐξαιρετικὴ μελέτη ποῦ εἰκονίζει τὴν πνευματικὴν προετοιμασίαν γιὰ τὸν Ἀγώνα καὶ τίς ἀντιλήψεις ἐκείνων ποῦ ζοῦσαν μὲ τὴν προσημονίαν τῆς μελλοντικῆς Παλιγγενεσίας, ἡ ὁποία ἤλθε τὴ μέρα ποῦ εἶχε ὀρίσει ὁ Θεός.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ τοῦ ΕΜΠ κ. Θεοδόσιο Τάσιο γιὰ τὸ βιβλίο του *Περὶ τῆς τεχνολογίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα* (On technology in Ancient Greece), ἔργο ποῦ φανερώνει βαθειὰ γνώση καὶ οἰκειώση μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμο καὶ προσφέρει στοιχεῖα πολυπλαπῶς χρήσιμα στὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη συναφῶν εὐρημάτων.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν καθηγητὴ κ. Βαγγέλη Καραμανωλάκη γιὰ τὸ βιβλίο του *Ἀνεπιθύμητο παρελθόν. Οἱ φάκελοι κοινωνικῶν φρονημάτων στὸν 20ὸ αἰ. καὶ ἡ καταστροφή τους*. Τὸ βιβλίο, γραμμένο μὲ μέθοδο καὶ γνώση τῶν πραγμάτων, φωτίζει μιὰ σκοτεινὴ περίοδο τῆς σύγχρονης ἱστορίας μας κατὰ τὴν ὁποία ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων σηματοθεύταν ἀνεξίτηλα ἀπὸ ἀνεξέλεγκτους παράγοντες.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸ Ἑβραϊκὸ Μουσεῖο τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ τόμου *Corpus Inscriptionum Judaicarum Graeciae* [Σύνταγμα Ἰουδαϊκῶν καὶ ἑβραϊκῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴ καὶ νησιωτικὴ Ἑλλάδα (τέλη 4ου αἰ. π.Χ. – 15ος αἰώνας)], μὲ τὸ ὁποῖο προάγεται ἡ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα. Ἄν καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν ποῦ ἀφορᾷ τὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα στὴν Ἑλλάδα ἄρχισε δυστυχῶς πολὺ ἀργά, εὐχόμεθα τὴ συνέχιση τῆς προσπάθειας καὶ γιὰ τὴ διαφώτιση τῆς ἱστορίας τῶν νεωτέρων περιόδων.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν ἱστορικὸ κυρία Λύντια Τρίχα γιὰ τὴ μονογραφία της *Σπυρίδων. Ὁ ἄλλος Τρικούπης. 1788-1873*, ἔργο μὲ τὸ ὁποῖο ζωντανεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους Ἕλληνας τοῦ 19ου αἰῶνος, συνδεδεμένου μὲ τίς δύο μεγαλύτερες μορφές του, τὸν Διονύσιο Σολωμὸ καὶ τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια. Τὸ βιβλίο, ἀποτέλεσμα συστηματικῆς πρωτογενοῦς ἐρεύνης, προσφέρει νέα στοιχεῖα ποῦ θὰ ὀδηγήσουν στὴν ἀναθεώρηση παλαιῶν παγιωμένων ἀπόψεων.

Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

Τὸ βραβεῖο Νικολάου Καρόλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸ Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Κωφῶν (1937) γιὰ τίς ὑπηρεσίες ποῦ προσφέρει ἐπὶ ὀγδόντα δύο συνεχῆ ἔτη σὲ κωφὰ καὶ βαρήκοα ἄτομα μέσῳ ἐκπαιδευτικῶν παρεμβάσεων, λειτουργίας εἰδικῶν ὑπηρεσιῶν διευκόλυνσης καὶ ἐξυπηρέτησης, καθὼς καὶ μέσῳ τῆς παροχῆς προγραμμάτων συμβου-

λευτικῆς-ψυχολογικῆς ὑποστήριξης καὶ ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης καὶ ἀποκατάστασης τῶν ἀτόμων αὐτῶν.

Τὸ βραβεῖο *Μιχαὴλ Ν. Κοκολογιάννη*, στὴ μνήμη τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἑρσης, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη μὲ θέμα τὴ διδασκαλία τῆς Φιλοσοφίας στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ἀπονέμεται στὸν κ. Νικόλαο Τουμαρᾶ γιὰ τὴν ἀνέκδοτη μελέτη τοῦ Ἡ Φιλοσοφία στὴ Μέση Ἐκπαίδευση – Συγκριτικὴ ἐξέταση καὶ ἀξιολόγηση τῆς διδασκαλίας στὶς χῶρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση. Ἡ μελέτη τοῦ τιμωμένου εἶναι διεξοδικὴ περιγραφή τῆς διδασκαλίας τῆς Φιλοσοφίας στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ἐπισημαίνει τοὺς διαφοροὺς τρόπους διδασκαλίας καὶ τίς ἀδυναμίες τῶν θεσμῶν τῶν σχετικῶν μὲ τὴ φιλοσοφικὴ μόρφωση.

Τὰ δύο βραβεῖα *Κωνσταντίνου Κριεζῆ*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ ἕκαστο, ἀπονεμόμενα σὲ ἓν ἐνεργεῖα ἐκπαιδευτικοὺς τῆς Πρωτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης ποὺ ὑπηρετοῦν σὲ ἀκριτικὲς περιοχὲς τῆς χώρας, ἀπονέμονται στὴν κυρία Χρυσὴ Ντόγκα, νηπιαγωγὸ τοῦ 14ου Νηπιαγωγείου Κομοτηνῆς, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν προσφορὰ τῆς στὴν ἐκπαίδευση νηπίων ποὺ προέρχονται ἀπὸ μειονοτικὲς ομάδες μὲ κοινωνικὰ προβλήματα, καὶ στὴν κυρία Ἀγαπία Σερετούδη, διδασκάλισσα τοῦ 1ου Δημοτικοῦ Σχολείου Σουφλίου, γιὰ τὴν πολυετὴ προσφορὰ τῆς στὴν ἐκπαίδευση μαθητῶν τῆς περιοχῆς αὐτῆς τῶν συνόρων μας, μὲ τὴν ὁποία διευρύνονται οἱ γνώσεις τους διὰ πολλαπλῶν μορφωτικῶν ἀπασχολήσεων.

Τὸ βραβεῖο *Ἰωάννη-Ἰωνος Τσατσαρώνη*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη στὸ Δημόσιο Δίκαιο (περιλαμβανομένου καὶ τοῦ Δημοσίου Διεθνoῦς), ἀπονέμεται στὴν κυρία Αἰκατερίνη Σαββαΐδου γιὰ τὴ μονογραφία τῆς Δημοσιονομικῆς διαφάνεια. Πρωτοβουλίες, πρότυπα καὶ κώδικες. Ἐργαλεῖα ἀξιολόγησης τῆς δημοσιονομικῆς διαχείρισης. Δημοσιονομικοὶ κανόνες καὶ θεσμοί, ἑλληνικὴ δημοσιονομικὴ μεταρρύθμιση. Στὴ μελέτη τῆς βραβευομένης ἐξετάζεται μὲ τρόπο συστηματικὸ καὶ οὐσιαστικὸ ἢ πραγματοποιήση μεταρρυθμίσεων δημοσιονομικῆς διαχείρισης γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς δημοσιονομικῆς διαφάνειας στὴν κρατικὴ διοίκηση.

Τὸ βραβεῖο *Γεωργίου Θ. Φωτεινοῦ*, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη μὲ θέμα «Ἡ διεθνὴς εὐθύνη τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν», ἀπονέμεται στὸν κ. Νικόλαο Βούλγαρη γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ὁ ἐπιμερισμὸς τῆς διεθνoῦς εὐθύνης μεταξὺ κρατῶν μελῶν καὶ διεθνῶν ὀργανισμῶν. Σκοπὸς τῆς βραβευομένης ἐργασίας εἶναι ἡ ἀναζήτηση διατάξεων ποὺ δύνανται νὰ

χρησιμοποιηθούν από τὰ δικαιοδοτικά ὄργανα γιὰ τὴν ἐπίλυση μελλοντικῶν διαφορῶν.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Ποινικοῦ Δικαίου (1949), γιὰ τὴ συμβολή της στὴ σπουδῆ, κωδικοποίηση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου στὴν Ἑλλάδα καὶ διεθνῶς. Ἡ Ἑταιρεία, στὰ ἐβδομήντα χρόνια της, ἀπέκτησε στέρεη βάση στὴν ἑλληνικὴ νομικὴ ἐπιστημονικὴ κοινότητα, ἀντιμετωπίζει σήμερα νομικὲς καὶ πραγματικὲς προκλήσεις ἄγνωστες στοὺς ἰδρυτές της καὶ ἀποτελεῖ πλέον τὸν οἰονεὶ θεματοφύλακα τοῦ ἑλληνικοῦ ποινικοῦ δόγματος.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Φοῖβο Ἀθανασίου γιὰ τὸ βιβλίο του Κρίση δημόσιου χρέους καὶ τραπεζικὸ σύστημα στὴ ζώνη τοῦ εὐρώ: ἐξάλειψη τοῦ φαύλου κύκλου στὴ σχέση μεταξύ κράτους καὶ τραπεζῶν, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὴ συστηματικὴ ἔρευνα καὶ ἀνάλυση σημαντικῶν νομικῶν καὶ θεσμικῶν θεμάτων σχετικὰ μὲ τὴ σχέση δημόσιου χρέους καὶ τραπεζικοῦ συστήματος στὴ ζώνη τοῦ εὐρώ, καθὼς καὶ στὴν ἀξιολόγηση προτάσεων γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ εὐρωπαϊκοὶ θεσμοὶ θὰ μπορέσουν νὰ ἐμποδίσουν ἢ νὰ περιορίσουν τὴν ἀμφίδρομη μετάδοση τῶν κρίσεων μεταξύ κράτους καὶ τραπεζῶν.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν καπετὰν Παναγιώτη Τσάκο γιὰ τὴν κοινωνικὴ προσφορά του καὶ τὴ σταθερὴ καὶ οὐσιώδη συμβολὴ του στὴν προαγωγὴ καὶ ἀνάπτυξη τῆς ναυτικῆς παιδείας στὴ χώρα μας, καὶ ἰδίως γιὰ τὴν πρόσφατη ἴδρυση, δαπάναις του, ἰδιωτικοῦ μὴ κερδοσκοπικοῦ ἐπαγγελματικοῦ Λυκείου Ναυτιλιακῆς Κατεύθυνσης στὴ γενέτειρά του Χίο μὲ τὴν ἐπωνυμία «Τσάκος Ἑλληνικὰ Ἑκπαιδευτήρια Ναυτικῶν Σπουδῶν», μὲ τὸ ὁποῖο συνεχίζεται ἡ πανάρχαιη ναυτικὴ παράδοση τῆς Χίου, πού τιμᾷ τὴν Ἑλλάδα στὴν Οἰκουμένη.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Παῦλο Καράγιωργα γιὰ τὴν πολύχρονη προσφορά του καὶ τὴ συνεχὴ του μέριμνα πρὸς τοὺς ἀνήλικους κρατούμενους τοῦ Καταστήματος Κράτησης Κορίνθου, μὲ σκοπὸ τὴν ἐπανένταξή τους στὸ κοινωνικὸ σύνολο, μὲ τὴ διδασκαλία τῆς θεατρικῆς τέχνης καὶ τῆς σκηνοθεσίας καὶ μὲ παραστάσεις ἀξιόλογου ρεπερτορίου ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν φυλακῶν.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Παναγιώτη Πασχαλάκη, ἰδρυτὴ καὶ πρόεδρο τοῦ Σωματείου – Μὴ Κυβερνητικοῦ Ὄργανισμοῦ SAFE WATER SPORTS, γιὰ τὴν προσφορά τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ ὄργανισμοῦ τὸν ὁποῖον αὐτὸς συνέστησε πρὸς τοὺς φορεῖς τοῦ Δημοσίου, ὀργανισμοὺς

Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης καὶ σχολεῖα, μὲ σκοπὸ τὴ λήψη κατάλληλων μέτρων ἀσφαλείας ὡς πρὸς τὰ θαλάσσια σπόρ, τὴν πρόληψη ἀτυχημάτων καὶ τὴν ἀσφάλεια τῶν λουομένων στὶς ἑλληνικὲς ἀκτές.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται μετὰ θάνατον στὴ Βασιλικὴ Καραβάκου, καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Μακεδονίας, γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς στὴν ἀνάδειξη τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἐκπαιδευσεως ὡς ἐξειδικευμένου ἐπιστημονικοῦ κλάδου καὶ γιὰ τὶς πρωτοβουλίες ποὺ συστηματικὰ ἐλάμβανε ὥστε ἡ νεολαία νὰ συμμετέχει στοὺς σύγχρονους φιλοσοφικοὺς προβληματισμούς.

Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Παναγιώτη Γκλαβίνη γιὰ τὴ μονογραφία του *Μηχανισμοὶ ἀναδιάταξης ἰσχύος στὸ διεθνὲς οἰκονομικὸ σύστημα*, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν πολιτικο-οικονομικὴ ἀξιολόγηση τῆς ἰσχύος τῶν κρατῶν στὸ πλαίσιο τοῦ διεθνοῦς οἰκονομικοῦ συστήματος, μὲ ἀναφορὲς καὶ σὲ νομικὰ ζητήματα.

Ἐπαινος ἀπονέμεται στὶς κυρίες Σουλτάνα Ἀνδρεάδου, διευθύντρια τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Μαραθόκαμπου Σάμου, γιὰ τὴν ἐν γένει παρουσία τῆς καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ προσφορά τῆς ἐπὶ πολλὰ χρόνια στοὺς μαθητὲς τῆς, καὶ στὴν κυρία Μαριάνθη Ἀρβανιτίδου, διδασκάλισσα τοῦ 1ου Δημοτικοῦ Σχολείου Κομοτηνῆς, γιὰ τὶς καινοτόμους ἐκπαιδευτικὲς μεθόδους ποὺ ἐφαρμόζει στὴ διδασκαλία τῆς καὶ τὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πρόοδο τῶν μαθητῶν.

Κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς 25ης Μαρτίου 2020 θὰ ἀπονεμηθεῖ τὸ Ἀριστεῖον τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν σὲ Ἑλληνα χημικὸ ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν του, συνέβαλε σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ ἔργο ποὺ ἐκπόνησε κατὰ τὴν τελευταία τετραετία στὴν πρόοδο τῆς Χημικῆς Ἐπιστήμης. Τὰ λοιπὰ βραβεῖα ποὺ προκηρύσσονται καὶ θὰ ἀπονεμηθοῦν σὲ ἕναν χρόνο ἀκριβῶς θὰ ἀνακοινωθοῦν διὰ τοῦ Τύπου.

Ἡ ἔκθεσή μου τελείωσε, δέκατη στὴ σειρὰ ἀπὸ ἐμένα, καὶ λήγει ἡ ἀποψινὴ μας σύναξη. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ποὺ θὰ ἀκουστοῦν στὶς 16 Ἰανουαρίου 2020 κατὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν νέων ἀρχῶν τῆς Ἀκαδημίας. Ἔχω μόνον νὰ προσθέσω ἀκόμη μία λεπτομέρεια: Ἡ Ἀκαδημία εἶναι πλέον ὄριμη σὲ ἡλικία καὶ ἔχει παρελθόν τόσων χρόνων ὅσα τὰ μισὰ περίπου τῆς ἐλευθερίας μας. Κρίθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ κάνει καὶ ἐκείνη τὸν ἀπολογισμό τῆς, ὁ ὁποῖος περιέχεται στὸν τόμο ποὺ θὰ κυκλοφορηθεῖ τὶς πρῶτες μέρες τοῦ Ἰανουαρίου, μὲ τίτλο *Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Χρονογραφικὴ προσωπο-*

γραφία. Στις 582 σελίδες του βιβλίου εικονίζονται, με λόγια, οι 253 Ακαδημαϊκοί –τά όνόματά τους τά διαβάζετε χαραγμένα δεξιά μου, στις μαρμαρίνες πλάκες τῆς αίθουσας–, εικονίζονται εκείνοι που δημιούργησαν τῆ μόλις 93 χρόνων παράδοση τῆς Ακαδημίας. Λέγω μόλις, γιατί υπάρχουν τρία ἑλληνικά ιδρύματα με μεγάλο ἔργο, ιδρυμένα από τούς αγωνιστές, και φέρουν τό φορτίο διπλάσιων χρόνων. Δέν ξεχνῶ ὅμως ὅτι ὅλοι μας εἴμαστε παιδιά μιᾶς ἀκόμη μεγαλύτερης σέ ἡλικία μητέρας, τῆς Ἐλευθερίας, πού σέ 15 μῆνες ἀπό σήμερα θά ἔχει ἡλικία σχεδόν ἑπτὰ γενεῶν. Γεννήθηκε στίς 25 Μαρτίου 1821, τῆ στιγμή πού οἱ προπάπποι μας ἀποφάσισαν ὅτι δέν ἦσαν πλέον σκλάβοι. Εἶναι λίγες οἱ ἑπτὰ γενεές ἐλευθέρων Ἑλλήνων. Εἶναι λίγες ἐμπρός στούς εἴκοσι αἰῶνες πού ζήσαμε χωρίς πολιτική ὑπόσταση ἢ σέ μαύρη σκλαβιά. Μία πρέπει νά εἶναι ἡ μέριμνά μας: νά φροντίζουμε, και νά φροντίζουν οἱ μετὰ ἀπό μᾶς, νά πληθαίνουν οἱ γενεές τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων μέχρι τοῦ αἰῶνος. Χαίρετε.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ

Στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων – ΙΑΝΕ συνεχίστηκε ἡ σύνταξη τοῦ 7ου τόμου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, μὲ παράλληλη ἐκτέλεση παράπλευρων ὑποστηρικτικῶν ἐργασιῶν (ἀποδελτίωση, σάρωση, ταξινομήση γλωσσικοῦ ὕλικου). Παράλληλα, συνεχίστηκε ἡ συμπλήρωση τοῦ Λημματολογίου τοῦ Λεξικοῦ, ἐνῶ συνεχίζονται καὶ οἱ διεργασίες γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ψηφιοποίησης τοῦ Ἀρχείου Δελτίων τοῦ Κέντρου.

Τὸ Ἀρχεῖο Τοπωνυμίων προσέθεσε στὴν ψηφιακὴ του βάση δεδομένων 20.000 ἀνέκδοτα τοπωνύμια. Τὸ ἔργο ὑπολογίζεται πὼς θὰ ὀλοκληρωθεῖ ἐντὸς διετίας.

Τὸ Κέντρο ἐμπλουτίστηκε μὲ δύο νέα χειρόγραφα διαλεκτικοῦ ὕλικου καὶ 53 νέα βιβλία καὶ περιοδικά.

Τὸ ἐρευνητικὸ προσωπικὸ ἔλαβε μέρος μὲ ἀνακοινώσεις σὲ δώδεκα συνέδρια καὶ ἡμερίδες, καὶ εἶχε δεκατέσσερις ἀκόμη ἐπιστημονικὲς δημοσιεύσεις.

Ἄλλες δραστηριότητες

Εἶναι ἔτοιμος γιὰ ἀποστολὴ πρὸς τὸ τυπογραφεῖο ὁ ἀ΄ ἡμίτομος τοῦ ἔργου.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ὁ Ἐπόπτης τοῦ Κέντρου Λαογραφίας Ἀκαδημαϊκὸς κ. Στέφανος Ἡμελλος διετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος 2019 Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τὸ Κέντρον ἐξέδωσε τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου ποὺ πραγματοποιήθηκε τὸ 2018 μὲ ἀφορμὴ τῆ συμπλήρωση 100 χρόνων λειτουργίας του: *Du terrain à l'archive: Les archives de folklore et d'ethnologie en tant que rôles de recherche, d'éducation et de culture* (Ἀπὸ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα στὸ ἀρχεῖο: Τὰ λαογραφικὰ καὶ ἐθνολογικὰ ἀρχεῖα ὡς πόλοι ἔρευνας, ἐκπαίδευσης καὶ πολιτισμοῦ). *Actes du XXXIème Atelier du réseau FER-EURETHNO, Ière Conférence du Groupe de Travail Francophone de la SIEF, Athènes, 14-16*

septembre 2018. *Centenaire du Centre de Recherches du Folklore Hellénique de l'Académie d'Athènes (1918-2018)*, sous la direction de Evangelos Karamanes. Publications du Centre de Recherches du Folklore Hellénique de l'Académie d'Athènes, 34, Athènes 2019, 488, ISBN 978-960-404-360-6. Η έκδοση παρουσιάστηκε σε ειδική εκδήλωση στην Ανατολική Αίθουσα του Μεγάρου της Ακαδημίας Αθηνών στις 31 Οκτωβρίου 2019.

Όλοκληρώθηκε το έργο «Ψηφιοποίηση – Έπεξεργασία Αναλογικοῦ Ἡχητικοῦ Λαογραφικοῦ Ὑλικοῦ» (16 Ἰανουαρίου – 31 Ἰουλίου 2019), κατὰ τὸ ὁποῖο ψηφιοποιήθηκαν 330 ὄρες καταγραφῶν μὲ τραγούδια καὶ λαϊκὲς ἀφηγήσεις, μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρευνῶν τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν. Ὑλοποιεῖται τὸ ἔργο «Ψηφιοποίηση – Έπεξεργασία Χειρογράφου καὶ Ἐντύπου Πρωτογενοῦς Λαογραφικοῦ Ὑλικοῦ» (ἔναρξη 1 Ὀκτωβρίου 2019), ἐπίσης μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρευνῶν. Ἔως τὸ τέλος τοῦ ἔτους εἶχαν ψηφιοποιηθεῖ 30.000 τεκμήρια χειρογράφων καὶ ἐντύπων λαογραφικῶν συλλογῶν.

Οἱ ἐρευνητὲς καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ Κέντρου πραγματοποιήσαν πενθήμερες ἀποστολὲς γιὰ ἐπιτόπια λαογραφικὴ ἔρευνα ὡς ἑξῆς: Εὐάγγελος Καραμανὲς (Νομὸς Χαλκιδικῆς, 19-23 Αὐγούστου 2019), Ἀνδρομάχη Οἰκονόμου (Νομὸς Ἐβρου, 16-20 Σεπτεμβρίου 2019), Γεώργιος Βοζίκας (Νομὸς Ἀχαΐας, 26-30 Αὐγούστου 2019), Ζωὴ Μάργαρη (Περιφερειακὲς Ἐνότητες Ἀχαΐας, Ἡλείας καὶ Μεσσηνίας, 23-27 Δεκεμβρίου 2019), Ἰωάννης Πλεμμένος (Νομὸς Κυκλάδων, Νῆσος Πάρος, 26-30 Αὐγούστου 2019), Παρασκευᾶς Ποτηρόπουλος (Νομὸς Ἀττικῆς, Νῆσος Κύθηρα), Κυριακὴ Χρυσοῦ-Καρατζᾶ (Νομὸς Κυκλάδων, Νῆσος Ἀμοργός, 07-11 Ὀκτωβρίου 2019), Ζωὴ Ἀναγνωστοπούλου (Νομὸς Δωδεκανήσου, Νῆσος Κάλυμνος, 23-27 Σεπτεμβρίου 2019), Λουίζα Καραπιδάκη (Περιφέρεια Κρήτης, Νομοὶ Ἡρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου, 12-16 Νοεμβρίου 2019), Ἀνδρέας Ζαχίλας (Νομὸς Φωκίδας, 19-23 Αὐγούστου 2019).

Στὸ Ἄρχεῖο τοῦ Κέντρου εἰσήχθησαν ἀξιόλογες συλλογὲς λαογραφικοῦ ὕλικου ἀπὸ ἐρευνητὲς καὶ ἰδιῶτες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τρία χειρόγραφα μὲ ἐξοριστικὰ καὶ ἄλλα κείμενα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος ἀπὸ τὴν περιοχὴ Μεραμβέλλου Λασιθίου Κρήτης, προσφορὰ τοῦ παλαιοῦ Διευθυντῆ Ἐρευνῶν τοῦ ΚΕΕΛ Γεωργίου Αἰκατερινίδη (ἀρ. χφ. 5209α-γ). Ὁ κ. Αἰκατερινίδης προσέφερε ἐπίσης στὸ ΚΕΕΛ περὶ τὴν 4.000 ἀρνητικὰ τοῦ φωτογραφικοῦ του ἀρχείου ἀπὸ τὴν ἐπιτόπιες ἔρευνές του. Ἡ κυρία Ἀλίκη Λάμπρου προσέφερε δύο σκυριανὰ κεραμικὰ στὴ μουσειακὴ συλλογὴ. Συνεχίστηκε ἡ

ψηφιοποίηση και τεκμηρίωση χειρογράφων, φωτογραφιών, ήχογραφήσεων, κινηματογραφήσεων και μουσειακών αντικειμένων και ή ενημέρωση των Βάσεων Δεδομένων και του Εύρετηρίου της Ύλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς.

Στη Βιβλιοθήκη εισηγήθησαν 250 τίτλοι βιβλίων κυρίως χάρη σε δωρεές φίλων της Λαογραφίας και έρευνητών, ανταλλαγές με εκδόσεις του Κέντρου και αγορές. Έγινε καταλογογράφηση τους. Το Αρχείο και τη Βιβλιοθήκη του Κέντρου επισκέφθηκαν, με σκοπό την επιστημονική έρευνα, περί τους 120 έρευνητές από την Ελλάδα και το εξωτερικό.

Το Κέντρο υποδέχτηκε έναν φοιτητή και μία φοιτήτρια του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, καθώς και μία φοιτήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, για πρακτική άσκηση διάρκειας τριών μηνών υπό την εποπτεία έρευνητών.

Σε ειδική ημερίδα που όργάνωσε το Αναγνωστήριον Καλύμνου «Αί Μοῦσαι» το Σάββατο 8 Ιουνίου 2019 στην Κάλυμνο έγινε προβολή του πρωτογενούς υλικού της κινηματογραφικής λαογραφικής αποστολής στο νησί των Γεωργίου Κ. Σπυριδάκη (1906-1975) και Γεωργίου Ν. Αικατερινίδη κατά το έτος 1964, και όμιλίες του Διευθύνοντος και των παλαιών έρευνητών Παν. Ί. Καμηλάκη και Γ. Ν. Αικατερινίδη.

Όργανώθηκε τριήμερο έργασίας με θέμα: «Craftspeople mobility in archaeological, historical and ethnographic record. A comparative perspective from the Aegean», σε συνεργασία με τη Βρετανική Σχολή Αθηνών-Fitch Laboratory (27-29 Σεπτεμβρίου 2019), στο όποιο συμμετείχαν με ανακοινώσεις έγκριτοι επιστήμονες, αρχαιολόγοι, λαογράφοι, έθνολόγοι και ιστορικοί από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Από το Κέντρο Λαογραφίας όμιλησαν ό Διευθύνων, ό έρευνητής Παρ. Ποτηρόπουλος (μέλη της Όργανωτικής Έπιτροπής), ή έρευνήτρια Κυριακή Χρυσού-Καρατζά και ό παλαιός έρευνητής Παν. Ί. Καμηλάκης.

Στο Μουσείο των Άκριτων της Εύρώπης στην Παλαιοχώρα Χανίων, που λειτουργεί με επίμελεια του Κέντρου έχοντας ίκανοποιητική επισκεψιμότητα, πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές δημοτικών σχολείων (έπιμ. Λουίζα Καραπιδάκη).

Πραγματοποιήθηκαν όμιλίες, που απευθύνονταν στο γενικότερο κοινό, στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Παράδοσης «Άγγελική Χατζημιχάλη» του Δήμου Αθηναίων, με θέμα την έθιμολογία της Άποκριάς (Κυριακή 29 Φεβρουαρίου, από την έρευνήτρια Ζωή Μάργαρη), και στην αίθουσα του

Δημοτικού Συμβουλίου του Δημαρχείου Κορυδαλλού με θέμα τὰ ξίθια τῆς πασχαλινῆς περιόδου (Παρασκευή 19 Ἀπριλίου, ἀπὸ τὸν Διευθύνοντα τὸ Κέντρο). Ἐρευνητὲς πραγματοποιήσαν ὀμιλίες λαογραφικῆς θεματολογίας σὲ ἐπιστημονικοὺς καὶ πολιτιστικοὺς φορεῖς (συμπόσιο κεραμικῆς στὸ Μουσεῖο Ἀγγειοπλαστικῆς-Κεραμικῆς τῆς οἰκογένειας Εὐάγγ. Ἀνετόπουλου στὸ Μαλάκι Μαγνησίας στὶς 21-22 Σεπτεμβρίου, ἐκδήλωση γιὰ τὸν λαογράφο τοῦ Κορωπίου Γιάννη Πρόφη σὲ συνεργασία μετὰ τὸν Δῆμο Κρωπίας στὸ Δημαρχεῖο Κορωπίου στὶς 3 Νοεμβρίου 2019, ἐκδήλωση γιὰ τὰ 40 χρόνια τοῦ Λυκείου Ἑλληνίδων Λάρισας, στὴν ἔδρα του στὴ Λάρισα στὶς 16 Νοεμβρίου 2019, καὶ ἄλλες). Ἐπίσης ἐρευνητὲς συμμετεῖχαν σὲ παρουσιάσεις νέων ἐκδόσεων καὶ ἔκαναν παρεμβάσεις σὲ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης γιὰ θέματα τοῦ ἐπιστημονικοῦ τους ἀντικειμένου.

Οἱ ἐρευνητὲς δημοσίευσαν 35 ἐπιστημονικὲς μελέτες καὶ συμμετεῖχαν σὲ συνέδρια μετὰ ἀνακοινώσεις, καθὼς καὶ σὲ ὀργανωτικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς ἐπιτροπὲς συνεδρίων. Ἐπίσης παρέδωσαν μαθήματα σὲ Πανεπιστήμια καὶ ἄλλες Σχολές (Ἰνστιτοῦτο Ἐπιμόρφωσης Ἐθνικοῦ Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης καὶ Αὐτοδιοίκησης, Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο, Λαϊκὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἐταιρείας Φίλων τοῦ Λαοῦ, θερινὰ σχολεῖα Πανεπιστημίων καὶ ἄλλων φορέων κ.ἄ.).

Μέλη τοῦ προσωπικοῦ συμμετεῖχαν σὲ ὑπηρεσιακὲς ἐπιτροπὲς, συμβουλία (Ἐπιστημονικὸ Συμβούλιο τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κ.ἄ.), ἐπιστημονικὲς ἐπιτροπὲς (Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν Ἄυλη Πολιτιστικὴ Κληρονομιά, Δίκτυο Μουσείων καὶ Πολιτιστικῶν φορέων τοῦ Ἱστορικοῦ Κέντρου τῆς Ἀθήνας κ.ἄ.) καὶ στὸ Δ.Σ. τοῦ Συλλόγου τῶν Ἐρευνητῶν τῆς Ἀκαδημίας. Ἡ τέως διευθύντρια καὶ ἐπιστημονικὴ συνεργάτις τοῦ Κέντρου Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη ὀρίστηκε μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς («Ἑλλάδα 2021»). Ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου ὑπῆρξαν ἀξιολογητὲς μεταπτυχιακῶν ὑποτροφιῶν καὶ ἐρευνητικῶν προγραμμάτων, συμμετεῖχαν σὲ ἐπιτροπὲς μεταπτυχιακῶν διπλωματικῶν ἐργασιῶν καὶ διδακτορικῶν διατριβῶν, σὲ ἐπιτροπὲς κρίσεως μελῶν διδακτικοῦ προσωπικοῦ ΑΕΙ καὶ ἐρευνητῶν ἐρευνητικῶν κέντρων. Εἶναι μέλη συντακτικῶν ἐπιτροπῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν. Ἐπίσης μέλη τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Κέντρου παρακολούθησαν ἐπιμορφωτικὰ σεμινάρια καὶ ἡμερίδες στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κ.ἄ.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἐκδοση

Τυπώθηκε ὁ 13ος τόμος τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ΚΕΜΝΕ *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* (2019), μὲ ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια τῆς Ἐπόπτριας κυρίας Χρύσας Μαλτέζου καὶ τῶν ἐρευνητῶν τοῦ ΚΕΜΝΕ. Ὁ τόμος περιλαμβάνει ἔντεκα μελέτες ἀπὸ τὴν Ἐπόπτρια, τοὺς ἐρευνητὲς καθὼς καὶ συνεργάτες τοῦ ΚΕΜΝΕ.

Μεταπτυχιακὸ σεμινάριο

Συνεχίστηκε γιὰ ἑβδομῆ χρονιά τὸ μεταπτυχιακὸ σεμινάριο τοῦ ΚΕΜΝΕ, σὲ συνεργασία μὲ τὸ ΕΚΠΑ καὶ τὸ ΠΕ/ΕΙΕ, μὲ τίτλο: «Ὁ ἑλληνολατινικὸς κόσμος, 13ος-18ος αἰ.», μὲ θεματικὴ γιὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 2019-2020 «Ἐκκλησία καὶ κοινωνία στὸν ἑλληνολατινικὸ κόσμο, 13ος-18ος αἰ.».

Μελέτες, συμμετοχὲς σὲ συνέδρια καὶ ἄλλες δραστηριότητες

Χαρίτων Καρανάσιος

Ὁ ἐρευνητὴς Α' καὶ Διευθύνων τὸ Κέντρο Χαρίτων Καρανάσιος ἐπιμελήθηκε τὰ Πρακτικὰ (τοῦ ἀντίστοιχου συνεδρίου) μὲ τίτλο: *Ἡ Κοζάνη καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς στοὺς Νεότερους Χρόνους, Πρακτικὰ Γ' Συνεδρίου Τοπικῆς Ἱστορίας, Κοζάνη, 7-9 Δεκεμβρίου 2018, Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Κοζάνης – Ἐταιρεία Δυτικομακεδονικῶν Μελετῶν, Κοζάνη 2019, σ. 820. Ἐπίσης δημοσίευσε τὶς μελέτες: α) Ἡ τυπολογία τοῦ ἑλληνοδασκάλου κατὰ τοὺς 16ο-19ο αἰ. Μιὰ προσέγγιση, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 13, 2019, 203-220, β) L'édition de textes philosophiques et philologiques post-byzantins, στὸ: TSAMADOU-JACOBBERGER, I. – STAMATIADOU, I. (ἐπιμ.), *Texte et contexte. Méthodes et outils de l'édition critique de quelques manuscrits arabes, grecs, italiens et latins*, Presses universitaires de Strasbourg, Στρασβούργο 2019, 13-26, γ) Ὁ Κοζανίτης ἀντιγραφεὺς χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης Κωνσταντῖνος Στάμκου (1778-87), *Πρακτικὰ Γ' Συνεδρίου Τοπικῆς Ἱστορίας, Κοζάνη 2019, 367-385.**

Περαιτέρω, συμμετείχε με εισήγηση: α) στο 4ο διεθνές συνέδριο του Sylvania Ioannou Foundation (σέ συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κύπρου) με τίτλο: «Κειμενοποιώντας την έμπειρία – Ψηφιοποιώντας το κείμενο: Ή Κύπρος μέσα από την ταξιδιωτική γραμματεία (15ος-18ος αι.)», Λευκωσία 6-8 Φεβρουαρίου 2019, με θέμα: Ή αναπαράσταση τής Κύπρου από τον Γερμανό περιηγητή Carsten Niebuhr περί το 1766, β) στο 3ο Πανεπιστημιακό Έπιστημονικό Συνέδριο τής Έταιρείας Ήπειρωτικών Μελετών, Ίωάννινα 1-3 Μαρτίου 2019, με θέμα: Σχόλια άνωνύμου στη Λογική του Άριστοτέλη, διδαχθέντα στα Ίωάννινα κατά τον 17ο αι. (κώδ. 51 του Μουσείου του Κάστρου Άγκύρας), γ) στην ήμερίδα των ΓΑΚ με τίτλο: «Ίστορίες πέρα από το χαρτί: Ο κόσμος των ύδατοσήμων», Αθήνα 15 Μαΐου 2019, με θέμα: Αποτύπωση των ύδατοσήμων από χειρόγραφα, δ) στην ήμερίδα με τίτλο: «Τά χειρόγραφα τής Κοβενταρείου Βιβλιοθήκης», Κοζάνη 24 Μαΐου 2019, με θέμα: Τά μεταβυζαντινά-νεοελληνικά χειρόγραφα.

Ακόμη, συμμετείχε στο έλεγκτορικό για τήν προαγωγή του Κ. Χούλη στη θέση του καθηγητή Α΄ βαθμίδας του Πανεπιστημίου Δυτικής Άττικής με γνωστικό αντικείμενο «Συντήρηση βιβλίου-χαρτιού». Ήπίσης συμμετέχει στη συμβουλευτική έπιτροπή τής υποψήφιας δρ. Άθηνās Ράπτη, με θέμα τής διδακτορικής διατριβής: *Τό χρονικό του Άργυροκάστρου* (Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ίωαννίνων), και του υποψηφίου δρ. Γεωργίου Άλευρά, με θέμα *Κοζάνιτες έμποροι τόν 19ο αιώνα: Κωνσταντίνος Δ. Τακιατζής και Δημήτριος Κ. Κομετζής (1830-1880)* (Τομέας Νεότερης Ίστορίας Πανεπιστημίου Ίωαννίνων). Τέλος, πραγματοποίησε πενήθημερη έρευνητική άποστολή στη Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη Eminescu Ίασίου Ρουμανίας πρὸς αὐτοψία χειρογράφων.

Άλλες δραστηριότητες: Άπέστειλε πρὸς έκδοση τίς έργασίες: α) *Griechische Handschriften rumänischer Sammlungen: Die Handschriften des Orthodoxen Patriarchats von Rumänien*, στὸ: BROCKMANN, CHR. – DECKERS, D. – HARLFINGER, D. – VALENTE, ST. (έπιμ.), *Griechisch-byzantinische Handschriftenforschung. Traditionen, Entwicklungen, neue Wege*, Βερολίνο-Βοστώνη 2020, 71-80, πίν. 727-729, β) Τό άνέκδοτο έργο του Καισαρίου Δαπόντε Χριστιανῶν θυσία, στὸν *Τιμητικό τόμο για τήν καθηγήτρια Μάρθα Καρποζήλου*, γ) «Όσα ένεκά του κινεῖται: Ήτερον προοίμιον τής Λογικής πραγματείας του Θεοφίλου Κορυδαλλέα, *Κάτοπτρον Νεοελληνικής Φιλοσοφίας*, 4.

Κώστας Λαμπρινός

Ὁ ἔρευνητὴς Ἀ΄ Κώστας Λαμπρινός ἐπιμελήθηκε τὸν συλλογικὸ τόμο *Κοινωνίες τῆς ὑπαίθρου στὴν ἑλληνοβενετικὴ Ἀνατολή (13ος-18ος αἰ.)*, ΚΕΜΝΕ, Ἀθήνα 2018 (κυκλοφορήθηκε τὸ 2019). Ἐπίσης δημοσίευσε τὶς μελέτες: α) *Κοινωνικὴ ἱστορία τοῦ ἑλληνοβενετικοῦ ἀγροτικοῦ χώρου (13ος-18ος αἰ.)*. Ζητήματα καὶ προοπτικὲς ἔρευνας, στό: ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, Κ. Ε. (ἐπιμ.), *Κοινωνίες τῆς ὑπαίθρου στὴν ἑλληνοβενετικὴ Ἀνατολή*, Ἀθήνα 2018, 9-24, β) *La campagna cretese nell'epoca veneziana. Gestori di potere e profilo socio-istituzionale dei contadini (sec. XVI-XVII)*, στό: ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, Κ. Ε. (ἐπιμ.), *Κοινωνίες τῆς ὑπαίθρου στὴν ἑλληνοβενετικὴ Ἀνατολή*, Ἀθήνα 2018, 143-164, γ) *Social preeminence, power and prestige: Nobles versus nobles in Venetian Crete (16th-17th cent.)*, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 13, 2019, 159-178.

Ἐπίσης συμμετεῖχε μὲ εἰσήγηση: α) στὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συνέδριο μὲ τίτλο: «Φράγχοι καὶ Βενετοὶ στὴ Μεσσηνία. Διερευνώντας τὸ δυτικὸ παρελθὸν τῆς Πελοποννήσου», *Καλαμάτα*, 7-9 Ἰουνίου 2019, μὲ θέμα: *Συλλογικὴ ἔκφραση καὶ βενετικὴ πολιτικὴ στὴν Κορώνη*. Προσεγγίζοντας τὸν θεσμὸ τῶν vetrani-γερόντων στὰ χωριά τῆς περιοχῆς (14ος αἰ.), β) στὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συνέδριο μὲ τίτλο: «Ἐρωτόκριτος: Αἰσθητικὴ, ἱστορία, κριτικὴ», *Ρέθυμνο*, 21-23 Ἰουνίου 2019, μὲ θέμα: *Παλαιὰ ἀριστοκρατία καὶ νέα κοινωνικὴ ἔλιτ στὴ Σητεία τοῦ Ἐρωτοκρίτου*, γ) στὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συνέδριο μὲ τίτλο: «Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669). Ἄγνωστες πτυχές», *Ἡράκλειο*, 1-3 Νοεμβρίου 2019, μὲ θέμα: *Διεργασίες στὸ κοινωνικὸ σύστημα τοῦ Χάνδακα κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου*, δ) στὸ 7ο μεταπτυχιακὸ σεμινάριο μὲ τίτλο: «Ὁ ἑλληνολατινικὸς κόσμος», Ἀθήνα 26 Νοεμβρίου 2019, μὲ θέμα: *Ἐκκλησία, οἰκονομία καὶ κοινωνία*. Δομὲς καὶ ρόλοι μιᾶς καθολικῆς ἐπισκοπῆς στὸν κρητικὸ ἀγροτικὸ γῶρο (16ος αἰ.). Ἀκόμη, ἦταν ὑπεύθυνος τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 7ου μεταπτυχιακοῦ σεμιναρίου τοῦ ΚΕΜΝΕ σὲ συνεργασία μὲ τὸ ΕΚΠΑ καὶ τὸ ΠΕ/ΕΙΕ μὲ τίτλο: «Ὁ ἑλληνολατινικὸς κόσμος, 13ος-18ος αἰ.», μὲ θεματικὴ γιὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 2019-2020 «Ἐκκλησία καὶ κοινωνία στὸν ἑλληνολατινικὸ κόσμο, 13ος-18ος αἰ.». Ἐπίσης δίδαξε τὸ μάθημα «Βυζαντινὸς καὶ δυτικὸς κόσμος. Συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις» στὴ Σχολὴ Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν (Πρόγραμμα Σπουδῶν «Εὐρωπαϊκὸς Πολιτισμὸς») τοῦ

Έλληνικού Άνοικτοῦ Πανεπιστημίου (ἀκαδημαϊκὰ ἔτη 2018-2019, 2019-2020).

Περαιτέρω, ἦταν μέλος τοῦ ἐκλεκτορικοῦ γιὰ τὴν προαγωγή τῆς Μαρίας Εὐθυμίου στὴ θέση καθηγήτριας Α΄ βαθμίδας τοῦ Τμήματος Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας τοῦ ΕΚΠΑ, στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο «Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, 1453-1828. Κοινωνία καὶ Οἰκονομία». Ἀκόμη, εἶναι μέλος τῆς τριμελοῦς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ὑποψήφιου δρ. Ἄντωνίου Κουτεντάκη μὲ θέμα διδακτορικῆς διατριβῆς: *Οἱ ὀρθόδοξες μονές στὴν Καστελλανία Καινούργιου τῆς Κρήτης. Ὁργάνωση, σχέση με τοὺς κυβερνῶντες, κοινωνικο-οικονομικὸς ρόλος (16ος-17ος αἰ.)* (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας). Τέλος, πραγματοποίησε πενθήμερη ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὴ Βικελαία Βιβλιοθήκη Ἡρακλείου πρὸς ἐντοπισμὸ μαρτυριῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἱστορία τῆς βενετικῆς Κρήτης στὸ μικροφωτογραφημένο ὕλικὸ ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (σειρὲς *Duca di Candia, Notai di Candia*), τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὴ Βικελαία Βιβλιοθήκη.

Δέσποινα Βλάμη

Ἡ ἐρευνήτρια Α΄ Δέσποινα Βλάμη (σὲ ἐκπαιδευτικὴ ἄδεια τὸ 2019) δημοσίευσε τὶς μελέτες: α) *Δεσμοὶ ἀγάπης καὶ πνευματικὲς συγγένειες. Ἡ οἰκογένεια Παναγιώτη Πάλλη στὸ Λιβόρνο (ἀρχές 19ου αἰ.), Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 13, 2019, 245-275, β) *Building trust relationships in business*, στό: THIERRY, A. – FRANGAKIS-STRETT, E. – LUPO, S. (ἐπιμ.), *Au coeur des mutations du négoce en Méditerranée. Les acteurs et leurs choix (Smyrne, XVIIe-XXe siècle), Rives méditerranéennes*, 59, 2019, 47-70.

Ἀκόμη, συντονίζει καὶ συμμετέχει σὲ πρόγραμμα συνεργασίας μὲ τὸ Istituto Italiano di Cultura di Atene μὲ θέμα: «Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 μέσα ἀπὸ τὰ μάτια μιᾶς Ἑλληνίδας ποιήτριας τῆς Τοσκάνης: Ἀγγλικὴ Πάλλη Bartolommei. Ἐπιστολὲς καὶ ἔργα». Τέλος, ἦταν κριτὴς ἄρθρου γιὰ τὸ ἱστορικὸ περιοδικὸ *The Historian*, ποὺ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Wiley-Blackwell, μὲ ὑπεύθυνο τὸν καθηγητὴ Adrian O'Connor.

Ἄλλες δραστηριότητες: Σὲ στάδιο ὀλοκλήρωσης συγγραφῆς εἶναι τὸ βιβλίο τῆς *Σχέσεις, στάσεις καὶ ἐξουσία στὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς τὸν 18ο αἰώνα. Ἡ ἀλληλογραφία De Vogel – Καρδαμίτση, 1760-1770* (Ἀμστερνταμ-Σμύρνη-Κωνσταντινούπολη).

Αναστασία Κοντογιαννοπούλου

Ἡ ἐρευνήτρια Β' Αναστασία Κοντογιαννοπούλου ἐπιμελήθηκε τὸν συλλογικὸ τόμο *Πόλεις καὶ ἐξουσία στὸ Βυζάντιο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1261-1453)*, ΚΕΜΝΕ, Ἀθήνα 2018 (κυκλοφορήθηκε τὸ 2019). Ἐπίσης δημοσίευσε τὶς μελέτες: α) *Μεταξὺ Κωνσταντινούπολης καὶ Θεσσαλονίκης. Ἡ διοικητικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση στὶς Σέρρες (1261-1383)*, *Πόλεις καὶ ἐξουσία στὸ Βυζάντιο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων*, Ἀθήνα 2018, 121-160, β) *Οἱ δέσποινες τῶν Παλαιολόγων καὶ ἡ αὐτὴ τῆς Θεσσαλονίκης*, *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 13, 2019, 45-67, γ) *Ἡ περιφερειακὴ διοίκηση τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 13ο καὶ 14ο αἰῶνα. Ἡ περίπτωση τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, *Ἡ Κοζάνη καὶ ἡ περιοχή της ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς στοὺς Νεότερους Χρόνους*, *Πρακτικὰ Γ' Συνεδρίου Τοπικῆς Ἱστορίας*, *Κοζάνη 7-9 Δεκεμβρίου 2018*, *Κοζάνη 2019*, 51-62.

Ἄλλες δραστηριότητες: Ἀπέστειλε πρὸς δημοσίευση τὶς μελέτες: α) *Ὁψεις τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης καὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ βυζαντινοῦ δήμου. Ἡ μαρτυρία τῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν (13ος-15ος αἰ.)*, *Κοινωνικὰ προφίλ καὶ κοινωνικὲς ομάδες. Ἀντιλήψεις περὶ κοινωνικῆς θέσης στὸ Βυζάντιο*, *Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης τοῦ ΠΕ/ΕΠΕ*, Ἀθήνα 19 Δεκεμβρίου 2014, β) *Eḡa/Anatolē, Anatolikoi. Notional approach of the terms through Byzantine literary sources*, *Ἡ προσωπογραφία τῆς θεματικῆς διοίκησης. Παλαιῆς καὶ νέες μαρτυρίες γιὰ τὸ Ὀψίκιο, τοὺς Ἀνατολικούς καὶ τοὺς Κιβυρραιῶτες*, *Πρακτικὰ διεθνοῦς ἡμερίδας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 19 Ἰουνίου 2015, γ) *Πόλη καὶ πολιτικὴ ἀντιπαράθεση στὸ Βυζάντιο τὸν 14ο αἰῶνα*, *Διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συμπόσιο πρὸς τιμὴν τοῦ ὁμότιμου καθηγητῆ Γεωργίου Βελένη*, *Θεσσαλονίκη 4-7 Ὀκτωβρίου 2017*.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Πραγματοποιήθηκε ήμερίδα του Κέντρου σε συνεργασία με το Ίστορικό Αρχείο της Τράπεζας της Ελλάδας με θέμα: «Η κρίση του '29 και η Ελλάδα».

Πραγματοποιήθηκε το Σεμινάριο Νεώτερης Ιστορίας του ΚΕΙΝΕ με τρεις διαλέξεις για το ακαδημαϊκό έτος 2018-2019 και δύο για το ακαδημαϊκό έτος 2019-2020.

Συνεχίστηκε το πρόγραμμα δημιουργίας ψηφιακής υποδομής («Απολλωνίες»), χρηματοδοτούμενο από το ΕΣΠΑ, με τριετή διάρκεια (2018-2020) (έπιστημονική υπεύθυνη ή έρευνήτρια Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

Έναρξη του προγράμματος με τίτλο: «Transnational Monetary and Economic Alternatives in the Interwar Politics: The 30s Greek Crisis in the European Context», χρηματοδοτούμενο από τον ΕΛ.Ι.Δ.Ε.Κ, με τριετή διάρκεια (2019-2020) (έπιστημονική υπεύθυνη ή έρευνήτρια Αικατερίνη Μπρέγιαννη).

Συνεχίστηκαν τα έξι προγράμματα τεκμηρίωσης:

«Δημιουργία βάσης δεδομένων γερμανικών αρχείων κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο» (υπεύθυνος ο έρευνητής Δημήτριος Αποστολόπουλος).

«Σύνταξη χρονολογίου γεγονότων Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από το Αρχείο της Βρετανικής Υπηρεσίας Ειδικών Επιχειρήσεων» (υπεύθυνη ή έρευνήτρια Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

«Σύνταξη Β΄ τόμου εγγράφων του Αρχείου του Αρχιεπισκόπου Σύρου Αλεξάνδρου Λυκούργου» (υπεύθυνη ή έρευνήτρια Ελισάβετ Κοντογιώργη).

Άλλες δραστηριότητες

Όλοκληρώθηκαν και βρίσκονται στο στάδιο έκδοσης:

1) Ο τόμος πρακτικών ήμερίδας του Κέντρου, σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Επιτελών Εθνικής Αμύνης, για την εκατονταετία από τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 2018.

2) Ο τόμος με θέμα: Άθως και Πανσλαβισμός από το Αρχείο του Αρχιεπισκόπου Σύρου Αλεξάνδρου Λυκούργου, σε επιμέλεια της καθηγήτριας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και πρώην έρευνήτριας του Κέντρου κυρίας Φωτεινής Ασημακοπούλου.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Όλοκληρώθηκε τὸ τρίτο ἐπιστημονικὸ σεμινάριο τοῦ Κέντρου (2018-2019) μὲ τίτλο: «Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ λογοτεχνία σὲ διάλογο μὲ τὸ ξένο», τὸ ὁποῖο πραγματοποιεῖται σὲ μηνιαία βάση μὲ τὴ συμμετοχὴ Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐπιστημόνων στὴν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 2019 ἔγιναν ἀνακοινώσεις ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς Phiroze Vasunia, Μιχαήλ Πασχάλη, Rosalind Thomas, Paul Cartledge, Mary Lefkowitz, Richard Seaford, Simon Hornblower καὶ David Konstan. Ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 2019 ξεκίνησε τὸ τέταρτο ἐπιστημονικὸ σεμινάριο τοῦ Κέντρου (2019-2020) μὲ τίτλο: «Μορφές ἐλευθερίας καὶ ἀνελευθερίας στὴν ἀρχαία γραμματεία» καὶ πραγματοποιήθηκαν οἱ πρῶτες δύο διαλέξεις μὲ ὀμιλητὲς τοὺς καθηγητὲς Gonda van Steen καὶ Nick Fisher.

Τὸ ΚΕΕΛΓ ἀνέλαβε τὴ βιβλιογραφικὴ ἐκπροσώπηση τῆς ἀκαδημαϊκῆς παραγωγῆς στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν *Année Philologique*, ἀποτελώντας στὸ ἐξῆς τὸ ἑβδομο γραφεῖο σύνταξης τοῦ περιοδικοῦ σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο.

Ὁργανώθηκε στὴν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἡμερίδα μὲ τὴ συμμετοχὴ δεκαπέντε ὀμιλητῶν καὶ μὲ τίτλο: «Ἡ διδασκαλία τῶν Κλασικῶν Γραμμάτων στὴν Ἑλληνικὴ Ἐκπαίδευση. Ἀναζητώντας τὸ σχολικὸ παράδειγμα τοῦ 21ου αἰῶνα», τὴν Τετάρτη 4 Δεκεμβρίου 2019, τὶς ἐργασίες τῆς ὁποίας κήρυξε ἡ ΑΕ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Προκόπιος Παυλόπουλος.

Δημοσιεύθηκαν οἱ ἀκόλουθες ἐκδόσεις:

Ἀρχαῖο δράμα καὶ λαϊκὴ ἠθικὴ, ἐπιμέλεια Ἐφη Παπαδόδημα.

Πλωτίνου Ἐννεάδες. Συμπληρωματικὸς τόμος, Παῦλος Καλλιγᾶς.

Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου συνέχισαν τὴν ἐργασία τους στὰ προγράμματα πὺ ἐχουν ἀναλάβει, ἐπόπτευσαν φοιτητὲς κλασικῆς φιλολογίας, οἱ ὁποῖοι ἔκαναν τὴν πρακτικὴ τους ἄσκηση στὸ ΚΕΕΛΓ, δημοσίευσαν μελέτες, καθὼς καὶ ἐπιστημονικὰ ἄρθρα, σὲ περιοδικὰ καὶ σὲ πρακτικὰ συνέδρια, πραγματοποιοῦσαν ἀνακοινώσεις σὲ ἐπιστημονικὰ συνέδρια γιὰ θέματα τῆς εἰδικότητάς τους καὶ ἔφεραν εἰς πέρας τὴν ἐργασία σύνταξης τῶν κειμένων τῶν βραβείων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

Κατά τὸ ἔτος 2019, τὸ ΚΕΕΟΝ παρέδωσε στὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο τὸν 15ο τόμο τοῦ Δελτίου Ἐπιστημονικῆς Ὁρολογίας καὶ Νεολογισμῶν μὲ τίτλο: «Πολυλεκτικές ἐκφράσεις: μελέτες μὲ δεδομένα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ ἄλλες γλῶσσες» (ἐπιμ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΥ, Σ. – ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ, Α.). Ἡ ἔκδοση (ὑπὸ ἐκτύπωση) ἀφορᾷ σὲ γλωσσολογικὴ ἀνάλυση ὄλων τῶν πλεωρῶν τῶν πολυλεκτικῶν (στερεότυπων κ.ἄ.) ἐκφράσεων ἢ πολυλεκτικῶν συνθέτων (π.χ. οὐράνιο τόξο), κυρίως τῆς Ἑλληνικῆς. Συμμετέχουν ἔγκριτοι γλωσσολόγοι ἀπὸ πολλὰ πανεπιστήμια τῆς χώρας ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως Παρισίων, Κολωνίας, Πασάου κ.λπ. Ἡ συμβολὴ τῶν Χριστοφίδου, Ἀφεντουλίδου, Καρασίμου καὶ Βασιλειάδου ἀφορᾷ στὸν ὀρισμὸ τῶν πολυλεκτικῶν νεολογισμῶν βάσει θεωρητικῶν (ποιοτικῶν) καὶ σωματοκειμενικῶν (ποσοτικῶν) κριτηρίων.

Στὸ πλαίσιο τῆς παρακολούθησης τῆς ἑλληνικῆς νεολογίας συνεχίστηκε ὁ ἔλεγχος ὑποψήφιων νεολογισμῶν, καθὼς καὶ ἡ καταγραφή/ἀπόδοση ξενόγλωσσων νεολογισμῶν. Παράλληλα, συνεχίζεται ἀδιάλειπτα ἡ συλλογὴ δεδομένων δημοσιογραφικοῦ λόγου, καθὼς καὶ ἡ ἐπεξεργασία πολλῶν ἑκατομμυρίων λέξεων γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ Σώματος Ἐποπτείας Νεολογισμῶν, τὸ ὁποῖο ἐμπλουτίζεται σταθερὰ σὲ κειμενικὸ ἐπίπεδο, σὲ συνεργασία μὲ φοιτητὲς/τριες πρακτικῆς ἄσκησης, βάσει, καθιερωμένου στὸ ΚΕΕΟΝ, σχήματος πολυεπίπεδης κειμενογλωσσικῆς ἀνάλυσης.

Σὲ συνεργασία μὲ τὸ Οἰκονομικὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ τὸ Κέντρο Φυσικῆς τῆς Ἀτμοσφαιρας καὶ Κλιματολογίας ὀργανώνεται σὲ πρότυπο ψηφιακῆς ὄντολογίας ἢ ὀρολογία Ἐνεργειακῆς Τεχνολογίας. Ἐπιπλέον ἀναπτύσσεται περιβάλλον ἐπιμέλειας καὶ διαδικτυακῆς προβολῆς ὀρολογίας μὲ ἐνσωμάτωση στὴν ὑποδομὴ τοῦ ΚΕΕΟΝ μὲσω συστήματος διαχείρισης θησαυρῶν.

Συνεχίζεται τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρευνῶν (ἐπιστημονικὴ ὑπεύθυνη ἢ Διευθύνουσα Α. Χριστοφίδου, συνεργάτιδα ἢ ὑποψήφια δρ. Β. Ἀφεντουλίδου) γιὰ ἀναβάθμιση τοῦ ἠλεκτρονικοῦ περιβάλλοντος τοῦ Κέντρου (ΝΕΟΔΗΜΙΑ), μὲ ἐνσωμάτωση προηγμένων ὑπολογιστικῶν τεχνικῶν στὴν ἡμι-αυτόματη καταγραφή δεδομένων ἀπὸ μεγάλες συλλογὲς κειμένων καὶ τὴν ταξινομήσή τους βάσει τεχνητῆς νοημοσύνης (μηχανικὴ μάθηση), σὲ συνεργασία μὲ τὸν καθηγητὴ Βαρλάμη (Χαροκόπειο).

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η πρακτική άσκηση προπτυχιακῶν φοιτητῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων στὸ Κέντρο. Συγκεκριμένα, ἀπασχολήθηκαν ἕξι φοιτητές φιλολογικῶν τμημάτων (Ἑλληνικῆς Φιλολογίας ΕΚΠΑ, Ἰταλικῆς καὶ Ἰσπανικῆς Φιλολογίας ΕΚΠΑ) καὶ ἓνας φοιτητῆς Πληροφορικῆς (ΟΠΑ).

Ἐπιστημονικὲς εἰσηγήσεις

ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΔΟΥ, Β., Σῶμα ἑλληνικῶν κειμένων γιὰ τὴ μελέτη δομῶν ὁμοιότητας τῆς Νέας Ἑλληνικῆς: Σχεδιασμός καὶ ὑλοποίηση. Εἰσήγηση στὸ 10ο Συνέδριο Μεταπτυχιακῶν Φοιτητῶν & Ὑποψηφίων Διδακτόρων τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 8-11 Ὀκτωβρίου 2019, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα. Θὰ κατατεθεῖ κείμενο πρὸς δημοσίευση στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ, Α. – ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΔΟΥ, Β., Στὰ ὄρια τῆς ἑλληνικῆς λέξης: Κόκκινα δάνεια πρώτης κατοικίας. Εἰσήγηση στὸ 14ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας, 5-8 Σεπτεμβρίου 2019, Πανεπιστήμιο Πατρῶν, Πάτρα. Θὰ κατατεθεῖ κείμενο πρὸς δημοσίευση στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ, Α. – ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΔΟΥ, Β., Τὰ σώματα κειμένων καὶ ἡ κριτικὴ ἀξιοποίησή τους στὸ μάθημα τῆς γλώσσας. Εἰσήγηση σὲ συζήτηση στοργυλιῆς τραπέζης, 6ο Πανελλήνιο Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο μὲ τίτλο: «Ἐνταξὴ καὶ Χρῆση τῶν ΤΠΕ στὴν Ἐκπαιδευτικὴ Διαδικασία», 18-20 Ὀκτωβρίου, ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα.

Δημοσιεύσεις

ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΥ, Σ. – ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ, Α. (ἐπιμ.) (ὑπὸ δημ.), Πολυλεκτικὲς ἐκφράσεις: Μελέτες μὲ δεδομένα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ ἄλλες γλώσσες, Δελτίο Ἐπιστημονικῆς Ὁρολογίας καὶ Νεολογισμῶν 15, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

ΜΑΓΟΥΛΑ, Ε. – ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ, Α. – ΤΡΥΦΙΑΤΗΣ, Ι. – ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΔΟΥ, Β. – ΣΤΙΒΑΚΤΑΚΗ, Μ. (ὑπὸ δημ.), Ἡ διδασκαλία τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος μὲ τὴν ἀξιοποίηση πολλαπλῶν ψηφιακῶν ἐργαλείων. Μιά σύγχρονη προσέγγιση στὴ σχολικὴ πραγματικότητα, Πρακτικὰ τοῦ 6ου Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου μὲ τίτλο: «Ἐνταξὴ καὶ Χρῆση τῶν ΤΠΕ στὴν Ἐκπαιδευτικὴ Διαδικασία», 18-20 Ὀκτωβρίου, ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Ἡ Διευθύνουσα τὸ Κέντρο Βασιλική Μαχαίρα, ἐρευνήτρια Α' βαθμίδος, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Ἑλληνιστικὴ πλαστικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο», πραγματοποίησε ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ στὰ Χανιά (4-16 Νοεμβρίου 2019) γιὰ τὴ φωτογράφιση τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν ἐνεπιγράφων βάσεων ἀπὸ τὸ Ἱερό τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Λισὸ στὸ Νέο Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Χανίων.

Δημοσιεύθηκε ἓνα ἄρθρο τῆς μὲ τίτλο: *Sculpture funéraire de Rhodes. Quelle individualisation?*, στὸ: BOSCHUNG, D. – QUEYREL, F. (ἐπιμ.), *Portrait als Massenphänomen, Morphomata*, 40, 2019, 169-199 καθὼς καὶ ὁ τόμος *Ἑλληνιστικὰ γλυπτὰ τῆς Ρόδου*, Κατάλογος, τόμος II.

Δίδαξε σὲ μεταπτυχιακὸ σεμινάριο μὲ θέμα: «Hellenistic sculpture from Rhodes», στὸ ἀγγλόφωνο μεταπτυχιακὸ τοῦ ΕΚΠΑ (16 Μαΐου 2019).

Ὁλοκληρώθηκε ἡ κρίση τοῦ Χρήστου Μπουλώτη ἀπὸ τὴ Β' στὴν Α' βαθμίδα ἐρευνητῆ, καθὼς καὶ οἱ διαδικασίες γιὰ τὴν κρίση τῶν Κωνσταντίνου Καλογερόπουλου καὶ Γεωργίου Ζάχου ἀπὸ τὴ Γ' στὴ Β' βαθμίδα. Παράλληλα δρομολογήθηκαν οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων σὲ δύο νέες θέσεις Γ' βαθμίδος μὲ ἀντικείμενα α) Πλαστικὴ, β) Κεραμικὴ.

Ἡ Β. Μαχαίρα ἔχει ὀριστεῖ μέλος τῆς τριμελοῦς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς σὲ ἐκπονούμενη διδακτορικὴ διατριβὴ (ΕΚΠΑ) καὶ εἶναι ἀναπληρωματικὸ μέλος τοῦ Τοπικοῦ Συμβουλίου Νήσων Νοτίου Αἰγαίου τοῦ ΥΠΠΟΑ.

Ἡ Βικτωρία Σαμπετάι, ἐρευνήτρια Α' βαθμίδος, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος μελέτης καὶ δημοσίευσης ταφικῶν συνόλων ἀπὸ τὴ Βοιωτία, πραγματοποίησε ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ στὸ Μουσεῖο Θηβῶν ἀπὸ 18 ἕως 22 Νοεμβρίου 2019. Ἐπίσης, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Wedding and genre iconography in the Classical period. The case of the Washing Painter», ὀλοκληρώθηκε ἡ φωτογράφιση ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸ Ἱερό τῆς Νύμφης στὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

Δημοσιεύτηκαν τρία ἄρθρα τῆς:

1) The transformation of the bride in Attic vase-painting, στὸ: SULOŠKY-WEAVER, C. – GONDEK, R. M. (ἐπιμ.), *The Ancient Art of Transformation*, Oxford 2019, 33-51, 2) Pan, god of Wilderness, in Boeotian landscapes: fear, laughter and coming of age, *Mythos*, 13, 2019, <https://doi.org/10.4000/mythos.1379>, 3) NIKITA, E. – SCHRÖCK, CH. – SABETAI, V. – VLACHOGIANNI, E.,

Bioarchaeological perspectives to diachronic life quality and mobility in ancient Boeotia, central Greece: preliminary insights from Akraiphia, *International Journal of Osteoarchaeology*, 29, 1, 2019, 26-35, <https://doi.org/10.1002/oa.2710>.

Ἡ Β. Σαμπετάι συμμετέσχε σὲ συνέδριο μὲ τὸ θέμα: Toys from the Kabirion sanctuary in Boeotia. Playthings and coming of age in a Greek Polis, στὸ πλαίσιο τοῦ «Play, Rite and Religion, Workshop ERC Locus Ludi» (Πανεπιστήμιο Fribourg, 13 Μαρτίου 2019).

Ἐπίσης, στὸ πλαίσιο τοῦ ἔρευνητικοῦ προγράμματος «Kriegsbedingt verlagerte Vasen der Antikensammlung in Staatlichen Historischen Museum Moskau», ἔλαβε μέρος στὴ 2η συνάντηση (1-3 Μαΐου 2019, Ἱστορικό Μουσείο τῆς Μόσχας).

Ἦταν μέλος τῆς ἑπταμελοῦς ἐπιτροπῆς κρίσης τοῦ Χ. Μπουλώτη καὶ τοῦ Χ. Κανελλόπουλου (ΕΚΠΑ). Ἔχει ὀριστεῖ ἐπόπτρια σὲ ἐκπονούμενη διδακτορική διατριβή (ΕΚΠΑ), καθὼς καὶ μέλος τριμελοῦς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας).

Ὁ Χρῆστος Μπουλώτης, ἔρευνητῆς Α' βαθμίδος, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Ἐρευνα στὸν προϊστορικό οἰκισμὸ Κουκονήσι Λήμνου», ἀσχολήθηκε κατὰ κύριο λόγο μὲ τὴ μελέτη ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ ἀλλὰ καὶ μὲ μικρῆς κλίμακος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ἐπιπλέον δρομολόγησε τὶς ἐργασίες ἀποτύπωσης καὶ τοπογράφησης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, καθὼς καὶ σχεδίασης ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ, στὸ πλαίσιο τῆς ἐκπονούμενης δημοσίευσης.

Ὁ Κωνσταντῖνος Καλογερόπουλος, ἔρευνητῆς Γ' βαθμίδος, συνέχισε τὴ μελέτη ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ παλαιῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τῆς Βραυρώνας καὶ δρομολογήθηκε ἡ ψηφιακὴ ἐπεξεργασία καὶ φωτογράφιση τῆς κεραμικῆς.

Ἐπίσης ὁ Κ. Καλογερόπουλος ἀνέλαβε τὴ δημοσίευση τοῦ συνόλου τοῦ ἀδημοσίευτου μυκηναϊκοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν 19ο καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὶς ἀποθήκες τοῦ κτιρίου Weiler καὶ στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο.

Δημοσιεύτηκαν τέσσερα ἄρθρα του:

1) Reflections on pilgrimage at the Acropolis of Brauron during the Late Helladic Period, στὸ: FRIESE, W. – HANDBERG, S. – KRISTENSEN, T. M.

(έπιμ.), *Ascending and Descending the Acropolis. Movement in Athenian Religion*, Monographs of the Danish Institute at Athens, 23, Aarhus 2019, 221-252.

2) Πρωτοελλαδική κεραμική από τὸ Παζαράκι Ραμνοῦντος, *Αρχαιολογική Ἐφημερίς*, 158, 2019, 131-194.

3) Wind of change? Evaluating decorated pottery from the Athenian Acropolis between 510 and 490 BC and its relations to earlier and later periods, στί: PALAGIA, O. – SIOUMPARA, E. P. (έπιμ.), *From Hippias to Kallias. Greek Art in Athens and Beyond 527-449 BC*, Athens 2019, 91-102.

4) Fragment of an Early Cycladic folded-arm figurine from the Acropolis of Brauron, στί: MARTHARI, M. – RENFREW, C. – BORD, M. (έπιμ.), *Early Cycladic Sculpture in Context. From beyond the Cyclades: Mainland Greece, the North and East Aegean. Papers Presented at a Symposium Held at the Archaeological Society at Athens, 25-26 May 2015*, Oxford 2019, 55-60.

Ἐλαβε μέρος στὴν ἡμερίδα μετὶ τίτλο: «Ἀνασκάπτοντας ἀρχαῖα ἱερά», ποὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὸν Τομέα Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ στίς 21 Νοεμβρίου 2019, μετὶ θέμα: Τὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὴ Λούτσα μετὶ βάση τις ἀνασκαφές τοῦ Ἰωάννη Παπαδημητρίου (1956-1957). Παλιές ἔρευνες καὶ νεότερα συμπεράσματα.

Ὁ Γεώργιος Ζάχος, ἐρευνητῆς Γ' βαθμίδος, εἶχε ὡς κύριο ἔργο τὴν προετοιμασία ἔκδοσης τοῦ τεύχους *J 34 – Athens: Thessaly* στὴ σειρά Tabula Imperii Romani (TIR). Συμμετέσχε στὴ διεθνή συνάντηση τῆς TIR-FOR στὴ Ρώμη (14-15 Ὀκτωβρίου 2019), ὅπου παρουσιάστηκε τὸ ἔργο ποὺ ἐκπονεῖται στὴν Ἑλλάδα καὶ ὑπεβλήθη στὴ συνέχεια ἔκθεση τῶν ἐργασιῶν τῆς συνάντησης πρὸς τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος μετὶ τίτλο: «Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὴν Ἑλλάθεια, τὴν Τιθορέα καὶ τὸν Ἐξαρχο κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα καὶ τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ (ἀρχεϊακὸ καὶ ἀρχαιολογικὸ ὕλικό)», ξεκίνησε ἡ μελέτη τῶν ἐγγράφων στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχεῖο Μνημείων τοῦ ΥΠΠΟΑ. Συμμετέχει ἐπίσης στὸ πρόγραμμα «Τοπογραφικὴ ἔρευνα στὴν κοιλάδα τοῦ Κηφισοῦ» τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Φθιώτιδας-Εὐρυτανίας.

Τέλος, δημοσιεύθηκαν:

A. Στὴ σειρά τῶν Μονογραφιῶν τοῦ ΚΕΑ: *Ἑλληνιστικὰ γλυπτὰ τῆς Ρόδου, Κατάλογος, τόμος II, ὑπὸ Β. Μαχαίρα.*

Β. Στις διεθνείς σειρές που έκπονούνται υπό την αιγίδα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ με ἐπιμέλεια τῶν καθ' ἕλην ἀρμοδίων ἐρευνητῶν τοῦ ΚΕΑ, οἱ τόμοι:

Die Grabaltäre Pierias in der Kaiserzeit, ὑπὸ Π. Παπαγεωργίου, στὴ σειρὰ *Corpus Signorum Imperii Romani* (CSIR).

Athens, National Archaeological Museum. Black- and red-figure pyxides, ὑπὸ Ε. Βιβλιοδέτη, στὴ σειρὰ *Corpus Vasorum Antiquorum* (CVA).

J 34 – Athens: Boeotia, ὑπὸ Μ. Μικεδάκη, στὴ σειρὰ *Tabula Imperii Romani* (TIR).

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κατὰ τὸ 2019 τὸ Κέντρο Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀνέπτυξε τὰ παρακάτω ἐρευνητικὰ-ἐκδοτικὰ προγράμματα καὶ τὶς ἀκόλουθες ἐπιστημονικὲς δραστηριότητες:

Ἐρευνητικὰ-ἐκδοτικὰ προγράμματα τοῦ ΚΕΒΜΤ – Δραστηριότητες

«Σύνταξη τῶν Εὐρετηρίων Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν» γιὰ τὰ μνημεῖα (α) τῶν ἐπαρχιῶν Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου νομοῦ Χανίων Κρήτης (ἀκαδημαϊκὸς Π. Α. Βοκοτόπουλος σὲ συνεργασία με τοὺς ἀρχαιολόγους ΥΠΠΟΑ Μιχάλη Ἀνδριανάκη καὶ Κωστή Γιαπιτισόγλου), (β) τῆς Ἠπείρου (ἀκαδημαϊκὸς Π. Α. Βοκοτόπουλος σὲ συνεργασία με τοὺς ἀρχαιολόγους ΥΠΠΟΑ Μυρτάλη Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Βαρβάρη Παπαδοπούλου καὶ Ἰωάννη Χουλιαρᾶ), καὶ (γ) τῆς Σύμης, Τήλου καὶ Χάλκης Δωδεκανήσου (Ἰωάννα Μπίθα σὲ συνεργασία με τὶς ἀρχαιολόγους ΥΠΠΟΑ Ἐλένη Παπαβασιλείου καὶ Ἀγγελικὴ Κατσιώτη). Ἀπὸ τὰ παραπάνω, τὰ Εὐρετήρια Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Κρήτης καὶ Ἠπείρου βρῖσκονται στὸ στάδιο τῆς καταγραφῆς καὶ τῆς σύνταξης τῶν κειμένων, ἐνῶ τὸ Εὐρετήριο τῆς Δωδεκανήσου, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐπιτόπιο ἔλεγχο τῶν κειμένων, τῶν σχεδίων καὶ τὴν ἐκπόνηση ψηφιακῆς φωτογράφησης, βρῖσκεται στὸ στάδιο τῆς προετοιμασίας γιὰ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ ὑλικοῦ γιὰ τοὺς ἑπτὰ ναοὺς τῆς Σύμης

καὶ τοὺς 43 τῆς Τήλου. Στὴν πραγματοποιηθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἰ. Μπίθα ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὰ Δωδεκάνησα (10-26 Ὀκτωβρίου 2019) συμμετεῖχαν οἱ συνεργάτες τοῦ προγράμματος ἀρχαιολόγοι τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου Ἑλένη Παπαβασιλείου καὶ Ἀγγελικὴ Κατσιώτη, ὁ συνταξιούχος ἀρχαιοφύλακας Τήλου Παντελῆς Γιαννουράκης καὶ ὁ φωτογράφος Νίκος Κασέρης. Στὴν ἀποστολὴ καταγράφηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν 27 νοοί.

«Καταγραφή τῶν μνημείων τῆς χριστιανικῆς λατρείας στὴν Ἀλβανία». Ἡ μελέτη τῶν βυζαντινῶν καὶ κυρίως τῶν μεταβυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἀλβανικοῦ χώρου συνεχίστηκε μὲ τὴ συγγραφὴ ἄρθρων καὶ ἐπιτόπια ἔρευνα ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βιταλιώτη. Πρὸς τοῦτο πραγματοποιήθηκε ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὴν Ἀλβανία (6-12 Σεπτεμβρίου 2019), καὶ συγκεκριμένα στὶς περιοχὲς Λέζας καὶ Σκόδρας στὴ Βόρεια Ἀλβανία καὶ στὶς περιοχὲς Κορυτσᾶς, Πρεμετῆς καὶ Ἀργυροκάστρου στὴ Νότια Ἀλβανία, ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βιταλιώτη σὲ συνεργασία μὲ τὸν Ahilino Palushi. Στὴν ἀποστολὴ καταγράφηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν 17 νοοί.

«Οἱ κρατικοὶ λειτουργοὶ τῶν βυζαντινῶν θεμάτων βάσει τῶν σφραγίδων καὶ ἄλλων πηγῶν». Συνεχίστηκε ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια καὶ ὁ ἐμπλουτισμὸς τῆς ἴστοσελίδας *TAKTIKON: An online database on the prosopography and administrative structure of the Byzantine themes*, πὸν παρουσιάζει τὴ σταδιοδρομίαν 492 θεματικῶν ἀξιωματούχων. Συγκεκριμένα ἐντὸς τοῦ 2019 ἐντοπίστηκαν 18 ἀκόμα ἀξιωματοῦχοι στὰ θέματα Ὀψικίου, Ἀνατολικῶν καὶ Κιβυρραιωτῶν βάσει μολυβδοβούλλων καὶ ἄλλων πηγῶν (Ὀλγα Καραγιώργου σὲ συνεργασία μὲ τοὺς συνδιαχειριστὲς τῆς ἴστοσελίδας Χρῆστο Μαλατρᾶ καὶ Παντελῆ Χαραλαμπάκη καὶ τὸν προγραμματιστὴ Θεόδωρο Καλαμαρᾶ). Τὸ *TAKTIKON* φιλοξενεῖται στὸ Ἐθνικὸ Δίκτυο Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας, βλ. <http://62.38.140.149:11880/academy/production/>

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια τῆς δημοσίευσης τῶν πρακτικῶν τῆς ἡμερίδας «The TAKTIKON Workshop. International Workshop on the prosopography of the thematic administration: Old and new evidence on the Opsikion, the Anatolikoi and the Kibyrraiotai» (Academy of Athens, June 19, 2015), ὁ τίτλος τῆς ὁποίας διαμορφώθηκε ὡς ἑξῆς: ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΥ, Ο. – ΜΑΛΑΤΡΑΣ, Χ. – ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, Π. (ἐπιστ. ἐπιμ.), *TAKTIKON. Πρακτικὰ τῆς Διεθνοῦς Συνάντησης Ἐργασίας γιὰ τὴ Διοίκηση καὶ*

τὴν Προσωπογραφία τῶν Βυζαντινῶν Θεμάτων (Ακαδημία Ἀθηνῶν, 19 Ἰουνίου 2015) / TAKTIKON. Proceedings of the International Workshop on the Administration and the Prosopography of the Byzantine Themes (Academy of Athens, June 19, 2015), στὰ ὁποῖα δημοσιεύονται 17 ἄρθρα (Ὅλγα Καραγιώργου).

«Μελέτη καὶ καταγραφή μνημείων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (1828): ἔργα γλυπτικῆς καὶ ἀναμνηστικές, τιμητικῆς καὶ λοιπῆς ἐπιγραφῆς ἱστορικῆς σημασίας σὲ δημόσιους χώρους». Πραγματοποιήθηκε ἀφενὸς ἐκτεταμένη ἔρευνα καὶ μελέτη ἀρχαίων, ἀφετέρου ἔρευνα πεδίου ποὺ ἀφορᾷ στὴν καταγραφή καὶ τεκμηρίωση γλυπτῶν μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν σὲ ὑπαίθριους χώρους τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς Ἀθήνας (μνημεῖα Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητας Ἀθηνῶν, μνημεῖα Ἐθνικοῦ Κήπου καὶ κήπου Ζαππείου), ὅπως καὶ σὲ ἐσωτερικούς χώρους κτιρίων (κτίριο τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων –Τὸ Μνημεῖο τῆς Μάχης τῆς Πίνδου, τοιχογραφικὰ σύνολα τῆς Αἰθουσας τῶν Τροπαίων καὶ τῆς Αἰθουσας τῶν Ὑπασιιστῶν–, Ζάππειον Μέγαρον, οἰκία Δεκόζη-Βούρου, Ἀρσάκειον Μέγαρον, Μαράσλειος Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία, Χῶρος Ἰστορικῆς Μνήμης 1941-1944) (Ἰωάννης Γαλερίδης).

«Ἐρευνητικῆς ἀποστολῆς». Στὸ πλαίσιο τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων τοῦ Κέντρου πραγματοποιήθηκαν δύο ἐρευνητικῆς ἀποστολῆς: ἡ πρώτη στὰ νησιά Σύμη, Τῆλο καὶ Ρόδο ἀπὸ τὴν Ἰωάννα Μπίθα (10-26 Ὀκτωβρίου 2019) καὶ ἡ δεύτερη στὶς περιοχὲς Λέζας καὶ Σκόδρας στὴ Βόρεια Ἀλβανία καὶ στὶς περιοχὲς Κορυτσᾶς, Πρεμετῆς καὶ Ἀργυροκάστρου στὴ Νότια Ἀλβανία ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βιταλιώτη (6-12 Σεπτεμβρίου 2019).

«Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη». Πραγματοποιήθηκε ἡ 21η ἐτήσια διάλεξη ποὺ εἶναι ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ Κέντρου ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη μὲ ὀμιλήτρια τὴν καθηγήτρια βυζαντινῆς τέχνης τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Μαρία Βασιλάκη, ἡ ὁποία ἀνέπτυξε τὸ θέμα: Κρητικῆς εἰκόνες καὶ Κρητικοὶ ζωγράφοι στὸ Σινᾶ.

Ἐκδοτικὴ σειρὰ «Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη». Ὁλοκληρώθηκε ἡ γλωσσικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια τοῦ κειμένου τῆς διάλεξης τοῦ καθηγητῆ τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης τοῦ Πανεπιστημίου Fribourg Michele Bacci: Βενετο-βυζαντινὲς ἀλληλεπιδράσεις στὴ ζωγραφικὴ εἰκόνων (1280-1450) (Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη 2017) (Ἰωάννα Μπίθα).

Βιβλιοθήκη καὶ ἀρχεῖα τοῦ ΚΕΒΜΤ

«Βιβλιοθήκη τοῦ ΚΕΒΜΤ». Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίστηκε μὲ 97 νέους τίτλους ἀπὸ δωρεές, κυρίως ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς ἐκλιπούσας ἐρευνήτριας τοῦ Κέντρου Σταματίας Καλαντζοπούλου († 19 Ἰουνίου 2019).

«Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο τοῦ ΚΕΒΜΤ». Τὸ Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο ἐμπλουτίστηκε μὲ 14 ἐπαγγελματικές ψηφιακές φωτογραφίες τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κυλινδριώτη στὴ Σύμη ποὺ δώρισε στὸ Κέντρο ὁ φωτογράφος Νίκος Κασέρης. Τὸ ἀρχεῖο ἐπίσης ἐμπλουτίστηκε μὲ 1.500 ψηφιακές φωτογραφίες τῆς Ἰωάννας Μπίθα ποὺ ἀφοροῦν στὰ νησιά Σύμη, Τήλο καὶ Ρόδο.

«Σχεδιαστικὸ Ἀρχεῖο τοῦ ΚΕΒΜΤ». Τὸ Σχεδιαστικὸ Ἀρχεῖο ἐμπλουτίστηκε μὲ τρία σχέδια τοιχογραφιῶν τῆς μονῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ τοῦ Ρουκουνιώτη στὴ Σύμη ποὺ φιλοτέχνησε ἡ ζωγράφος Ἀγγελικὴ Μαχάων καὶ δώρισε στὸ Κέντρο ἡ Ἰωάννα Μπίθα.

Συμμετοχὴ σὲ συνέδρια

Ἰωάννα Μπίθα

Ἀνακοίνωση στὸ ΚΑ΄ Πολιτιστικὸ Συμπόσιο Δωδεκανήσου (Κάλυμνος, 27-30 Ἰουνίου 2019) μὲ θέμα: Ἀναζητώντας τὸ ἀποτύπωμα μιᾶς συντροφιάς ζωγράφων στὰ Δωδεκάνησα στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα: Στυλιανὸς Γενίτης καὶ Ἀντώνιος Μπόνης.

Ἀνακοίνωση στὸ Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο στὰ Κύθηρα (Κύθηρα, 20-21 Σεπτεμβρίου 2019) μὲ θέμα: Ἡ καστροπολιτεία τῆς Παλαιοχώρας Κυθήρων καὶ οἱ ἐκκλησίες της.

Ἰωάννης Βιταλιώτης

Ἀνακοίνωση στὸ διεθνὲς συνέδριο «Art Studies Readings 2019, Old Art Module / Patterns – Models – Drawings» (Bulgarian Academy of Science – Institute of Art Studies, Σόφια, 5-7 Ἀπριλίου 2019) μὲ θέμα: Reproducing the engraving on a single icon? The case of Theotokos Megaspileotissa.

Ἀνακοίνωση (σὲ συνεργασία μὲ τὸν δρᾶ Ahilino Palushi) στὸ «39ο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» (Ἀθήνα, 30 Μαΐου-1 Ἰουνίου

2019) με θέμα: "Ένα πρώιμο τεκμήριο του έργου των ζωγράφων από το Λινοτόπι; Οί τοιχογραφίες του ναού του Σωτήρος στο Tremisht τῆς Πρεμετῆς (1560).

Όλγα Καραγιώργου

Ἀνακοίνωση στο διεθνές συνέδριο «Humboldt Kolleg – Cultural Heritage: At the Intersection of the Humanities and Sciences» (Ιορδανία, Ἀμμάν και Γιαρμούκ, 16-18 Ἀπριλίου 2019) με θέμα: *TAKTIKON: An online database on the prosopography and administrative structure of the Byzantine themata.*

Ἀνακοίνωση στο 12ο Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινῆς Σιγιλλογραφίας (Ἀγία Πετρούπολη, Ἑρμιτάζ, 28-30 Μαΐου 2019) με θέμα: *Cross-crosslets on seals: A short lived fashion?*

Δημοσιεύσεις

Ἰωάννα Μπίθα

Μιὰ ἀπεικόνιση τέμπλου και ἡ παρουσία τῶν Κρητικῶν στὴ Μονὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ τοῦ Ρουκουनिώτη στὴ Σύμη τὸν 17ο αἰώνα, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, Μ', 2019, 347-372.

Ἰωάννης Βιταλιώτης

Ἀρχὴ παιδείσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις: Γύρω ἀπὸ ὀρισμένα ζητήματα ὀρολογίας στὴ μελέτη τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, *Ζεῖδωρος Ἰετός. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Δημήτριο Δ. Τριανταφυλλόπουλο ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταπενταετηρίδι του [Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΟΗ'-ΟΘ' (2016-2017)]*, Λευκωσία 2019, 161-181.

Ὁ μεταβυζαντινὸς ζωγράφος Ὀνούφριος ὁ Κύπριος θεωρούμενος στὸ πλαίσιο τῆς «Σχολῆς τοῦ Βερατίου», *Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου*, 12, 2019, 233-278.

Late Byzantine and Early Post-Byzantine painting in a borderland: Considering some frescoes with Slavonic inscriptions in the Peshkopi area, Eastern Albania, *στό: GERGOVA, I. – MOUSSAKOVA, E. (ἐπιστ. ἐπιμ.)*, *Marginalia, Art Readings 2018*, Institute of Art Studies, BAS, Σόφια 2019, 365-381.

Reproducing engravings on a single icon: The case of the Theotokos Megaspelaiotissa, στὸ: BACHEVA, T. – MUTAVOF, E. (ἐπιμ.), *Patterns–Models–Drawings. Art Readings 2019*, Institute of Art Studies, BAS, Σόφια 2020 (κυκλοφόρησε στὰ τέλη τοῦ 2019), 153-174.

Ὀλγα Καραγιώργου

“The Emperor’s New Clothes”: Looking anew at the Iconography of the Tondi, ZORZI, N. – BERGER, A. – LAZZARINI, L. (ἐπιμ.), *I tondi di Venezia e Dumbarton Oaks. Arte e ideologia imperiale tra Bisanzio e Venezia [The Tondi in Venice and Dumbarton Oaks. Art and Imperial Ideology Between Byzantium and Venice]* (Venezia, Centro Tedesco di Studi Veneziani, 5 marzo 2015), Venezia, Centro Tedesco di Studi Veneziani – Roma, Viella, 2019, 93-150.

Βιβλιοκρισία τοῦ τόμου: CHEYNET, J.-C. – GÖKYILDIRIM, T. – BULGURLU, V., *Les sceaux byzantins du Musée archéologique d’Istanbul*, Istanbul, Istanbul Research Institute 2012, σ. 1074. ISBN 978-6-05-464208-3, *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα*, 28, 2018, 451-461. Ἀνάρτηση (2019), <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/19321/17063>

Βιβλιοκρισία τοῦ τόμου: CAMPAGNOLO-POTHITOU, M. – CHEYNET, J.-C., *Sceaux de la collection George Zacos au Musée d’art et d’histoire de Genève*. Geneva: Musée d’art et d’histoire, 2016, σ. 521. ISBN 978-88-7439-707-5, *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα*, 28, 2018, 463-470. Ἀνάρτηση (2019), <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/bz/article/view/18976/17064>

«Byzantium, Seals» (πρώτη ἀναθεώρηση τοῦ λήμματος: Ἰούλιος 2019), BAGNALL, R. – BRODERSEN, K. – CHAMPION, C. – ERSKINE, A. – HUEBNER, S. (ἐπιμ.), *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Ancient History*, 2011. Βλ. καὶ <http://www.encyclopediaancienthistory.com/overview.asp>

Ἐπιστημονικὲς δραστηριότητες

Ἰωάννα Μπίθα

Γενική Γραμματέας τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (2018-2021).

Μέλος τῆς ἐκδοτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ *Δελτίου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, τόμοι Μ' (2019), Μέλος τῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς

του 39ου και του 40ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας, Έπιμέλεια του τομίδιου του Προγράμματος και των Περιλήψεων του «39ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας», 30 Μαΐου-1 Ιουνίου 2019.

Γιάννης Βιταλιώτης

Μέλος της τριμελούς έξεταστικής έπιτροπής της Σχολής Ξεναγών Αθήνας (Υπουργείο Τουρισμού) για τις προφορικές έξετάσεις των τελειοφοίτων.

Όλγα Καραγιώργου

Σε έπιστημονική άδεια ένός έτους (1 Ιουλίου 2018 – 30 Ιουνίου 2019). Άπασχολήθηκε στο έρευνητικό πρόγραμμα με τίτλο: «The Rise of Christianity in Greece and the Balkans» Exzellenzcluster 264-TOPOI, που διεξάγεται στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, ύστερα από σχετική πρόσκληση του καθηγητή Cilliers Breytenbach (Humboldt-Universität zu Berlin – Institut für Christentum und Antike), συμβάλλοντας στο κεφάλαιο της αρχαιολογίας της Θεσσαλίας κατά την Ύστερη Αρχαιότητα.

Έπιστημονική υπεύθυνη της έρευνητικής ομάδας αποτελούμενης από τον Διευθυντή Έρευνών ΕΙΕ δρ.α Ηλία Αναγνωστάκη (άναπληρωτής έπιστημονικός υπεύθυνος), τον μεταδιδάκτορα Νίκο Τσιβίκη και τον υποψήφιο διδάκτορα Αθανάσιο Σωτηρίου, ή όποια κατέθεσε στις 10 Φεβρουαρίου 2019 έρευνητική πρόταση με τίτλο: «Αρχαιολογικά τεκμήρια οίνοπαραγωγικών έγκαταστάσεων στη Μικρά Ασία. Η περίπτωση του Αμορίου (6ος-9ος αί. μ.Χ.)» στο πλαίσιο της Πράξης «Ύποστηριξη έρευνητών με έμφαση στους νέους έρευνητές – Κύκλος Β'» του Ύπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης, με κωδικό ΕΔΒΜ103. Σύμφωνα με τα όριστικά αποτελέσματα, που δημοσιεύτηκαν στις 24 Ιουνίου 2019, ή πρόταση αυτή ήταν μία από τις 54 επί συνόλου 149 έγκυρων που υποβλήθηκαν στο έπιστημονικό πεδίο (Άνθρωπιστικές Σπουδές) (ΕΠ5), ή όποια έλαβε προέγκριση χρηματοδότησης ύψους 45.500 ευρώ, με βαθμολογία 94,32. Στις 29 Οκτωβρίου 2019 υποβλήθηκε τó Αίτημα Χρηματοδότησης – Τεχνικό Δελτίο Πράξης στον φορέα χρηματοδότησης του έργου (ΕΥΔ του ΕΠ-ΑΝΑΔΕΒΜ). Η ένταξη του έργου αναμένεται έντος του Ιανουαρίου 2020.

Προετοιμασία και κατάθεση έρευνητικής πρότασης, ή οποία αποτελεί συνέχεια του έρευνητικού προγράμματος με τίτλο: «Πρός μία θεσμική και κοινωνική ιστορία τής βυζαντινής Μικρᾶς Ἀσίας βάσει τῶν μολυβδοβούλων και ἄλλων πηγῶν (7ος-13ος αἰ.) – ΑΡΙΣΤΕΙΑ II (Φεβρουάριος 2014 – Ὀκτώβριος 2015)». Ἡ πρόταση κατατέθηκε στίς 13 Ἰανουαρίου 2020 στό πλαίσιο τῆς ὑπ' ἀριθ. 18021/24.10.2019, 3ης Προκήρυξης τῆς Δράσης «Ἐπιστήμη και Κοινωνία» με τίτλο: «Κόμβοι Ἐρευνας, Καινοτομίας και Διάχυσης» τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ).

Ἐπόπτρια τοῦ μεταδιδακτορικοῦ ὑποτρόφου τοῦ ΙΚΥ Παντελῆ Χαραλαμπίκη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε διετή ὑποτροφία (Ἀπρίλιος 2017 – Ἀπρίλιος 2019) γιά τήν ἐκπόνηση ἔρευνας με θέμα: «Κινητικότητα ἀτόμων και οἰκογενειῶν στό βορειοανατολικό σύνορο τοῦ Βυζαντίου. Συμβολή στήν προσωπογραφία τῆς στρατιωτικῆς και πολιτικῆς διοίκησης στήν περιοχή τῶν Ἀρμενιάκων (7ος-11ος αἰῶνες)». (ε) Γενική Γραμματέας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης (2019-2021).

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
FITTSCHEN KLAUS. – Ἡ διάδοσις τῆς εἰκόνας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ὑψηλὰ ἱσταμένων προσώπων στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία: μέθοδοι καὶ τεχνικὲς. Εἰσιτήριος λόγος τοῦ ξένου ἐταίρου κατὰ τὴν ὑπόδοχὴ τοῦ στὴν Ἀκαδημία.....	24
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Παράδοσις καὶ δημοτικὸ τραγούδι. Λόγος τοῦ ἀναλαμβάνοντος Προέδρου.....	9
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου καὶ νεκρολογία τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Θεόδωρου Ἀντωνίου	11
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Προσφώνησις τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑπόδοχὴ τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Klaus Fittschen στὴν Ἀκαδημία.....	13
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Εἰσήγησις τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	49
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους Νικολάου Μουτσόπουλου.....	75
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Προσφώνησις τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑπόδοχὴ τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Joseph Maran στὴν Ἀκαδημία.....	85
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Σβολόπουλου	133
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀλέξανδρου Καμπιτόγλου.....	137
ΗΜΕΛΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ. – Ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης καὶ τὸ ἔργον του Χρηστοθήθεια. Παρατηρήσεις καὶ σχόλια. Ὁμιλία τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς 19ης Δεκεμβρίου	147
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Τὸ ὄνομα τῶν Νεοελλήνων.....	119
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Ἡ ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους	125
ΚΟΡΡΕΣ ΜΑΝΟΛΗΣ. – Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	51

ΚΟΡΡΕΣ ΜΑΝΟΛΗΣ. – Νεκρολογία τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους Νικολάου Μουτσόπουλου.....	75
ΜΑΛΤΕΖΟΥ ΧΡΥΣΑ. – Νεκρολογία τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Σβολόπουλου	133
ΜΑΛΤΕΖΟΥ ΧΡΥΣΑ. – Ἡ σημασία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.....	141
MARAN JOSEPH. – Τὸ τέλος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτορικοῦ συστήματος ὑπὸ τὸ πρίσμα ἐνὸς ἐρμηνευτικοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ. Εἰσιτήριοι λόγοι τοῦ ξένου ἐταίρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.....	91
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. – Ἐκθεση ἀπονομῆς τῶν βραβείων τῶν Ἰδρυμάτων Οὐράνη καὶ Πέτρου Χάρη καὶ προκήρυξη τοῦ Ἀριστείου τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμό τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821.....	71
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. – Παρουσίαση τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Joseph Maran κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.....	86
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὸ ἔτος 2019 κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς 19ης Δεκεμβρίου.....	161
ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΜΙΧΑΛΗΣ. – Παρουσίαση τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Klaus Fittschen κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	14
ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΜΙΧΑΛΗΣ. – Νεκρολογία τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀλέξανδρου Καμπίτογλου.....	137

Έκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Άρδηττού 12-16, 116 36 Άθήνα
Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033
www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

